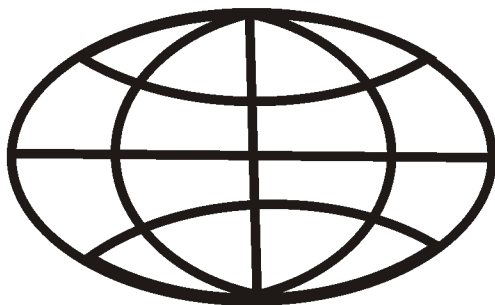

№1, 2017. (Випуск 42)
ISSN 2311-3383

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

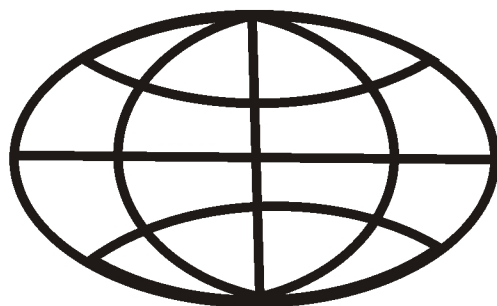
Серія: Географія

№1, 2017. (Issue 42)
ISSN 2311-3383

SCIENTIFIC NOTES

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical University

Series: Geography

ББК 26.8
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (випуск 42). – 2017. – 184 с.

ISSN 2311-3383

Адреса видавця: 46027, Україна, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса 2, каб. 130. <http://geography.tnpu.edu.ua/>

Засновано у листопаді 1997 року. Виходить 2 рази на рік.

Друкується за рішенням Вченої Ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андрейчук В'ячеслав – д.г.н., професор, Державна вища школа імені Папи Іоанна Павла II в Білій Підляській (Польща).

Брич В.Я. – д.е.н., професор, Тернопільський національний економічний університет.

Голосов В.М. – д.г.н., с.н.с., Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова (Російська Федерація).

Двінських С.О. – д.г.н., професор, Пермський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).

Заставецька О.В. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Іщук С.І. – д.г.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Ковальчук І.П. – д.г.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Кшеминь Казімеж – д.г.н., професор, Ягелонський університет (Польща).

Петлін В.М. – д.г.н., професор, директор, Українсько-американський фонд «Сейбр-світло».

Позняк С.П. – д.г.н., професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Рудько Г.І. – д.г.н., д.т.н., д.г.-м.н., професор, Державна комісія України по запасах корисних копалин.

Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Збірник входить до переліку наукових фахових видань ВАК України. Свідомство про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.

Затверджено рішенням Президії ВАК в якості фахового видання наказ №1328 від 21.12.2015р.

Збірник входить до української реферативної бази даних "Україніка наукова". Матеріали публікуються у реферативному журналі "Джерело", індексуються Google Scholar.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ББК 26.8
Н 34

© Тернопільський національний педагогічний університет,
імені Володимира Гнатюка, 2017

LBK 26.8

S 34

Scientific Notes Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University. Series: Geography. - Ternopil: SMP "Tayp". – № 1 (Issue 42). – 2017. – 184 p.

ISSN 2311-3383

Publisher Address: 46027, Ukraine, Ternopil, st. M.Kryvonosa 2, cab. 130. <http://geography.tnpu.edu.ua/>

Founded in November 1997. So 2 times a year.

Published by the decision of the Academic Council of Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

EDITORIAL BOARD:

Andreychuk Vyacheslav – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Pope John Paul II state school of higher education in Biala Podlaska (Poland).

Breech V.J. – Doctor of Economics, Professor, Ternopil National Economic University.

Goloso V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Senior Research Fellow, Moscow State University named after M.V.Lomonosov (Russian Federation).

Dvinskih S.A. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Perm State National Research University (Russian Federation).

Zastavetska O.V. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Ischuk S.I. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Kovalchuk I.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Kshemin KazImezh – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Jagiellonian University (Poland).

Petlin V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, director, Sabre-Svitlo Foundation.

Poznyak S.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Lviv National Ivan Franko University.

Rud'ko G.I. – Doctor of Geographical Sciences, Doctor of Engineering, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, State Committee of Ukraine on Mineral Resources.

Svinko Y.M. – Candidate of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Siviy M.Ya. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Tsaryk L.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, (editor in Chief) Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Tsaryk P.L. – Candidate of Geographical Sciences, docent, executive Secretary, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

The collection is listed as scientific professional editions of Ukraine. Certificate of state registration: KV-4350R № 15878 from 12.10.2010. Approved by the Presidium of the HAC as a professional edition order № 1328 of 21.12.2015, the collection is part of Ukrainian abstract database "Ukrainika Naukova". Materials published in a refereed journal "Dzherelo", indexed by Google Scholar.

Authors of published material are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names and other information.

LBK 26.8

S 34

© Ternopil National Volodymyr Hnatyuk
Pedagogical University, 2017

ІСТОРИЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

UDC 504.03+504.75+911.9

Iryna BARNA, Serhiy BARNA

ETHNIC ASPECT OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT OF THE TERNOPIL REGION DURING THE XII-XVIII CENTURIES

Keywords: *natural resource management, ethnic originality, land use, agriculture, olericulture, native population, well-balanced agriculture, settlers, tradition.*

Formulation of the problem in general.

On the initial phase of anthropogenesis, the reclamation of any group or community of a certain territory happened in exclusive accordance with the means of its natural resource potential. Then, if we consider the natural resource management as exclusion, drawing natural resources for life sustenance of a human under conditions of varying geographical circumstances of the planet, it is obvious that communities would form, which exploited their environment differently, acquiring features of ethnic originality. Thus, the use of environmental resources within its ethnos caused its ethnic originality as a combination of methods, techniques, ways to not only successfully survive but to continue living through future generations. The latter received methods of exploitation of natural resources carefully and thoroughly passed by inheritance obtained through trial and error, which eventually acquired the traits of traditions.

Part of ethnic culture, in the broadest sense of the word, was the understanding by each member of an ethnic community the dependence on the environment, the state of which correlates with optimal natural resource management. The ethnos perceived nature as the foundation on which their livelihood could be built, therefore only traditional natural resource management done by the ethnic community took into account the potential possibilities of the ecosystem within the ethnic territory. Thus, the appearance of migrants has always been regarded by the natives as entry of different, moreover dangerous, traditions of resource management formed under conditions of different geographical circumstances. Herein was the danger of destruction, depletion of ethnic vital environment for the natives by the alien population. The territory of Ternopil region as part of the Ukrainian ethnic territory in this context is rather interesting, especially considering its history.

Analysis of the latest research and publications.

The first ideas about the interaction of ethnic groups with the environment appeared in the XVIII century in the form of geographical

determinism. Some aspects of functioning of these ethnic communities we can find in the works of Korzhyk V., Panasenko T., Slyvky R., Shtoyka P.

Presentation of the main material.

Natural resource management at the regional level was carried out during a long historical period under the influence of various factors, thus changing both in time with the change of the political status of territory and in dimension.

The present territory of Ternopil region, which geographic boundaries were set in 4.12.1939, belongs to the main ethnic array of the Ukrainian nation. The emergence of the first ethnic and cultural entities in the region happened during the V-VI century. These entities were the Duliby, who later played a crucial role in the process of unifying the region, and the Tivertsy tribes who inhabited southern areas. Significant development of the productive forces of the Duliby promoted the ethnic consolidation process that led to the merger of tribes in the Dulibian union of tribes - the first state type association in the region in the VI century.

The unifying processes reached their highest point during the rule of Volodymyr the Great at the same time of the consolidation of the Eastern Slavic tribes into a single ethnic community on the basis of an ancient state - Kievan Rus. The ethnic identity of members of the state was reinforced by the similarity of methods of exploitation of the environment.

In the second half of the XI century, Kievan Rus split into principalities. During that time the Terebovlia separate principality appears on the territory of present Ternopil region. The first written record of the Terebovlia principality dates back to 1084. In the middle of the XII century in the northern part of the region, the Shumsk separate principality appears. Under such circumstances, the cities Terebovlia and Shumsk grew to be political, economic and cultural centers that attracted immigrants - members of other ethnic groups, mainly neighbors (Poles, Hungarians, Lithuanians and Armenians). However, the growth of these principalities was prevented because of the interests of the Kievan and Volhynian princes. As a separate land, the

Terebovlia principality became a part of the Galician principality in 1144. The Shumsk principality became a part of the Volhynian principality in 1157. In the Galician principality, small groups of Czechs started to appear amongst many others, such as Greeks, the Jews of Khazaria, Crimeans, Byzantians and inhabitants of Western Europe. Later in the XIV century, Jews from Lithuania and Poland continued to arrive.

In 1199 the territory of present Ternopil region was entirely a part of the Galician-Volhynian principality - "the first undoubtedly Ukrainian state," according to Ukrainian historian S. Tomashivskiy (Shablii, 2001, p.62). The Volhyn principality and especially the Galician principality were densely populated, their cities were founded on strategically important trade routes from the West, provided the availability of salt deposits contributed to the emergence of merchants from the West and South in their settlements. Many Poles, Czechs, Armenians and Karaites served in the courts of the Galician-Volhynian principality. The Polish presence grew so much over time that in 1275 the formed Roman-Catholic eparchies in Halych and later in Lviv, combined with the generous gifts of land to the Latin clergy was used as an instrument of Polonization. German colonization was encouraged by the Galician-Volhynian princes because of tax exemptions and the rights to self-government.

However, according to historical sources, representatives of immigrant ethnic groups of that time have not changed the ways of their natural resource management, both in their estates, and outside the working natives conserved their own tradition of cultivation, fishing, blacksmithing, pottery, carpentry, weaving and more. Under these conditions, it can be argued that the ethnic diversity of the population in the region did not have a destructive impact on the environment.

Compared to the attacks of foreign enemies from the West in the face of German knights or Hungarian-Polish feudalists who considered the Galician and the Volhynian principalities to be valuable land, the Tatar-Mongol invasion in the middle XIII century was the most tragic, since it caused an economic decline (demands to pay great tribute, devastation of towns and villages, large loss of population). Because of this the border towns, especially the borderline towns, in the form of fortified castles founded for defense suffered destruction, and with them and the environment. In the region, which was the subject of conquest of the Tatar-Mongol invaders the environmental situation deteriorated significantly,

reaching a critical level because of the following reasons.

The researchers argue that the organization and manner of movement of the Mongol army was different from all other armies in the world on two points:

1) The Mongol army consisted only of cavalry;

2) Mongolian troops travelled with a lot of horses.

In terms of the environmental consequences of this military presence had an extremely unfavorable impact, given its huge size equivalent to an invasion (estimated to be 25 thousand warriors).

During the campaign, the warriors lived off hunting and looting the neighboring villages, and also milked the horses or killed them for meat.

Traditionally the Mongolian army travelled stretched out in one long column followed by carts at the end. The Mongol army stretched out over long distances to give the horses a chance to graze and to give the soldiers a chance to hunt game, which exhausted grasslands and forests. In accordance with strategic plans, the troops stayed at places that were abundant with food and water and avoided areas where these conditions and resources were not available. The scale of the harmful impact can be determined by the number of soldiers and horses.

At dusk the soldiers started small fires, aiming to do it when there was still enough light to see the fire at a long distance, but dark enough that smoke could not be seen from afar. They hurriedly cooked their food at the fire. After dinner, they did not stay up late. The Mongols did not sleep by the fire but in their dugouts. Since at the dawn the army continued their movement, the destruction of landscapes through trampling, grazing and digging dugouts continued, covering new areas. It should be added that during the war they left the corpses in the open.

The success of the Tatar-Mongol invasion also had a negative effect on the environment, because during the siege they used to throw flammable liquid over the walls of the fortresses that lead to fires, in addition to using battering rams and stone throwers. If stone projectiles were not available, they were replaced by wooden logs made from tree trunks that were cut down in the forests.

Historical records show that the domination of the Golden Horde (or yoke) was furthermore devastating in the context of environmental degradation of the conquered lands of the region that were subject to a system of taxes - different types of tributes. They forced the Ukrainian

population to intensify the use of natural resources to survive.

After the collapse of the Galician-Volhynian state in 1340 to the end of the XIV century, there was a significant increase in colonization by foreigners. Land plots became the property of Polish, German, Hungarian and other foreign owners, resulting in a complicated ethnic composition of the population. Thus, the ecological situations related to the exploitation of the environment to obtain cheap raw materials formed.

According to N. Yakovenko perennial wars, Tatar-Mongol invasions caused a lot of estates and households to be desolate. (Yakovenko, 2010). Because land given to the Polish nobility from Mazovia, Silesia and veteran warriors of the hired royal troops needed to be populated, this was achieved with the help of Germans, Czechs, Hungarians and Romanians. So with masters in the region came the foreign peasants who were enticed by settler benefits, according to N. Yakovenko. So the number of settlers in the region grew because of migrant traders, Polish artisans, Germans and Jews (Yakovenko, 2010).

Without taking into the consideration the ethnic identity of the settlers, it is important to note, it is important for us to note that the environmental consequences of the change in the ethnic composition of the region determined that:

- 1) The majority of settlers represented nobility, armed people or citizens who used local products, thus not harming the environment;

- 2) The dominance of peasants among the Polish settler population did not transform the nature resource management of the natives, even during the satisfaction of their needs (clothing, housing).

The proof of the latter conclusion is easy to find in the work of S. A. Makarchuk, in which the system of Ukrainian farming is characterized in great detail. In particular, we can find confirmation that farming was traditionally divided into three areas: agriculture, oliviculture and gardening. Ukrainians cultivated cereals (wheat, rye, barley, millet, oats, buckwheat, etc.), grain legumes (beans, peas, lentils, etc.) and technical (hemp, flax and false flax) culture due to the dominance of agriculture.

Land use of the native population was well-balanced, since the most common crops spring wheat, winter wheat - were planted on fertile soil, and winter rye - was planted on barren land. Buckwheat was widely grown by the natives in the region. Corn, brought over from Western Europe, began to be cultivated from the XVII century.

Potatoes were brought to Ukraine from South America in the sixties of the XVI century. Sugar beets became a widespread natural raw material for sugar production in the XIX century. Beets, potatoes, onions, garlic, cucumbers were planted in well-fertilized plots. Poppies, fennel, carrots, radish, parsley and other crops could be found grown in small amounts in the gardens of the native population.

The sustenance of the natives of the territory of the modern Ternopil region included not only a list of crops or animal species that formed the ethnic diet, but, systems of use and cultivation as noted by S. Makarchuk, each of which was based on three elements: fallowing, cultivation methods, a certain order of crop cultivation (Makarchuk, 2004). It should be noted that the existence of these three elements in the traditional land use of Ukrainians was the key to balanced agriculture, that has been and remains the fundamental basis of Ukrainian ethnogenesis.

During this process Ukrainians went through various stages: hoe agriculture, slash and burn agriculture, fallowing, two and three-field system of cultivation. Historically, the first tool of Ukrainian farmers was a hoe, a tool used for slash and burn agriculture. The replacement for slash and burn agriculture was fallowing, which gave the soil time to rest by plowing new land. Significant population growth with limited arable lands caused the two-field farming system to appear. All land suitable for cultivation was divided into two roughly equal parts by the peasants: one of them for plowing and growing crops and the other for grazing (Makarchuk, 2004). Each year the functionality of each of the sites was changed so that naturally fertilized pastures were used as arable land, and arable land was used as pastures.

Thus, land use as a part of natural resource management of Ukrainians was not impoverishing, because it was the basis of agricultural traditions, moreover it made survival and social development possible. However, the three-field system was the most advanced in this case. All land suitable for cultivation was divided into three roughly equal parts by the peasants: for fallowing, for winter crops, for spring crops (Makarchuk, 2004). For three years each of these areas alternated their functionality, allowing the land to rest. Ukrainians took care of the state of their soil by the means of crop rotation

Concerning the issue of the appearance of the Polish population in the region and its possible impact on the traditions of the indigenous population of nature, we need to consider the following:

✓ in Polish estates the land was cultivated by Ukrainian peasants in accordance with the established traditions of housekeeping, grain was also grown and cattle was reared.

✓ as noted by most researchers, the main occupation of the Polish population was agriculture, especially grain cultivation, which had much in common with Ukrainians.

In particular, in the early feudal era, fallow land tenure system existed on Polish lands. Fields were used for several years in a row, and when they lost yield capacity a different field was used instead. Later in the XIII century, the Polish switched to the two-field and three-field systems (Alekseev, 2002). Just as Ukrainians, Polish farmers cultivated millet, wheat, oats, barley, rye and later buckwheat. Corn was grown since the XIX century. Concerning the legumes peas, beans, lentils, kidney beans were widespread. In the feudal period the main crop was turnips, and from the XIX century - potatoes, cabbages, beets, onions, garlic, carrots, fennel, tomatoes, cucumbers and more. Apples, pears, plums, cherries, sweet cherries were grown in Polish gardens and only in the XIX century they began growing apricots, peaches, walnuts, currants, gooseberries, and from the XX century - strawberries and raspberries (Alekseev, 2002).

The tool of Polish farmers just like Ukrainians was initially the wooden plough, later and sickles, scythes, harvesters, beaters, threshers. Oxen were used as draft animals. Such similarities in traditional natural resource management of our neighbors were the result of natural geographic similarities and agro-climatic conditions and resources.

The main types of animal husbandry for the Polish and Ukrainians were raising cattle, sheep, goats, pigs, horses and poultry. They were also good fishermen and hunters. Crafts popular in villages were weaving, woodworking, house building, cooperage, furniture making, agricultural implement and household utensil creation, weaving from tree branches and roots (Alekseev, 2002).

The analysis of natural resource management traditions of Polish settlers and the native population shows similarity. Therefore, it can not be considered a destructive influence, especially considering the prevalence of nobility among the settlers.

Similar consequences on the environment had the appearance of different ethnic groups - members of different agricultural traditions.

A separate group of colonists, as mentioned above, was Jewish. The area of occupation of the Jewish population remained traditional - trade,

profiteering, rent, innkeeping and crafts. Regarding the former, there is even a distinct dominance of Jewish merchants possessed approximately of three-quarters of all export of goods. Goldsmiths were typically richer among the artisans, while representatives of the usual crafts - cobblers, tailors, furriers, glaziers - had lower profit than their colleagues Christians. In rural areas, members of the Jewish faith were shopkeepers, innkeepers, carriers of goods. The lifestyle and customs of the Jews had no negative impact on the natural resource management of the Ukrainian population in the region.

In the XVI century, Armenian colonies in Buchach, Pidhaytsi, Berezhany, Chotkiv and Yazlivtsi appeared in the region. Among the Armenians, a certain percentage were common people, and the majority - had relatively high social status and property status. Armenian presence in the lands of the region had no impact on the traditions of natural resource management of the native population, as Armenians usually were merchants and craftsmen and occasionally engaged in raising sheep.

For a long time, the Ternopil region was divided between the two countries, the colonization element was ethnically diverse too.

The Polish colonized Terebovlia, and Lithuanians colonized Kremenets from 1340.

Lithuanians allowed local Ukrainian nobles hold high administrative positions to manage their conquered lands. Expressing unwavering respect for local customs, Lithuanians declared: "We do not destroy the old, do not introduce the new" (Kryvoskiy, 1999, p.119).

Being a part of the Lithuanian state had significant consequences for the native population in terms of changes that have occurred in natural resource management. Firstly, soil fertilization became more intense. According to the Lithuanian Statute of 1529, fertilized soil cost twice as much as not fertilized soil. In Galicia in the XVIII century, there were three types of soil fertilization: gypsum and lime application, manure application, soil tilling. The easiest way to restore soil fertility was to leave the arable land for pasture. The soil was fertilized once in three years in autumn using the three-field system.

To increase soil fertility different forms of crop rotations were used. With the appearance of potatoes, the three-field system was changed to a four-field system or the land was left to fallow. Industrial crops were introduced in the crop rotations. Great landowners started to introduce the many-field system of crop rotation in their estates. From that time the four stage seasonal plowing became traditional. It consisted of four

stages: 1) spring plowing; 2) early summer plowing; 3) midsummer plowing; 4) autumn plowing. As before, rye, wheat, barley, oats, buckwheat and peas were cultivated. In Galicia oats constituted for 34% of grain crops, rye - 24%, barley - 16%, buckwheat - 12%, wheat - 9%.

Under such circumstances, there have been developments in horticulture, in particular, there was an increase in the area of orchards, new varieties of fruit were introduced, gardeners were engaged in grafting. Every home had a garden.

The Galician principality grew of fruits and vegetables in small amounts. However, the economic importance of livestock grew. The need livestock (horses, oxen, cows, sheep) was determined by the internal needs of farms, area of arable lands and hayfields. The number of animals was noteworthy (Makarchuk, 2004). This was due to two factors: the availability of good pastures and large reserves of byproducts in distilleries.

During the XVIII century, especially in the second half, based on previous innovations the specialization in agricultural production deepened. The Galicia region typically grew buckwheat and oatmeal. A feature of agricultures in the second half of the XVII-XVIII centuries was a wide range of goods. . A large amount of the grain in the domestic market was used for urban food production and horilka production, anything else was exported. Agricultural products occupied an

important place in the export markets of the West (wool, tallow, yarn, wax, honey, hides) and various products of crafts (wood and wooden products). Wooden beams, planks, staves, barrels, poles, ash, charcoal, potash and other products were steadily exported to Gdansk and other Baltic ports.

Conclusions. Summarizing the results of the study it can be argued that the expansion of ethnic structure of the Ternopil region during a long historical period occurred because of neighboring ethnic groups, who formed their ethnic identity in a system of environmental factors quite similar to those of Ukrainians. Therefore, the environmental effects of colonization did not lead to the destruction of natural resource management traditions. Its main component - land management was not impoverishing as it was the basis of agricultural traditions.

Analysis of the natural resource management of the natives and settlers shows similarities in their agricultural traditions. Therefore, their emergence did not have a destructive factor.

There was some change, because of the increase in a range of crops that were cultivated. However, traditionally responsible natural resource management transformed into an impoverishing one because of the colonized status of the region.

References:

1. Makarchuk S. (2004) Etnographiya Ukrayiny [Ethnography of Ukraine]. Lviv: Svit. (in Ukrainian)
2. Shabliy O. (2001) Suspilna heohraphiya: teoriya, istoriya, ukrayinoznachchi studiyi [Human geography: theory, history, Ukrainian studies] Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian)
3. Yakovenko N. (2010) Narys istoriyi Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII st. [Outline of the history of Ukraine from the ancient times to the end of XVIII century]. Kyiv: Heneza. (in Ukrainian)

Анотація:

Ірина Барна, Сергій Барна. ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ ВПРОДОВЖ XIII-XVIII СТ..

Досліджено вплив зміни етнічної структури населення на традиції природокористування в межах етнічних територій. Об'єктом вивчення обрано систему традиційного природокористування корінного українського населення Тернопільської області. Встановлено масштаби впливу на традиційне природокористування українців, як систему способів освоєння навколишнього природного середовища, яка склалась історично на основі тривалого, екологічно збалансованого використання природних ресурсів, з боку мігрантів – представників імперських утворень. Вивчено зміну землеробських традицій автохтонів впродовж XIII - XVIII століть під впливом нововведень польськими, литовськими, німецькими колоністами, які були представниками державницьких етносів. Екологічні наслідки колоніального статусу території Тернопільської області в контексті традиційного природокористування не стали критичними, позаяк державницькі інтереси імперій-завойовниць зумовлювали домінування шляхти, вельмож, що експлуатували корінне населення, яке реалізувало власні традиції природокористування. З іншого боку, селянське населення серед мігрантів репрезентувало землеробські традиції, відтак ментально визнавало необхідність збалансованого землекористування. Аналіз систем традиційного природокористування та землеробства польських поселенців, які становили найбільшу частку, засвідчує значну подібність з такими у автохтонів краю, що мало позитивні наслідки за рахунок розширення кола вирощуваних сільськогосподарських культур, поширення нових сортів фруктових дерев, збільшення ролі садівництва та городництва. Перебування в складі литовської держави мало позитивний вплив на природокористування українців, зокрема, завдяки введенню обов'язкового удобрення ґрунтів в умовах трипільного землеробства.

Значну увагу приділено екологічному впливу на територію регіону та його природно-ресурсний потенціал за часів вторгнення монголо-татарського війська, яке зумовило не лише соціально-економічну, а й екологічну

деградацію компонентів довкілля.

Ключові слова: природокористування, етнічна самобутність, землекористування, землеробство, городництво, корінне населення, збалансоване землеробство, мігранти, традиції.

Анотація:

Ирина Барна, Сергей Барна. ЭТНИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРНОПОЛЬСКОГО РЕГИОНА В ПЕРИОД XIII-XVIII ВЕКОВ.

Исследовано влияние изменения этнической структуры населения на традиции природопользования в рамках этнических территорий. Объектом изучения избрана система традиционного природопользования коренного украинского населения Тернопольской области. Установлено наличие влияния на *традиционное природопользование украинцев*, как систему исторически сложившихся способов освоения окружающей природной среды на основе длительного, экологически сбалансированного использования природных ресурсов, со стороны мигрантов вследствие изменения политического статуса территории. Особое внимание уделено экологическим следствиям монголо-татарского вторжения.

Ключевые слова: природопользование, этническая самобытность, землепользование, земледелие, огородничество, коренное население, сбалансированное земледелие, мигранты, традиции.

Надійшла 15.04.2017.

УДК: 911.3:001.32(477)

Сергій ШЕВЧУК

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАУКОВИХ ШКІЛ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Дослідження присвячене цілісному аналізу процесу формування наукових шкіл в суспільній географії України з детальним розглядом пізнавальних можливостей і конкретних результатів функціонування наукових шкіл різних типів. У статті, реалізуючи поставлену мету, розкрито сутність логічну модель наукової суспільно-географічної школи, обґрунтовано її теоретичний апарат та методичні засади дослідження; проаналізовано фактори формування наукових шкіл в суспільній географії України, проведено періодизацію цього процесу; описано типи наукових шкіл: школи-напрями, науково-освітні та школи як дослідницькі колективи; визначено їх місце, роль та здобутки у формуванні суспільної географії в Україні; наголошено на окремих типах наукових шкіл: районній (як школі-напрямку), школі Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (як науково-освітній) та науковій школі акад. М. Паламарчука (як школі-дослідницькому колективі); визначено проблеми розвитку наукових шкіл в суспільній географії України та перспективні напрями їх досліджень.

Ключові слова: суспільна географія в Україні, наукові школи, фактори формування, школи-напрями, науково-освітні школи, школи як дослідницькі колективи.

Постановка проблеми дослідження. Нагальною потребою сьогодення є реконструкція розвитку суспільно-географічної науки в Україні, яка дозволяє об'єктивно і неупереджено показати внесок у її еволюцію наукових шкіл та окремих учених. Перед сучасними дослідниками історії географії все ще стоїть завдання розкрити «білі плями» в подіях розвитку науки, відродити забуті імена діячів суспільно-географічної науки України, показати їх реальний внесок в теорію і практику пізнання. Ми маємо нарешті отримати правдиву історію суспільної географії. Дослідження цієї проблеми сприятиме поверненню наукових надбань, вилучених, сфальсифікованих чи просто замовчуваних; допоможе активізувати процес подальшого розвитку сучасної суспільно-географічної науки, а також дасть змогу зайняти їй гідне місце не лише у вітчизняній, а й у світовій культурі.

Метою дослідження є цілісне вивчення феномену наукових шкіл у суспільній географії в Україні з детальним розглядом пізнавальних можливостей і конкретних наукових результатів різних типів наукових шкіл.

Міждисциплінарний підхід історії географії та наукознавства, дозволяє виявляти різноманітні характеристики наукових шкіл і відбрати конкретні ефективні моделі їх вивчення. Виходячи з того, що проблема наукових шкіл у суспільній географії є малодослідженою, одним із напрямів досліджень має стати пізнання теоретичних та практичних аспектів функціонування наукових шкіл, особливої актуальності набуває характеристика тенденцій в розвитку вітчизняної суспільної географії крізь призму виявлення й осмислення її наукових шкіл, визначення ролі і місця суспільної географії в системі наук.

Аналіз останніх публікацій і джерельної бази дослідження. На сьогодні у суспільній географії детального аналізу феномену наукових шкіл не здійснено. Доробок сучасних дослідників розвитку суспільної географії в

Україні обмежується наступними питаннями: розробка теоретичних засад історії суспільної географії (О. Шаблій, Я. Жупанський, М. Пістун, Я. Олійник, О. Заставецька та ін.); дослідження діяльності окремих учених (О. Шаблій, Я. Олійник, М. Пістун, Л. Руденко, В. Нагірна, С. Ішук, О. Заставецька, О. Топчієв, В. Руденко, А. Доценко, І. Ровенчак, М. Костриця, П. Штойко, В. Матвієнко, О. Чернюх та ін.); вивчення еволюції суспільно-географічної науки в окремих регіональних наукових центрах (Л. Руденко, О. Шаблій, Я. Жупанський, Я. Олійник, В. Руденко, О. Вісьтак, Л. Немець, К. Немець, Ю. Кандиба та ін.); дослідження розвитку суспільної географії в Україні на конкретному етапі, чи в межах конкретного напрямку наукових досліджень (О. Шаблій, М. Пістун, Я. Олійник, С. Ішук, О. Вісьтак, О. Федюк та ін.); аналіз особливостей формування наукового потенціалу суспільної географії (Я. Олійник, К. Мезенцев, Н. Краснопольська та ін.); вивчення персональних наукових шкіл в суспільній географії (О. Шаблій, О. Заставецька, О. Ярошенко та ін.).

Проблеми вивчення наукових шкіл у суспільній географії були окреслені під час XI та XII з'їздів Українського географічного товариства [9, 12], а спроби теоретичного обґрунтування сутності наукових шкіл в суспільній географії та особливостей їх функціонування здійснено у роботах [1 – 8, 10].

Необхідність вивчення наукових шкіл визначається рядом обставин, зокрема в науці є чимало даних про конкретні географічні школи-напрями. У пізнавальному сенсі слід зрозуміти їх зміст, особливості та відмінності від інших форм організації наукової діяльності вчених. В умовах оформлення історії суспільної географії як складової частини предмету географічної науки, виникає необхідність систематизації історико-наукового процесу її розвитку в поняттях, які враховують всі складові елементи, а одним з таких понять є – «наукова школа», адже найбільш суттєві результати мають саме такі форми самоорганізації учених як наукові школи.

Виклад результатів дослідження. Наукові школи у суспільній географії є феноменом, що характеризується рядом ознак: наявність лідера – видатного вченого, що здійснює підготовку учнів, які сприймають від свого вчителя певний стиль дослідження; наявність науково-дослідної програми – певного напрямку науки, який розвивають носії школи; значущість і визнання результатів дослідження, оскільки саме школи є осередками найбільшої

концентрації дослідницької роботи. Наукова школа – це творчий колектив учених об'єднаних підходами до розв'язання проблем, стилем теоретичної роботи, стратегією організації професійного наукового мислення, ідей і методів їх реалізації; колектив учених на чолі з лідером, які розробляють перспективний напрям суспільної географії і мають визнання у науковому співтоваристві. Основні типи наукових шкіл у вітчизняній суспільній географії представлено провідними науковими школами, що є визнаними науковими напрямками; науково-освітніми (регіональними) та персональними науковими школами (дослідницькими колективами). Пізнавальними етапами у процесі дослідження наукових шкіл суспільної географії в Україні є: вивчення суспільних потреб у науковому напрямі, який розробляє конкретна наукова школа; аналіз ролі основоположників наукових шкіл, що створюються відомими вченими, які мають учнів і послідовників; дослідження розвитку суспільно-географічної науки, її перспектив, які обумовлюють зародження, відродження й розвиток наукових шкіл; розгляд відмінностей наукової проблематики і дослідницьких програм, концепцій, підходів і стилів дослідження наукових шкіл; вивчення новаторського елементу функціонування наукових шкіл та особливостей поширення їх ідей.

Рівнями дослідження наукових шкіл є джерелознавчий (формування джерельної бази дослідження і обґрунтування гіпотези дослідження); фактологічний (фіксація наукових фактів, що розкривають хронологію ідей і досягнень наукового пошуку попередніх поколінь вчених); емпіричний (виявлення та опис фактів розвитку суспільно-географічних шкіл); теоретичний (об'єднання фактів, створення моделі розвитку суспільно-географічного знання науковими школами); наукознавчий (створення моделі розвитку самих наукових шкіл); прогностичний (прогнозування пріоритетних напрямів досліджень наукових шкіл). Методика дослідження наукових шкіл передбачає збір фактичних даних, інвентаризацію, опис, формування сукупності інформації; аналіз первинної інформації; систематизацію інформації (формальна, генетична, територіальна); виявлення конкретних емпіричних закономірностей формування, функціонування і розвитку. Ідентифікація наукових шкіл відбувається на основі виявлення їх основних ознак: організаційних (наявність лідера – визнаного ученого науковим співтовариством, не менше ніж два покоління учених, наявність науково-дослідної програми і т.д.) та функціональних (наявність

монографій, підручників тощо).

Фактори, що визначають розвиток наукових шкіл варто розподіляти на зовнішні та внутрішні. Розвиток суспільної географії визначається історичним процесом, оскільки наука відчуває відповідну дію як зовнішніх (загальносвітових інтелектуальних) так і внутрішніх (політичних, економічних, соціальних культурних і т.д.) умов, її творення відбувається у конкретних історичних реаліях. В кін. XIX – на поч. XX ст. європейська географія була репрезентована працями О. Гумбольдта, К. Ріттера, Й. Тюнена, Ф. Ріхтгофена, Ф. Ратцеля, Д. Ріхтера, А. Геттнера, А. Вебера, А. Пенка, П.В. де ла Блаша та ін. В умовах розв'язання методологічної кризи географії кін. XIX ст. (питання статусу географії, її місця в системі наук, делімітації предмету досліджень, визначення моністичної та дуалістичної структури науки, проблема єдності географії, співвідношення між загальною географією та описовим країнознавством) відбулося формування провідних наукових шкіл у зарубіжній географії: природничої і суспільно-географічної, а також ландшафтної і хорологічної концепцій. Під цим впливом сформувалися витоки та відбулося зародження наукових шкіл суспільної географії в Україні. Упродовж XX ст. спостерігався інтенсивний розвиток національних (німецької, французької, британської, американської та радянської) географічних шкіл, що були представлені різними науковими напрямками (країнознавство, географія людини, антропогеографія, геополітика та політична географія, культурна, економічна, соціальна, історична географія, регіоналістика, просторовий аналіз, гуманістична, математична, поведінкова географія, регіональна економіка, радикальна, когнітивна, позитивістська, постколоніальна, структурна географія тощо), які вплинули на формування школи суспільної географії в Україні. Суспільна географія в Україні у кін. XIX – на поч. XX ст. розвивалася під впливом європейської географії, що зберігався ще у 1920-х рр., а на західноукраїнських землях і у 1930-х рр. Упродовж 1940–80-х рр. вона розвивалася у межах радянської економіко-географічної школи, і лише на поч. 1990-х рр. здобула можливість долучитися до надбань світової науки та репрезентувати власні досягнення на світовому рівні.

Зародження школи суспільної географії в Україні відбулося в останній чверті XIX ст., а оформлення упродовж першої чверті XX ст. На поч. XX ст. відбулася інституалізація суспільної географії в самостійну галузь знань,

яка інтегрувала в себе природничо-географічні, демогеографічні, етногеографічні та економіко-географічні знання про територію України. Ключовою у цьому відношенні була діяльність акад. С. Рудницького, який започаткував сучасну географію загалом і суспільну географію безпосередньо. Школа суспільної географії в Україні доби СРСР була «розчинена» у пануючій системі радянської економічної географії, яка базувалася на методології марксистсько-ленінської філософії з єдиними вимогами, завданнями, цілями і т.і. Всі дослідження в сфері суспільної географії твердо притримувалися позицій діалектичного та історичного матеріалізму, в результаті чого склався догматичний підхід до розгляду традиційних економіко-географічних проблем, а наука перетворилася на складника з обслуговування і підтримки державної політики й офіційної ідеології. Теоретиком радянської економічної географії в Україні та лідером її наукової школи був акад. М. Паламарчук. Із поч. 1990-х рр. почала формуватися нова система суспільно-географічних наук, основу якої склала соціально-економічна географія, відбулося її методологічне переосмислення, диференціація практичних досліджень призвела до формування нових наукових напрямів. Провідним організаційним осередком суспільно-географічних досліджень в Україні нині є Інститут географії НАН України на чолі з акад. Л. Руденком.

Періодизація розвитку наукових шкіл у суспільній географії в Україні, дозволяє виділити такі етапи та періоди: 1-й етап – кін. XIX – поч. XX ст.: 1873–1904 рр.; 1905–1917 рр.; 1918–1921 рр.; 2-й етап – сер. XX ст.: 1922–1933 рр.; 1934–1963 рр.; 1964–1990 рр.; 3-й етап – кін. XX – поч. XXI ст.: 1991–2016 рр. На першому етапі отримали поширення країнознавча, антропогеографічна та галузево-статистична концепції; відбулося формування методологічних основ науки (антропогеографії та економічної географії), розпочалося комплексне вивчення території України та етнічних земель української нації, розселення українців, їх побуту, географії галузей господарства, транспорту, торгівлі тощо; почалося становлення науково-освітніх та персональних наукових шкіл Львова (проф. Г. Величко, акад. С. Рудницький, проф. В. Гериневич), Києва (акад. К. Воблий, проф. А. Синявський, проф. В. Садовський), Харкова (проф. О. Івановський, проф. Ф. Матвієнко-Гарнага, проф. К. Дубняк) та Одеси (проф. О. Сухов). Другий етап представлений розвитком на його початку шкіл географії людини (акад. С. Рудницький, проф. Г. Величко, проф. О. Івановський, проф.

В. Геринович, проф. В. Кубійович), галузевої статистики (акад. К. Воблій, проф. О. Сухов, проф. С. Остапенко, проф. Г. Кривченко) та хорологічної (проф. В. Садовський, проф. А. Синявський, проф. К. Дубняк, проф. Ф. Матвієнко-Гарнага). Після 1934 р. українську школу суспільної географії було штучно перенесено на методологію радянської районно-комплексної економічної географії, реалізуючи яку українські вчені упродовж 1950 – 80-х рр. здійснили теоретико-методологічне обґрунтування і практичне вивчення ТВК, розробили теорію господарського комплексотворення та районного планування; теорію територіальної організації виробництва, виробничо-територіального комплексотворення і суспільно-територіальних систем; вивчали проблеми природокористування, територіальної структури природно-ресурсного потенціалу та розселення населення, працересурсного потенціалу тощо. У межах реалізації цих дослідницьких програм персональні наукові школи були створені акад. М. Паламарчуком, проф. О. Дібровою, проф. Д. Богорадом, проф. І. Мукомелем, проф. М. Шрагом, проф. В. Огоновським, проф. О. Ващенком, проф. Л. Корецьким, проф. М. Ігнатенком, проф. І. Твердохлебовим та ін. Третій (сучасний) етап характеризується розвитком традиційної економіко-географічної проблематики (географія природних ресурсів, господарства, населення та розселення, картографії) та появою нових напрямів: соціальної (географія сфери послуг, релігій та культури, якості та способу життя, рекреаційна, медична географія), політичної географії та геополітики (електоральної та етнополітичної географії), проблем сталого розвитку, геоінформаційних систем та технологій, історичної географії та історії географії. Найбільш потужними науково-освітніми та персональними науковими школами є київська (акад. Л. Руденко, проф. М. Пістун, проф. Я. Олійник, проф. С. Ішук, проф. О. Любіцева), львівська (проф. Ф. Заставний, проф. О. Шаблій), харківська (проф. А. Голіков, проф. Л. Немець, проф. К. Немець), одеська (проф. О. Топчієв), чернівецька (проф. Я. Жупанський, проф. В. Руденко), тернопільська (проф. О. Заставецька) та до 2014 р. сімферопольська (акад. М. Багров) школи.

На основі аналізу умов та особливостей розвитку наукових шкіл в суспільній географії виділяються провідні школи-напрямки: на першому етапі (географії людини та галузевої статистики), на другому – економічної географії (районна, районно-комплексна), а на третьому – сучасна суспільно-географічна.

Школа географії людини сформувалася в кін. XIX – поч. XX ст. Її основоположником був акад. С. Рудницький. У межах школи на західноукраїнських землях у перших десятиліттях XX ст. відбулася швидка внутрішня диференціація суспільно-географічного знання – зародилися нові галузі науки: теорія та методологія географії (акад. С. Рудницький, проф. В. Геринович, проф. М. Дольницький), географічна регіоналістика та краєзнавство (акад. С. Рудницький, проф. В. Огоновський, проф. В. Кубійович, проф. О. Степанів), політична географія та геополітика (проф. С. Рудницький), географія розселення, демогеографія та етногеографія (проф. Г. Величко, акад. С. Рудницький, проф. В. Кубійович, проф. О. Степанів), географія сільського господарства (проф. В. Кубійович), географічна картографія (проф. Г. Величко, проф. С. Рудницький, проф. В. Кубійович).

На основі галузево-статистичної парадигми вченими проводилися загальноукраїнські та регіональні статистичні дослідження, було організовано дослідні роботи по обґрунтуванню розвитку і розміщення виробництв різних галузей господарства України, географії галузей світового господарства тощо. Представниками школи галузевої статистики були акад. К. Воблій, проф. В. Кістяківський, проф. О. Сухов, проф. С. Остапенко, проф. І. Фещенко-Чопівський, проф. Г. Кривченко та ін. Їх дослідження були присвячені визначенню наукових засад економічної географії, географії природно-ресурсного потенціалу, вивченню розміщення продуктивних сил, комерційній географії та економіко-географічному українознавству.

Витоки районної школи формувалися під впливом німецької географії і особливо хорологічної концепції А. Геттнера та були пов'язані із розвитком комплексного країнознавства в кін. XIX ст., коли виключної ролі набуло наукове обґрунтування об'єктивної необхідності творення України як національної держави. Районна школа суспільної географії в Україні оформилася у 1920-х рр. і була представлена проф. В. Садовським, проф. В. Тимошенком, проф. К. Дубняком, проф. А. Синявським, проф. Ф. Матвієнко-Гарнагою та іншими вченими. Учень А. Геттнера проф. О. Івановський, був керівником дисертаційних досліджень проф. К. Дубняка та проф. Ф. Матвієнко-Гарнаги, які обґрунтували наукові засади хорологічного напрямку у науці, що досить швидко трансформувалася у районну школу. Представники хорологічного напрямку трактували район як господарський ланд-

шафт, теоретичні основи якого були обґрунтовані проф. А. Синявським. Вагомий внесок у становлення районної школи здійснили українські вчені, що працювали за кордоном: проф. В. Садовський та проф. В. Тимошенко. Із початку 1930-х рр. географічна школа України вимушена була переформатувати свою методологію на засади радянської районної школи М. Баранського – М. Колосовського.

Школа районно-комплексної економічної географії в Україні характеризувалася солідними теоретичними розробками та вагомими практичними напрацюваннями. Лідерами районно-комплексної школи в Україні були проф. О. Діброва, акад. М. Паламарчук, проф. Д. Богорад, проф. Л. Корецький, проф. О. Ващенко, проф. М. Ігнатенко, проф. І. Твердохлебов та ін. Їм належить створення найбільших персональних шкіл. У 1930–40-х рр. українські економіко-географи розробляли науково-методичні основи обласного районування, а наприкінці 1950-х рр. розпочали дослідження великих економічних районів, їх спеціалізації та рівнів економічного розвитку, впливу мінерально-сировинних ресурсів на функціональну і територіальну структуру районів. Зусилля 1950–1960-х рр. були спрямовані на обґрунтування схем розвитку економічних районів, дослідження мінерально-сировинних ресурсів, оптимальної системи форм розселення, схем територіальної організації виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, сільськогосподарського районування території України, вивчення галузей промисловості, сільського господарства, трудових ресурсів та шляхів їх раціонального використання. Акад. М. Паламарчук спрямував зусилля наукової школи на вивчення територіальної структури великих економічних районів, в результаті чого у 1960–1980-х рр. було опрацьовано основи класифікації, встановлено типи ТВК, що дозволило розробити теоретичні основи формування комплексів різних типів, а в підсумку створити теорію територіальної структури економічного району. У цей час відбулася реалізація ряду теоретичних та практичних програм досліджень наукових шкіл: спеціалізація і комплексний розвиток економічних районів; географія природних ресурсів; формування промислових територіальних комплексів та географія промисловості; агропромислове комплексування та географія сільського господарства; географія населення і систем розселення; економіко-географічна картографія; районне планування тощо.

Для робіт представників наукових шкіл і

географії людини, і галузевої статистики, на відміну від районної школи, характерною була україноцентричність досліджень, що в сукупності призвело до зародження та становлення національної школи суспільної географії. Цей процес, формування наукових шкіл, був надовго перерваний зовнішніми чинниками, а продовжився уже у нових умовах із поч. 1990-х рр., коли соціально-економічна географія трансформувалася у більш складну суспільну географію, як науку про територіальну організацію суспільства, що вивчає процеси, умови, фактори та наслідки її формування. На основі системної методології розпочалося комплексне вивчення природи і суспільства. Лідерами сучасної школи суспільної географії в Україні є доктори наук, які у межах своїх персональних шкіл також підготували докторів наук: академіки Л. Руденко та М. Багров, професори Ф. Заставний, Я. Жупанський, М. Пістун, О.Шаблій, О. Топчієв, І. Горленко, С. Іщук, Я.Олійник, Б. Яценко, К. Немець, О. Любіцева, В. Руденко; доктори наук, які заснували потужні наукові школи із числа кандидатів наук: професори Г. Балабанов, В. Нагірна, О.Заставецька, Л. Немець та К. Мезенцев.

Першою в Україні географічною установою академічного типу був Український науково-дослідний інститут географії та картографії (УНДІГК). За час свого короткотривалого існування колективу Інституту, на чолі із акад. С. Рудницьким, вдалося організувати і розпочати фундаментальні наукові дослідження з основних галузей суспільно-географічної науки. Дослідницька програма наукової школи УНДІГК була обґрунтована її лідером – акад. С. Рудницьким. Персональний склад наукової школи УНДІГК в галузі географії людини був представлений акад. С. Рудницьким, проф. Г.Величком, проф. В. Гериновичем, проф. К.Дубняком, доц. І. Ландо, доц. В. Баб'яком та іншими науковими співробітниками й аспірантами. Науково-дослідна діяльність школи УНДІГК репрезентована такими напрямками: теоретичні, прикладні дослідження у сфері суспільної географії та картографії, географічне українознавство, підготовка висококваліфікованих кадрів, видавнича діяльність тощо. Наукова школа УНДІГК була знищена комуністично-більшовицьким режимом в ході репресій 1930-х рр. У 2013 р. було вперше реалізовано цілісне дослідження наукової школи УНДІГК [11].

Найбільш потужними науково-освітніми школами в суспільній географії є Київська, Львівська, Одеська, Чернівецька, Харківська і Сімферопольська. В окрему групу варто також

виокремити наукові центри в яких сьогодні уже сформовані чи започатковані наукові школи як дослідницькі колективи докторів наук, й відбувається процес становлення регіональної наукової школи (Тернопіль), а перспективним може бути започаткування таких шкіл у Луцьку, Ніжині, Умані, Полтаві, Херсоні та Рівному.

Зародження персональних наукових шкіл суспільної географії в Україні також припало на кін. XIX – поч. XX ст. та пов'язане зі становленням шкіл акад. С. Рудницького, акад. К.Воблого, проф. О. Івановського та проф. О.Сухова. Потужні за кадровим потенціалом та результатами досліджень наукові школи сформували акад. М. Паламарчук, акад. Л.Руденко, проф. Я. Олійник, проф. М. Пістун, проф. С. Ішук, проф. О. Шаблій та проф. О.Топчієв. Найбільш потужна персональна наукова школа в межах сучасної школи суспільної географії створена проф. Я. Олійником (10 докторів та 30 кандидатів наук).

Найбільшою за чисельністю та найпотужнішою за кадровим потенціалом персональною науковою школою, створеною в суспільній географії, стала наукова школа акад. М.Паламарчука (15 докторів та 32 кандидати наук). Акад. М. Паламарчук обґрунтував дослідницьку програму школи, що оформилася як теорія територіального комплексоутворення, а вже подальша її розробка відбувалася в межах наукової школи вченого: теорія та методика дослідження господарського комплексоутворення (докторські дисертації: Я. Жупанський, С. Ішук, Д. Стеченко, Л. Руденко; кандидатські дисертації: В. Белозьорова, О. Заставецька, Л.Ковтун, Ю. Палеха, Н. Процько, Д. Стеченко, К. Ташук); географія природокористування та ПРП (докторські дисертації: І. Горленко, Р.Іванух, Я. Олійник; кандидатські дисертації: І. Горленко, С. Лісовський, А. Ткачов, Т.Яснюк); географія промисловості та промислове комплексоутворення (докторські дисертації: П. Масляк; кандидатські дисертації: В.Захарченко, С. Ішук, Р. Литвиненко, П.Масляк, Л. Немченко, К. Пироженко, В.Полухович, І. Смирнов, Р. Язиніна); географія сільського господарства та агропромислове комплексоутворення (докторські дисертації: Г. Балабанов, В. Нагірна, М. Пістун, В.Семенов, Р. Язиніна; кандидатські дисертації: Г. Балабанов, Є. Битаєва, М. Бредихін, В.Жабицька, О. Крайовий, Н. Курилюк, С.Малюк, Я. Олійник, І. Пушкар, В. Семенов, В. Щабельська). У межах основних напрямів сучасних суспільно-географічних досліджень учні акад. М. Паламарчука заснували власні

персональні наукові школи: акад. Л. Руденко (С. Лісовський, І. Гукалова, Ю. Палеха, І.Яковенко, В. Захарченко, Є. Маруняк), проф. Я. Олійник (Л. Немець, М. Дністрянський, К. Немець, К. Мезенцев, І. Швець, М. Барановський, А. Калько, О. Афанасьєв, С.Запотоцький, В. Дармограй), проф. М. Пістун (О.Паламарчук, П. Луцишин, І. Дудник, Н.Коцан), проф. С. Ішук (О. Любіцева, І.Смирнов, В. Джаман, О. Гладкий), проф. Я.Жупанський (В. Круль, П. Сухий), І.Горленко (Г. Підгрушний). Підготовлені учнями акад. М. Паламарчука доктори наук – О. Любіцева та К. Немець в межах своїх наукових шкіл також підготували докторів наук (О. Колотуха, П. Шуканов).

Особливості функціонування наукових шкіл в суспільній географії доцільно розглядати через вивчення масиву захищених дисертаційних досліджень. Починаючи з кін. XIX ст. в Україні почали з'являтися перші професійні наукові кадри географів (першим доктором географії був Г. Величко, 1893 р.). У першій чверті XX ст. наукові ступені доктора філософії у галузі географії чи суміжних з нею наук, здобули вчені, які мали помітний внесок у становлення суспільно-географічної науки, а саме В. Баб'як, К. Воблий, В. Геринович, М.Дольницький, К. Дубняк, О. Івановський, Г.Кривченко, В. Кубійович, Ф. Матвієнко-Гарнага, В. Огоновський, С. Рудницький, В.Садовський, А. Синявський, О. Сухов, О.Степанів та інші. В 1934 р. в УРСР було запроваджено наукові ступені кандидата і доктора наук, а спеціальність «економічна географія» була одночасно віднесена до географічних, історичних та економічних наук. Першим кандидатом географічних наук був О.Діброва (1936 р.). Серед довоєнних кандидатів наук докторами наук, уже в післявоєнний час, стали лише О. Діброва та О. Ващенко, вони ж сформували власні наукові школи. У 1957 р. О. Діброва став першим доктором географічних наук в галузі економічної географії без захисту дисертації за підготовлений навчальний посібник «Економічна географія Української РСР». Доктором економічних наук в галузі економічної географії у 1958 р. став М.Паламарчук, захистивши дисертацію на тему «Економічні проблеми розвитку і розміщення цукробурякового виробництва в Українській РСР». Саме вони й стали лідерами наукової школи радянської економічної географії в УРСР.

У 1960-х рр. в УРСР почала формуватися потужна школа економічної географії, було закладено основи пріоритетних напрямів її

подальшого розвитку упродовж 1960–80-х рр., відбулася активізація діяльності аспірантури у ВНЗ; зростання ролі АН УРСР як центру економіко-географічних досліджень; упорядкування номенклатури наукових спеціальностей у галузі географії; поява спеціалізованих учених рад тощо. Упродовж 1960–80-х рр. докторами наук в галузі економічної географії стали Д. Богорад, І. Мукомель, Н. Блажко, М. Шраг, А. Золовський, Ф. Заставний, М. Ігнатенко, Л.Корецький, О. Ващенко, В. Оникієнко, П.Волобой, М. Пістун, Ю. Пітюренко, О.Шаблій, В. Поповкін, О. Топчієв, Я. Жупанський, І. Горленко, Л. Руденко, А.Голіков, Р. Язиніна, В. Дергачов, М. Голіков, О. Паламарчук та В. Нудельман. Із поміж кандидатів наук, які захистили у 1960–80-х рр. кандидатські дисертації згодом докторами наук стали Р. Іванух, М. Крачило, М. Багров, А. Доценко, С. Ішук, Б. Яценко, П. Коваленко, А. Степаненко, Л.Чернюх, В. Нагірна, О. Краснопольський, М.Фашевський, С. Писаренко, Д. Стеченко, О.Хомра, Г. Балабанов, І. Смирнов, В.Руденко, В. Семенов, П. Масляк, Я.Олійник, І.Яковенко, М. Мальський, П. Луцишин, О. Заставецька, О.Любіцева, О. Бейдик, І. Дудник, В.Захарченко, В. Джаман, Л. Мармуть, Л. Шевчук, Л.Тарангул.

Тематика сучасних докторських робіт поряд із традиційними напрямками досліджень характеризується розробкою актуальних проблем соціальної географії, регіональної політики та регіонального управління, сталого розвитку, політичної географії та геополітики; протягом останнього десятиліття були виконані докторські дослідження якості життя населення, депресивності регіонального розвитку та збалансованого розвитку територій різного рівня, регіонального економічного розвитку та його програмування, геопланування, регіональної політики та етнополітики, проблем глобалізації світового простору тощо. На поч. ХХІ ст. науковий потенціал суспільної географії поповнився докторами наук: С. Лісовський, Л. Немець, М. Дністрянський, Н. Коцан, В.Круль, К. Мезенцев, К. Немець, С. Сонько, Г. Підгрушний, І. Гукалова, Ю. Палеха, П.Сухий, М. Барановський, О. Гладкий, Р.Лозинський, І. Ровенчак, М. Мальська, В.Смаль, І. Воронін, А. Калько, О. Афанасьєв, О. Кисельов, С. Запотоцький, Л. Заставецька, П. Шуканов, В. Яворська, І. Пилипенко, Д.Мальчикова, М. Заячук, О. Колотуха та Є.Маруняк.

Обґрунтованим є виділення періодів формування потенціалу наукової школи суспільної географії: 1. (1893– 1935 рр.) – від захисту пер-

шої дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі географії; 2. (1936–1956 рр.) – від захисту першої кандидатської дисертації; 3. (1957–1991 рр.) – від захисту першої докторської дисертації; 4. (з 1991 р.) – сучасний період.

У масиві захищених дисертаційних досліджень (за 1936–2015 рр.) докторських було 85 (12 %), а співвідношення докторських і кандидатських дисертацій становило 1:7. За роки Незалежності в Україні спостерігається тенденція збільшення кількості докторських дисертацій, що є свідченням з одного боку реалізації фундаментальних проблем, а з іншого – розробки нових напрямів науки, які почали формуватися в нових соціально-економічних умовах. Із проблем економічної географії захищено 63 %, а соціальної географії – 37 % дисертаційних досліджень, однак упродовж першого та другого етапів ця диспропорція була значно більшою. Структура дисертацій за цими галузями науки, свідчить про явне переважання кількості дисертаційних досліджень з географії галузей господарства та географії населення, які разом склали 54% від їх загальної кількості. Найменшу кількість дисертацій (1%) було підготовлено та захищено з проблем територіальної організації ринкового господарства. Істотні відмінності по захищених дисертаціях спостерігаються між окремими напрямками, наприклад географією населення і географією галузей промисловості, з яких було захищено 104 та 94 дисертації відповідно (що складає 29% від усього масиву дисертацій) та суспільно-географічною картографією і історією суспільно-географічної науки, з яких захищено усього по 10 дисертацій – відповідно по 2% від їх загального масиву. Досить значними є ці розбіжності як у межах докторських (найбільше з проблем теорії, методології та методики – 18 або 21%, що є закономірним, оскільки, як правило, у докторських дисертаціях обґрунтовуються нові напрями та проблеми розвитку науки, а найменше з історії розвитку суспільно-географічної науки (1 дисертація), що складає 1 % від їх загальної кількості). Дослідження виконані в основному у наукових центрах України, де сформувалися найбільш потужні науково-освітні школи – Києві, Львові, Одесі, Сімферополі, Чернівцях та Харкові. Суспільно-географічні процеси і явища в межах окремих регіонів світу, зарубіжних країн чи їх територій репрезентують 57 дисертаційних досліджень (7 докторських і 50 кандидатських), що складає 8% від їх кількості. Україна загалом як об'єкт дослідження відображена у 122 дослідженнях, її області у

294 дисертаціях, що разом складає 61% від їх кількості. Спостерігається досить значна диспропорція між окремими регіонами; найчастіше об'єктом суспільно-географічного аналізу були: АР Крим, яка виступала 30 разів об'єктом дисертаційних досліджень, серед областей – Львівська (28), Тернопільська (25), Волинська (23), та Харківська (20); показник вище від середнього має Чернівецька область (16), а найрідше у якості об'єкту дослідження обиралися Закарпатська, Рівненська, Сумська, Херсонська і Донецька області, лише 1 дисертаційна робота була присвячена території Миколаївської області.

Висновки. Окремо слід звернути увагу на проблеми сучасної школи суспільної географії в Україні. Суспільна географія це методологічно сформована наука із власним теоретичним і методичним апаратом, який в умовах сьогодення має бути направлений на розв'язання прикладних завдань щодо удосконалення територіальної організації суспільства в Україні. Розширення потребують і теоретичні засади науки, шляхом упровадження нових підходів, концепцій тощо. Факторами, що визначають проблеми розвитку суспільної географії є ігнорування самим суспільством результатів досліджень суспільно-географічної науки, а також розпорошення суспільно-географічних досліджень по новим напрямкам досліджень, у першу чергу тих які формуються на межі її взаємодії з іншими науками (регіональна економіка, регіональна демографія, регіональна соціологія, регіональна політика, регіональна культурологія і т.д.). Серед основних проблем, що стримують розвиток наукових шкіл суспільної географії, а отже і науки в цілому, є наступні виклики: індивідуалізованість діяльності наукових шкіл без формулювання конкретної мети реалізації свого часткового внеску у загальноукраїнську школу суспільної географії, а останньої відповідно у світову науку; проблема самоідентифікації, що

пов'язана із одночасним вживанням різних назв науки «економічна та соціальна географія», «соціально-економічна географія», «суспільна географія»; проблема диференціації суспільно-географічної науки та відсутності стрижневої системи логічно завершених законів науки, які змогли б інтегрувати різні парадигми і наукові напрямки; нереалізованість прикладної функції науки тощо.

Подальша реалізація тенденцій розвитку наукових шкіл суспільної географії в Україні потребує приведення теоретичної бази самої науки у відповідність з реаліями початку ХХІ ст., що забезпечить реалізацію прикладних аспектів науки і убезпечить її від безцільного абстрагування. Стратегічною ціллю наукових шкіл суспільної географії повинні виступати напрямки пов'язані із визначенням економічної, демографічної, соціальної, політичної та екологічної ємності території України та світу, обґрунтуванням раціональних параметрів регіонального та глобального природокористування; виявленням основних тенденцій технологічного, галузевого та територіального розвитку господарства України і її регіонів.

Досить пізнє оформлення історії суспільної географії в самостійний розділ науки призвело до того, що серйозні роботи з вивчення і виявлення наукових шкіл у суспільній географії України фактично не велися, завдання їх спеціального дослідження не ставилося. Уявлення про наукові школи у суспільній географії України формувалося стихійно й без урахування їх конкретно-історичних та теоретичних характеристик. Очевидним є той факт, що саме в рамках наукових шкіл велися і сьогодні ведуться найбільш продуктивні дослідження. Усе це обумовлює значимість вивчення наукових шкіл, адже ніколи раніше в суспільній географії України не ставилася мета розгляду наукової школи як самостійної структурної дослідницької діяльності в методологічному і в практичному відношенні.

Література:

1. Географічна наука в Національній академії наук України / Л. Г. Руденко, О. М. Маринич, В. П. Палієнко та ін. – Київ : Академперіодика, 2009. – 252 с.
2. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні : навч. посіб. / Я. І. Жупанський. – Львів : Світ, 1997. – 261 с.
3. Олійник Я. Б. Теоретичні підходи до розуміння сутності наукової школи в географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Географія та сучасність : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – 2010. – Вип. 24. – С. 6–11.
4. Олійник Я. Б. Методи вивчення наукових шкіл в історії української суспільної географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Часопис економічної та соціальної географії. – 2012. – Вип. 13 (2). – С. 9–14.
5. Олійник Я. Б. Методологічні основи історико-наукових досліджень у суспільній географії (на прикладі вивчення наукових шкіл) / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Економічна та соціальна географія : наук. зб. – 2013. – Вип. 2 (67). – С. 3–12.
6. Олійник Я. Б. Наукові школи як об'єкт дослідження в історії географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Історія української географії : Всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль, 2013. – Вип. 27. – С. 23–32.
7. Пістун М. Д. Передумови та аргументи формування української економіко-географічної школи в 20-х роках ХХ століття / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 68–74.
8. Шаблій О. І. Львівська школа суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів : ВЦ ЛНУ, 2004. – 167 с.
9. Шевчук С. М. Актуальні напрямки досліджень наукових шкіл в українській суспільній географії / С. М. Шевчук //

- Україна: географія цілей і можливостей : зб. наук. пр. – Ніжин, 2012. – Т. III. – С. 405–409.
10. Шевчук С. М. Вивчення наукових шкіл в українській суспільній географії: постановка проблеми / С. М. Шевчук // Історія української географії : Всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль, 2012. – Вип. 25. – С. 19–22.
 11. Шевчук С. М. Наукова школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії : [монографія] / С. М. Шевчук. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 270 с.
 12. Шевчук С. М. Наукові школи в українській суспільній географії : методологічні проблеми ідентифікації / С. М. Шевчук // Українська географія: сучасні виклики : зб. наук. пр. : у 3 т. – Київ, 2016. – Т. 1. – С. 119–121.

References:

1. Neohrafichna nauka v Natsional'niy akademiyi nauk Ukrayiny / L. H. Rudenko, O. M. Marynych, V. P. Paliyenko ta in. – Kyiv : Akadempriodyka, 2009. – 252 s.
2. Zhupans'kyu Ya. I. Istoriya heohrafiyi v Ukrayini : navch. posib. / Ya. I. Zhupans'kyu. – L'viv : Svit, 1997. – 261 s.
3. Oliynyk Ya. B. Teoretychni pidkhody do rozuminnya sutnosti naukovo-yi shkoly v heohrafiyi / Ya. B. Oliynyk, S. M. Shevchuk // Heohrafiya ta suchasnist' : zb. nauk. pr. Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova. – 2010. – Vyp. 24. – S. 6–11.
4. Oliynyk Ya. B. Metody vyvchennya naukovykh shkil v istoriyi ukrayins'koyi suspil'noyi heohrafiyi / Ya. B. Oliynyk, S. M. Shevchuk // Chasopys ekonomichnoyi ta sotsial'noyi heohrafiyi. – 2012. – Vyp. 13 (2). – S. 9–14.
5. Oliynyk Ya. B. Metodolohichni osnovy istoriko-naukovykh doslidzhen' u suspil'niy heohrafiyi (na prykladi vyvchennya naukovykh shkil) / Ya. B. Oliynyk, S. M. Shevchuk // Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiya : nauk. zb. – 2013. – Vyp. 2 (67). – S. 3–12.
6. Oliynyk Ya. B. Naukovi shkoly yak ob'ekt doslidzhennya v istoriyi heohrafiyi / Ya. B. Oliynyk, S. M. Shevchuk // Istoriya ukrayins'koyi heohrafiyi : Vseukr. nauk.-teoret. chasopys. – Ternopil', 2013. – Vyp. 27. – S. 23–32.
7. Pistun M. D. Peredumovy ta arhumenty formuvannya ukrayins'koyi ekonomiko-heohrafichnoyi shkoly v 20-kh rokakh KhKh stolittya / M. D. Pistun // Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal. – 2004. – # 3. – S. 68–74.
8. Shabliy O. I. L'vivs'ka shkola suspil'noyi heohrafiyi / O. I. Shabliy. – L'viv : VTs LNU, 2004. – 167 s.
9. Shevchuk S. M. Aktual'ni napryamky doslidzhen' naukovykh shkil v ukrayins'kiy suspil'niy heohrafiyi / S. M. Shevchuk // Ukrayina: heohrafiya tsiley i mozhlyvostey : zb. nauk. pr. – Nizhyn, 2012. – Т. III. – С. 405–409.
10. Shevchuk S. M. Vyvchennya naukovykh shkil v ukrayins'kiy suspil'niy heohrafiyi: postanovka problemy / S. M. Shevchuk // Istoriya ukrayins'koyi heohrafiyi : Vseukr. nauk.-teoret. chasopys. – Ternopil', 2012. – Vyp. 25. – С. 19–22.
11. Shevchuk S. M. Naukova shkola Ukrayins'koho nauko-doslidnoho instytutu heohrafiyi ta kartohrafiyi : [monohrafiya] / S. M. Shevchuk. – Poltava : PNPV imeni V. H. Korolenka, 2013. – 270 s.
12. Shevchuk S. M. Naukovi shkoly v ukrayins'kiy suspil'niy heohrafiyi : metodolohichni problemy identyfikatsiyi / S. M. Shevchuk // Ukrayins'ka heohrafiya: suchasni vyklyky : zb. nauk. pr. : u 3 t. – Kyiv, 2016. – Т. 1. – С. 119–121.

Аннотация:

Шевчук С. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ НАУЧНЫХ ШКОЛ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ В УКРАИНЕ.

Исследование посвящено целостному анализу процесса формирования научных школ в общественной географии Украины с подробным рассмотрением познавательных возможностей и конкретных результатов функционирования научных школ различных типов. В статье, реализуя поставленную цель, раскрыта сущность логической модели научной общественно-географической школы, обоснованно ее теоретический аппарат и методические основы исследования; проанализированы факторы формирования научных школ в общественной географии Украины, проведено периодизацию этого процесса; описано типы научных школ: школы-направления, научно-образовательные и школы как исследовательские коллективы; определено их место, роль и достижения в формировании общественной географии в Украине; отмечено на отдельных типах научных школ: районной (как школе-направления), школе Украинского научно-исследовательского института географии и картографии (как научно-образовательной) и научной школе акад. М. Паламарчука (как школе-исследовательском коллективе). Определены проблемы развития научных школ в общественной географии Украины и перспективные направления их исследований.

Ключевые слова: общественная география в Украине, научные школы, факторы формирования, школы-направления, научно-образовательные школы, школы как исследовательские коллективы.

Abstract:

Shevchuk S. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF HUMAN GEOGRAPHY SCIENTIFIC SCHOOLS IN UKRAINE.

This research is devoted to the complex analysis of the process of forming scientific schools of Human Geography in Ukraine with a disquisition of cognitive abilities and specific results of functioning scientific schools of various types. Taking into account the aim of the research the essence of scientific logical model of a human-geographical school was considered, its theoretical units and methodological foundations for the study were determined; the factors of scientific schools of Human Geography in Ukraine were analyzed, the periodization of the process was defined; the types of scientific schools as following, trend schools and scientific, educational ones as well as schools as research teams were described; their place, role and achievements in the formation of Human Geography in Ukraine were determined; certain types of scientific schools as district (or trend schools) schools, School of Ukrainian Research Institute of Geography and Cartography (both research and education) and Acad. M. Palamarchuk scientific school (as a school as a research team) were highlighted; the problems of scientific schools in Human Geography in Ukraine and perspective areas of their development and research were figured out.

The scientific school was considered as a creative team of scientists who were united by common approaches to problems solving, to the style of theoretical work, to strategies for maintaining of professional scientific thinking, to

ideas and methods of their implementation; as a team of scientists who together with their leader develop the perspective foundation of human geography and which are consequently recognized in the scientific community. The author of the research classifies the schools of human geography in Ukraine while highlighting the leading research schools as such that are recognized with their scientific fields, scientific and educational research schools and school groups. The author determined internal and external factors in the formation of scientific schools in the human geography of Ukraine. The author's approach made it possible to distinguish three phases of the respective periods: Phase 1 - late XIX - early XX century: 1873-1904; 1905-1917; 1918-1921; Phase 2 - mid. XX century: 1922-1933; 1934-1963; 1964-1990; Phase 3 - late XX - early XXI century: 1991-2015. The most significant characteristics of each stage and period were defined. The typological characteristics of different types of scientific schools, school areas, scientific, educational schools and the schools as research groups were done; their place, role and achievements in the development of human geography of Ukraine were defined. The research subject was defined from the standpoint of schools areas: human geography and industry statistics, economic geography (district, district -complex) and human geography; the author determined the principles, evolution and composition of these schools.

Keywords: Human Geography in Ukraine, scientific schools, factors of formation, trend schools, scientific and educational schools, school as research groups.

Надійшла 09.04.2017р.

УДК 551.582(477.43/.44)»18/19»

Ольга КОВАЛЬ (АВРАМЕНКО)

ДОСЛІДЖЕННЯ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті проаналізовані наукові роботи українських та зарубіжних вчених-географів, які досліджували кліматичні умови Поділля наприкінці XIX – початку XX століття. Окрема увага приділена науковим працям польських дослідників, які також вивчали кліматичні умови Поділля. Вивчення кліматичних умов регіону було пов'язано з інтенсивним економічним розвитком Поділля. Розглянута діяльність мережі метеорологічних станцій та обсерваторій, що була створена графом І.Д. Морковим.

Ключові слова: обсерваторії, метеорологічні станції, Поділля, кліматологи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес еволюції клімату триває, а залежність людського суспільства від нього не стає меншою. Навіть новітня техніка, більш досконала організація виробництва не в силі відгородити економіку регіону, благополуччя людей від великих втрат чи потрясінь, обумовлених екстремальними природними, насамперед кліматичними, явищами. Тому збагачення знань про клімат, його еволюцію, минуле і сучасне, вплив на біосферу, різні сторони господарської діяльності людини є життєво необхідним процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теми вивчення природи Поділля у другій половині XIX – початку XX ст. звертались такі дослідники: Г.І. Денисик, І.В. Півовшенко, Г.В. Чернюк, Л.П. Царик [4, 5].

Формулювання цілей статті. Мета цієї роботи полягає у аналізі наукових робіт українських та зарубіжних вчених-географів, які досліджували кліматичні умови Поділля наприкінці XIX – початку XX століття, а також діяльність мережі обсерваторій.

Виклад основного матеріалу. Відомості про природу Поділля, починаючи від стародавніх часів, наявні у повідомленнях стародавніх літописів IX–XVII ст., наукових дослідженнях географів, кліматологів, метеорологів, гідрологів, ґрунтознавців, геологів, які досліджували

природу Поділля. Особливості клімату цього регіону України викликали інтерес у західно-європейських, українських та російських науковців.

Розвиток наукових досліджень природи, що проводилися на Поділлі у XIX столітті, пов'язані з господарською діяльністю. У цей час відбувався інтенсивний розвиток промисловості та будувалися залізниці. Поділля було важливим сільськогосподарським регіоном. Особлива увага приділялась цукровій промисловості. Цукрові заводи приносили значні прибутки їх власникам. Все це обумовило необхідність вивчення природи краю.

Етнонім «Поділля» відомий здавна. Вперше термін Поділля згадується у литовському літописі 1362 року. Літописець вживає цю назву так, ніби вона була давно відомою. У інших історичних джерелах Поділля мало також назву «Пониззя». Під такою назвою воно вперше згадується у літописах 1226 року. Як вважають дослідники, Пониззя, з огляду його адміністративних кордонів, було майже тотожне пізнішому Поділлю, хоч і трохи меншим територіально. У писемних джерелах зустрічаються також такі назви «Подоле», «Подол», «Поділля», «Подільська земля», «Подільське воєводство», «Подільська губернія». [4,5] Сьогодні етнонім «Поділля» відносять до Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та

суміжну з ними на півдні – частину Одеської, на заході – частини Івано-Франківської та Львівської областей.

Упродовж XIX ст. кліматичні умови на Поділлі зазнали суттєвих змін. Перша половина століття – завершальна стадія малого льодовикового періоду. Саме на цей час припадає найбільша кількість екстремальних природних явищ. Насамперед – це значна кількість досить холодних зим. Завершення малого льодовикового періоду ознаменоване небувалими градобіями на території Поділля. Перша половина XIX століття також відзначилась підвищеною сейсмічною активністю.

Другу половину цього століття можна назвати початком перехідного періоду до наступного потепління. Холодних зим на Поділлі у другій половині XIX століття спостерігалось удвічі менше. Натомість у два рази зросла кількість засух. Разом з тим, у стільки ж разів збільшилось число надмірно дощових періодів. У 1892 році на півдні України було зафіксовано велику пилову бурю. Крім того в XIX столітті двічі на Поділлі спостерігалось північне саяво. У 1894 році подільською землею знову прокотилися сейсмічні бурі. [4,5]

Про початок XX століття можна говорити як про теплий відрізок часу в історії клімату Поділля. У ньому продовжився, розпочатий ще у 1850-х роках, перехід від малого льодовикового періоду до більш оптимального. Загалом, початок століття відзначився великою кількістю м'яких, теплих, нерідко засушливих зим. Такі часті зміни природних умов зумовили вивчення клімату на території Поділля українськими та зарубіжними вченими кінця XIX – початку XX століття

Метеорологічні дослідження на території України розпочалися у Києві у 1771 році військовим лікарем Лерхе. Упродовж 1812-30-х років відбувається заснування перших метеорологічних станцій в Україні (в Києві (1804 р.), Бердичеві (1814 р.), Одесі (1821 р.), Полтаві (1824 р.). Гідрографічний департамент організував станції у морських портах Миколаєва (1824 р.) і Херсона (1825 р.).

Дослідження природних умов та явищ Поділля науковцями проводились до XIX століття. Окремі відомості зустрічаємо у працях В. М. Севергіна «Начальные основания естественной истории» (1794 р.) та Р. Палласа «Описание растений Российского государства» (1786 р.).

Важливими для вчених-кліматологів є й відомості Г. Бельке щодо клімату у його книзі «Нарис історії натуральної Кам'янець-Подільського...». У цій роботі науковець неста-

вив за мету охарактеризувати клімат Поділля загалом, а лише окремого міста – Кам'янець-Подільського. Цей період ознаменувався виданням ряду досліджень про природні явища та клімат Поділля: «Терометричні спостереження в м. Кам'янеці» (1838–1839), «Клімат Поділля» (1838), «О градобитии в Могилевском и Гайсинском уездах» (1840), «Северное сияние, виденное в г. Камянец- Подольском 5 ноября 1848 г.» та ін. [6]

У 1836–1844 роках спостереження за елементами погоди вів лікар Пелехін. У 1842–1844, а також у 1852–1853 роках метеорологічні спостереження проводив Чехович. За лісопарковою зоною на правобережні України у 1854–1855 роках спостерігав Кобизов. Він фіксував температуру повітря, кількість атмосферних опадів та напрямок вітру. У 1851 році спостереження проводив академік Купфер, а у 1855 р. – Кнорр. Матеріали їх спостережень були опубліковані у Франції [3].

Друга половина XIX століття ознаменувався найбільш широким вивченням природи Поділля. Важливі свідчення про кліматичні умови Поділля містяться у «Історико-географічному та етнографічному нарисі Поділля», що був опублікований у «Подільських єпархіальних відомостях» за 1875 р. Ці данні свідчать, що тоді Поділля мало турбували північні та північно-східні вітри, а переважав сухий і помірний південно-східний вітер. Клімат був помірним – досить сприятливим для здоров'я. Переважали сонячні дні: літо тривало до 4 місяців. Тож не дивно, що Поділля вважалося справжньою країною сонця, а в давнину сонце визнали для Поділля найпридатнішим гербом. [6]

Заслугує уваги діяльність Андрія Димінського. У 1882 році він узагальнив свої метеорологічні спостереження і надіслав їх до Головної Петербурзької Фізичної обсерваторії. Варто відзначити праці Л. Г. Данилова, як відомого подільського кліматолога, члена Кабінету виучування Поділля. Його найбільш плідна наукова діяльність пов'язана з 20-30-х роками XX століття. [6]

Окрему увагу варто зосередити на наукових працях польських дослідників, які також вивчали кліматичні умови Поділля. Упродовж тривалого історичного періоду Поділля перебувало у складі Речі Посполитої. У переважній більшості польських публікацій Поділля розглядалось в контексті історії і культури Речі Посполитої, як її невід'ємна частина, ідеалізувався польський період, обґрунтовувалось «право» Польщі на цей край [1].

Першим, хто на початку XIX ст. спробу-

вав зробити фронтальне дослідження Подільських земель шляхом складання описів міст і сіл, був Вавжинець Марчинський (1778–1845) – педагог, католицький священик і вчений. Уперше в історіографії він запропонував узагальнюючий огляд природно-географічних умов та історії Поділля. У другому та третьому томах розміщені різні за обсягом історико-статистичні довідки про всі міста, містечка й головні села губернії. В. Марчинський докладно охарактеризував такі повіти – Кам'янецький, Літинський, Могилівський, Ямпільський, Летичівський, Проскурівський, Ушицький, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Ольгопольський та Барський. Містяться свідчення про природу, населення, господарську діяльність.

У 1843–1846 рр. з'явився тритомник Міхала Балінського і Тимотеуша Ліпінського «Старожитна Польща з погляду географічного, історичного і статистичного», в якому згадувалися подільські території та характеризувалися їх географічні особливості.

У 1843–1896 роках були видані узагальнюючі географічних та статистичних відомості про Польщу. Проте Поділля, як колишній частині Речі Посполитої, також приділялася значна увага. Це, зокрема, тритомник Міхала Балінського і Тимотеуша Ліпінського «Старожитна Польща з погляду географічного, історичного і статистичного».

Дані про кліматичні умови та дослідження природи Західного Поділля містилися у праці польського вченого А. Кутопатницького «Географія або докладне описання королівств Галиції і Лодомерії».

Важливе наукове значення має «Словник географічний Королівства Польського та інших країв слов'янських». Це 15-томний енциклопедія-довідник, виданий Філіпом Сулімерським – польським географом, редактором часопису «Wędrowiec», магістром фізико-математичних наук Варшавського університету. У VIII томі висвітлюються фізико-географічні умови Подільського регіону [9, 10]. Автори зазначали, що клімат регіону є помірним, теплим, таким, що сприяє огородинству та рільництву. Проте, для південного сходу характерними є певні несприятливі явища – вітри та посухи, які часто приносили шкоду. Узагальнюючи наявні на той час відомості, автори «Словника» виділяють два головних кліматичних типи Поділля: височинний та яружний.

У іншого польського дослідника М. Недзвєцького відомості про клімат частини Поділля зустрічаються у науковій праці «Повіт Під-

гаєцький під поглядом географічним, статистичним і історичним», що був виданий у 1896 році. Автор обґрунтовує поділ місцевості Підгаєцького повіту на два типи клімату. Цікавим є те, що дослідник не тільки описує клімат, але і пов'язує з ним типи ґрунту та рослинності [9].

Томаш Свенцький у праці «Опис старожитної Польщі», подібно до інших авторів, що описували Подільський край, зазначав, що коли у інших краях ще лежить сніг, на Поділлі вже квітнуть дерева, раніше досягають фрукти й овочі.

Досить повний і достовірний опис клімату представляє у своєму творі «Повіт Могилівський в губернії Подільській...» Владислав Побут-Гурський. За його даними весна у повіті починається 20 березня і є нетривалою – лише 2 місяці (до 20 травня). По тому настає літо, що тривало близько 3 і 2/3 місяця (до 10 вересня). Для повіту Могилівського характерна більш висока температура, ніж для інших районів. [9]

Польські вчені у своїх працях накопичили значний фактичний матеріал щодо кліматичних особливостей Поділля, окремих його повітів та міст. Їх твори є важливим джерелом знань про клімат, стан кліматичних та метеорологічних досліджень у XIX та на початку XX століття. Праці польських дослідників потребують подальшого вивчення, дослідження та аналізу.

У другій половині XIX ст. виникла потреба у вивченні метеорологічних умов, які впливають на зростання і урожай сільськогосподарських культур. Тому важливе значення мала діяльність метеорологічних станцій. Метеорологічна мережа на півдні Поділля почала формуватися за ініціативи місцевих діячів і державних закладів. Метеорологічні станції організовувались головним чином завдяки зростанню агрономічних організацій в Подільській губернії. [6] Кам'янець-Подільський упродовж 50 років був єдиним на Поділлі пунктом з приладами для метеорологічних спостережень. У архівах м. Кам'янець-Подільського збереглися записи спостережень, які проводились у 30–40 роках XIX століття.

Становлення розгладженої мережі станцій пов'язано із ім'ям професора А.В. Клозовського. Завдяки його зусиллям була створена південно-західна метеорологічна мережа Російської імперії. Вона охоплювала головним чином такі губернії: Бессарабську, Херсонську, Таврійську, південну частину Київської і Подільської. Крім того, діяли кореспонденти і в багатьох інших губерніях. Станції були пе-

реважно дощевимірними, спостерігають за висотою снігу. Співробітники вели сільсько-господарський щоденник. Мережа південно-західної Росії була найщільнішою у Росії на той час. Вона налічувала понад 1700 спостережних станцій. Для організації мережі та обробки її спостережень Клосовському довелося витратити дуже багато зусиль: необхідно було встановити контакти зі спостерігачами, з урядовими, земськими і міськими установами (для отримання коштів); підготувати популярні статті та проводити публічні лекції тощо. Згодом було підготовлене узагальнююче видання – «Метеорологічний Огляд. Праці метеорологічної мережі південно-західної Росії» (6 томів). У ньому міститься обробка спостережень, наукові статті Клосовського та інших осіб. [1]

Звіти метеорологічних станцій мають надзвичайно цінний матеріал для кліматичної характеристики Поділля. Слід відзначити, що при цукроварнях Поділля діяли метеорологічні станції і дощомірні пости. До 1913 року їх нараховувалось близько 50. Так, наприклад, метеорологічні станції Уладівка та Ялтушків були організовані відповідно у 1880 і 1896 роках. Хоча із перервами, перша працювала до 1941 року, а друга – до 1954 року. Метеостанція у Немирові була відкрита при гімназії у червні 1871 року. У зв'язку з будівництвом та вдосконаленням Південно-Західної залізниці були організовані метеостанції при залізничних вокзалах у Жмеринці і Крижополі, Козятині, Могилів-Подільському. У 1891 році у Вінниці почала працювати метеостанція по програмі дощомірного поста, до 1897 року проводилося спостереження за опадами, сніговим покривом. [4,5] У 1908 році у Вінниці при реальному училищі з програмою другого розряду була відкрита метеостанція, яка декілька разів змінювала своє місце перебування; змінювалася її програма. У 1914 р. відкривається метеорологічна станція у м. Гайсин. Більша частину спостережень за погодою співробітники метеорологічних станцій передавали до Санкт-Петербурга, Варшави, Кракова, деякі метеостанції взагалі нікому не передавали інформацію.

Стабільність роботи метеорологічних станцій на Поділлі цілком залежала від діяльності її керівників. Успішна робота залежала від наукових та організаторських здібностей очільника станції. Щойно змінювались умови утримання метеорологічних станцій, як їх діяльність починала послаблюватись і, навіть, розпадатись.

Організацію метеорологічної мережі у

виділі метеорологічних станцій і дощомірних постів, науково-методичне керівництво нею, обробка даних спостережень, публікація – все це могли забезпечити лише наукові заклади вищого типу – обсерваторії. [6] Одним із перших організаторів метеорологічного вищого навчального закладу на Поділлі став граф, лікар та метеоролог І. Д. Морков, що у с. Нижній Ольчедаїв у 1906 році організував першу на Поділлі метеорологічну, аерологічну і сейсмічну обсерваторію. спочатку він був її головним меценатом, а згодом – особисто почав нею керувати. [6]

Ця обсерваторія одразу розвинула таку активну діяльність, що почала незабаром користатись значним авторитетом серед інших метеорологічних закладів Російської імперії і Західної Європи. У обсерваторії графа Моркова проводили якісні метеорологічні, сейсмічні та аерологічні спостереження.

Згідно із щорічними звітами І. Д. Моркова про діяльність обсерваторії, спостереження мали декілька важливих задач:

- давати якісний науковий матеріал спостережень для кліматичних цілей, для служби погоди і для задоволення всяких потреб прикладного характеру;
- проводити спостереження над геофізичними явищами, які вимагають спеціальних приладів і установок;
- обробляти результати спостережень, розробляти нові методи спостережень за мало або зовсім не вивченими геофізичними явищами;
- керівництво у майбутньому метеорологічними станціями Поділля, які б давали необхідні дані для вирішення різних питань з геофізики та вивчення клімату.

Всі спостереження, які проводилися Нижньо-Ольчедаївською обсерваторією, розділялися на метеорологічні, аерологічні, сейсмічні, а також спостереження за земним магнетизмом, за хмарами, атмосферною електрикою. Крім того, здійснювались екстраординарні спостереження (спостереження за кометою Галей, актинометричні спостереження за допомогою компенсаційного пергеліометра Онгстрема, міжнародні випуски кулязондів, магнітні спостереження тощо).

У річному звіті за 1915 рік була представлена підсумкова таблиця важливих метеорологічних елементів (атмосферний тиск, температура повітря, абсолютна і відносна вологість повітря, опади, тощо). Ця таблиця має наукове значення при вивченні клімату сучасної Вінницької області. У 1913 році співробітники Обсерваторії взяли участь у Київській Всеро-

сійській виставці. За успішну роботу Нижньо-Ольчедаївська Обсерваторія була нагороджена відзнакою – «Высшая награда».

Обсерваторія, що мала великі перспективи і могла конкурувати з Головною Фізичною обсерваторією у Санкт-Петербурзі, у 1918 році була розгромлена.

Висновки. Враховуючи вищесказане, наукове вивчення кліматичних умов Поділля наприкінці XIX – початку XX століття пов'язане

з господарським розвитком регіону та практичними потребами суспільства. Дослідження українських вчених-кліматологів даного періоду призвели до створення обсерваторій, наукових праць, накопичення та передачу знань. Варто відмітити значний внесок польських дослідників кінця XIX –початку XX століття, значку кількість друкованих праць та ґрунтовне вивчення території Поділля.

Література:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Б.в., 1993. – 470 с.
2. Гальчак С. Поділля: природа, людина- еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропогенезі) / С. Гальчак. – Кам'янець- Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 368 с.
3. Гідрометеорологічна служба України / за ред. В. М. Липінського. – Київ 2011. – С. 9–10.
4. Денисик Г. І. Природа Вінниччини / Г. І. Денисик. – Вінниця: Консоль, 2009. – 136 с.
5. Денисик Г. І. Простори Вінниччини: Краєзнавче видання / Г. І. Денисик, В. Є Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – С. 5–12.
6. Півошенко І. М. Клімат Вінницької області / І. М. Півошенко. – В.: «ВАТ «Віноблдрукарня», 1997. – С. 8–16.
7. Консевич А. И. Физико-географический очерк Винницкой области / А. И. Консевич. – Киев: издательство Академии Наук Украинской ССР, 1948. – С 13–16
8. Царик, Л.П. Екологія : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. Рівень стандарту, академічний рівень / Л. П. Царик, П. Л. Царик, І. М. Вітенко. – К.: Генеза, 2011. – 96 с.
9. Хргиан А. Х. Очерки развития метеорологии / А. Х. Хргиан. – Л.: Гидрометеоиздат, 1948. – 352 с.
10. Холковська Т. Ю. Кліматологічні дослідження Поділля в працях польських вчених / Т. Ю. Холковська. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 57. – С 186–188.
11. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. redakcją B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. T.8. – Warszawa: Wiedza, 1887. – S. 443–460.

References:

1. Bazhenov L. V. Podillya v pracyach doslidnikiv i kraeznavciv xix–xx st. / L. V. Bazhenov. – Kam'yanec-Podilskij: b.v., 1993. – 470 s.
2. Galchak S. Podillya: priroda, lyudina- evolyuciya, istorichnij rozvitok (klimatichnij faktor v istorichnomu antroposociogenezi) / S. Galchak. – Kam'yanec- Podilskij: pp moshak m. i., 2006. – 368 s.
3. Hidrometeorologichna sluzhba Ukraïni / za red. V. M. Lipinskogo. – Kïiv 2011. – s. 9–10.
4. Denisik G. I. Priroda Vinnichchini / G. I. Denisik. – Vinnicya: konsol, 2009. – 136 s.
5. Denisik G. I. Prostori Vinnichchini: kraeznavche vidannya / G. I. Denisik, V. E Lyubchenko. – Vinnicya: Ekobiznescentr, 1999. – s. 5–12.
6. Pivoshenko I. M. Klimat Vinnickoï oblasti / I. M. Pivoshenko. – v.: «vat «vinobldrukarnya», 1997. – s. 8–16.
7. Konseovich A. I. Fiziko-geograficheskij ocherk Vinnickoj oblasti / A. I. Konseovich. – Kiev: izdatelstvo akademii nauk ukrainskoj sssr, 1948. – s 13–16
8. Carik, I.P. Ekologiya : pidruch. dlya 11 kl. zagalnoosvit. navch. zakl. riven standartu, akademichnij riven / I. P. Carik, P. I. Carik, I. M. Vitenko. - K. : geneza, 2011.. - 96 s.
9. Xrgian A. X. Ocherki razvitiya meteorologii / A. X. Xrgian. – l.: gidrometeoizdat, 1948. – 352 s.
10. Holkovska T. YU. Klimatologichni doslidzhennya Podillya v pracyach polskix vchenix / T. YU. Holkovska. – K.: vgl «obrii», 2009. – vip. 57. – s 186–188.
11. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. redakcją B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. T.8. – Warszawa: Wiedza, 1887. – S. 443–460.

Аннотация:

О. Коваль (Авраменко). ИССЛЕДОВАНИЯ КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ НА ПОДОЛЬЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

В статье проанализированы научные работы украинских и зарубежных ученых-географов, которые исследовали климатические условия Подолья в конце XIX – начале XX века. Рассмотрены значение этнонима «Подолье», охарактеризованы климатические условия на Подолье и Украине в исследуемый период. Проанализирован вклад профессора А. В. Ключевского, благодаря усилиям которого была создана юго-западная метеорологическая сеть Российской империи, куда входила южная часть Киевской и Подольской губернии. Изучение климатических условий региона было связано с интенсивным экономическим развитием Подолья. Рассмотрена деятельность сети метеорологических станций и обсерватории, созданной графом И.Д. Морковым, где наблюдения разделялись на метеорологические, аэрологические, сейсмические, а также наблюдение за земной магнетизмом, за облаками, атмосферным электричеством, кроме того, осуществлялись экстраординарные наблюдения. Особое внимание уделено научным трудам польских исследователей Вавжинеца Марчинского, Михала Балинского и Тимотеуша Липинского, которые также изучали климатические условия Подолья. Освещены научное значение "Словаря географического Королевства Польского и других краев славянских», который был издан Филиппом Сулимерским. Учитывая

вышесказанное, научное изучение климатических условий Подолья в конце XIX – начала XX столетий связано с хозяйственным развитием региона и практическими потребностями общества. Исследования украинских ученых-климатологов этого периода привели к созданию обсерваторий, научных разработок, накопления и передачи знаний. Стоит отметить значительный взнос польских исследователей конца XIX – начала XX столетий, значительное количество опубликованных исследований и довольно серьезное изучение территории Подолья.

Ключевые слова: обсерватории, метеорологические станции, Подолье, климатологи.

Abstract:

O.Koval (Avramenko). RESEARCH CLIMATES PODILLYA LATE XIX – EARLY XX CENTURY.

In the article the research of Ukrainian and foreign scientists and geographers who studied climate skirts at the end of XIX - early XX century. The process continues the evolution of climate and dependence of human society it is not getting smaller. Even the latest technology, better organization of production is not in place to protect the region's economy and well-being of people of great loss or disruption caused by extreme natural, especially climatic, phenomena. Because enrichment of knowledge about climate, its evolution, past and present, the impact on the biosphere, various aspects of human activities is a vital process. The role ethnonim "podillya", characterized by climatic conditions on the tail and Ukraine in the study period. The contribution of Professor A. Klosovskyi, thanks to which we have created southwestern meteorological network of the Russian Empire, which included the southern part of Kiev and Podolia. The study of climatic conditions of the region was due to the intense economic development skirts. Considered the activities of the network of meteorological stations and the Observatory, which was founded by Count Morkov where observations divided on meteorological, aerological, seismic and earth observation magmatism, the clouds, atmospheric electricity, moreover, carried out extraordinary observation. Special attention is paid to scientific work of Polish researchers Vavzhynetsya Marczyński, Michal Balinskaya and Timoteush Lipinski, who also studied climatic conditions skirts. Deals with the scientific importance "Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic lands," which was published by Philip Sulimyskym. In another Polish researcher M. Nyedzvyetskoho information about the climate of the skirts are in scientific work "Podgaetskiy County under a geographical, statistical and historical," which was published in 1896. By justifying separation areas Podgaetskiy County into two types of climate. It is interesting that the researcher describes not only the climate, but also connects with it soil and vegetation types. With this in mind, the scientific study of climate skirts at the end of XIX – early XX centuries due to the economic development of the region and the practical needs of society. Studies Ukrainian climate scientists of this period led to the creation of observatori es, scientific development, stockpiling and transfer of knowledge. It is worth noting the significant contribution of Polish researchers late XIX – early XX centuries, a large number of published studies and quite serious study of the territory of Podolia.

Keywords: observatory, weather station, skirts, climatologists.

Надійшла 08.02.2017р.

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.9

Андрій ПИЛИПЮК

ФАКТОРИ ОНТОГЕНЕЗУ, ТИПІЗАЦІЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ ГЕЛІКТИТОВИХ УТВОРЕНЬ У СИСТЕМІ ГІПСОВИХ ПЕЧЕР АТЛАНТИДА-КИЯНКА

У статті розглянуто понятійно-термінологічний апарат вторинних утворень, що мають звивисту геометричну форму у гіпсових печерах Поділля. Уточнено визначення двох найбільш вживаних дефініцій «геліктит» та «антодит». Зазначено принципи відмінності між такими вторинними печерними утвореннями як: анемоліт, гелігміт, тремагміт, антолліт та ін. Описано форму та типову морфологію геліктитових утворень. Визначено механізм росту і формування звивистих ексцентричних печерних утворень. Встановлено, що головними факторами викривлення геліктитів є непрохідність та закоркованість центрального каналу, вплив повітряних потоків, різний склад домішок продуктів живлення та нерегулярність їх надходження до центрального капіляру, висунуто припущення, що в утворенні геліктитів може брати участь і біологічний фактор, при умові обростання карбонатним матеріалом корінців дерев котрі можуть звисати із крівлі підземної порожнини. В той час як фактором формування росту антодитів є різна швидкість росту паралельно-волокнистих агрегатів. Вказано локації місць найбільших скупчень геліктитових утворень у досліджуваній системі печер Атлантида-Киянка. Проаналізовано існуючі типізації геліктитових відкладів у зарубіжних авторів, вказано на позитивні сторони та недоліки існуючих типізацій. Розроблено власну авторську типізацію антодитових утворень для гіпсових печер Поділля, беручи за основу польові дослідження у системі печер Атлантида-Киянка.

Ключові слова: геліктити, антодит, гіпс, вторинні утворення, печерні квіти.

Постановка науково-практичної проблеми. 3-поміж всіх відомих спелеологічних ресурсів карстових печер Поділля геліктитові відклади є найменш вивченими. Досі лишається спірним питання щодо природи їх утворення та росту. Існує певна невизначеність і неузгодженість у термінологічному апараті й найменуванні різних за хімічним складом та зовнішнім морфологічним виглядом геліктитових утворень. Через свою унікальність, неповторність і оригінальність кожного окремого зразка становлять велику наукову цінність та визначають атрактивність тієї чи іншої карстової порожнини чи навіть внутрішнього підземного спелеоландшафту на рівні окремих залів чи галерей. 3-поміж низки відомих науці вторинних утворень, що зустрічаються у природних печерах, геліктити є найбільш ламкими, непомітні оку людини та схильні до зламів внаслідок неналежної поведінки й невідомості відвідувачів печери про місця їх зростання. Ці вторинні утворення потребують особливої наукової уваги та охорони, як одні з найуразливіших до антропогенного впливу спелеоутворень.

Актуальність і новизна дослідження. Найбільші за розміром геліктити, що зростають на видних місцях в діапазоні людського росту, є відомими здавна. Спелеологи демонструють такі зразки широкому колу дослідників та інколи відвідувачам печер. Проте найменшим за розміром геліктитам та тим, що зростають у важкодоступних звуженнях, тріщинах та розломах, як правило, не надається належ-

ної уваги. Часто саме «приховані» зразки потерпають від ненавмисних пошкоджень з боку людини. Форми дрібних зразків геліктитів часто в рази перевищують оригінальність їхніх більших екземплярів. Відтак у системі печер «Атлантида-Киянка» автором роботи вперше проведено низку польових експедицій, метою яких було зібрати достовірні дані з обліку та систематизації всіх виявлених зразків геліктитів. В ході пошуку у печері Атлантида вперше виявлено та сфотографовано більше ста одиниць нових раніше невідомих локацій із зростаючими зразками геліктитами, а в печері Малишка Киянка було вперше виявлено місця зростання геліктитів у кількості трьох одиниць.

Аналіз останніх публікацій. Перший опис структури геліктитів створив у 1665 р. О. Worm [15]. У 1878 році J. Collett у своїй праці «Propulsion from the base of the stalk» охарактеризував їх як «жахливі змієподібні щупальця медузи у камені» [8]. Вперше термін *геліктит* [англ. *helic*; із грец. *ἑλίζ* – спіраль] в науку ввів С. Dolley у 1886 році [10]. Значний внесок у вивчення геліктитових утворень карстових печер зробили: D. Davis [9], Garry K. Smith [11], C. Hill [13], P. Forti [13], W. White [16] та ін. 3-поміж вітчизняних вчених вторинні мінеральні утворення в печерах Західної України досліджували: Є. Лазаренко [1], І. Турчинов [6], О. Климчук і В. Наседкін [14] та ін. Проте нові емпіричні дані свідчать про певні прогалини в існуючих класифікаціях.

Виклад основного матеріалу. На практи-

ці спелеологи та дослідники часто стикаються з проблемою визначення правильних назв тим чи іншим вторинним утворенням у горизонтальних гіпсових печерах лабіринтового типу. В результаті одні й ті ж самі зразки найменуються різними назвами без належного на те обґрунтування. Відтак слід чітко розмежувати та визначити всі відомі та вживані нині дефініції, що точаться довкола геліктитових та їм подібних утворень.

Термін *геліктит* головним чином є загальним, термінологічний словник карсту визначає його як сталактит, що має звивисту

форму [5]. Однак під категорією *сталактит* прийнято розуміти вапнякові натічно-крапельні утворення у вигляді бурульок, крихких пустотілих трубочок і т. д., які ростуть із стелі вапнякових печер, а типові звивисті утворення гіпсових печер не є натічного походження, тому в нашому випадку сталактитами їх називати не варто. На практиці геліктити такі є натічними різновидами кальциту і арагоніту в карстових печерах. Проте, на відміну від сталактитів, вони мають звивисту форму та розвиваються під впливом сил, сумарна дія яких є більшою від сил гравітації.

Рис.1. Приклади зразків геліктитів, антодитів та печерних квітів з низки печер в ході проведеного дослідження.

а) колонії геліктитів із печери Оптимістична, р-н Радіо-Люкс; б) бороди антодитів із печери Оптимістична, р-н Радіо-Люкс; в) печерні квіти – антодитами із печери Атлантида, Партизанська галерея; г) печерні квіти – антодитами із печери Атлантида, грот “Геліктитових мініатюр”; д) зразок гіпсових печерних квітів – антодитів із печери Атлантида у колекції природничого музею НАН України; е) геліктити – кручені натічно-крапельні сталактити печери Венсца, Болгарія. Фото: А.В. Пилипюк

У праці W. White [16] зазначено, що *геліктити* – доволі широке поняття, а відтак підлягають більш детальній градації і класифікації.

У науковій літературі трапляються ще такі дефініції, що мають пряме відношення до геліктитових утворень, а саме: власне *геліктит*,

антодит, анемоліт, гелігміт, ексцентрик, печерні квіти. Проаналізувавши всі ці утворення, надалі можна говорити про наступну прив'язку дефініцій до зразків у печерах:

Геліктит [англ. – *helictit*; із грец. *ηλικτός* – той, що звивається] – це водно-хемогенне утворення, що має місце на стелі та стінках карстових печер та не піддається у своєму рості силі тяжіння [7]. Є непоодинокі випадки, коли вершини геліктитів зростають набагато вище, ніж точка кріплення до стелі печери.

Антодит [із грец. *άνθος* – квітка] – це різновид геліктитів, водно-хемогенне утворення, що має вигляд окремих зігнутих чи спіралеподібних пелюсток або цілої квіточки, в окремих випадках голки, стебла, листочки, пір'їни тощо (рис. 1 б,в,г,д). Утворюються з карбонатів та інших речовин [7];

Анемоліт [із грец. *άνεμος* – вітер, *λίθος* – камінь; англ. – *anemolite*] – це різновид геліктитів, ексцентриситет яких розвивається та змінюється внаслідок дії постійних однонаправлених потоків повітря, ростуть на добре провітрюваних ділянках печери [7];

Гелігміт [англ. – *heligmite*] – різновид

вигнутих тонких геліктитів, ексцентрик яких росте з підлоги печери [5];

Ексцентрик [фр. – *excentrique*] – зігнуті печерні натічні відклади, що не піддаються своєму росту силі тяжіння [5];

Печерна квітка [англ. – *cave flower*] – вторинне утворення неправильної форми на стінках печери, ріст якого відбувається з прикріпленого кінця [5].

У випадку коли низка антодитів утворює скупчення, так звану колонію, то таке явище з вторинних утворень найменується *бородою* (рис.1 б). Із словника термінології карсту *борода* [англ. – *beard*] – це різновид печерних ниткоподібних утворень, що складаються із серії геліктитів, утворюючим матеріалом яких виступають гіпси та інші сульфатні матеріали [5].

Відносно рідко, але інколи зустрічається ще одне поняття – *тремагміт* [англ. – *tremagmit*]. Проте конкретно до геліктитів його прив'язати доволі важко, так як його функція полягає в об'єднанні всіх відомих спелеотем, що утворюються на дні підземної порожнини висхідними водами [5].

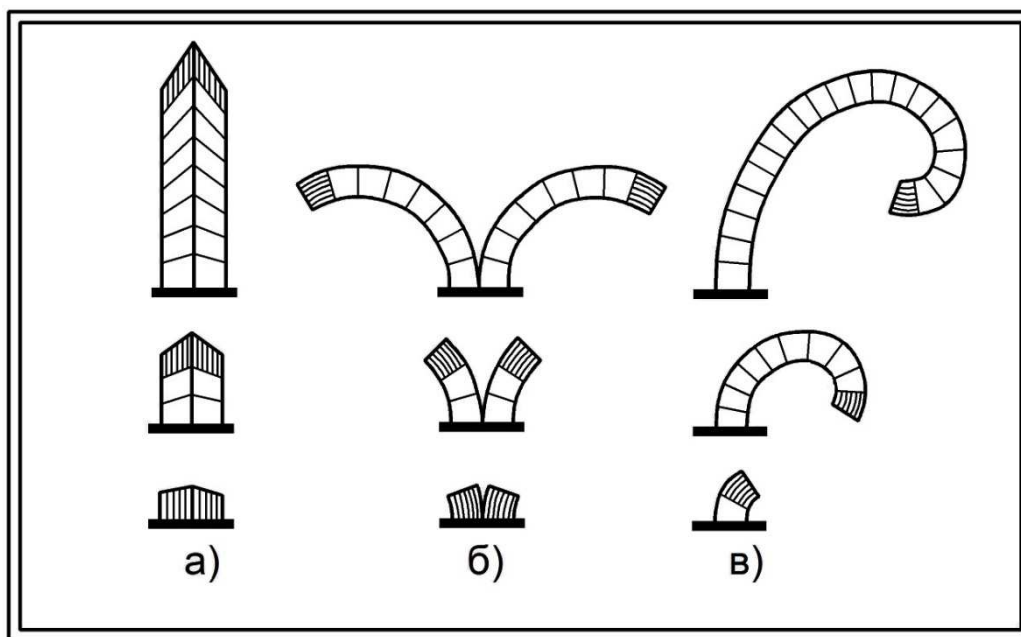

Рис.2. Геометрична модель утворення агрегатів ниткоподібних кристалів антодитів [2]. Умови моделі: кристали ростуть основою, швидкість росту агрегатів індивідів є різною.

В літературі виділяють ще один термін *антоліт* – розгалужені та скручені під час росту паралельно-волокнисті агрегати щільно зв'язані між собою [3]. За наведеними рисунками в публікації [3] ці зразки корелюються із антодитами, а оскільки за окремими визначеннями вказується, що антоліт – це надлишковий термін тому ми вважаємо правильним в подальшому застосування визначення *антодит* до досліджуваних нами зразків.

Довжина антодитів може становити від декількох міліметрів до 4-5 см (наприклад зал «Геліктитових мініатюр», печера «Атлантида»), рідко зустрічаються екземпляри понад 10 см (галерея «Геліктитовий коридор» печера «Атлантида»). Проте у печерах Поділля є відомі випадки зростання геліктитів завбільшки до 27 см (печера «Озерна») [6].

У випадку із натічними крученими геліктитами – всередині має місце тонкий капіляр-

ний канал, вздовж якого надходить живлення до віток. Діаметр капіляра доволі малий, за дослідженнями різних авторів він може коливатися в межах від 0,008 до 0,3 мм (W. Prinz, 1908) [12]. Зазвичай такі геліктити мають радіальну симетрію. У випадку антодитів – їх тіло утворення тонкими ниткоподібними кристалами, що утворюють викривлені форми з єдиного пучка волокон.

Є низка праць у яких різні автори висвітлювали свої думки щодо причин викривлення стовбура геліктитів. Найбільш аргументованими з-поміж існуючих є такі фактори: непрохідність та закоркованість центрального каналу (Lobeck, 1929), вплив повітряних потоків (Glory, 1936), різний склад домішок продуктів живлення та нерегулярність їх надходження до центрального капіляру (Tullis та Gries, 1938). На нашу думку сюди можна долучити ще один фактор, до якого ми дійшли під час спостережень за зразками мінералів з карстових печер в низці мінералогічних музеїв, а саме:

біологічний. Трапляються випадки коли кривля печери має доволі незначну потужність, а рослини, що зростають над печерою своїм корінням досягають підземних порожнин і пускають пагони в саму печеру. З часом ці викривлені та розгалужені пагони можуть вкриватися поверх кальцитовою кіркою й утворювати так звані кручені та звивисті форми, що також цілком підпадають під категорію геліктитів! В ході наших польових досліджень у печерах Поділля такі випадки поки не траплялись, проте із колекційних зразків мінералогічних музеїв нам є добре відомі.

У випадку з антодитами механізм їхнього росту й викривлення дещо інший. Цікаві думки з цього напрямку досліджень висловлював у своїх працях М.Н. Малєєв [2]. У них йдеться про те, що швидкість росту тонких волокон антодитових утворень в єдиному пучку є різною. Саме за рахунок різної швидкості зростання цих тонких ниток кристалу утворюються такі звивисті й кручені форми (рис.2).

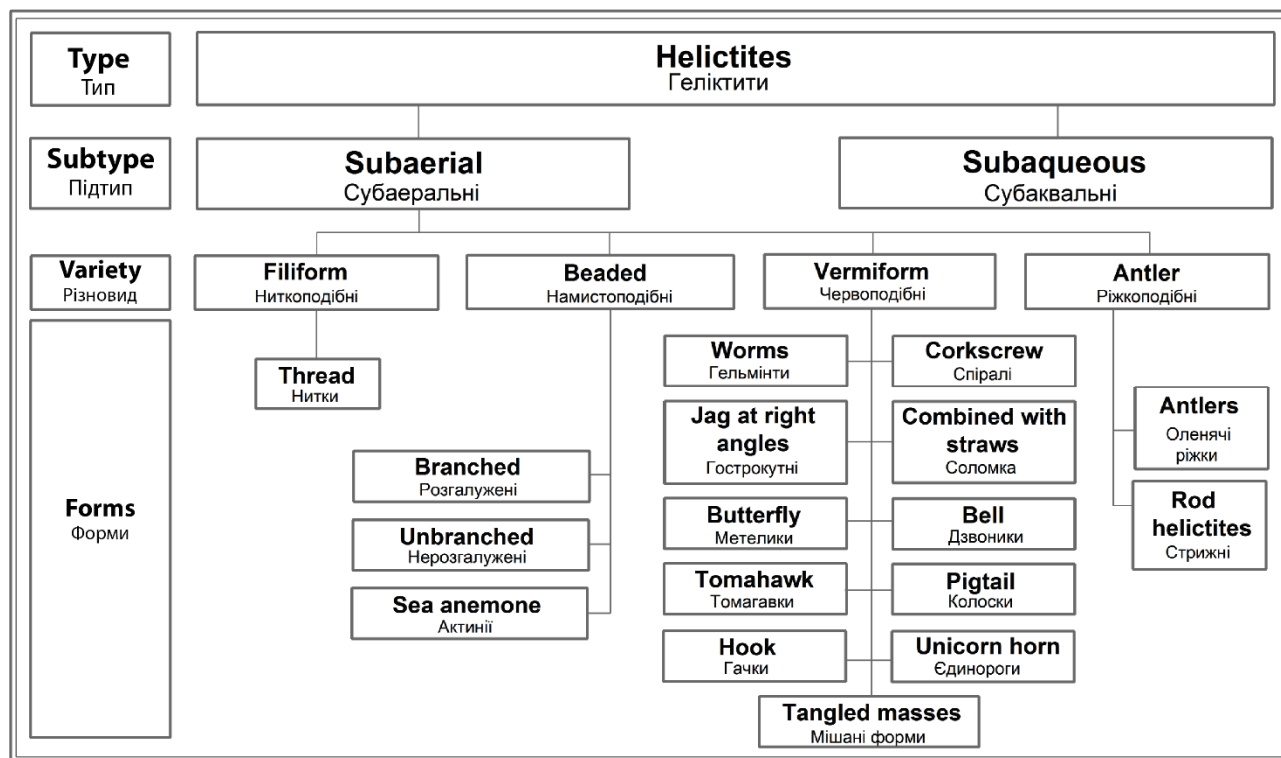

Рис.3. Перша типізація геліктитових утворень за С. Hill та Р. Forti [13].

Перша типізація геліктитів була запропонована С. Hill та Р. Forti у 1997 році [13]. Вони виділили два основних підтипи: *субаеральні* – ті, що сформувалися в умовах відсутності води та *субаквальні* – ті, що сформувалися в підводних умовах (рис.3). Також чотири різновиди, які в свою чергу мають власні форми: *ниткоподібні* (нитка), *намистоподібні* (розгалужені, нерозгалужені, актинії), *червоподібні* (гельмінти, спіралі, гострокутні, соломка, метелики,

дзвоники, томагавки, колоски, гачки, єдинороги, мішані маси) та *ріжкоподібні* (оленьчі ріжки, стрижні) [13].

Ця типізація є базовою та вихідною роботою яка може включати більшість геліктитів і їм подібних утворень з вапнякових печер, але якою не зручно користуватися для типізації антодитів гіпсових печер Поділля зокрема. Варто зазначити, що класифіковано не всі відомі форми геліктитів і антодитів станом на

сьогодні. Відтак спираючись на власний досвід та зібрану колекцію фотоматеріалів з польових досліджень системи гіпсових печер «Атлантида-Киянка», нами була розроблена власна типі-

зація антодитових вторинних тонковолокнистих утворень для гіпсових печер Поділля (рис.4).

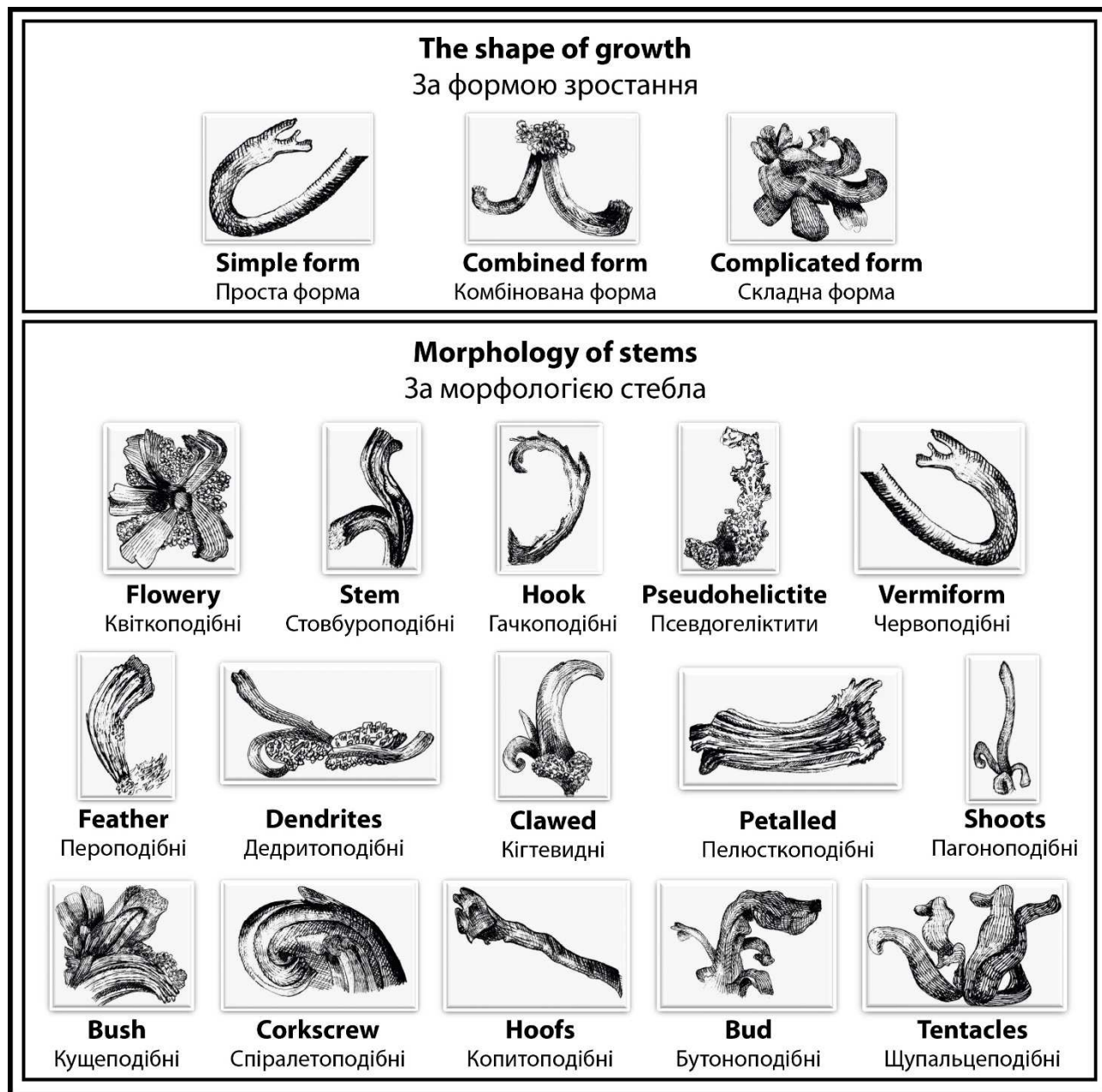

Рис.4. Типізація геліктитових утворень системи гіпсових печер «Атлантида-Киянка»

Дана типізація передбачає виокремлення зразків за трьома основними формами зростання: проста, комбінована і складна. Також враховує морфологію стебла самого антодиту й включає п'ятнадцять основних різновидів: квіткоподібні, стовбуроподібні, гачкоподібні, псевдогеліктити, червоподібні, пероподібні, дендритоподібні, кігтевидні, пелюсткоподібні, пагоноподібні, куцєподібні, спіралєподібні, копитоподібні, бутоноподібні і щупальцєподібні.

У досліджуваній системі печер «Атланти-

да-Киянка» найчастіше мають місце такі різновиди: квіткоподібні, гачкоподібні, пагоноподібні, куцєподібні і псевдогеліктити, всі інші зустрічаються порівняно рідше.

Цікавим утворенням є *псевдогеліктит* – це вивітрений антодит, поверхня якого вкрита вторинними кристалами, а звивисті обриси простежуються порівняно слабше.

У печері Атлантида, як правило, більшість антодитів зростає у вигляді скупчень, так званої *бороди* (рис.5). В межах цієї колонії можна розгледіти на одному місці одразу ж

декілька відомих форм із запропонованої нами типізації (рис.4). Найбільші скупчення антодитів спостерігаються на таких ділянках печери: галереї «Геліктитовий коридор», хід «Штани», «Партизанській галереї», хід «300 метрів

радості», районі «Казка», залі «Гогі і Васі», залі «Динамо», залі «Пасхи», галереї «Велика потогонія», гроті «Геліктитових мініатюр» та на «Проспекті ім. Яворського».

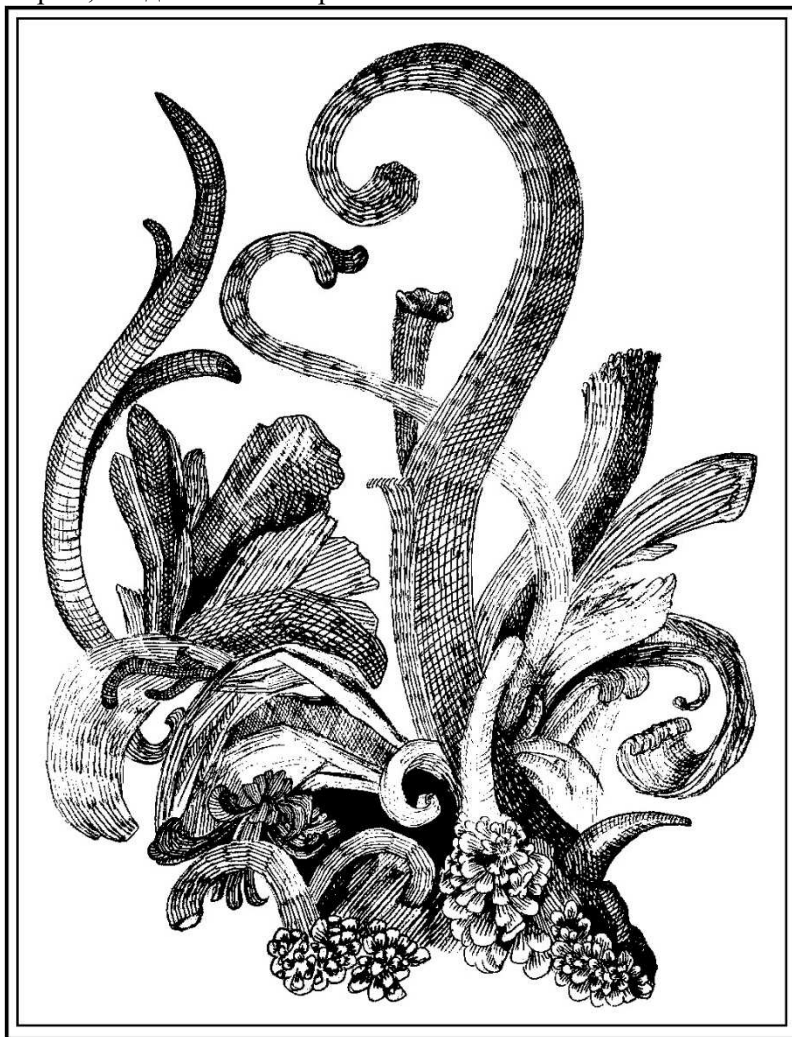

Рис.5. Типова складна форма зростання геліктитів у системі гіпсових печер «Атлантида-Киянка».

Висновки. Результатом дослідження стало чітке розмежування низки вживаних дефініцій довкола геліктитових утворень в горизонтальних гіпсових печерах Західної України. Відтак *геліктитом* слід називати натічне утворення складене кальцитом чи арагонітом в природних карстових печерах, що має звивисту форму та розвиваються під впливом сил, сумарна дія яких є більшою від сил гравітації. Такі форми мають широке місце в печері Оптимістична. Дефініцію *антодит* слід поширювати на розгалужені та скручені під час росту паралельно-волокнисті і ниткоподібні агрегати щільно зв'язані між собою. Механізм їхнього розгалуження полягає в різній швидкості росту щільних тонких волокон тіла кристалу. Саме

такі утворення домінують у досліджуваній нами системі печер Атлантида-Киянка. Всього під час обліку в печері Атлантида нині відомо більше 1000 різних зразків антодитів і лише 3 виявлених у печері Малишка Киянка.

Перспективи використання результатів дослідження. Проведене дослідження актуалізує нові підходи до типізації геліктитових утворень. Запропонована схема типізації антодитових утворень для системи печер Атлантида-Киянка в подальшому може бути розширена і доповнена новими напрацюваннями. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на виявлення нових антодитів у гіпсових печерах України, розробку методики їх обліку, систематизації і охорони.

Література:

1. Лазаренко Є. К. Мінералогія Поділля / Є. К. Лазаренко, Б. І. Сребродольський. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. – 345 с

2. Малеев М.Н. Свойства и генезис природных нитевидных кристаллов и их агрегатов / М.Н. Малеев – М.: Наука, 1971. – 200 с
3. Морфология и онтология минеральных агрегатов. Агрегаты в пещерах и открытых трещинах. Антолиты. [электронный ресурс] / "Рисуя Минералы". – Режим доступа: <http://mindraw.web.ru/bibl19.htm> (06.03.2017)
4. Степанов В.И. К минералогии пещер // Пещеры. – 1999. – Вып. 25/26. – С. 63-71
5. Терминология карста: материалы по геоморфологической терминологии / Д. А. Тимофеев, В. Н. Дублянский, Т. З. Кикнадзе; Отв. ред. С. С. Коржув; АН СССР, Геоморфол. комис., Институт географии. – М.: Наука, 1991. – 259 с
6. Турчинов И.И. Вторичные минеральные образования гипсовых пещер Западной Украины // Свет №3(9), 1993. – С.29-37
7. Цуркан Я.І. До питання онтогенезу геліктитових відкладів карстових печер / Я.І. Цуркан, А.В. Пилипюк // Шевченківська весна – 2015. Географія: Збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Прінт Сервіс, 2015. Випуск XIII. – С. 34-36
8. Collett, J., 1878, Wyandotte Cave: Indiana Geol. Surv. 10th Annual Rept., pp. 475-476
9. Davis D.G. What are "Anthodites"? – Continued. Journal of Caves and Karst Studies 58(1): 54
10. Dolley, C. S., 1886, On the helictites of Luray Cave: Proc. Acad. of Nat. Sci., pp. 351-352
11. Garry K. Smith Helictites – what are they? "Australian Caver", Feb 1998, No. 143, P. 14
12. George W. Moore The Origin of Helictites. National Speleological Society №1. 1954. 16 p
13. Hill C., Forti P. Cave minerals of the world, 2-e edition. Huntswill, USA, 1997. 463 p
14. Klimchouk, A.B., Nasedkin, V.M., & Cunningham, K.I. (1995). Speleothems of Aerosol Origin. National Speleological Society Bulletin 57(1): 31-42
15. Rowling J. Cataloguing Helictites and other capillary-controlled speleothems. Journal of the Highland Caving Group. Issue №41, Sydney, 2001. 3-9 p
16. White, W.B. (1995). What are "Anthodites"? Reply. National Speleological Society Bulletin 57(1): 54-55

References:

1. Lazarenko E. K. Mineralogiya Podillya / E. K. Lazarenko, B.I. Srebrodolskii. – Lviv: Vyd-vo Lvivskoho universytetu, 1969. – 345 p
2. Maleev M.N. Svoystva and genezis pryrodnyh nytevydnyh krystalov and ahregatov / M.N. Maleev – M.: Nauka, 1971. – 200 p
3. Morfologia and ontologia myneralnyh agregatov. Agregaty v pescherakh and otkrytyh treshchynah. Antolyty. [elektronyj resurs] / "Rysuya Myneraly". – Rezhym dostupa: <http://mindraw.web.ru/bibl19.htm> (06.03.2017)
4. Stepanov V.I. K myneralogii peshcher // Peshchery. – 1999. – Vyp. 25/26. – P. 63-71
5. Termynolohyya karsta: materyaly po heomorfolohycheskoy termynolohyy / D. A. Tymofeev, V. N. Dublyanskyy, T. Z. Kyknadze; Otв. red. S. S. Korzhuev; AN SSSR, Heomorfol. komys., Instytut geografyy. – M.: Nauka, 1991. – 259 p
6. Turchynov I.I. Vtorychnye myneralnye obrazovanya hypsovykh peshcher Zapadnoj Ukrainy // Svet №3(9), 1993. – P.29-37
7. Tsurkan J.I. Do pytannya ontogenezu heliktytovykh vidkladiv karstovykh pecher / J.I. Tsurkan, A.V. Pylypiuk // Shevchenkivska vesna – 2015. Geografiya: Zbirnyk naukovykh prats XIII miznarodnoi naukovoї mizdystsyplinarnoyi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh. – K.: Print Servis, 2015. Vypusk XIII. – P. 34-36
8. Collett, J., 1878, Wyandotte Cave: Indiana Geol. Surv. 10th Annual Rept., pp. 475-476
9. Davis D.G. What are "Anthodites"? – Continued. Journal of Caves and Karst Studies 58(1): 54
10. Dolley, C. S., 1886, On the helictites of Luray Cave: Proc. Acad. of Nat. Sci., pp. 351-352
11. Garry K. Smith Helictites – what are they? "Australian Caver", Feb 1998, No. 143, P. 14
12. George W. Moore The Origin of Helictites. National Speleological Society №1. 1954. 16 p
13. Hill C., Forti P. Cave minerals of the world, 2-e edition. Huntswill, USA, 1997. 463 p
14. Klimchouk, A.B., Nasedkin, V.M., & Cunningham, K.I. (1995). Speleothems of Aerosol Origin. National Speleological Society Bulletin 57(1): 31-42
15. Rowling J. Cataloguing Helictites and other capillary-controlled speleothems. Journal of the Highland Caving Group. Issue №41, Sydney, 2001. 3-9 p
16. White, W.B. (1995). What are "Anthodites"? Reply. National Speleological Society Bulletin 57(1): 54-55

Аннотация:

Пилипюк Андрей. **ФАКТОРЫ ОНТОГЕНЕЗА, ТИПИЗАЦИЯ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ГЕЛИКТИТОВИХ ОБРАЗОВАНИЙ В СИСТЕМЕ ГИПСОВЫХ ПЕЩЕР АТЛАНТИДА-КИЕВЛЯНКА**

В статье рассмотрен понятийно-терминологический аппарат вторичных образований, имеющих извилистую геометрическую форму в гипсовых пещерах Подолья. Уточнено определение двух наиболее употребляемых терминов – “геликтит” и “антодит”. Указано принципиальное различие между такими вторичными пещерными образованиями как: анеомолит, гелигмит, тремагмит, антолит и др. Описана форма и типичная морфология встречаемых геликтитовых образований. Определен механизм роста и формирования извилистых эксцентричных пещерных образований. Установлено что главным фактором искривления геликтитов является непроходимость и пломбирование центрального канала питания, влияние воздушных масс, разный состав примесей продуктов питания и нерегулярность их поступления в центральный капилляр. Выдвинуто предположение что в образовании геликтитов может участвовать и биологический фактор, при условиях обрастания карбонатным материалом корешков деревьев которые могут прорасти внутрь пещеры и свисать с ее сводов. В то время как ключевым фактором развития антодитов является разная скорость роста

параллельно-волокнистых агрегатов. Указано локации мест крупнейших скоплений геликтитовых образований в исследуемой системе пещер Атлантида-Киевлянка. Проанализированы существующие типизации геликтитовых отложений в зарубежных авторов, указано положительные стороны и недостатки существующих типизаций. Разработана собственная авторская типизация образований антодитов для гипсовых пещер Подолья, основываясь на полевые исследования в системе пещер Атлантида-Киевлянка.

Ключевые слова: геликтит, антодит, гипс, вторичные образования, пещерные цветы.

Abstract:

Pylypiuk Andrii. FACTORS OF ONTOGENESIS, TYPIFICATION, AND PATTERNS OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF HELICTITES FORMATIONS IN SYSTEM OF GYPSUM CAVES ATLANTYDA-KYIANKA.

Key concepts and terminology of secondary formations that have a winding geometrical shape in gypsum caves of Podolia are examined in the paper. Definitions of two most commonly used formations, “helictite” and “antodit” are specified. We also revealed key distinctions between such secondary formations as anemolit, helihmit, tremahmit, antolit and others. The shape and typical morphology of helictites are described. Mechanism of growth and formation of winding eccentric caves’ formations is defined. Paper clarified the average size of helictits in gypsum caves of Ukraine and the biggest of them are described in more details. We reveal the main factors of the curvature of helictites. They are obstructed and corked main channel, the influence of air flows, differences in the composition of the impurities of feeding products and irregularity of their transfer to the central capillary. We suggested that biological factor could also be important in a situation when roots of trees at the roof are fouling by carbonaceous material. At the same time, the main factor of antodits growth is a different speed of the growth of parallel fibrous aggregates. We also located the places of the biggest concentration of helictite formations in studied caves system Atlantyda-Kyianka. Different approaches to typologies of helictite formations are analyzed, and their pros and cons are defined. As a result of the field work, we tried to adapt typology of secondary formation in Podolia caves to international typologies. Due to the variety of the morphological forms of the analyzed secondary formations, it is not possible to fully define and posit them in current typological schemes. Therefore, author’s typology of antodits formations in Podolia gypsum caves based on field research in caves system Atlantyda-Kyianka is presented. For the comparison, the author takes Balkan caves helictite formations and reveals their considerable differences in chemical composition and nature of growth. In the paper, the most salient of the examples are described in details. Demonstrates illustrations are done by the author and were made on the basis of real examples of secondary formations from a system of caves Atlantyda-Kyianka. Schematically the model of growth of different finely fibrous aggregates on the same lithological basis. Author’s samples of helictits from Ukrainian caves are shown and also based on a study of mineralogical collections in Ukrainian geological and natural museums. Author accentuates the importance of monitoring of helictits in karst caves for the purposes of the prevention of their destruction by human factor and rational approach to the planning of recreational paths in caves.

Keywords: helictites, antodits, gypsum, secondary formations, caves’ flowers.

Надійшла 03.05.2017р.

УДК 556.51+551.4](477.83:282.2)

Маріанна ШПКА

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЧКОВО-БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ПОЛТВИ

Проаналізовано особливості геоморфологічної будови басейну річки Полтви. Побудовано цифрову модель рельєфу, визначено крутизну та експозицію схилів, вертикальне розчленування рельєфу, густоту гідрологічної мережі, звивистість і похил головних річок суббасейнів тощо. Виконано типізацію водотоків за схемою Філософова-Страллера. Проаналізовано часову динаміку структури та густоти водотоків. Визначено антропогенні фактори, які вплинули на зміни річкової мережі в басейні р. Полтви.

Ключові слова: басейн річки, геоморфологічна будова, мала річка, річкова мережа, порядок водотоків, антропогенний вплив.

Постановка проблеми та її актуальність. Річка Полтва – ліва притока Західного Бугу, бере початок на території м. Львова, де виступає колектором стічних і дренажних вод. Після очисних споруд вона тече відкритим руслом і впадає у р. Західний Буг (м. Буськ), спричиняючи значний вплив на якість її вод. Для контролю і оптимізації геоecологічного стану річково-басейнової системи Полтви необхідне комплексне вивчення природних та антропогенних чинників його формування.

Візуалізація геопросторової інформації

про стан компонентів довкілля та рівень антропогенного навантаження в межах басейну р. Полтви здійснювалася шляхом створення картографічних моделей. Як показує досвід геоекологічного картографування річково-басейнових систем (Соловей Т., 2009; Андрейчук Ю. М., 2012; Швець О. І., 2013 та ін.), важливим етапом дослідницького процесу виступає морфологічний аналіз річково-басейнового комплексу як основи оцінки його природного потенціалу та середовищеформуючих функцій.

Методика роботи. Дослідження морфоло-

гії басейну річки Полтви здійснено шляхом оцифрування топографічних карт масштабу 1:50000, аналізу геологічних та геоморфологічних карт, цифрової моделі рельєфу [16]. Ретроспективний аналіз структурної організації річкової мережі виконано шляхом порівняння різночасових (20-ті роки та кінець XX ст.) картографічних матеріалів і відповідних польових досліджень.

Результатом проведених робіт стало побудова карт крутизни та експозиції схилів, визначення порядку і густоту водотоків, розрахунок звивистості і похилів річок тощо. Карти складено за допомогою програми ArcGIS, зокрема, використано інструменти Slope, Aspect, Line Density, Zonal Statistics додаткового модуля ArcGIS Spatial Analyst та інструмент Topo to Raster додаткового модуля ArcGIS 3D Analyst.

Викладення основного матеріалу. Полтва – мала річка басейну Західного Бугу, має 5 основних приток (правобережні: рр. Білка, Перегнівка та Гологірка; лівобережні: рр. Думниця і Яричівка).

В орографічному відношенні басейн р. Полтви знаходиться в межах Волино-Подільської височини, в основному на території підобласті Внутрішньої рівнини Бугу і Стиру (Малого Полісся). У західній частині водозбору простягаються всі 6 пасом Пасмового Побужжя, а Смереківське пасмо є північним вододілом басейну. За П. Цисем [15], висота пасом над рівнем долин складає близько 40-50 м, а при переході до Розточчя зростає до 80-100 м. Ширина пасом досягає кількох кілометрів. Відповідно, переважають схили з експозицією

на північ і південь. Перехід пасом до височини Розточчя поступовий, та місцями спостерігається уступ. Пасма розділені широкими (1-3 км) плоскими (частково заболоченими) долинами з річками (рр. Думниця, Недільчина, Яричівка, Полтва, Марунька), що явно не відповідають ширині долин. Річки басейну, які протікають в широких міжпасмових долинах, мають простягання чітко із заходу на схід і невелику звивистість на цій ділянці. Ці долини охоплені системами осушувальної меліорації.

Західна межа басейну проходить по крайньому східному уступі Розточчя і Львівського плато, звідки беруть початок рр. Думниця, Недільчина, Яричівка, Полтва, Марунька, окремі потоки басейну р. Білки. Крайню південну частину досліджуваної території займає горбиста вододільна смуга північної частини Поділля – Гологоро-Кременецький кряж, північні схили якого різко, уступом у 150 – 200 м, обриваються у бік Малого Полісся [15]. Тут починаються найбільші правобережні притоки р. Полтви – рр. Білка, Перегнівка, Тимковецький канал і р. Гологірка. У західній частині Гологір басейн р. Полтви охоплює, зокрема, північні схили г. Камули – найвищої вершини рівнинної частини Львівської області (471,9 м).

До початку XX ст., коли Полтву замкнули у колектор, річка протікала на території м. Львова, у межах плоскої розчленованої денудаційно-структурної височини Львівського Опілля [6].

Для побудови картосхеми цифрової моделі поверхні водозбору використано готову ЦМР (рис. 1) [16].

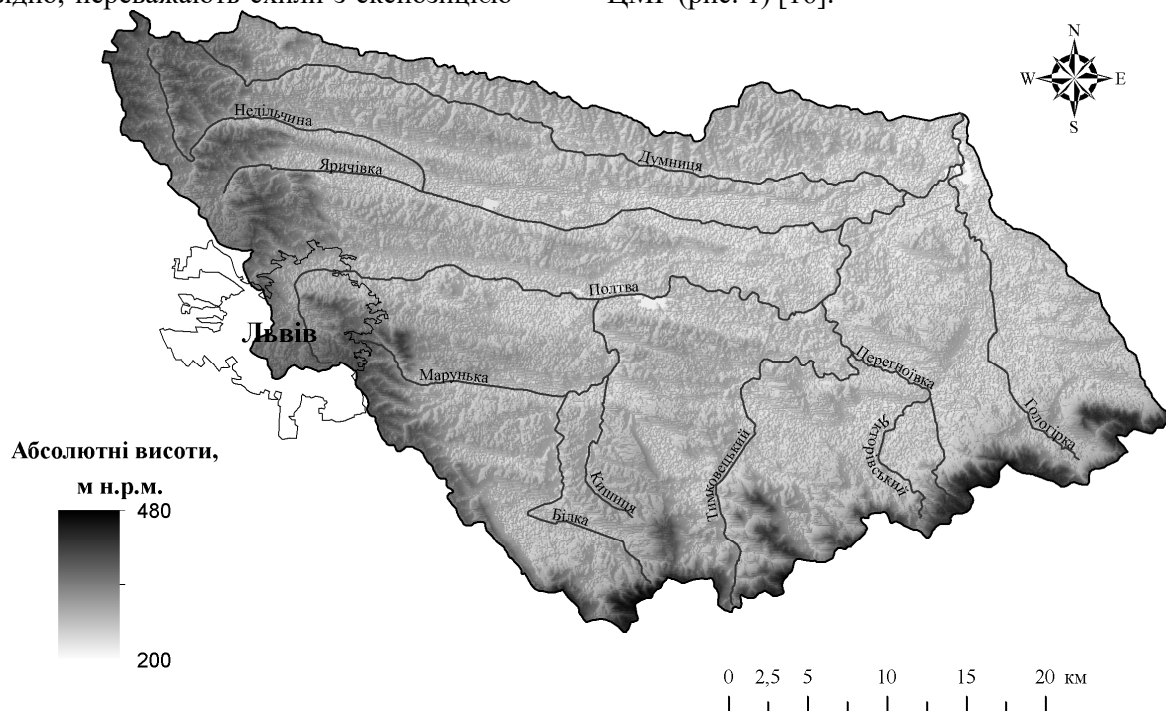

Рис. 1. Цифрова модель поверхні водозбору р. Полтви

Середня висота водозбору становить 260 м н.р.м. і коливається від 249 м н.р.м. в долині р. Полтви до 295 м н.р.м. у межах басейну р. Недільчини (який, значною мірою, охоплює східні схили Розточчя). Відповідно до класифікації ВРД ЄС за середньою висотою водозбору [3], усі річки басейну Полтви є середньовисочинними.

Крутизна схилів – важливий морфометричний показник, який використовується при оцінці екологічного стану річково-басейнової системи та розробці водоохоронних заходів. Так, при крутизні схилів більше 3 градусів мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється, а прибережні схили крутизною більше 5 градусів відносяться до зони ерозійної активності і включаються в прибережно-захисну смугу та водоохоронну зону [9]. Виділення прибережно-захисної смуги і водоохо-

ронної зони необхідне для складання карти екологічної інфраструктури, що є важливим етапом побудови карти ядер екологічної конфліктності [8, 12] як основи прийняття управлінських рішень щодо оптимізації природокористування в межах річкового басейну.

Найвища крутизна схилів району досліджень (рис. 2) зафіксована у межах Гологоро-Кременецького кряжу, Розточчя і Львівського плато (10-20 і більше градусів). Схили пасом Пасмового Побужжя до долин перевищують 5 градусів. У долинах річок крутизна схилів, як правило, не перевищує 1 градуса.

Нами також визначено середню крутизну схилів суббасейнів Полтви. В середньому, у межах водозбору, вона становить 2-3 градуси. У басейнах рр. Маруньки і Недільчини крутизна схилів перевищує 4 градуси, що вказує на значну ерозійну активність цих територій.

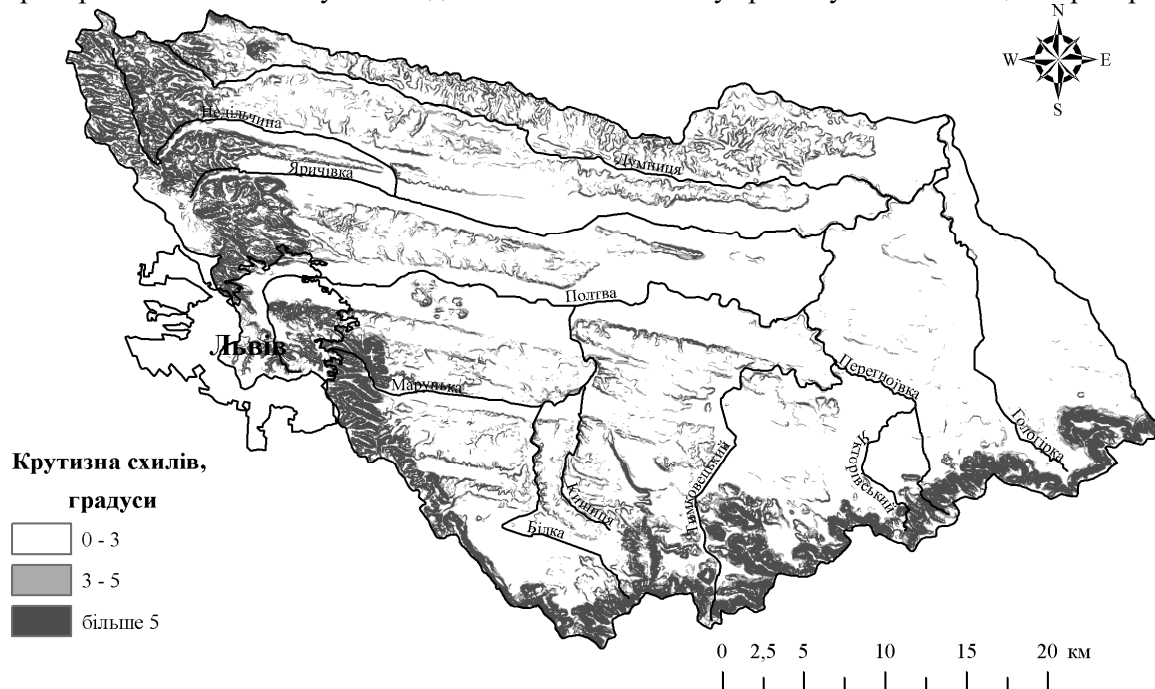

Рис. 2. Крутизна схилів басейну р. Полтви

Вертикальне розчленування рельєфу визначається як відношення різниці абсолютних висот території до облікової площі, його зміни корелюють зі змінами крутизни схилів. Найвище вертикальне розчленування рельєфу на схилах Гологір і становить 100-150 м/км², найнижче – в долині Полтви (в межах 0-10 м/км²). Вертикальне розчленування рельєфу на пасмах становить 20-30 м/км², на уступі Розточчя і Львівського плато здебільшого не перевищує 50-80 м/км². У середньому на території басейну величина цього показника становить 0,2 м/км².

Похил річок визначається як відношення різниці висот витоку і гирла річки до її довжини. Найвищий похил невеликих річок,

які беруть початок на підвищених ділянках рельєфу і мають відносно невелику довжину. Зокрема, р. Марунька витікає зі східних схилів Львівського плато, р. Перегноївка – з північного уступу Гологір. Найнижчий похил р.Яричівки, яка має відносно велику довжину.

Довжина басейну р. Полтви становить 59,6 км, максимальна ширина – 33,1 км, середня ширина – 24,7 км. Коефіцієнт розвитку довжини вододільної лінії складає 1,55 [2, 13].

У басейні р. Полтви 11 річок – постійних водотоків довжиною більше 10 км [5]. (рр. Полтва, Думниця, Яричівка, Недільчина, Білка, Марунька, Кишиця, Гологірка, Перегноївка, Тимковецький, і Якторівський потоки). Відповідно до Водного кодексу України [4],

усі річки басейну є малими.

Згідно класифікації річок за площею водозбору відповідно до Водної Рамкової Директиви ЄС [3], Полтва є великою річкою. У межах досліджуваної території протікає 6 середніх річок (рр. Білка, Перегноївка, Тимковецький потік, Гологірка, Яричівка, Думниця) і 4 малих (рр. Марунька, Недільчина, Кишиця, Якторівський потік). Відповідно до ВРД ЄС, досліджувана територія знаходиться в межах еко-регіону «Східні рівнини».

Для дослідження структурної організації річкової мережі басейну Полтви та визначення порядків водотоків ми використовували дихотомічну систему класифікації Філософова-Страллера. За цією схемою типізації, елементарному водотоку присвоюється I порядок, а для утворення водотоку вищого порядку необхідне злиття двох однопорядкових водотоків ($n+n = n_{+1}$). Водозбірний басейн отримує найвищий порядок водотоку на замикаючому створі [1, 14]. Типізацію виконано для всіх

постійних та тимчасових природних й антропогенних водотоків, за винятком струмків, які належать до внутрішнього стоку і не мають зв'язку з основною річкою, а також водотоків, які впадають у систему каналізації (на території м. Львова).

Згідно топографічних карт кінця XX ст., з уточненнями за даними космознімків Landsat 7 і польових досліджень, відповідно до класифікації Філософова-Страллера, на досліджуваній території виділено 2966 водотоків, у тому числі 2306 водотоків I порядку, 527 – II порядку, 106 – III порядку, 22 – IV порядку, 6 – V порядку і 1 – VI порядку (рис. 3). Кількість водотоків перевищує мінімально необхідне число [11] в 46,3 рази (K_n , табл. 1). За цією класифікацією Полтва набуває VI порядку, її найбільші притоки (рр. Білка, Перегноївка, Гологірка, Думниця, Яричівка і Тимковецький канал) – V порядку, менші притоки (рр. Недільчина, Марунька, Кишиця, Якторівський потік) – IV порядку.

Таблиця 1

Основні морфометричні характеристики річок басейну р. Полтви та їх водозборів

Річки	Довжина річки, км	Площа водозбору, км ²	Порядок річки	Звивистість річки, км/км	Похил річки, м/км	Сер. густота водотоків водозбору, км/км ²	Середня висота водозбору, м н.р.м.	Середня крутизна схилів водозбору, градуси	K_n
Полтва	56,3*	1474,1*	VI	1,32**	0,48**	1,71	259,0	3	46,3
Долина Полтви	56,3*	332,5	VI	1,32**	0,48**	1,71	248,5	2	-
Думниця	50,8	218,4	V	1,09	2,09	1,48	251,7	2	15,7
Яричівка	41,9	261,3	V	1,09	1,74	1,90	265,2	3	3,8
Недільчина	27,2	88,7	IV	1,43	3,20	1,32	295,2	5	7,6
Білка	29,8	232,4	V	1,63	3,69	1,66	273,1	3	15,1
Марунька	14,6	54,7	IV	1,08	9,02	1,61	286,0	5	5,3
Кишиця	11,0	30,9	IV	1,26	4,38	1,55	262,6	2	3,1
Перегноївка	19,3	270,0	V	1,26	9,88	1,83	263,1	3	19
Тимковецький	28,2	168,5	V	1,60	3,68	1,80	266,0	3	12,1
Якторівський	11,8	48,0	IV	1,53	6,54	2,06	254,9	2	8,6
Гологірка	25,1	157,4	V	1,24	2,35	1,60	253,3	2	8,5

* Довжина наземного русла та площа басейну р. Полтви розраховано картографічним методом

** Звивистість і похил річки розраховано для наземного русла Полтви

У структурі річкової мережі переважають водотоки I (77,7% від загальної кількості і 56,5% від сумарної довжини водотоків) і II порядків (17,8 і 21,7% відповідно). Середня довжина елементарного водотоку становить 0,6 км. Нами проведено аналіз трансформаційних процесів структури гідрографічної мережі за період з 20-х років XX ст. до 2000 року, використовуючи карти масштабу 1:100 000 (табл. 2). Коефіцієнт трансформації русел [7] становить +1,2 за кількісним складом і +23,6 за довжиною. Зокрема, кількість водотоків I і II порядків зросла на 5,2 %, а їх сумарна довжина

– на 50,4%, що вказує на підвищення чутливості басейну до впливу природних та антропогенних факторів. Підвищення складності структури водотоків спостерігається практично в кожному суббасейні, що зумовлено наявністю осушних систем у долинах кожної річки: на досліджуваній території діє 10 меліоративних систем, які займають 36,7% території басейну. Інтенсивною меліорацією охоплені долини рр. Полтви, Яричівки, Недільчини, Якторівського потоку, Гологірки, Маруньки, Тимковецького потоку, окремі ділянки басейну рр.Перегноївки, Білки, Думниці.

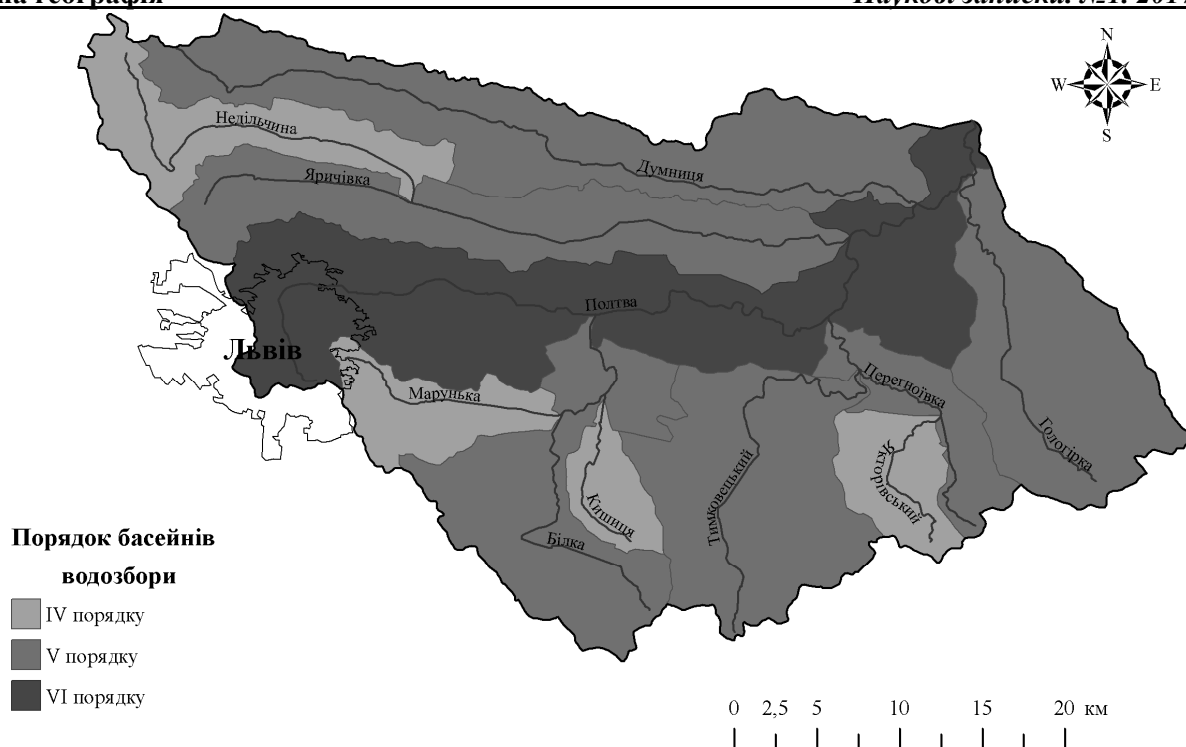

Рис. 3. Порядок водозборів басейну р. Полтви

Таблиця 2

Трансформація водотоків басейну Полтви

№ з/п	Річка	Коефіцієнт трансформації русел		Коефіцієнт трансформації русел водотоків I-II порядків		Зміна густоти водотоків, %
		за кількістю водотоків	за довжиною водотоків	за кількістю водотоків	за довжиною водотоків	
1	Полтва	+1,2	+23,6	+1,5	+31,6	+24,0
2	Долина Полтви	-3,05	+19,02	-4,35	+22,93	+23,9
3	Думниця	+9,3	+23,9	+9,6	+28,8	+25,6
4	Яричівка	+2,4	+17,8	+3,2	+34,6	+16,4
5	Недільчина	-26,7	+0,3	-23,8	+30,7	+4,5
6	Білка	-5,2	+18,1	-3,5	+20,8	+29,4
7	Марушка	-2,3	+3,6	-2,5	+6,4	+3,6
8	Кишиця	+50,0	+30,3	+52,0	+16,3	+64,0
9	Перегніївка	-2,2	+29,4	-1,2	+37,3	+27,8
10	Тимковецький потік	-2,9	+26,8	-1,8	+35,2	+24,4
11	Якторівський потік	+1,8	+47,1	+1,9	+56,5	+45,5
12	Гологірка	+12,8	+40,9	+12,1	+49,9	+40,9

Наприкінці XIX ст. на території м. Львова Полтву замкнули у кам'яний колектор, де вона знаходиться й сьогодні. Були спрямлені деякі її допливи: потоки Клепарівський, Голосківський, Збоїщанський, Лисинецький, Підборщівський тощо [10]. Довжина відкритого русла Полтви скоротилася на 5 км, згодом – ще на 2 км.

Різко зменшилася кількість і довжина водотоків в басейні Малехівки, що зумовлено зміною довжини її русла (будівництво залізничної дороги), засипанням його частини (при розширенні Голосківського кладовища) і каналізуванням основної її притоки – Збоїщанського потоку у зв'язку з розбудовою м. Львова. Оскільки в результаті цих змін довжина Малехівки скоротилася з 11,9 до 6,6 км, вона надалі не класифікується як річка [5].

Відведено русло р. Недільчини (відбулося скорочення довжини на 28%), що, однак, суттєво не вплинуло на значення сумарної довжини водотоків через створення Недільчинської меліоративної системи (сумарна довжина водотоків I і II порядків зросла на 30%).

У результаті польових досліджень нами виявлено пересихання частини русел водотоків басейну р. Полтви. Зокрема, скоротилася довжина русел з постійним потоком води у Миклашівки і Куткірського каналу. На даний час довжина цих водотоків становить менше 10 км, тому вони більше не класифікуються як

річки [5].

Найвища густота річкової мережі (рис. 4) спостерігається в долинах річок, у межах меліоративних систем (10 осушних систем займають 36,7% площі басейну). Відповідно, найнижча – на підвищених ділянках рельєфу, а також на території міста Львова, де більшість водотоків були каналізовані (внаслідок чого густота водотоків басейну Полтви в межах

міста знизилася на 70%, їх сумарна довжина – на 73% (з 63,9 до 17 км). Загалом густота водотоків басейну Полтви протягом XX ст. підвищилася на 32%. Ретроспективний аналіз цієї характеристики вказує на підвищення густоти водотоків на територіях, охоплених меліоративними системами (зокрема, Полтвинською, Яричівською, Недільчинською, Гологірською, Якторівською тощо) (табл. 2).

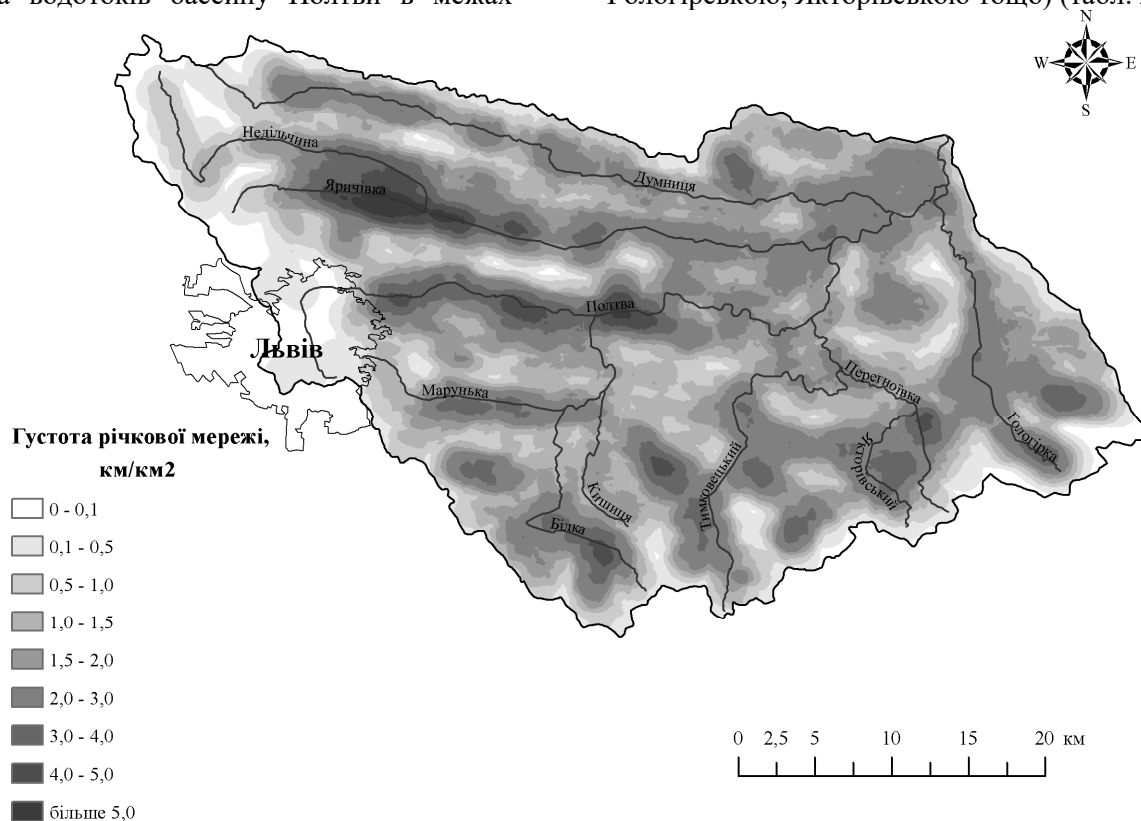

Рис. 4. Густота водотоків басейну р. Полтви

Звивистість річки визначається як відношення її довжини до відрізка, який з'єднує витік і гирло річки. Найнижча звивистість річок, які протікають у міжпасмових долинах Пасмового Побужжя (рр. Марунька, Яричівка, Думниця, Полтва), найвища – у правобережних притоках (р. Білка, Тимковецький і Якторівський потоки).

Висновки. Морфологічна будова річково-басейнової системи Полтви визначаються природними умовами території та рівнем антропогенного навантаження.

Рельєф місцевості зумовлює морфологічні особливості досліджуваної території (крутизну та експозицію схилів, похил і звивистість річок тощо).

Масштабні трансформаційні процеси в басейні, викликані створенням систем осушної меліорації, призвели до ускладнення структури водотоків басейнів та збільшення густоти річкової мережі і, як наслідок, до підвищення чутливості водотоків до впливу природних та антропогенних факторів.

Значний вплив на структурну організацію річкової мережі Полтви мала каналізація русел на території м. Львова та розвиток об'єктів приміської інфраструктури.

Морфологічні дослідження річково-басейнової системи Полтви є важливим етапом аналізу її геоекологічного стану та основою для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації водокористування в регіоні.

Література:

1. Антипов А. Н. Географические аспекты гидрологических исследований (на примере систем Южно-Минусинской котловины) / А. Н. Антипов, Л. М. Корытный – Новосибирск: Наука, 1981. – 177 с.
2. Будз О. П. Гідрологія: Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / О. П. Будз. – Рівне: НУВГП, 2008. – 169 с.
3. Водна Рамкова Директива ЄС 2000/60/ЄС. Основні терміни та їх визначення / EU Water Framework Directive 2000/60/EC. Definitions of Main Terms. – Київ: 2006. – 240 с.
4. Водний кодекс України / Введений в дію Постановою ВР № 214/95-ВР від 6 червня 1995 р. // ВВР, 1995, № 24, ст. 189.

5. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1989 – 1993. – Т. 3: П – Я. – 480 с.
6. Державна геологічна карта України. Волино-Подільська серія М – 34 – XVIII (Рава-Руська), М – 35 – XIII (Червоноград), М – 35 – XIX (Львів) / авт.: Л. С. Герасімов, С. В. Чалий, І. І. Герасімова [та ін.]; ред.: В. Я. Великанов; Київ: Державна геологічна служба, 2004. 10 арк. карт + додаток (118 с.)
7. Ковальчук І. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І. Ковальчук – Львів: Інститут українознавства, 1997. – 440 с.
8. Курганевич Л. Методичні підходи до аналізу екологічного стану річкового басейну Полтви /Л. Курганевич, М. Шіпка // Матеріали міжнародної наукової конференції «Географічні засади вирішення регіональних проблем» (18 - 19 листопада 2010 р.). – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – С. 124-126.
9. Методика упорядкування водоохоронних зон річок України / Державний комітет України по водному господарству ; Український НДІ водогосподарсько-екологічних проблем (УНДІВЕП) / А. В. Яцик (розроб.). – К.: Оріяни, 2004. – 125 с.
10. Назарук М. Львів у XX столітті. Соціально-екологічний аналіз: монографія / М. Назарук – Львів : Українська академія друкарства, видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 348 с.
11. Павловська Т. С. Структурний аналіз верхів'я р. Виживка // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009 (Кружалін В. І. Еколого-геоморфологічний аналіз річкових басейнів / В. І. Кружалін, Ю. Г. Симонов, Т. Ю. Симонова // Екологічні аспекти теоретичної та прикладної геоморфології. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – С. 23–25.
12. Позаченюк Е. А. Методика складання карти ядер екологічної конфліктності (на прикладі басейну р.Черної) / Е. А. Позаченюк, І. В. Завальнюк // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – К. : Картографія, 2003. – С. 177-182.
13. Практикум із загальної гідрології (для студентів географічного факультету) / Уклад В. І. Біланюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 60 с.
14. Філософов В. П. Краткое руководство по морфометрическому методу поисков тектонических структур / В. П. Філософов [Под общей ред. А. А. Корженевского] – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1960. – 94 с.
15. Цись П. М. Геоморфологія УРСР [Текст] : учб. посіб. для студ. геогр. ф-тів ун-тів / П. М. Цись . – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 278 с.
16. Jarvis A., Reuter H.I., Nelson A., Guevara E., 2008. Hole-filled seamless SRTM data v4. International Centre for Tropical Agriculture (CIAT), available from <http://srtm.csi.cgiar.org>

References:

1. Antipov A. N. Geograficheskie aspekty gidrologicheskikh issledovanij (na primere sistem Juzhno-Minusinskoj kotloviny) / A. N. Antipov, L. M. Korytnyj – Novosibirsk: Nauka, 1981. – 177 s.
2. Budz O. P. Gidrologija: Interaktivnij kompleks navchal'no-metodichnogo zabezpechennja / O. P. Budz. – Rivne: NUVGP, 2008. – 169 s.
3. Vodna Ramkova Direktiva ES 2000/60/EC. Osnovni termini ta ih viznachennja. / EU Water Framework Directive 2000/60/EC. Definitions of Main Terms. – Kiiv: 2006.
4. Vodnij kodeks Ukraini / Vvedenij v diju Postanovoju VR № 214/95-VR vid 6 chervnja 1995 r. // VVR, 1995, № 24, st. 189.
5. Geografichna entsyklopediya Ukrainy: v 3-kh tomakh / Redkol.: O. M. Marynych (vidp. red.) ta in. – K.: «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M. P. Bazhana, 1989 – 1993. – Т. 3: П – Я. – 480 с.
6. Derzhavna geolohichna karta Ukrainy. Volino-Podil's'ka serija M – 34 – XVIII (Rava-Rus'ka), M – 35 – XIII (Chervonograd), M – 35 – XIX (L'viv) / avt.: L. S. Gerasimov, S. V. Chalij, I. I. Gerasimova [ta in.]; red. V. Ja. Velikanov; Kiiv: Derzhavna geologichna sluzhba, 2004. 10 ark.kart + dodatok (118 s.)
7. Koval'chuk I. Regional'nij ekologo-geomorfologichnij analiz. – L'viv: Institut ukraïnoznavstva, 1997. – 440 s.
8. Kurganovich L. Metodichni pidhodi do analizu ekologichnogo stanu richkovogo basejnu Poltvi /L. Kurganovich, M. Shipka // Materiali mizhnarodnoi naukovoï konferencii «Geografichni zasadi virishennja regional'nih problem» (18 - 19 listopada 2010 r.). - Kam'janec'-Podil's'kij: Vidavec' Zvolejko D. G., 2010. - S. 124 - 126.
9. Metodika uporjadkuvannja vodoohoronnih zon richok Ukraini / Derzhavnij komitet Ukraini po vodnomu gospodarstvu ; Ukrayins'kij NDI vodogospodars'ko-ekologichnih problem (UNDIVEP) / A.V. Jacik (rozrob.). – K.: Oriyani, 2004. – 125 s.
10. Nazaruk M. L'viv u HH stolitti. Social'no-ekologichnij analiz: monografija. – L'viv: Ukrayins'ka akademija drukarstva, vidavnicij centr LNU imeni Ivana Franka, 2008. – 348 s., il.
11. Pavlovs'ka T. S. Strukturnij analiz verhiv'ja r. Vizhivka // Naukovij visnik Volins'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки, 2009 (Kruzhalin V. I. Jekologo-geomorfologicheskij analiz rechnyh bassejnov / V. I. Kruzhalin, Ju. G. Simonov, T. Ju. Simonova // Jekologicheskie aspekty teoreticheskoy i prikladnoj geomorfologii. – M. : Izd-vo MGU, 1995. – S. 23–25.
12. Pozachenjuk E. A. Metodika sostavlennja karty jader jekologicheskoy konfliktnosti (na primere bassejna r.Chernoj) / E. A. Pozachenjuk, I. V. Zaval'njuk // Nacional'ne kartografuvannja: stan, problemi ta perspektivi rozvitku: zbirnik naukovih prac'. – K. : Kartografija, 2003. – S. 177–182.
13. Praktikum iz zagal'noi gidrologii (dlja studentiv geografichnogo fakul'tetu) / Uklav V. I. Bilanjuk. – L'viv: Vidavnicij centr LNU imeni Ivana Franka, 2005. – 60 s.
14. Filosofov V. P. Kratkoe rukovodstvo po morfometricheskomu metodu poiskov tektonicheskikh struktur / V. P. Filosofov [Pod obshhej red. A. A. Korzhenevskogo] – Saratov : Izd-vo Saratov. un-ta, 1960. – 94 s.
15. Cis' P. M. Geomorfologija URSR [Tekst] : uchb. posib. dlja stud. geogr. f-tiv un-tiv / P. M. Cis' . - L'viv: Vid-vo L'viv. un-tu, 1962. - 278 s.
16. Jarvis A., Reuter H.I., Nelson A., Guevara E., 2008. Hole-filled seamless SRTM data v4. International Centre for Tropical Agriculture (CIAT), available from <http://srtm.csi.cgiar.org>

Аннотация:

Шипка М. З. МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БАСЕЙНОВО-РЕЧНОЙ СИСТЕМЫ ПОЛТВЫ.

Полтва – левый приток Западного Буга. Река берет начало на территории г. Львова и является коллектором сточных вод в пределах города. Существенное влияние Полтвы на качество воды Западного Буга требует тщательного изучения геоэкологического состояния водосборного бассейна. Такие исследования предусматривают изучение естественных условий, в том числе морфологического анализа бассейново-речной системы.

Морфологические особенности бассейна р. Полтвы определены естественными условиями, а также антропогенным влиянием на структуру речной сети.

Бассейн реки Полтвы находится в геоморфологической области Волыно-Подольской возвышенности, в подобласти Малого Полесья. Большая часть исследуемой территории расположена на Грядовом Побужье. Западные склоны бассейна расположены в пределах Розточья и Львовского плато. На юге линия водораздела проходит по северной части холмистого кряжа Гологор.

Рельеф местности определяет морфологические особенности бассейново-речной системы, в частности крутизну склонов, степень вертикального расчленения, уклон и извилистость рек бассейна. Карта крутизны склонов необходима для определения зон эрозионной активности, что является важным этапом построения карты водоохранной зоны речного бассейна.

Согласно схемы типизации русел Философова-Страллера Полтва приобретает VI порядок. В структуре речной сети преобладают водотоки I и II порядков. Количество водотоков значительно превышает минимально необходимое число. За результатами ретроспективных исследований выявлена тенденция усложнения структуры и увеличения густоты речной сети, что указывает на антропогенно обусловленные трансформационные процессы в бассейне, вызванные, в основном, осушительно-мелиоративными работами. Вместе с тем обнаружены ареалы упрощения структурной организации речной сети (значительное сокращение длины р. Малеховки, вызванное расширением пригородной инфраструктуры). Существенное влияние на структуру речной сети имела также канализация русел рек бассейна Полтвы на территории г. Львова.

Ключевые слова: бассейн реки, геоморфологическое строение, малая река, речная сеть, порядок водотоков.

Abstract:

Shipka M. MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF THE POLTVA RIVER BASIN SYSTEM

Poltva is the left tributary of the Western Bug river. The river begins on the territory of Lviv and serves as a sewage collector within the city. Due to considerable impact on the Western Bug river water quality, thorough examination of the Poltava basin geoecological state is essential. Such research foresees the study of natural conditions, in particular the morphological analysis of the river basin system.

Morphological characteristics of the Poltava river basin are determined by natural conditions as well as by anthropogenic impact on the river network structure.

The Poltava river basin is situated in the Volyn-Podolsk Upland geomorphological region, within the Little Polesia subregion. The most part of the study area is located within the Ridge Pobuzhya. The western slopes of the basin lay on the Roztochia and the Lviv plateau. Southward the watershed line passes through the northern part of Gologory hilly range.

The local topography determines the morphological characteristics of the river basin system, in particular the slope ratio, the degree of vertical dissection of the relief, the river fall and it's sinuosity. The map of slope ratio is necessary to identify the areas of erosion activity, which is an important stage of the development of the maps of the river basin water protection zone.

According to the Filosofov-Straller streamflow typification scheme, the Poltava river gains the VIth order. The streamflows of the Ist and IInd order are prevalent in the river network structure. The number of streamflows considerably exceeds their baseline minimum. According to the results of retrospective studies, a tendency to streamflow amplification and increase of its network density is discovered, which reflects the process of an anthropogenic transformation in the basin mainly caused by drainage and reclamation. At the same time, areas of simplification of the river network structural organization are found (a significant reduction of the Malehkvivka river length caused by suburban infrastructure expansion). The canalization of the streamflows of the Poltava river basin on the territory of Lviv city has considerably influenced the river network structure.

Key words: river basin, geomorphologic structure, small river, river network, streamflow order.

Надійшла 04.05.2017р.

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК: 332.1

Ганна МАШКА

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ
ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті з'ясовані проблеми та перспективи комплексного розвитку господарського потенціалу Карпатського регіону. З'ясовано, що особливістю господарського потенціалу регіону є взаємозалежність і взаємозв'язок складових його локальних потенціалів. Синергетичний ефект, що виникає при цьому, зумовлює взаємне посилення локальних потенціалів і розвиток господарського потенціалу регіону в цілому. Сформовано принципи формування та функціонування господарського потенціалу регіону. Виявлено основні проблемами формування господарського потенціалу Карпатського регіону. Запропоновано методiku проведення експертизи поточного стану Карпатського регіону та його стратегічне планування.

Ключові слова: господарський потенціал, Карпатський регіон, сталий розвиток, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки і тенденції економічних перетворень в регіонах України зумовлюють необхідність використання якісно нового підходу до управління господарським потенціалом регіонів, зокрема Карпатського регіону для досягнення стійкого розвитку. Брак інформації про кількісні та якісні характеристики господарського потенціалу ускладнює формування стратегії розвитку регіону, а отже, знижує можливості його сталого зростання. Науковий і практичний зміст господарського потенціалу регіону необхідно розглядати як регіональний господарський комплекс, що являє собою велику і розгалужену територіально-економічну систему. Тому дослідження проблем та перспектив комплексного розвитку господарського потенціалу Карпатського регіону на сьогодні є дуже актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання розвитку господарського потенціалу регіонів досліджували такі провідні науковці, як Берданова О. [1], Боврон Б. [2], Бульда С. [3], Вакуленко В. [1], Вігода А. [2], Воронкова А. [4], Герасимчук З. [5], Девідсон Г. [2], Коритько Т. [6], Король В. [7], Макаренко М. [8], Мамонова В. [2], Маниліч М. [9], Отенко І. [10], Панченко О. [11], Приходько В. [12], Семененко В. [13], Талах В. [14], Тертичка В. [1], Федів І. [2], Шаховська Л. [15], Школа І. [16], Ярошенко І. [17] та інші. Проте, питання перспектив комплексного розвитку господарського потенціалу Карпатського регіону є дуже актуальним, що і стало мотивом вибору теми наукової статті.

Мета статті – з'ясувати проблеми та перспективи комплексного розвитку господарського потенціалу Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Особливістю господарського потенціалу регіону є взаємозалежність і взаємозв'язок складових його локальних потенціалів. Синергетичний ефект, що виникає при цьому, зумовлює взаємне по-

силення локальних потенціалів і розвиток господарського потенціалу регіону в цілому. Зникнення або погіршення якості одного з потенціалів може призвести до серйозних негативних змін в інших. Саме тому локальні потенціали не можна розглядати у відриві один від одного і від господарського потенціалу регіону в цілому. Господарський потенціал регіону повинен забезпечувати розширене відтворення й рішення соціально-економічних проблем, що можливо лише за умови активного функціонування й використання всіх його елементів. Одним із таких найважливіших елементів є організація дієвого механізму управління [6].

Істотними властивостями господарського потенціалу як потенціалу системного об'єкта, крім цілісності, є:

- складність, зумовлена різноманіттям елементів потенціалу та їх взаємодією між собою, що означає – кількість способів системного подання потенціалу регіону не має обмежень;
- структурність, що характеризує внутрішню впорядкованість і певну ієрархічність елементів потенціалу;
- пропорційність, що припускає, що елементи потенціалу в системі перебувають у певній співвідносності й пропорційності;
- відкритість, що означає, що потенціал підлягає впливу факторів зовнішнього середовища [10].

На формування та ефективне використання господарського потенціалу регіону впливає ціла низка факторів. Вони є сукупністю аргументів (причин), що зумовлюють особливості розвитку та використання ресурсної бази в конкретному регіоні, визначають кількісні та якісні характеристики видів господарської діяльності, впливають на обсяги і напрями господарської діяльності, на визначення пріоритетів і є практичним інструментом вирішення господарських завдань. Так, наприклад, до

основних зовнішніх факторів формування і розвитку господарського потенціалу окремого регіону відносяться політичні, правові, господарські, соціальні, технологічні та інші сили впливу зовнішніх систем, які обмежують або стимулюють його функціонування. До внутрішніх факторів можна віднести: здатність накопичувати, закріплювати і використовувати інформацію; рівень технологічного розвитку виробництва; соціальні умови існування населення; рівень освіти в регіоні тощо [3].

На формування та використання господарського потенціалу регіону також впливають загальні економічні закони: сталого розвитку продуктивних сил, територіального поділу праці, погодження інтересів, наукової органі-

зації управління, регіоналізації та глобалізації. Найбільшу роль відіграє закон сталого розвитку продуктивних сил, оскільки він визначає стратегічний напрям досягнення господарського розвитку регіону на основі існуючого економічного потенціалу. Основним положенням сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпеченні раціонального природокористування, відтворенні ресурсної бази виробництва, реструктуризації господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами [14].

Господарський потенціал Карпатського регіону є економічно сформованою системою, яка має ряд особливостей (характеристик), які властиві тільки їй (рис. 1.).

Рис. 1. Характеристики господарського потенціалу Карпатського регіону як економічної системи*

*- складено автором на основі [13]

На основі пізнання законів і закономірностей формуються принципи використання господарського потенціалу регіону. Одним із головних є принцип раціонального та економічно ефективного використання господарського регіону, який спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище, перехід до еколого-економічних шляхів використання господарського потенціалу. Значення цього принципу зростає у зв'язку з поглибленням дефіциту ряду природних ресурсів при нерівномірності їх географічного розподілу. Для успішного просування країни шляхом ринкових реформ особливо важливе значення має принцип комплексного використання господарського потенціалу регіону, який базується на комплексному використанні природних ресурсів і їх відходів, трудових, фінансових ресурсів та основних засобів виробництва. Господарський розвиток регіону на основі комплексного та більш повного використання господарського потенціалу ґрунтується на поєднанні існуючої бази, ринкової спеціалізації і новітніх потреб провідних галузей виробництва та інфраструктури, в основі яких враховується господарський потенціал регіону [14].

Метеленко Н. Г. сформовано наступні принципи формування та функціонування господарського потенціалу регіону [13]:

- принцип корисності, тобто формування потенціалу регіону обумовлено вимогами випуску підприємствами регіону суспільно-необхідної продукції у відповідності до потреб ринку за умови забезпечення високої ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції;

- принцип збалансованості системи, тобто господарський потенціал регіону, як складна соціально-економічна система, поєднує у собі структуровану сукупність ресурсів, які забезпечують прибутковість функціонування системи;

- принцип відповідності стратегічним цілям, тобто функціонування потенціалу регіону орієнтовано на забезпечення найефективнішого використання усіх його наявних та потенційних можливостей з метою сталого економічного розвитку;

- принцип ефективного використання, тобто господарський потенціал як операційна система є керованою відкритою системою, яка забезпечує максимізацію ефекту «входу» та «виходу» системи.

Основними проблемами формування господарського потенціалу регіонів на даний час є [14]:

- великий дефіцит власних джерел формування ресурсів у регіонах, що викликаний, наперед всього, низькою ефективністю виробництва і глибоким падінням показників в реальному секторі економіки внаслідок економічної кризи;

- деформація у реальному секторі між сферами економічної діяльності (переважна спеціалізація держави на галузях важкої промисловості) та в міжгалузевому співвідношенні цін;

- відсутність розширеного відтворення основного капіталу, недостатня частка його чистого нагромадження;

- недостатня привабливість країни для іноземних інвесторів внаслідок мінливості економічної політики та відсутності стабільних пріоритетів у здійсненні регіональної інвестиційної політики;

- розподіл бюджетних фінансових ресурсів та ресурсів з іноземних джерел по регіонах без врахування їх нерівномірного, диспропорційного соціально-економічного розвитку;

- недостатньо розвинений ринок капіталів;

- недосконалий механізм довгострокового кредитування підприємств регіону та інші.

Вказані недоліки негативно впливають на процеси формування, використання та відтворення господарського потенціалу регіону в цілому та його складових елементів зокрема і, як наслідок, на соціально-економічну ситуацію в країні та національну економічну безпеку. Нині головним чинником виходу України з економічної кризи на державному рівні визначено структурну перебудову економіки на основі модернізації виробництва та його структури, технологічного оновлення господарського потенціалу регіонів зокрема та країни в цілому, розбудови функціонально збалансованого і соціально-орієнтованого економічного комплексу [14].

Отже, потенціал регіону – це сукупність засобів та ресурсів, які забезпечують розвиток і функціонування господарського комплексу. Під господарським потенціалом регіону слід розуміти комплексне поняття, що включає в себе певні сукупності потенціалів регіону, залежно від особливостей розвитку території регіону, а також відповідних механізмів і часу їх залучення в господарський оборот з метою підвищення рівня конкурентоспроможності й господарського розвитку регіону. Основними чинниками ефективності господарського потенціалу регіону є технологічного стану та

виробничої діяльності, інвестиційно-інноваційної діяльності, охорони здоров'я, освіти і науки, а також природні та екологічні чинники.

Дати оцінку та проаналізувати господарський потенціал галузі на регіональному рівні можна в наступній послідовності:

- визначення системи показників, які характеризують потенціал в цілому і за окремими елементами, методів їх оцінки;
- оцінка структурних змін господарського потенціалу та відповідних його елементів;
- аналіз факторів динаміки господарського потенціалу;
- аналіз ефективності використання господарського потенціалу.

З цієї метою необхідно використовувати узагальнюючі та похідні показники. Узагальнюючі показники характеризують господарський потенціал в цілому, а похідні – окремі його елементи. При побудові узагальнюючих показників виникає проблема зіставлення, тобто приведення трудових і матеріальних ресурсів в різних одиницях виміру до однієї розмірності [11].

Сучасні процеси регіонального розвитку об'єктивно свідчать про те, що вирішення складних завдань здобуття конкурентних переваг регіонів неможливе без комплексного оцінювання їхнього господарського потенціалу.

$$ГП = Г(X_1 \times X_2 \times X_3 \times X_4 \times X_5 \times X_6 \times X_7), \quad (1.5)$$

де X_1 – комплексний показник забезпеченості регіону ресурсним потенціалом; X_2 – комплексний показник забезпеченості регіону фінансовим потенціалом; X_3 – комплексний показник забезпеченості регіону інноваційним потенціалом; X_4 – комплексний показник потенціалу якості життя у регіоні; X_5 – екологічний потенціал регіону; X_6 – організаційний потенціал регіону; X_7 – конкурентний потенціал регіону.

Оцінювання конкурентоспроможного потенціалу регіону доцільно проводити на основі методики експертних оцінок, оскільки ринкові умови діяльності регіонів характеризуються високою невизначеністю, відсутністю достовірної статистичної бази проведення таких досліджень. Деякі показники, які характеризують складові господарського потенціалу регіону, взагалі оцінюються з якісної сторони. Отже, в таких умовах найбільш привабливим є метод, заснований на узагальненні досвіду, знань, спостережень спеціалістів. Цей метод дозволяє систематизувати оцінки, виявити закономірності, тобто методика експертних

Це вимагає врахування великого обсягу інформації, призводить до збільшення інформаційних потоків. Потенційні можливості регіону обумовлені чинниками, що визначають умови, необхідні для цієї роботи. Господарський потенціал – поняття більш широке, комплексне. Кожна зі складових господарського потенціалу окремо не дає загальної його характеристики [8].

Отже, основними завданнями вдосконалення управління розвитком і використанням господарського потенціалу як основи механізму управління формуванням конкурентних переваг регіону є оцінювання й визначення основних об'єктів і напрямків, внесення змін у ці елементи, їх модернізація відповідно до тих стратегічних завдань, які ставляться перед регіоном. Реалізація господарського потенціалу залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників, які характеризують можливість реалізувати цей потенціал. Щоб досягти конкурентних переваг, регіон повинен мати інструментарій і точно оцінити господарський потенціал. Це забезпечує можливість ухвалювати оптимальні рішення з використання наявного потенціалу [8].

Для реальної оцінки господарського потенціалу регіону доцільно включити в це комплексне поняття такі показники та виділити конкретні пріоритети [16]:

оцінок дозволяє перевести в комплексні оцінки накопичений досвід, спостереження й знання експертів з досліджуваного кола питань [8].

Перевагою ймовірнісних експертних оцінок є можливість їх використання в ситуаціях невизначеності, забезпечених незначною кількістю емпіричної інформації. Імовірності, які характеризують майбутній стан регіону до отримання експертом додаткової інформації, є апіорними. Апіорні оцінки доцільно застосовувати тоді, коли немає можливості забезпечити емпіричні дані про майбутній стан регіону [4].

Організація експертної оцінки передбачає проведення підготовки та відбору експертів згідно з визначеною методикою формування репрезентативної групи експертів, проведення експертизи, обробки результатів засобами математичної статистики.

Проведення експертизи поточного стану Карпатського регіону здійснюється за такими напрямками [4]:

1. Формування експертної комісії. При цьому необхідно передбачити можливість ефек-

тивної взаємодії експертів з метою одержання повної й адекватної оцінки об'єкта експертизи. У її складі повинні бути високі професіонали, що мають досвід ефективної роботи експерта. Інформаційний обмін між експертами необхідний в експертних процедурах, метою яких є вироблення альтернативних варіантів рішень у складних ситуаціях.

2. Організація і проведення експертиз. Наявність аналітичної групи, яка професійно володіє технологією організації і проведення експертиз, методами одержання й аналізу експертної інформації, незалежно від методу проведення експертизи (метод Дельфі, «мозкової атаки»).
3. Одержання достовірної експертної інформації. Алгоритм роботи експертів такий: формулювання завдання; виявлення думок кожного експерта; переважної думки; крайніх суджень; формулювання принципових розбіжностей між експертами; дослідження причин розбіжностей у думці; аналіз кожним експертом сумарного результату і зміна (збереження) своєї думки; виявлення і формування достовірної, переважної думки; визначення результуючих експертних оцінок.
4. Коректна обробка й аналіз результатів експертизи.
5. Розробка комп'ютерних програм підтримки процесу проведення експертизи.

Оцінити компетентність експерта можна такими способами: методом самооцінки; оцінки результатів минулої прогностичної роботи експерта; шляхом спеціального анкетування (тестування). Досвід свідчить про те, що найефективніше оцінити компетентність експерта можна за допомогою регламентованої самооцінки [9].

Спираючись на власний досвід, знання та інтуїцію, експерти повинні оцінити за 10-бальною шкалою силу впливу тієї чи іншої складової господарського потенціалу регіону на формування конкурентних переваг регіону [8].

Для визначення списку сильних взаємозв'язків порівнюють результати експертного дослідження. Аналіз цих результатів дозволяє виділити спільне в думках експертів і сформувати робочий список сильних взаємозв'язків. Побудована матриця синергізму є зручним інструментом для прийняття рішень про проведення тих або інших змін в одних елементах господарського потенціалу і реакції на них інших елементів господарського потенціалу в цілому. Підсумковий набір сильних взаємо-

зв'язків пропонується експертам. Експерти здійснюють ранжування їх за ступенем важливості для прийняття рішень про формування конкурентних переваг регіону [8].

При дослідженні господарського потенціалу Карпатського регіону необхідно враховувати такі основні аспекти аналізу в рамках системного підходу [15]:

- 1) елементний аспект – виявлення структури потенціалу:
 - види потенціалів;
 - диференційовані характеристики потенціалів;
 - спільність і потужність потенціалів;
- 2) структурний аспект – встановлення структурних характеристик системи потенціалів:
 - типи зв'язків, кількісні та якісні взаємозалежності;
- 3) функціональний аспект – виявлення функцій потенціалів у системі територіального розвитку:
 - порівняння функцій з метою визначення схожості й відмінностей; виявлення функціональної структури територіального потенціалу;
- 4) інтеграційний аспект – з'ясування суперечностей в системі потенціалів, шляхів і способів вирішення знайдених протиріч:
 - визначення ієрархії потенціалів залежно від значущості для стійкого розвитку координативних зв'язків системи потенціалів із зовнішнім відносно території середовищем;
 - визначення тісноти даних зв'язків;
- 5) історичний аспект – розгляд потенціалів території крізь призму їх історичного розвитку:
 - виявлення етапів у формуванні та розвитку потенціалів;
 - порівняння виявлених тенденцій із загальноукраїнськими особливостями розвитку.

Герасимчук З.В. спеціалізацію регіонів держави визначає за певними показниками, хоча у літературі з приводу цього існують значні критеріальні відмінності [5, с.46]:

- 1) коефіцієнт міжрайонного вивозу продукції даного виду економічної діяльності (коефіцієнт товарності), який розраховують відношенням вартості продукції даного виду економічної діяльності, що вивозиться за межі регіону, до загальної вартості продукції виду економічної діяльності, що виготовляється в регіоні. Види економічної діяльності, по яких більша частина продукції вивозиться за межі країни (регіону), належать до спеціалізованих;

2) коефіцієнт локалізації (спеціалізації, зосередження), який визначається відношенням частки певного виду економічної діяльності у загальному обсязі виробництва регіону до частки того ж виду економічної діяльності у виробництві країни. Якщо при розрахунку коефіцієнт локалізації дорівнює або більший за одиницю, то вид економічної діяльності в регіоні належить до спеціалізованого; якщо менше за одиницю – він має обслуговуюче значення;

3) коефіцієнт виробництва продукції на душу населення, який визначається відношенням частки виробництва продукції виду економічної діяльності регіону у виробництві продукції відповідним видом економічної діяльності в масштабі всієї країни до питомої ваги чисельності населення регіону у загальній чисельності населення країни. Види економічної діяльності, по яких коефіцієнт виробництва продукції на душу населення вищі за одиницю, належать до спеціалізованих. Якщо ж коефіцієнти більші за два, то це свідчить про високу товарність даного виду економічної діяльності.

У найближчому майбутньому має бути два етапи розвитку господарських потенціалів регіонів: етап економічного зростання (переважно виробничий розвиток) та етап екорозвитку. На першому етапі стратегії комплексного сталого розвитку завдяки економічному зростанню мають бути досягнутими певні, заздалегідь визначені рівні доходу населення, підприємств, регіону та держави в цілому, зменшено рівень безробіття, вжито заходів щодо покращення рівня загальної освіти і культури населення, у тому числі екологічної культури. У розрізі існуючих світових стратегій розвитку пануючою для цього етапу може бути визнана стратегія зростання виробництва (доповнена певними екологічними заходами).

На другому етапі приріст основних економічних показників може бути уповільнено за рахунок відчутного збільшення екологічних заходів та покращення стану навколишнього середовища. У такому аспекті основною стратегією цього етапу повинна бути визнана стратегія консервації навколишнього середовища. Зазначимо, що в процесі розвитку регіону згідно зі стратегією комплексного сталого розвитку буде відбуватися поступова зміна критеріїв суспільного розвитку. Наприклад, критерій швидкого приросту виробленого національного доходу повинен бути замінений критерієм використаного в регіоні національного доходу на одну особу чи іншими критеріями, що віддзеркалюють рівень життя в регіоні. Перехід від першого етапу комплексного ста-

лого розвитку до другого має відбуватися через управління людськими потребами, їх модифікація є основним неекономічним чинником зміни траєкторії розвитку [12].

Стратегічно важливим є проведення в Україні територіальної політики, спрямованої на усунення диспропорцій розвитку регіонів. Це обумовлює трансформацію регіональної політики – перехід від територіального перерозподілу ресурсів, з метою послаблення диференціації регіонів, до стимулювання регіонального розвитку з акцентом на власному потенціалі та ресурсах території, що передбачає: створення необхідних передумов для стійкого розвитку регіонів, сприяння гармонізації структури їхнього господарства; зниження розбіжностей між регіонами в рівні життя населення, надання громадянам країни рівних соціальних можливостей; впровадження заходів щодо поліпшення гендерної рівності; координацію та узгодження загальнонаціональних, регіональних інтересів та інтересів територіальних громад і спільнот; підвищення ефективності використання бюджетних коштів; стимулювання прямої зацікавленості та відповідальності територіальної спільноти (громади) за власний розвиток [2, с.20].

Слід відмітити, що становлення методологічних засад стратегічного планування в Україні відбувалося на базі запозичення закордонного досвіду, який вітчизняні дослідники переймали від закордонних експертів в рамках реалізації проектів партнерства. Результати опрацювання та узагальнення світової практики зі стратегічного планування з урахуванням деяких особливостей цього процесу в Україні за часів реалізації різних проектів, знайшли своє відображення у відповідних практичних посібниках. Найбільш відомими проектами партнерства нашої держави з закордонними країнами, що були реалізовані в Україні, є такі:

– проект партнерства Канада – Україна «Регіональне врядування та розвиток», що впроваджувався Канадським інститутом урбаністики у співпраці з Фондом міжнародного навчання (Канада) та Асоціацією агенцій регіонального розвитку України за фінансової підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку (далі в роботі – канадські експерти) [2];

– проект «Запровадження європейських стандартів державного управління в Україні», що фінансувався Міністерством закордонних справ Великої Британії через «Global Opportunity Fund» (далі – британські експерти) [1];

– проект «Локальні інвестиції та на-

ціональна конкурентоспроможність» (USAID ЛІНК), за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (американські експерти) [90].

Основні завдання Стратегії «Європа 2020», поставлені для виконання перед країнами Євросоюзу, окреслені в семи пріоритетних напрямках розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетні напрями розвитку Карпатського регіону

Напрямок розвитку	Завдання, що вирішуються
«Інноваційний Союз»	покращення умов і можливостей фінансування досліджень і інновацій, що гарантує використання інноваційних ідей у товарах і послугах і буде сприяти економічному зростанню і створенню робочих місць
«Рух молоді»	посилення результативності системи освіти і заохочення молоді на ринку праці
«План розвитку цифрових технологій в Європі»	прискорення розповсюдження розвитку швидкісного інтернету і розширення можливості участі в загальному цифровому комерційному просторі приватних фізичних і юридичних осіб
«Доцільне використання ресурсів в Європі»	можливість зробити економічне зростання незалежним від ресурсів за рахунок сприяння переходу економіки на низький рівень вмісту вуглецю, збільшення використання джерел поновлюваної енергії, проведення модернізації транспортного сектора і забезпечення розумного використання джерел енергії
«Індустріальна політика, спрямована на глобалізацію»	покращення підприємницької середовища, особливо для середнього і малого бізнесу, підтримки розвитку потужної і стійкої промислової бази
«План розвитку нових можливостей і збільшення кількості робочих місць»	Модернізація ринку праці, надання населенню можливості отримання нових знань і навичок з метою збільшення можливості працевлаштування, збільшення попиту і пропозиції на ринку праці, включаючи трудову мобільність
«Європейська політика проти бідності»	поєднання і розповсюдження соціальної і територіальної взаємодії у сфері економічного розвитку і зайнятості населення з метою зниження рівня бідності на всій території Євросоюзу

*- складено автором на основі [17]

Цілями державної стратегії регіонального розвитку України на період 2014 - 2020 рр. визначені такі [17]:

Ціль 1 - підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів – полягає у створенні оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки.

Ціль 2 - територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток - передбачають: виконання насамперед завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; недопущення поглиблення регіональних диспропорцій у доступі населення насамперед до базових соціальних, комунальних, адміністративних, транспортних, інформаційних та інших послуг; створення умов для співробітництва регіонів.

Ціль 3 - ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку – передбачає створення бази для реалізації ефективної державної регіональної політики – механізму та інструменту державного управління регіональним розвитком, що сприятиме розв'язанню проблем регіонів, вимагає насамперед децент-

ралізації державних повноважень шляхом їх передачі на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів, удосконалення процесів стратегічного планування та виконання поставлених завдань на всіх рівнях, запровадження ефективного механізму координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях.

З урахуванням реальних варіантів розвитку України визначимо чотири базові стратегії:

1. «Інерція» - стратегія продовження нинішньої політики та відмова від радикальних змін. Передбачаються переважно тактичні маневрування уряду між групами інтересів з пріоритетом господарської і політичної «стабільності», що розуміється як збереження «статус-кво», над розвитком господарського потенціалу. Поки існує приплив грошей ззовні, ця стратегія забезпечує зростання доходів населення, хоч і повільне. Але недостатній облік довгострокових наслідків прийнятих рішень і сповільнена реакція на виклики, що виникають, призводять до накопичення невирішених проблем. У перспективі - економічне

відставання від інших країн.

2. «Рантьє» - джерелом коштів виступають як поточні, так і накопичені доходи, отримані від експорту первинних ресурсів. Перерозподільча політика держави позитивно сприймається населенням, особливо його низькодохідними групами внутрішнього ринку при сприятливій кон'юктурі на світових сировинних ринках; вимагає акумуляції в бюджеті регіонів значних доходів від видобутку й експорту природних ресурсів, здійснення масштабних програм державного перерозподілу й егалітарної патерналістської політики; призводить до подальшого посилення ролі держави.

3. «Мобілізація» - стратегія концентрації ресурсів регіонів на важливих напрямках (енергетика, інфраструктура, високотехнологічне машинобудування, нанотехнології тощо) та їх масштабного перерозподілу державою. Базовими секторами-донорами в рамках цієї стратегії можуть бути машинобудування, металургія, авіаційна промисловість. Приплив ресурсів у «прориві» галузі приводить до їх модернізації, але відносно скорочує засоби, що спрямовуються на підвищення реальних доходів населення, бюджетників і непрацюючих громадян. При відносному зростанні в цілому буде спостерігатися слабке зростання (або навіть стагнація) доходів більшості населення. Ця стратегія вимагає втручання держави в господарське життя, домінування в економіці державних корпорацій, відповідальних за окремі «проривні» сфери, форми державно-приватного партнерства, орієнтованого на сформульовані державою пріоритети.

4. «Модернізація» - стратегія поетапного формування господарського потенціалу регіо-

нів, яка передбачає глибоку модернізацію інституціональних механізмів, що забезпечують інноваційну й інвестиційну активність, якість суспільних інститутів і регіонального управління. Така стратегія можлива на основі широкого розвитку приватного підприємництва, про що свідчить світовий досвід. Стратегія вимагає зосередження зусиль держави на випереджаючому розвитку виробничо-фінансової, науково-освітньої, інформаційної, транспортної та соціальної інфраструктур, що сприяє максимально повному використанню як ресурсних і регіональних переваг країни, так і її господарського потенціалу [7].

Висновки. Отже, алгоритм управління стратегічним розвитком господарського потенціалу Карпатського регіону впливає з місії регіону, стратегічних цілей, що формують загальну стратегію розвитку. Для стратегічного управління розвитком господарського потенціалу регіону необхідно провести оцінку потенціалу, що включає стан і розвиток; ефективність використання і формування, які базуються на застосуванні SWOT-аналізу, що включає в себе аналіз сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз. Далі проводиться визначення можливостей вдосконалення потенціалу, формування оптимальної структури потенціалу на базі синергійної взаємодії його структурних складових відповідно до стратегічних цілей, формування стратегії розвитку потенціалу на базі обраної альтернативи розвитку регіону, реалізація стратегії розвитку господарського потенціалу, контроль і оцінка результатів реалізації стратегії розвитку потенціалу та досягнення цілей.

Література:

1. Берданова О., Вакуленко В., Тертичка В. Стратегічне планування: навчальний посібник. Л.: ЗУКЦ, 2008. 138 с
2. Боврон Б., Вігода А., Девідсон Г., Мамонова В., Федів І. Санжаровський Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону: Практичний посібник. К.: Вид-во К.І.С., 2008. 214 с
3. Бульда С. О. Фактори впливу на формування і використання ресурсного потенціалу регіону // Наукові праці МАУП. 2011. Вип. 330. С. 97-102.
4. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: Монография. Луганск: ВНУ им. В. Даля, 2004. 320 с
5. Герасимчук З.В., Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону [Текст] : монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2002. 248 с
6. Коритько Т. Структура соціально-економічного потенціалу стійкого регіонального розвитку // Галицький економічний вісник. 2012. №5(38). с.95-102.
7. Король В. С. Необхідність розробки стратегії економічного розвитку в регіоні // Актуальні проблеми розвитку регіону, 2013. Випуск 9. с. 245-251
8. Макаренко М.В. Управління економічним потенціалом регіону як основою формування конкурентних переваг регіону // АПЕ. 2012. № 4 (130). С. 217-224
9. Маниліч М.І. Трансформація регіонального економічного механізму: Монографія. Чернівці: Книги –XXI, 2004. 164 с
10. Отенко І.П. Стратегічні пріоритети підприємства: монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. 180 с
11. Панченко О.І. Господарський потенціал регіону: проблеми формування і оцінки // Проблеми економічної теорії і практики на сучасному етапі. Зб. наук. праць Технолог. ун-т Поділля. Хмельницький: Вид-во ТУП. 2002. С. 81-82.
12. Приходько В. П. Формування стратегічних орієнтирів регіонального розвитку // Агросвіт. 2012. № 11. С. 18-21.
13. Семененко В.С. Производственный потенциал предприятий аграрного сектора как экономическая система // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет»: Економічні науки. 2012. Вип. 143. С. 278–283

14. Талах В. І. Методологічні засади дослідження чинників формування, використання та відтворення економічного потенціалу регіону // Економічні науки. 2011. Випуск 8 (29). Ч.4. Серія «Облік та фінанси». URL: <http://www.nbu.gov.ua.portal>
15. Шаховська Л.С., Попкова Е.Е., Еушина Е.Е. Теория и методология исследования социально-экономического потенциала Волгограда URL: http://www.smartcat.ru/p_economy/books/book_65/Pagel1.html
16. Школа І.М., Ореховська Т.М., Козменко І.Д. Господарський потенціал регіону: пріоритети використання: Монографія. Чернівці, 2003. 464 с
17. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Аналіз стратегічних підходів і проблемні питання щодо організації прогнозування соціально-економічного розвитку в країнах ЄС та Україні // Проблеми економіки. 2015. № 3. С. 99-107

Reference:

1. Berdanova O., Vakulenko B., Terty'chka V. Strategichne planuvannya: navchal'ny'j posibny'k. L.: ZUKCz, 2008. 138 s
2. Bovron B., Vigoda A., Davidson G., Mamonova V., Fediv I. Sanzharovs'ky'j Rozroblennya ta vprovadzhennya strategichnogo planu rozvy'tku regionu: Prakty'chny'j posibny'k. K.: Vy'd-vo K.I.S., 2008. 214 s
3. Bul'da S. O. Faktory' vplyvu na formuvannya i vy'kory'stannya resursnogo potencialu regionu // Naukovi pracі MAUP. 2011. Vy'p. 330. S. 97-102.
4. Voronkova A.Э. Strategy'cheskoe upravleny'e konkurentosposobnym potency'alom predp'ry'yaty'ya: dy'agnosty'ka y' organy'zacy'ya: Monografy'ya. Lugansk: VNU y'm. V. Dallya, 2004. 320 s
5. Gerasymchuk Z.V., Vaxovy'ch I.M. Organizacijno-ekonomichny'j mexanizm formuvannya ta realizaciji strategiyi rozvy'tku regionu [Tekst] : monografiya. Lucz'k : LDTU, 2002. 248 s
6. Kory't'ko T. Struktura social'no-ekonomichnogo potencialu stjykogo regional'nogo rozvy'tku // Galy'cz'ky'j ekonomichny'j visny'k. 2012. #5(38). s.95-102.
7. Korol' V. S. Neobxidnist' rozrobky' strategiyi ekonomichnogo rozvy'tku v regioni // Aktual'ni problemy' rozvy'tku regionu, 2013. Vy'pusk 9. s. 245-251
8. Makarenko M.V. Upravlinnya ekonomichnym potencialom regionu yak osnovoyu formuvannya konkurentny'x perevag regionu // APE. 2012. # 4 (130). S. 217-224
9. Many'lich M.I. Transformaciya regional'nogo ekonomichnogo mexanizmu: Monografiya. Chernivci: Kny'gy' –XXI, 2004. 164 s
10. Otenko I.P. Strategichni priory'tety' pidp'ry'yemstva: monografiya. Xarkiv: Vy'd. XNEU, 2008. 180 s
11. Panchenko O.I. Gospodars'ky'j potencial regionu: problemy' formuvannya i ocinky' // Problemy' ekonomichnoyi teorii i prakty'ky' na suchasnomu etapi. Zb. nauk. pracz' Teknolog. un-t Podillya. Xmel'ny'cz'ky'j: Vy'd-vo TUP. 2002. S. 81-82.
12. Pry'xod'ko V. P. Formuvannya strategichny'x oriyenty'riv regional'nogo rozvy'tku // Agrosvit. 2012. # 11. S. 18-21.
13. Semenenko V.S. Proy'zvodstvenny'j potency'al predp'ry'yaty'j agrarnogo sektora kak ekonomy'cheskaya sy'stema // Naukovi pracі Pivdenного filialu Nacional'nogo universy'tetu bioresursiv i pry'rodokory'stuvannya Ukrayiny' «Kry'm's'ky'j agrotexnologichny'j universy'tet»: Ekonomichni nauky'. 2012. Vy'p. 143. S. 278–283
14. Talax V. I. Metodologichni zasady' doslidzhennya chy'nniy'kiv formuvannya, vy'kory'stannya ta vidtvorennya ekonomichnogo potencialu regionu // Ekonomichni nauky'. 2011. Vy'pusk 8 (29). Ch.4. Seriya «Oblik ta finansy'». URL: <http://www.nbu.gov.ua.portal>
15. Shaxovs'kaya L.S., Popkova E.E., Eushhy'na E.E. Teory'ya y' metodology'ya y'ssledovany'ya socy'al'no-ekonomy'cheskogo potency'ala Volgograda URL: http://www.smartcat.ru/p_economy/books/book_65/Pagel1.html
16. Shkola I.M., Orexovs'ka T.M., Kozmenko I.D. Gospodars'ky'j potencial regionu: priory'tety' vy'kory'stannya: Monografiya. Chernivci, 2003. 464 s.
17. Yaroshenko I. V., Semy'gulina I. B. Analiz strategichny'x pidxodiv i problemni py'tannya shhodo organizaciji prognovuvannya social'no-ekonomichnogo rozvy'tku v krayinax YeS ta Ukrayini // Problemy' ekonomiky'. 2015. # 3. S. 99-107.

Аннотация:

Анна Машика. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ КОМПЛЕКСНОГО РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАРПАТСКОГО РЕГИОНА.

В статье выяснены проблемы и перспективы комплексного развития хозяйственного потенциала Карпатского региона. Установлено, что особенностью хозяйственного потенциала региона является взаимозависимость и взаимосвязь составляющих его локальных потенциалов. Автором установлено, что существенными свойствами хозяйственного потенциала как потенциала системного объекта, кроме целостности, являются: сложность, обусловленная многообразием элементов потенциала и их взаимодействием между собой, что означает – количество способов системного представления потенциала региона не имеет ограничений; структурность, характеризующий внутреннюю упорядоченность и определенную иерархичность элементов потенциала; пропорциональность, предполагает, что элементы потенциала в системе находятся в определенной соотносительности и пропорциональности; открытость, что означает, что потенциал подверженной воздействию факторов внешней среды. Предложено характеристики хозяйственного потенциала региона как экономической системы. Сформирован следующие принципы формирования и функционирования хозяйственного потенциала региона: принцип полезности, то есть формирование потенциала региона обусловлено требованиями выпуска предприятиями региона общественно-необходимой продукции в соответствии с потребностями рынка при условии обеспечения высокой эффективности производства конкурентоспособной продукции; принцип сбалансированности системы, то есть хозяйственный потенциал региона, как сложная социально-экономическая система, сочетает в себе структурированную совокупность ресурсов, обеспечивающих прибыльность функционирования системы; принцип соответствия стратегическим целям, то есть функционирование потенциала региона ориентировано на обеспечение эффективного использования всех его существующих и потенциальных возможностей в целях устойчивого экономического

развития; принцип эффективного использования, то есть хозяйственный потенциал как операционная система является управляемой открытой системой, которая обеспечивает максимизацию эффекта «входа» и «выхода» системы. Выявлены основные проблемы формирования хозяйственного потенциала Карпатского региона, среди которых: большой дефицит собственных источников формирования ресурсов в регионах, вызванный, заранее всего, низкой эффективностью производства и глубоким падением показателей в реальном секторе экономики вследствие экономического кризиса; деформация в секторе между сферами экономической деятельности (подавляющее специализация государства на отраслях тяжелой промышленности) и в межотраслевом соотношении цен; отсутствие расширенного воспроизводства основного капитала, недостаточная доля его чистого накопления; недостаточная привлекательность страны для иностранных инвесторов вследствие изменчивости экономической политики и отсутствия стабильных приоритетов в осуществлении региональной инвестиционной политики; распределение бюджетных финансовых ресурсов и ресурсов из иностранных источников по регионам без учета их неравномерного, диспропорционального социально-экономического развития; недостаточно развит рынок капиталов; несовершенный механизм долгосрочного кредитования предприятий региона и другие. Предложена методика проведения экспертизы текущего состояния Карпатского региона и его стратегическое планирование.

Ключевые слова: хозяйственный потенциал, Карпатский регион, устойчивое развитие, стратегическое планирование.

Abstract:

Hanna Mashika. PROBLEMS AND PROSPECTS OF COMPREHENSIVE ECONOMIC POTENTIAL OF CARPATHIAN REGION.

In this article it has been found out problems and prospects of the complex development of the economic potential of the Carpathian region. It has been discovered that the peculiarity of the economic potential of the region is interdependence and interrelationship of components in its local potentials. Synergetic effect, which appears along with it, stipulates the mutual enhancement of local potentials and development of the economic potential of the region in general. The author has established that the substantial characteristics of the economic potential as a potential of a system object, apart from entirety, are: complexity, caused by variety of potential elements and their interaction between each other, what means the number of ways of systematic presenting of the region potential has no limits; structure, characterizing the internal order and certain hierarchy of potential elements; proportionality, which suggests potential elements to stay in the system in certain correlation and proportionality; openness, which means that potential subdue to the influence of environmental factors. It has been suggested the characteristics of the economic potential of the region as an economic system. It has been formed the following formation and functioning principles of the economic potential of the region: the principle of usefulness, that is the formation of region potential is caused by requirements for producing socially necessary production by enterprises in the region in accordance with market needs on condition that highly effective production of competitive goods is provided; the principle of balanced system, that is the economic potential of the region as a complex socio-economic system combines structural aggregate of resources, w most effective usage of its all available and potential opportunities in order to hich provide profitability of system functioning; the principle of accordance to strategic objectives, that is functioning of the region potential is aimed at providing the maintain stable economic development; the principle of effective usage, that is the economic potential as an operational system is an open managed system, which guarantees the maximizing effect of the system "input" and "output". It has been revealed the main problems of economic potential formation of the Carpathian region, among which there are: huge deficit of its own sources for forming the resources in the region, which is evoked, first of all, by low production effectiveness and radical drop of indexes in the real sector of economy because of economic crisis; deformation in the real sector between spheres of economic activity (mostly, specialization of the country on heavy industries) and in the inter-industrial price ratio; absence of expanded reproduction of the fixed capital, lacking share of its net accumulation; insufficient attractiveness of the country for foreign investors as a result of changing economic policy and absence of stable priorities in performing regional investment policy; allocation of budget financial resources and resources from foreign sources in every region regardless their uneven and disproportionate socio-economic development; insufficiently developed capital market; imperfect mechanism of long-term loans for enterprises in the region; and others. It has been suggested the techniques of carrying out the expertise of the current condition in the Carpathian region and its strategic planning.

Keywords: economic potential, Karpatskyy region, Sustainability development, strategic planning.

Надійшла 01.04.2017р.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано алгоритм дослідження залізничного транспорту України на рівні держави; з'ясовані особливості розвитку, проаналізована територіальна структура та регіональні відмінності залізничного транспорту України. Встановлено, що більшість регіонів України, за виключенням Волинської, Рівненської, Чернігівської та Миколаївської областей, характеризуються достатньо розвинутою залізничною мережею, середніми та високими показниками обсягів перевезення вантажів та пасажирів, значною рухливістю мешканців. Зазначено, що компактність території, сприятливі природно-географічні умови, значний потенціал транзитності, висока транспортна доступність всіх регіонів, наявність міжнародних транспортних коридорів — головні чинники, що обумовлюють успішний розвиток залізничного транспорту в Україні.

Ключові слова: транспорт, транспортна система, залізничний транспорт, транспортні вузли, міжнародні транспортні коридори, вантажні та пасажирські перевезення.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах інтеграції України в європейську і світову економіку, потреба у високорозвинутій транспортній системі дедалі посилюється, вона стає базисом для ефективного входження країни у світове співтовариство та зайняття в ньому місця, яке відповідає рівню високорозвинутої держави. Важливим чинником економічного розвитку України є також використання нею переваг транспортно-географічного положення як транзитної території. Забезпечуючи переміщення людей й товарів, транспорт, зокрема залізничний, робить значний внесок в розвиток соціально-економічних, науково-технічних, культурно-побутових та міжнародних зв'язків, через це удосконалення територіальної організації перевезень має важливе соціальне та господарське значення, та потребує ґрунтового суспільно-географічного дослідження. Потреба України у високорозвинутій транспортній системі дедалі посилюється, адже вона стає базисом для ефективного входження країни у європейське та світове співтовариство та зайняття в ньому місця, яке відповідає рівню високорозвинутої держави.

Сучасні наукові дослідження в галузі географії транспорту України є глибокими й багатобічними. Втім, нинішні зміни транспортно-географічного положення нашої держави, які обумовлюються змінами транспортної інфраструктури й трансформацією зовнішньої політики держави, спонукають до поновленого аналізу ефективності розвитку транспорту, зокрема залізничного. Саме з перелічених причин глибоке й багатобічне дослідження залізничного транспорту та окремих його складових, виступає актуальним напрямком сучасних економіко-географічних досліджень.

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Достатньо широко представлені загальні теоретичні або теоретично-наукові роботи як загального характеру, так і суто з

проблем розвитку транспортної системи в Україні. Серед навчально-теоретичних видань слід зазначати роботи Дрогунцова С.І. [5], Ковалевського В.В. [7], Качана Є.П. [6], Шаблія О.І. [12], Зінь Е.А. [2] та Семенова В.Ф. [8]. Окреме місце у вивченні транспорту України посідають роботи Троїцької Н.А. [11] та Яновського П.О. [13]

Разом з тим у наукових працях сучасних вітчизняних вчених недостатньо уваги приділяється проблемам розвитку транспортної інфраструктури. Так, Іксарова Н.О. [3] звертає увагу на необхідність дослідження транспортної інфраструктури як компоненту економічної безпеки України. Втім, практично не розробленими залишаються теоретичні аспекти транспортної галузі як інфраструктури оборонного сектору, виробничого процесу, міжнародного туризму тощо.

Отже, в умовах нових економічних відносин визначаються сфери раціонального використання кожного виду транспорту України, формуються транспортні пріоритети. Серед яких найбільшого значення набуває залізничний транспорт.

Зазначимо, що сучасний вступ України до міжнародних транспортних організацій і структур, ратифікація ряду міжнародних угод, конвенцій та інших документів з питань транспортних систем і перевезень стали першими кроками, з яких почалася інтеграція українського транспортно-дорожнього комплексу в Європейську транспортну систему. Тому зростає потреба у суспільно-географічному вивченні проблем здійснення залізничних перевезень в межах України.

Наведене вище визначило актуальність обраної теми і необхідність подальшого поглиблення досліджень цього питання.

Постановка мети наукового дослідження. Проаналізувати територіальну структуру та виявити особливості регіональних відмін-

ностей функціонування залізничного транспорту.

Викладення основного матеріалу. Регіональне розміщення залізничного транспорту України є досить диференційованим. Залізнична мережа охоплює всі без виключення регіони України, втім, не в усіх областях вона є достатньо розвинутою.

Територіальний аналіз залізниць в Україні наочно передає розроблена автором картосхема «Діяльність регіональних залізниць України» (Рис.1). Аналіз цієї карти показав, що експлуатаційна довжина залізничних колій коливається у межах від 3067 км. в Одеській до 4423 км. – в Південно-Західній залізниці. Втім показник довжини залізничного полотна не дає об'єктивної картини забезпеченості залізницями, оскільки площі самих регіональних

залізниць значно різняться по Україні. Через це в роботі розрахований показник частки колій кожної залізниці від їх загальної довжини в державі. Як свідчать розраховані дані, на Південно-Західну та Львівську регіональні залізниці припадає 20,4% та 19,5% всіх залізниць України, що пояснюється тяжінням першої до столиці – м. Києва, а другої – розташуванням на кордоні із європейськими державами. До того ж обидві залізниці є транзитними й обслуговують значні за розмірами території України. Придніпровська та Південна залізниці характеризуються найменшою в Україні часткою колій – 14,1% та 15,1% відповідно, що може бути пояснено їх внутрішнім розташуванням та їх спеціалізацією на промислових перевезеннях. [1,9,10].

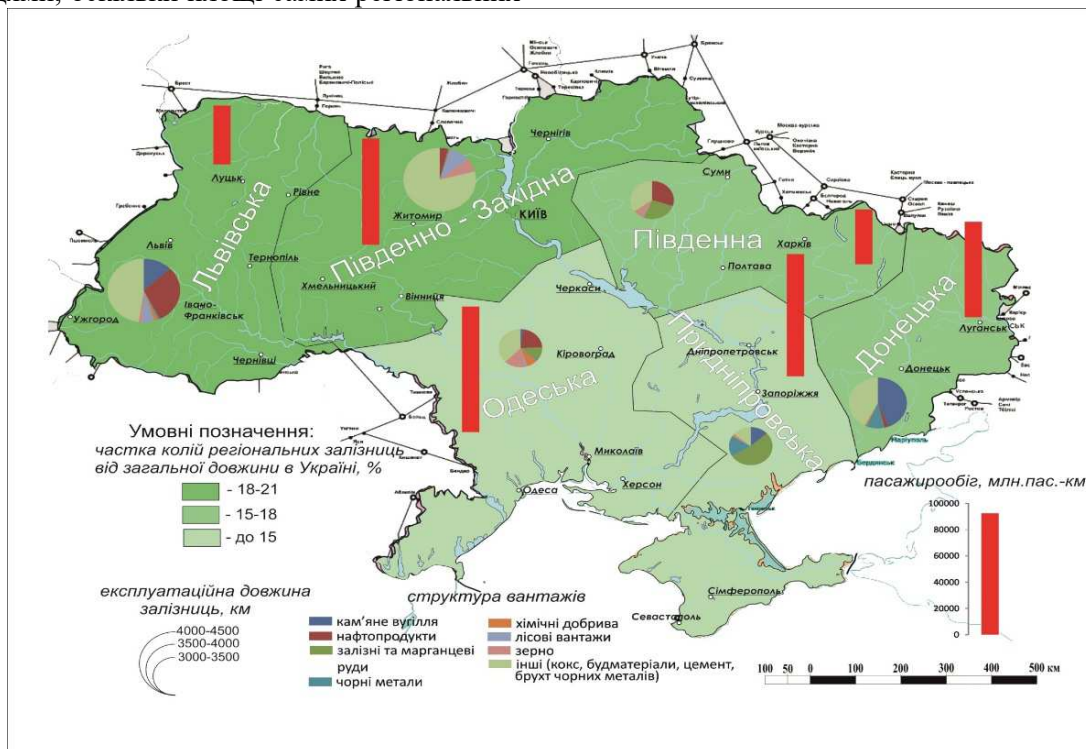

Рис.1. Діяльність регіональних залізниць [1,9,10]

В середньому за добу на залізницях України навантажувалося у 2014 році від 1215-1236 вагонів (на Південно-Західній та Одеській залізницях), до 4716-7250 вагонів (на Придніпровській та Донецькій відповідно). Зрозуміло, що масовість перевезень, зокрема вантажних, є більшою в промислових регіонах України. Регіональними залізницями України було перевезено 457454 тис. тон вантажів, насамперед, перевезення між промисловими підприємствами та виробництвами. Найнижчі показники вантажоперевезень відмічаються на Одеській залізниці – 27761 тис. тон, а також на Львівській – 28448 тис. тон та Південно-Західній – 28480 тис. тон.

В структурі перевезених Укрзалізницею

вантажів існують певні територіальні відмінності. Так, через Придніпровську залізницю найбільше перевозиться залізних та марганцевих руд (54037,8 тис. тон), а також чорних металів (17438 тис. тон) та кам'яного вугілля (13100,8 тис. тон). Така спеціалізація перевезень пов'язана із розвитком саме чорної металургії в Придніпровському районі. Тут основний обсяг вантажів складають кам'яне вугілля (112013 тис. тон) та чорні метали (25062,9 тис. тон). Значною є частка перевезень продукції промисловості будівельних матеріалів – понад 10 тис. тон за рік (43%), адже Донеччина славна своєю глинами й пісками та виробами з них. Південна та Львівська залізниця спеціалізуються на перевезеннях рідких вантажів.

жів – нафти й нафтопродуктів (по 8364,4 та 8596,3 тис. тон відповідно), оскільки в обох регіонах, що обслуговують дані залізниці, розвинений нафтовидобуток та розвинена мережа потужних нафтопроводів («Дружба», «Одеса-Броди тощо»). Значну частку в залізничних перевезеннях вантажів Львівської залізниці становлять також кам'яне вугілля (3733,5 тис. тон) та лісові вантажі (1516,7 тис. тон). А на Південній залізниці – залізні та марганцеві руди (7070,2 тис. тон) – для потреб машинобудівного комплексу, що особливо розвинений на Харківщині.

Вдвічі менше нафтопродуктів перевозиться по залізничних коліях Одеської залізниці – 4380,1 тис. тон, втім для неї цей вантаж є першочерговим. Друге місце за важливістю посідає зерно – озима пшениця – 3172,1 тис. тон на рік, третє – хімічні добрива (переважно фосфатні) – 1654,8 тис. тон.

У структурі перевезень Південно-Західної

залізниці переважають лісові вантажі (2297,4 тис. тон), зерно (1691,0 тис. тон) та нафтопродукти (921,9 тис. тон).

Показник пасажирообігу на регіональних залізницях України коливається від 41712,4 млн.пас.-км на Південній до 95650,5 млн.пас.-км – на Одеській залізницях. В цілому показник пасажирообігу є найвищим у межах південних регіональних залізниць (Одеської та Придніпровської – понад 72000 млн.пас.-км) – оскільки тут поширені «літні переїзди» до рекреаційних зон України та є активними трудові міграції населення.

В структурі пасажирообігу понад 50% пасажирів кожної з регіональних залізниць є транзитними пасажирами.

Аналіз територіальної структури залізничного транспорту України супроводжувався також створенням картосхеми «Територіальна структура залізничного транспорту України» (рис.2).

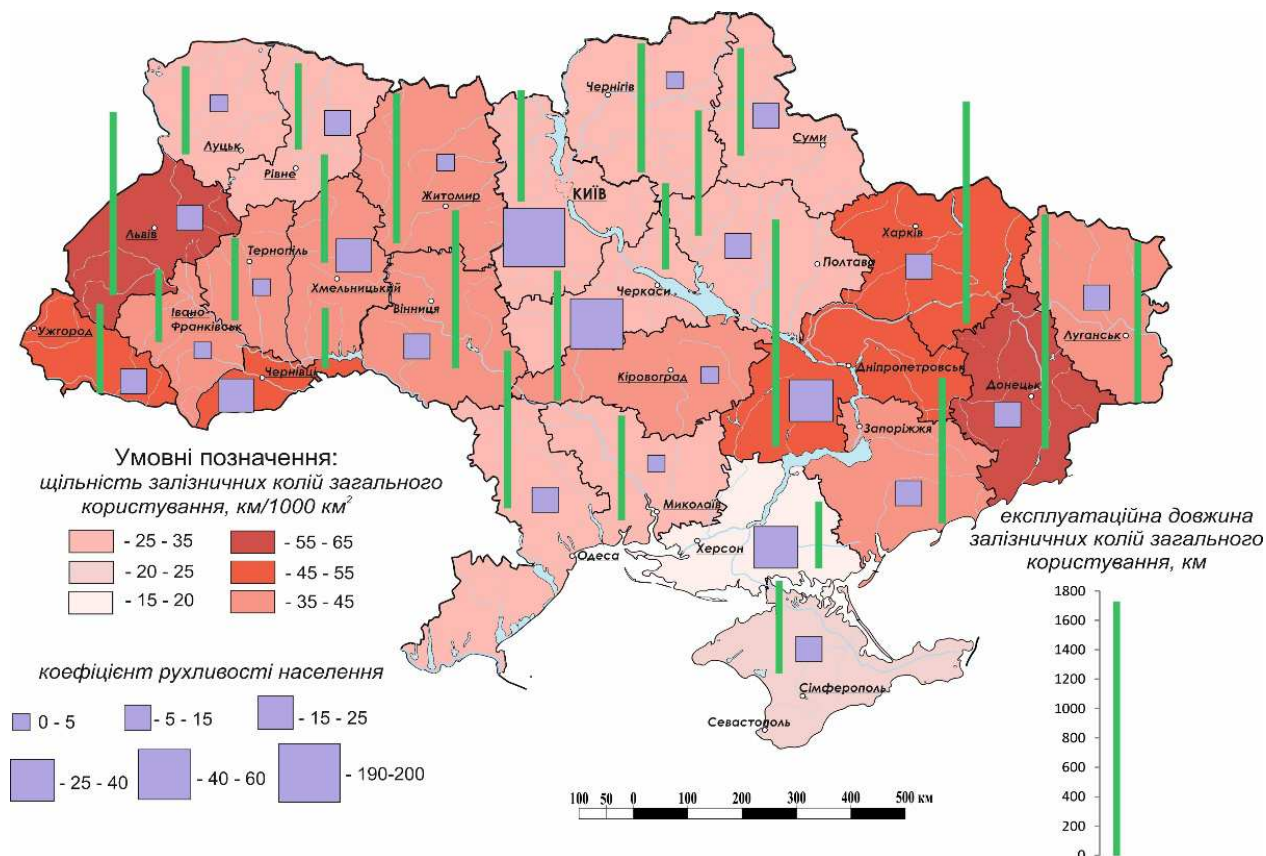

Рис. 2. Територіальна структура залізничного транспорту України [1,9,10]

За картосхемою встановлено, що значення щільності залізничних колій в країні коливається від 16 до 60 км/1000км², а середня щільність залізниць сягає 36 км/1000км². Цей показник є досить високим у світовому порівнянні.

За рівнем розвитку залізничного транспорту на території країни до 2014 року, виділяли два регіони: Донбас і Західна Україна, де

щільність транспортних магістралей склалася історично й обумовлена дією різних за своєю природою факторів. Щільність залізниць тут є найвищою в Україні: Львівська обл. (59 км/1000км²), Чернівецька обл. (51 км/1000км²), Дніпропетровська та Харківська обл. (48 км/1000км²), Закарпатська обл. (47 км/1000км²).

Найінтенсивніші залізничні перевезення до 2014 року здійснювалися між Донбасом і

Придніпров'ям. На захід транспортувався донецький кокс, на схід – криворізька залізна руда і нікопольський марганець. У Донбасі і Наддніпрянщині – необхідністю транспортно-обслуговування виробництва, що досягало тут високого рівня розвитку, на заході – у першу чергу прикордонним її положенням (на «стику» транспортних шляхів з Словаччини, Румунії, Угорщини та Польщі) і спорудженням у довоєнний період щодо густої мережі залізниць. П'ять областей України – Хмельницька, Житомирська, Кіровоградська, Івано-Франківська та Запорізька характеризуються середньою по Україні щільністю залізниць – 34-36 км/1000км². Для більшості регіонів держави – північних, південних та центральних, характерний нижчий показник густоти залізниць – 27-31 км/1000км² – Чернігівська, Рівненська, Миколаївська, Київська області тощо. Залізниця південно-західного напрямку (Вінницька обл. – 41 км/1000км², Одеська обл. – 32 км/1000км², Миколаївська обл. – 29 км/1000км²) здійснюють інтенсивні грузо- і пасажиропотоки, зв'язані з перевезенням імпортно-експортних вантажів з України і прилягаючих країн у чорноморські порти, і в зворотному напрямку, а також пасажирів, що їхали до Криму, Причорномор'я і Приазов'я.

Мінімальне значення щільності залізничної мережі виявлене в Херсонській обл. – 16 км/1000км², де історично через проблеми нестачі водних ресурсів будівництво транспортних шляхів було обмежено. Зазначимо, що показник експлуатаційної довжини залізничних колій не завжди є прямо пропорційним до щільності залізниць в певному регіоні. Так, найдовшою є залізнична мережа в промислових Донецькій (1594 км.), Дніпропетровській (1545 км.) та Харківській (1512 км.) областях. Значною є в областях, чие положення має стратегічно важливе транспортне значення: наприклад, у Львівській – 1244 км, Житомирській та Вінницькій – 1070-1090 км. областях, що є прикордонними регіонами або характеризуються значним коефіцієнтом сусідства. Понад 1000 км. залізничних колій перетинали територію Луганщини. В середньому, в областях України прокладено по 500-700 км. залізниць міжнародного, національного та обласного значення. Найменше їх в Херсонській та Чернівецькій областях – 413 та 412 км., що пояснюється відсутністю в них потужного промислового комплексу та меншою кількістю населення, що може користуватися цим видом транспорту. Загальна довжина експлуатаційних залізничних колій в Україні у 2014 р. становила 21619 км [1,9,10].

На картосхемі (Рис.3), крім даних державного комітету статистики України, відображений, розрахований автором показник – коефіцієнт рухливості населення. Адже особливістю пасажиропотоків порівняно з вантажопотоками є більш висока нерівномірність перевезень пасажирів у часі.

Коефіцієнт рухливості населення (коефіцієнт рухливості (1) $K_{рух}$ – середня кількість поїздок одного жителя в рік по залізницях, визначається відношенням числа перевезених пасажирів за рік ΣP до середньорічної чисельності населення N регіону, що обслуговується залізницею [4]:

$$K_{рух}^P = \frac{\sum P}{N} \quad (1)$$

За значеннями цього показника в Україні лідером є Київська область, переважно за рахунок міста Києва. Адже тут кожен мешканець в середньому здійснюється до 191 переїздів залізницею на рік. Це переважно міграційні робочі переміщення. На Дніпропетровщині в середньому кожним мешканцем здійснюється до 35 залізничних переїздів на рік, в Херсонській області – 25 переїздів, в Чернівецькій області – 22 переїзди. При цьому рухливість населення урбанізованих територій пояснюється робочими переїздами та міграцією населення на відпочинок, а прикордонних областей – сусідством із іншими державами.

Найнижчим розрахований показник визначається в Чернігівській (0,78 переїздів на рік), Кіровоградській (2,8), Тернопільській (4,24), Закарпатській (6,61) областях. Тут населення виявляється більш пасивним, й переважно, за рахунок домінування сільського населення.

Отже, залізничним транспортом в Україні перевозиться більше 457,45 млн. т. вантажів. Як видно з картосхеми (Рис.3) найбільший вантажопотік до 2014 року припадав на промислово-розвинуті східні області України: Донецьку – 109103 млн. т., Дніпропетровську – 68105 млн. т., Луганську – 65821 млн. т. й Харківську – 49218 млн. т. області. В 2-3 рази меншим виявляється потік вантажів через Київську – 16405 млн. т., Херсонську – 16723 млн. т., Запорізьку – 15603 млн. т., Одеську – 11440 млн. т. області тощо. Найменше вантажів перевозиться через периферійні віддалені регіони України – Рівненську – 2405 млн. т., Чернівецьку – 2001 млн. т., та Чернігівську – 2110 млн. т. області.

Крім вантажів, значною є частка залізничного транспорту України в перевезенні

пасажирів, перевезено 429,1 млн. осіб. більшість з яких здійснювали маятникові міграції з Київської області (92,8 млн. осіб), а також у високоурбанізованих регіонах – Харківській (43,2 млн. осіб), Дніпропетровській (37,7 млн.

осіб) та Львівській (31,4 млн. осіб) областях. Найменше відправлення пасажирів за 2014 р. характерне для аграрних регіонів: Чернівецької (1,9 млн. осіб), Волинської (4,6 млн. осіб) та Кіровоградської (4,9 млн. осіб) областей.

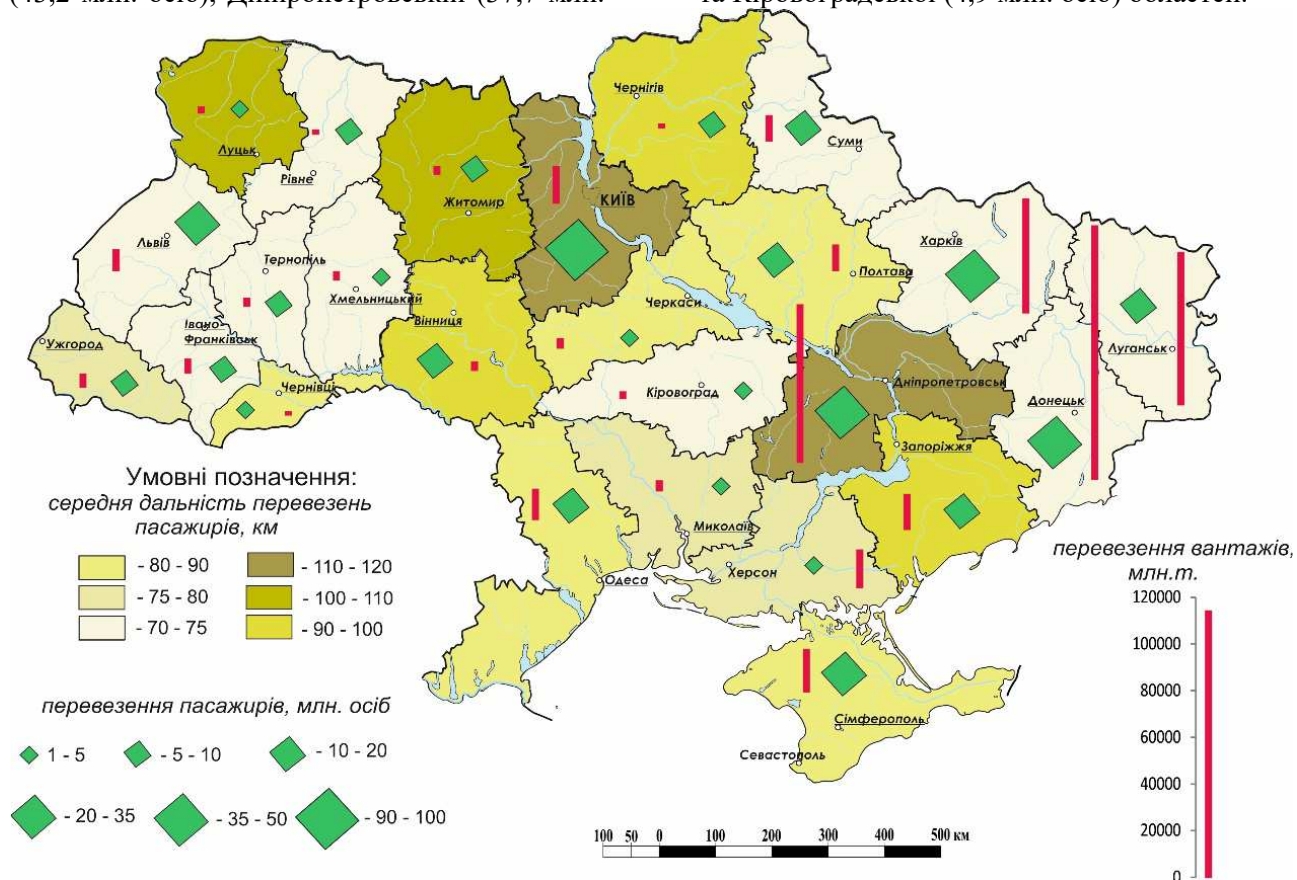

Рис. 3. Вантажо- та пасажироперевезення залізничним транспортом України [1,9,10]

Значення середнього показника дальності перевезень пасажирів в Україні становить 99,8 км. Втім, лише в чотирьох областях він є вищим: у Київській (120 км.), Дніпропетровській (111 км.), Волинській та Житомирській (108 км.), що пов'язано, ймовірно, із активною робочою міграцією населення в цих регіонах. Для більшості територій України характерна середня дальність перевезень у межах 71-75 км.

Таким чином проведений аналіз територіальної структури та регіональних відмінностей залізничного транспорту України до 2014 р. показав, що залізничні колії вкривають всю без винятка територію України, втім найбільш розгалуженою вона на Донеччині й Придніпров'ї та на Львівщині.

Висновки. Транспорт є однією з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, яка забезпечує потреби в усіх видах перевезень. Компактність території, сприятливі природно-географічні умови, значний потенціал транзитності, висока транспортна доступність всіх регіонів, наявність міжнародних транспортних коридорів – головні чин-

ники, що обумовлюють успішний розвиток залізничного транспорту в Україні. В Україні у 2-14 році функціонували 21619,4 км. залізниць, з яких 47% — електрифіковані (10242,2 км.) з 144047 одиницями рухомого складу та 163,35 тис. км. Аналіз динаміки показників вантажо- та пасажирообороту показав, що рівень вантажних перевезень залізницями України зменшився на 8,2% до 457454,5 тис. тон. Пасажирські перевезення залізничним транспортом становили 429115,3 тис. пасажирів. Причинами цього є економічна криза в країні та зниження добробуту населення. В роботі розраховані та проаналізовані показники, що характеризують структуру й територіальний розвиток залізничного транспорту в Україні. Встановлено, що експлуатаційна довжина залізниць коливається від 3067 км. в Одеській до 4423 км. – в Південно-Західній регіональній залізниці. Перевезення обслуговують шість регіональних залізниць, найбільшою з яких є Південно-Західна (20,4% залізниць країни), за пасажирообігом – Одеська (95650,6 млн.пас.-км), а за обсягами перевезених вантажів, до 2014 року – Донецька (186924

тис. тон). Через Придніпровську та Донецьку регіональні залізниці найбільше (понад 50%) перевозили руди чорних металів, кам'яне вугілля, сталь та прокат, через Південно-Західну та Львівську залізниці транспортують переважно нафтопродукти, лісоматеріали та зерно. Виявлено, що залізничні колії вкривають всю територію України, втім найгустішою вона на Донеччині, Придніпров'ї й на Львівщині (48-60 км/1000 км²); найдовша залізнична мережа в Донецькій (1594 км.) та Дніпропетровській (1545 км.) областях. Там само спостерігався й

найбільший вантажопотік. За коефіцієнтом рухливості населення та обсягами пасажирських перевезень лідирують Київщина (191 поїздка, 92,8 млн. осіб) та високоурбанізовані області (30-35 поїздок, 30-40 млн. осіб). Встановлено, що більшість регіонів України, за виключенням Волинської, Рівненської, Чернігівської та Миколаївської областей, характеризуються достатньо розвиненою залізничною мережею, середніми та високими показниками обсягів перевезення вантажів та пасажирів, значною рухливістю мешканців.

Література:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Зінг Е.А. Регіональна економіка / Е.А. Зінг – Л.: Львівсьвіт, 2007. – 245 с.
3. Іксарова Н.О. Транспортна інфраструктура як компонент економічної безпеки України / Н.О. Іксарова //Економічний простір. – 2010. – №36. – С.55–61
4. Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи студентів денної і заочної форм навчання з курсу «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» /Укл. доц. Димченко О.В. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 36 с.
5. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник /С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
6. Розміщення продуктивних сил України: Підручник /За ред. Є. П. Качан, М. О. Петрига, М. О. Ковтонюк та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: Вища шк., 2008. – 375с.
7. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Підручник /За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – К.: Либідь, 2005. – 306 с.
8. Семенов В.Ф. Регіональна економіка / В.Ф. Семенов – К.: Знання, 2008. – С. 344 – 354.
9. Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua>.
10. Транспортна стратегія України на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua>.
11. Троицкая Н. А. Единая транспортная система: Учебник для студентов учреждений сред. проф. образования / Н.А. Троицкая – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 240 с.
12. Шаблій О.І. Основи суспільної географії / О.І. Шаблій – К.: Либідь, 2003. – 412 с.
13. Яновський П.О. Пасажирські перевезення / П.О. Яновський – К: НАУ, 2008.– 469 с.

References:

1. The state statistics service of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode; <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Zing, E. A., Regional economy / E.A.Zing. List, 2007. – 245 p.
3. Iksarova N.O. Transport infrastructure as a component of economic security of Ukraine / N.O. Iksarova //Economic space. – 2010. – No. 36. – P. 55-61
4. Methodical instructions for practical classes and independent work of students of day and correspondence forms of training on the course "distribution of productive forces and regional economy" /Ed. Assoc. E.V.Dymchenko. – Kharkiv: ksame, 2006. – 36 sec.
5. The distribution of productive forces of Ukraine: Textbook.-method. aid /C. I. Doroguntsov, Y. I., Petrenko, Would Ya. Olejnik and others – K.: KNEU, 2000. — 364 p.
6. The distribution of productive forces of Ukraine: Textbook /ed. Is. P. Kachan, N. Petriga A., M. A. Kovtonyuk and others – K.: High school, 2008. – 375p.
7. The distribution of productive forces and regional economy. The textbook /under the editorship of V. V. Kovalevsky, A. L. Mikhaylyuk, V. F. Semenov. – K.: Lybid, 2005. — 306 p.
8. Semenov V. F. Regional economy / V. F. Semenov – K.: Knowledge, 2008. – S. 344 – 354.
9. Transport infrastructure of Ukraine is a civilized face of the country [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.mintrans.gov.ua>.
10. Transport strategy of Ukraine for the period until 2020. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.mintrans.gov.ua>.
11. Troitskaya N. A. integrated transport system: a Textbook for students of institutions of media. Professor of education / N..A Troitskaya – M.: Publishing center "Academy", 2003. – 240 p.
12. Shabliy O.I. Fundamentals of human geography / O.I. Shabliy - K.: Lybid, 2003. - 412 p.
13. Janowski P.O. Passenger transportation / P.O. Janowski - K: NAU, 2008.- 469 p.

Аннотация:

Бойко З.В. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УКРАИНЫ.

В статье обоснован алгоритм исследования железнодорожного транспорта Украины на уровне государства; выделены особенности развития, проанализирована территориальная структура и региональные отличия железнодорожного транспорта Украины. В настоящее время функционируют 21619,4 км. железных дорог, из каких 47% - электрифицированы (10242,2 км.) с 144047 единицами подвижного состава. Анализ динамики показателей грузо- и пассажирооборота показал, что уровень грузовых перевозок железными дорогами Украины уменьшился на 8,2% до 457454,5 тыс. тон. За коэффициентом передвижения населения и

объемами пассажирских перевозок лидируют Киевщина (191 поездка, 92,8 млн. лиц) и высокоурбанизированные области (30-35 поездки 30-40 млн. лиц). Установлено, что большинство регионов Украины, за исключением Волынской, Ровенской, Черниговской и Николаевской областей, характеризуются достаточно развитой железнодорожной сетью, средними и высокими показателями объемов перевозки грузов и пассажиров, значительной подвижностью жителей. Отмечено, что компактность территории, благоприятные природно-географические условия, значительный потенциал транзитности, высокая транспортная доступность всех регионов, наличие международных транспортных коридоров - главные факторы, которые обуславливают успешное развитие железнодорожного транспорта в Украине.

Ключевые слова: транспорт, транспортная система, железнодорожный транспорт, транспортные узлы, международные транспортные коридоры, грузовые и пассажирские перевозки.

Abstract:

Zoe V. Boiko. TERRITORIAL STRUCTURE AND REGIONAL FEATURES OF RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE.

In modern conditions of Ukraine's integration into the European and world economy, the need for more highly developed transport system increases, it becomes the basis for the effective integration of the country into the world community and occupying a location that corresponds to the highly developed state. An important factor in the economic development of Ukraine is the use of its advantages of transport and geographical position as a transit area. Providing the movement of people and goods transport, including rail, makes a significant contribution to the socio-economic, scientific-technical, cultural, domestic and international bonds, therefore improving the territorial organization of transport is of great social and economic importance, and requires thorough social-geographical study. The need for Ukraine in the highly developed transport system is increasingly growing, because it is the basis for effective integration of the country into European and world community and occupying a location that corresponds to the highly developed state.

In article the algorithm of researches of railway transport of Ukraine at the state level; the features of the development, the analysis of the territorial structure and regional differences of railway transport of Ukraine. Currently, there are 21619,4 km Railways, of which 47% is electrified (10242,2 km) 144047 units of rolling stock. The analysis of indicators of freight and passenger traffic showed that the level of freight Railways of Ukraine decreased by 8.2% to 457454,5 thousand tons. For factor mobility and the volume of passenger traffic lead the Kiev region (191 trip 92.8 million persons) and vysokoobrazovannym region (30-35 travel 30-40 million persons). Found that most regions of Ukraine, except Volyn, Rivne, Chernihiv and Mykolaiv regions, characterized by well-developed railway network, medium, and high indicators of volumes of cargo and passengers, a significant mobility of residents. It is noted that the compactness of the territory, favorable natural and geographical conditions, the considerable potential of transit, high transport accessibility of all regions, the availability of international transport corridors are the main factors that determine the successful development of rail transport in Ukraine.

Key words: transport, transport system, railway transport, transportation hubs, international transport corridors, freight and passenger transportation.

Надійшла 01.04.2017р.

УДК 911.3:314](477.54)

Олена АФОНІНА

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ХАРКІВСЬКІЙ РЕГІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ

У статті розглядаються тенденції розвитку міграційних процесів на території Харківської регіональної системи розселення. Показано зміни міграційної поведінки жителів протягом 1995-2015 рр. За вказаний період, міграційне скорочення населення змінилося міграційним приростом. Встановлено, що міграційна рухливість мешканців Харківської регіональної системи розселення має тенденцію до скорочення. Аналіз видової структури міграцій демонструє переважання внутрішньої міграції над зовнішньою. Як засвідчує аналіз міграційних процесів у розрізі різних типів поселень, міграційний оборот містян у 2,5 рази більший за міграційний оборот жителів сільських поселень.

Ключові слова: міграція, міграційний процес, міграційний оборот, міграційний приріст.

Постановка проблеми. Міграція як важливий суспільний феномен, обумовлений дією природних та соціально-економічних чинників, визначає особливості регіонального розвитку. Міграційні процеси – надзвичайно розповсюджене явище як в Україні так і на рівні регіонів. Не є виключенням Харківська регіональна система розселення. В останні роки міграція є важливим компонентом формування

чисельності населення Харківської регіональної системи розселення. Незважаючи на позитивні зміни у перебігу міграційних процесів, проблема міграційного скорочення населення залишається надзвичайно актуальною, особливо серед периферійних систем розселення різних ієрархічних рівнів. Дана проблема потребує ретельних досліджень з метою розробки заходів моніторингу і регулювання міграцій-

них переміщень мешканців міських та сільських поселень.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічною базою дослідження міграційних процесів стали праці відомих вчених: О. Хомри, Ж. Зайончковської, Т. Заславської, Ю. Пітюренка, Л. Руденка, О. Шаблія, В. Джамана, В. Загороднього, М. Романюка, Е. Лібанової, Т. Богдан, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Позняка. Питаннями суспільно-географічного дослідження міграційних процесів на рівні обласних систем Харківської регіональної системи розселення займалися Л. Немець, К. Немець, К. Сегіда, І. Барило, Г. Леонтьєва, С. Сюткін, А. Корнус, О. Корнус. Однак сучасні соціально-економічні та політичні реалії вимагають посиленої уваги до особливостей перебігу міграційних процесів на рівні регіональних систем розселення.

Метою даного дослідження є аналіз міграційного руху населення Харківської регіональної системи розселення.

Виклад основного матеріалу. Міграційний процес – це зміна станів (структури і способу функціонування, організації) міграційної системи в часі, зумовлена особливостями розвитку суспільства та впливом середовища і підпорядкована специфічним законам розвитку [7, с.11]. У 2015 р. міграційними процесами було охоплено 160,2 тис мешканців Харківської регіональної системи розселення, з них прибулі склали 82,6 тис осіб (1,6% від загальної кількості мешканців) вибулі 77,6 тис осіб. Найактивніше мігрували жителі Харківської обласної системи розселення (76,1 тис осіб), натомість Полтавська та Сумська обласні системи розселення характеризувалися меншими

обсягами міграційних переміщень (46,5 тис осіб та 37,6 тис осіб відповідно).

Протягом 1995-2015 рр. міграційну поведінку жителів Харківської регіональної системи розселення характеризували міграційне скорочення населення, що фіксувалося до 2004 року (за межі регіональної системи розселення вибуло 64,1 тис осіб), яке змінилося міграційним приростом (кількість прибулого населення була більшою за вибуле на 42,7 тис осіб). Серед обласних систем розселення, найбільше значення сальдо міграції характерне для Харківської обласної системи розселення (з 1995 по 2015 рр. за рахунок міграції населення збільшилося на 39,1 тис осіб). У Полтавській обласній системі розселення сальдо міграції склало -13,6 тис осіб. Сумська обласна система розселення, єдина, де протягом останніх двох десятиріч спостерігається від'ємне сальдо міграції населення (з 1995 по 2015 рр. за рахунок міграції населення зменшилося на 46,9 тис осіб). За досліджуваний період загальні обсяги міграцій населення склали 166,1 тис осіб. Тобто щороку місце постійного проживання змінювали приблизно 7,9 тис осіб.

Важливим показником аналізу масштабу та інтенсивності міграцій населення Харківської регіональної системи розселення є коефіцієнт міграційного приросту. Харківська регіональна система розселення – типовий регіон північного-сходу України, який характеризується вищим коефіцієнтом міграційного приросту населення (0,9‰ у 2015 р.) порівняно із загальнодержавним показником (0,3‰ у 2015 р.). Динаміка коефіцієнта міграційного приросту населення характеризувалася тенденцією до зростання (Рис. 1).

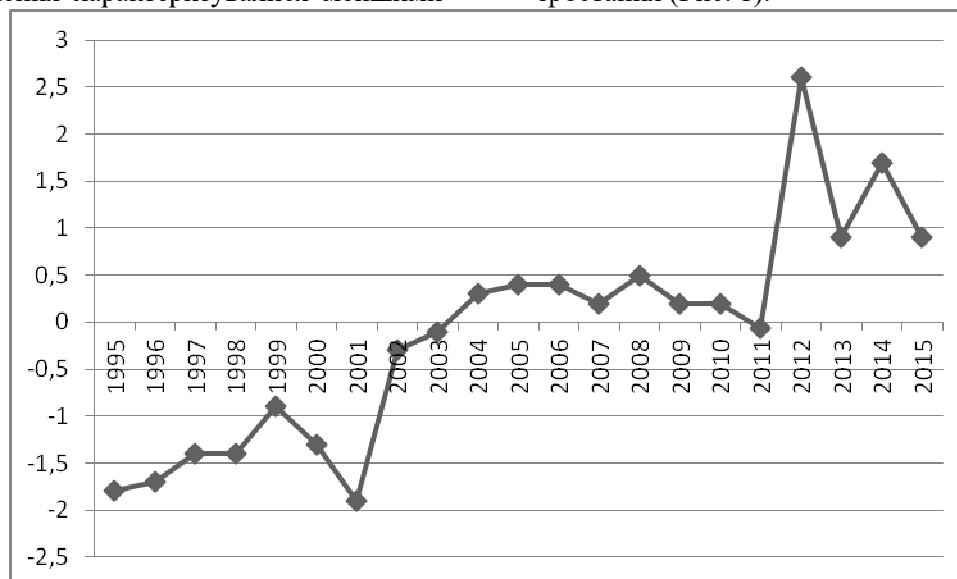

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта міграційного приросту населення Харківської регіональної системи розселення, % (побудовано автором за даними [1;2;3])

Найвищі значення показника міграційного

приросту припали на 2012 р. – (+2,6‰), най-

нижчі – на 2001 р. – (-1,9%). 3-поміж обласних систем розселення, найбільші значення показника характерні для Харківської обласної системи розселення (5,5% у 2012 р.), а найменші – для Сумської (-4,0% у 2001 р.). Міграційна привабливість Харківської обласної системи розселення визначається роллю м. Харкова, як потужного економічного, фінансового, освітнього та культурного центру і центру систем розселення різних ієрархічних рівнів, населення якого постійно поповнюється за рахунок прибулого населення. До факторів, які стимулюють міграцію належать невідповідність очікувань і уявлень майбутньої роботи з існуючими вакансіями на ринку праці периферійних районів, можливості самореалізації та кар'єрного зростання, приваблива інфраструктура великого міста. Міграційне скорочення населення в Сумській обласній системі розселення має негативні наслідки, а саме призводить до скорочення чисельності населення, старіння населення, зниження інтелектуального потенціалу.

Аналіз міграційної рухливості мешканців Харківської регіональної системи розселення демонструє чітку тенденцію до скорочення. За період 2002-2015 рр. показник міграційного обороту зменшився вдвічі, за рахунок скорочення кількості прибулих (у 1,98 рази порівняно з 2002 р.) та вибулих (у 2,1 рази порівняно з 2002 р.). 3-поміж обласних систем розселення, найвищі темпи скорочення міграційного обороту спостерігалися в Харківській обласній системі розселення (у 4,8 рази за досліджуваний період), найменші – в Сумській (на 17,1% за досліджуваний період).

Аналіз видової структури міграцій населення показує, що для Харківської регіональної системи розселення основною формою міграційних переміщень є внутрішня міграція. За даними державного комітету статистики України, міграційний оборот в межах внутрішньої міграції у 2015 р. склав 93,0% загального міграційного обороту регіону (Табл.1).

Таблиця 1.

Динаміка міграційного обороту населення Харківської регіональної системи розселення за видами міграційних переміщень, тис осіб

Види міграцій	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2015
Внутрішня	211,0	215,4	202,3	203,7	197,2	184,7	168,2	176,3	167,7	169,6	166,6	149,0
Зовнішня	11,7	9,5	8,1	7,2	8,3	8,5	6,5	4,1	3,8	17,3	13,5	11,2
Разом	222,7	224,9	210,4	210,9	205,5	193,2	174,7	180,4	171,5	186,9	180,1	160,2

(складено автором за даними [9])

Міграційний оборот населення в межах внутрішніх міграційних переміщень характеризується тенденцією до скорочення. За період 2003-2015 рр. цей показник зменшився на 62,0 тис осіб або 41,6%. За абсолютними показниками обсяги внутрішньої міграції мешканців Харківської регіональної системи розселення склали 149,0 тис осіб у 2015 р., перевищивши міграційний оборот населення в межах зовнішньої міграції більше ніж у 13 разів. Найвищі значення показника міграційного обороту населення в межах внутрішньої міграції припали на 2010 р. – (97,7% від загальної кількості міграційних переміщень), найнижчі – на 2012 р. – (90,7% від загальної кількості міграційних переміщень).

Аналіз міграційного обороту населення в межах внутрішньої міграції у розрізі обласних систем розселення демонструє лідерство Харківської обласної системи розселення. Так, 67,3 тис її мешканців змінили своє місце проживання у 2015 р. Значно нижчими показниками міграційної активності вирізняються решта обласних систем розселення, у яких міграційний оборот мешканців склав 45,1 тис осіб у Полтавській та 36,6 тис осіб у Сумській облас-

них системах розселення. Міграційний оборот населення у Сумській обласній системі розселення майже вдвічі нижчий порівняно із Харківською обласною системою розселення.

Військові події на Сході України та анексія Криму зумовили появу не типової форми міграційних переміщень – вимушеної внутрішньої міграції. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5]. Більшість внутрішньо переміщених осіб розташовані на територіях близьких до їх попереднього місця проживання. Не є виключенням і Харківська регіональна система розселення. За даними державної міграційної служби України, на

початок 2016 р. кількість внутрішньо переміщених осіб з Донецької та Луганської областей на територію Харківської регіональної системи розселення становила 254,9 тис осіб [8]. Основна частина вимушених переселенців мігрувала до міських та сільських поселень Харківської обласної системи розселення (208,9 тис осіб або 82,0% від загальної кількості мігрантів даної категорії). Кількість внутрішньо переміщених осіб з АР Крим становила 1,7 тис осіб. Міграція внутрішньо переміщених осіб, з одного боку, викликала низку проблем пов'язаних з їх розміщенням, забезпеченням житлом, створенням умов для зайнятості населення, з іншого боку, обумовила деяке загальне зростання чисельності населення у різних типах поселень.

Аналіз динаміки міграційних переміщень свідчить про те, що останнім часом на території Харківської регіональної системи розселення активізувалися зовнішні міграції. У 2015 р. міграційний оборот у межах зовнішньої міграції становив 11,2 тис осіб або 7% загального міграційного обороту регіону (Табл.1). Динаміка показника зовнішньої міграції характеризувалася тенденцією до зменшення, за винятком 2012 р. коли він збільшився на 13,5 тис осіб або 7,1% порівняно з попереднім періодом. Збільшення обсягів міграційного обороту в межах зовнішньої міграції у 2012 р. відбулося за рахунок зростання кількості прибулих. Переважну більшість іммігрантів складали молоді люди з країн Середньої Азії, які прибули до Харківської регіональної системи розселення з метою отримання високоякісних освітніх послуг у вищих навчальних закладах регіону. Адже престиж місцевих вишів, передовсім тих, що знаходяться у м. Харкові, забезпечується їх відкритістю та наявністю повної та достовірної інформації про заклад. За даними обласних управлінь державної міграційної служби України, кількість іноземних громадян які проходили навчання у 2014 р. становила 19,8 тис осіб [10;11;12]. Лівову частку робіт у справі навчання іноземних громадян забезпечують вищі навчальні заклади м. Харкова та Харківської обласної системи розселення (16,8 тис осіб або 84,7% від загальної кількості споживачів освітніх послуг). Бойові дії на Сході України, гостра соціально-економічна криза, а також зниження рівня життя населення зменшили привабливість Харківської регіональної системи розселення для іммігрантів. У 2015 рр. кількість іноземних громадян, які відвідували регіон зменшилася на 8,9 тис осіб порівняно з 2012 р [9]. Незважаючи на зменшення показника міграційного обороту в межах зов-

нішньої міграції з 2013 рр., його питома вага у 2015 р. у структурі міграційних переміщень була вдвічі більшою, ніж протягом 2007-2011 рр. Найвищі значення показника міграційного обороту населення в межах зовнішньої міграції припали на 2012 р. – (9,3% від загальної кількості міграційних переміщень), найнижчі – на 2011 р. – (2,2% від загальної кількості міграційних переміщень). 3-поміж обласних систем розселення, найвищі показники міграційного обороту характерні для Харківської обласної системи розселення (8,8 тис осіб або 78,5%). Значно нижчими вони є у решті обласних систем розселення, міграційний оборот зовнішньої міграції у Полтавській та Сумській обласних системах розселення становить 1,3 та 1,0 тис осіб відповідно. Міграційний оборот населення у Сумській обласній системі розселення майже у 8 разів нижчий порівняно із Харківською обласною системою розселення.

Із зовнішніми міграціями пов'язана проблема біженців. Відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» визначено, що біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [4]. На початок 2015 р. кількість осіб, які потребують додаткового захисту на території Харківської регіональної системи розселення становила 106 осіб [6]. Найбільшу кількість осіб відповідної категорії (83 особи або 78,3%) концентрує Харківська обласна система розселення.

За характером перебігу міграційних процесів Харківська, Полтавська та Сумська обласні системи розселення внутрішньо неоднорідні. Розглянемо масштаби та інтенсивність міграційного руху населення на рівні районних систем розселення. Так, у 2015 р. майже у половини (33 районні системи розселення або 47% від загальної кількості) районних систем розселення показник міграційного обороту склав 3,0-4,0% від кількості жителів; у 30 районних системах розселення відповідний показник становив 2,0-3,0%. Найвищі показники мігра-

ційного обороту населення спостерігалися у Гребінківській (6,7%), Глухівській (4,7%), Охтирській (4,2%), Шевченківській (4,1%), Пирятинській (4,1%), Великописарівській (4,1%) районних системах розселення, найнижчі – у

Тростянецькій (1,8%) районній системі розселення.

Показником аналізу міграційних змін у розрізі районних систем розселення є коефіцієнт міграційного приросту населення.

Таблиця 2.

Розподіл районних систем розселення за коефіцієнтом міграційного приросту населення у 2015 році, ‰

Значення коефіцієнту міграційного приросту населення, ‰	Районні системи розселення
(+10,0)-(+5,0)	Валківська, Дергачівська, Чугуївська
0-(+5,0)	Балаклійська, Великобурлуцька, Вовчанська, Зачепилівська, Зміївська, Золочівська, Коломацька, Первомайська, Харківська, Великобагачанська, Гребінківська, Диканська, Карлівська, Кобеляцька, Котелевська, Кременчуцька, Лубенська, Новосанжарська, Оржицька, Пирятинська, Полтавська, Шишацька, Білопільська, Недригайлівська, Охтирська, Сумська, Ямпільська
0-(-5,0)	Богодухівська, Борівська, Ізюмська, Кегичівська, Красноградська, Краснокутська, Куп'янська, Лозівська, Нововодолазька, Печенізька, Шевченківська, Гадяцька, Глобинська, Зіньківська, Козельщинська, Лохвицька, Машівська, Миргородська, Решетилівська, Семенівська, Хорольська, Чорнухинська, Чутівська, Буринська, Великописарівська, Глухівська, Конотопська, Краснопільська, Кролевецька, Лебединська, Липоводолинська, Путивльська, Середино-Будська, Шосткинська
(-10,0)-(-5,0)	Близнюківська, Дворічанська, Роменська, Тростянецька
(-15,0)-(-10,0)	Барвінківська, Сахновщинська

(розраховано автором за даними [1;2;3])

Як видно з даних табл. 2, у 40-ка районних системах розселення показник міграційного приросту населення від'ємний, у 30 районних системах розселення позитивний баланс міграційного приросту населення. Найвищі показники міграційного приросту населення характерні для Дергачівської (8,5‰), Валківської (5,5‰) та Чугуївської (5,5‰) районних систем розселення, найнижчі – для Сахновщинської (-11,8‰) та Барвінківської (-11,1‰) районних систем розселення. Суттєві відмінності коефіцієнта міграційного приросту населення особливо помітні серед районних систем розселення з від'ємним балансом міграції. Значення даного показника змінюється в діапазоні від -0,05‰ у Шевченківській районній системі розселення до -11,8‰ у Сахновщинській районній системі розселення. Важливо відмітити відносно високі значення показника міграційного приросту населення у районних системах розселення, де знаходяться потужні економічні центри з диверсифікованими ринками праці, більш розвинутою інфраструктурою та вищим рівнем життя населення; та тих, які розміщені територіально близько до центру обласної системи розселення і характеризуються вищим рівнем економічного розвитку на відміну від периферійних районних систем розселення. Натомість, районні системи розселення зі складною ситуацією на ринку праці, низьким рівнем життя є менш привабливими для

мігрантів, активно віддають своє населення і мають від'ємний показник міграційного приросту.

Аналіз міграційних процесів у розрізі різних типів поселень Харківської регіональної системи розселення демонструє переважання міграційного обороту мешканців міських поселень над сільськими. У 2015 р. міграційний оборот міських жителів у 2,5 рази перевищував міграційний оборот сільського населення. Даний показник суттєво відрізняється на рівні обласних систем розселення. У Харківській обласній системі розселення міграційний оборот міського населення у 4,1 рази перевищував оборот сільських жителів, у Сумській та Полтавській у 2,0 і 1,6 рази відповідно.

Поселення різної людності мають відмінні міграційні показники. Чим вища людність поселення, тим більший міграційний оборот. Так, у 2015 р. міграційний оборот населення у містах Харків, Полтава та Суми становив 68,0%, 34,0% та 36,4% міграційного обороту міського населення відповідних обласних систем розселення.

Відповідно до даних обласних управлінь статистики, поселенська мережа Харківської регіональної системи розселення характеризується додатнім міграційним приростом населення за винятком поселень Сумської обласної системи розселення. У 2015 р. міграційний приріст населення у міських поселеннях Хар-

ківської регіональної системи розселення становив 1,2‰, у сільських – 0,1‰. Серед обласних систем розселення, найвищі значення показника міграційного приросту населення зафіксовані у Харківській обласній системі розселення (міграційний приріст міського населення становить 2,0‰, сільського – 1,0‰),

найнижчі – у Сумській (-0,7‰ і -1,3‰ відповідно).

Аналіз напрямів міграційних переміщень міського і сільського населення Харківської регіональної системи розселення показує, що головним видом міграцій є внутрішньорегіональна міграція (Табл.3).

Таблиця 3.

Міграційний оборот міського і сільського населення Харківської регіональної системи розселення за видами міграцій у розрізі обласних систем розселення на початок 2014 р., осіб

Напрями міграційних переміщень	Міські поселення			Сільська місцевість		
	Харківська обласна система розселення	Полтавська обласна система розселення	Сумська обласна система розселення	Харківська обласна система розселення	Полтавська обласна система розселення	Сумська обласна система розселення
Усі потоки	75472	43421	25789	17146	17903	12163
Внутрішньорегіональна міграція	34869	18220	15686	13215	11992	8764
Міжрегіональна міграція	30109	11812	9425	3528	5700	3263
Міждержавна міграція	10494	13389	678	403	211	136

(складено автором за даними [1;2;3])

Питома вага внутрішньорегіональних міграційних переміщень міського населення складає 47,5%, сільського населення – 72,0%. Аналіз даних свідчить, що міграційний оборот міського населення у межах трьох обласних систем розселення у розрізі внутрішньорегіональної міграції перевищує міграційний оборот сільського населення: у Харківській обласній системі розселення – у 2,6 рази; у Полтавській – у 1,5 рази; у Сумській – у 1,8 рази. Подібна тенденція спостерігається і у розрізі міжрегіональної та міждержавної міграції. Так, у межах міжрегіональної міграції оборот міського населення перевищує оборот сільського: у Харківській обласній системі розселення – у 8,5 разів; у Полтавській – у 2 рази; у Сумській – у 2,9 рази. Міграційний оборот мешканців міських поселень у розрізі міждержавної міграції перевищує оборот жителів сільської місцевості: у Харківській обласній системі розселення – у 26 разів; у Полтавській – у 63 рази; у Сумській – у 5 разів. Міграційне сальдо майже в усіх обласних системах розселення було додатнім для міських і сільських жителів (за виключенням Сумської обласної системи розселення).

Висновки. Аналіз міграційних процесів у Харківській регіональній системі розселення дає можливість сформулювати наступні вис-

новки:

1. Міграційну поведінку мешканців Харківської регіональної системи розселення характеризували два протилежні процеси: міграційне скорочення населення до 2004 року змінилося міграційним приростом.

2. Аналіз міграційної рухливості мешканців Харківської регіональної системи розселення демонструє чітку тенденцію до скорочення (за період 2002-2015 рр. показник міграційного обороту зменшився вдвічі).

3. Головною формою міграційних переміщень населення Харківської регіональної системи розселення є внутрішня міграція (93,0% загального міграційного обороту у 2015 р.).

4. Районні системи розселення неоднорідні за масштабами та інтенсивністю міграційного руху населення (у 33 районних системах розселення показник міграційного обороту складає 3,0-4,0% від кількості жителів; ще у 30 - 2,0-3,0%).

5. Міграційний оборот мешканців міських поселень у 2,5 рази перевищує міграційний оборот сільського населення.

6. Головним напрямком міграційних переміщень мешканців міських та сільських поселень є внутрішньорегіональна міграція (47,5% міграційних переміщень міського населення та 72,0% сільського населення).

Література:

1. Головне управління статистики у Полтавській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua/>
2. Головне управління статистики у Сумській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>
3. Головне управління статистики у Харківській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>

4. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
6. Інформаційний бюлетень Державної міграційної служби за 2014 рік. Електронний ресурс: Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/2014_byuleten.pdf
7. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / [за ред. О.В.Позняка]. – Умань, 2007. – 276 с.
8. Оперативний звіт з моніторингу міграційних процесів (15-21 січня 2016 року). [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/zvit_vypusk_18.pdf
9. Офіційний сайт державної служби статистики України. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Управління державної міграційної служби у Полтавській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://pl.dmsu.gov.ua/>
11. Управління державної міграційної служби у Сумській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://sm.dmsu.gov.ua/>
12. Управління державної міграційної служби у Харківській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://kh.dmsu.gov.ua/>

References:

1. Holovne upravlinnya statystyky u Poltavsk'iy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://www.poltavastat.gov.ua/>
2. Holovne upravlinnya statystyky u Sums'kiy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>
3. Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivs'kiy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
4. Zakon Ukrainy «Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuyut' dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu» [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17
5. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib» [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
6. Informatsiynyy byuleten' Derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby za 2014 rik. Elektronnyy resurs: Rezhym dostupu: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/2014_byuleten.pdf
7. Mihratsiyni protsesy v Ukraini: suchasnyy stan i perspektivy / [za red. O.V.Poznyaka]. – Uman', 2007. – 276 s.
8. Operativnyy zvit z monitorynhu mihratsiynykh protsesiv (15-21 sichnya 2016 roku). [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/zvit_vypusk_18.pdf
9. Ofitsiynyy sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Upravlinnya derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby u Poltavsk'iy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://pl.dmsu.gov.ua/>
11. Upravlinnya derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby u Sums'kiy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://sm.dmsu.gov.ua/>
12. Upravlinnya derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby u Kharkivs'kiy oblasti. [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: <http://kh.dmsu.gov.ua/>

Аннотация:

Е. Афонина. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ХАРКОВСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РАССЕЛЕНИЯ.

В статье на основе анализа статистических материалов областных управлений статистики рассматриваются тенденции развития миграционных процессов на территории Харьковской региональной системы расселения. Выяснено, что в 2015 г. миграционными процессами охвачено 160,2 тыс. жителей Харьковской региональной системы расселения.

Показаны изменения миграционного поведения жителей на протяжении 1995-2015 годов. За указанный период времени, миграционное сокращение населения сменилось миграционным приростом. В ходе проведенного анализа установлено, что Харьковская региональная система расселения характеризуется несколько высшим коэффициентом миграционного прироста населения (0,9 % в 2015 г.) по сравнению с общегосударственным показателем (0,3 % в 2015 г.). Среди областных систем расселения наибольшие значения данного показателя характерны для Харьковской областной системы расселения, наименьшие – для Сумской.

Установлено, что миграционная подвижность жителей Харьковской региональной системы расселения имеет тенденцию к сокращению. Так, на протяжении 2002-2015 годов показатель миграционного оборота уменьшился вдвое. Анализ видовой структуры миграций показал преобладание внутренних миграционных перемещений над внешними. Однако, оборот внутренних миграционных перемещений сократился (на 41,6% за 2003-2015 гг.). Проведено сравнение значений коэффициента миграционного прироста населения среди районных систем расселения. Выяснено, что большинство районных систем расселения (57,0%) имеют отрицательные значения данного показателя.

Как показал анализ миграционных процессов в разрезе различных типов поселений Харьковской региональной системы расселения, миграционный оборот горожан в 2,5 раза превышает миграционный оборот жителей сельских поселений. Установлено, что сеть поселений Харьковской региональной системы расселения в целом характеризуется положительным миграционным приростом за исключением поселений Сумской областной системы расселения.

Ключевые слова: миграция, миграционный процесс, миграционный оборот, миграционный прирост.

Abstract:

O. Afonina. MIGRATION PROCESSES IN KHARKIV REGIONAL SETTLEMENT SYSTEM

In the article trends of migration process in the Kharkiv regional settlement system are investigated, which is based on the data analysis of regional statistical administrations. It was found out that in 2015 the migration process covered 160.200 inhabitants of Kharkiv regional settlement system.

The changes in the people migration behavior that happened over 1995-2015 are indicated. During the period, the population decline in migration was replaced by migration increase. In the analysis it was elucidated that the Kharkiv regional settlement system is characterized by some higher migration rate of the population (0,9 ‰ in 2015) compared with the general index (0,3 ‰ in 2015). Among the regional systems of settlement, the highest index indicator takes up the Kharkiv regional settlement system, the lowest – the Sumy one.

It was found that the migration mobility of the population in the Kharkiv regional settlement system tends to decrease. In other words, in 2002-2015 rate of migration turnover halved. The analysis of migration patterns revealed the predominance of internal migration over external. However, internal migration turnover reduced (41.6% in 2003-2015.). Coefficient indexes of the migration increase among the population of different district settlements are compared. It was found that most of the district settlement systems (57.0%) have a negative index.

The analysis of the migration process of different settlement types in the Kharkiv regional settlement system shows that migration turnover of citizens 2.5 times exceeds that in rural settlements. It was found that a number of settlements in the Kharkiv regional system, in general, is characterized by a positive migratory gain, except for the settlements of Sumy regional system.

Key words: migration, migration process, migration turnover, migration gain.

Надійшла 13.03.2017р.

УДК 911.373. (477)

Тарас ЗАСТАВЕЦЬКИЙ

МІСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ НОВИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У АГРАРНОМУ РЕГІОНІ

У статті розглядаються особливості розвитку міських поселень в аграрних регіонах як центрів дієздатних територіальних громад. Здійснено аналіз трансформацій функцій міст і селищ в процесі зміни суспільних відносин, обґрунтовано напрямки соціально-економічного розвитку центрів територіальних громад в Тернопільській області.

Ключові слова: функціональна структура, міські поселення, економічна база міст, центр територіальної громади.

Актуальність дослідження. В Україні відбувається перший етап адміністративно-територіальної реформи, що виявляється у формуванні дієздатності територіальних громад. Такі громади повинні зумовити значні зміни у соціально-економічному розвитку поселень, у життєдіяльності населення. Тому так важливо здійснити аналіз сучасної поселенської мережі, виявити населені пункти, які б виконували роль центрів територіальних громад. Такими центрами в аграрних регіонах мають бути всі міські поселення і великі села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні соціально-економічні процеси в містах, що відбиваються на їх функціонуванні, знаходять відображення у наукових публікаціях українських географів та економістів В.Джамана, М.Долішнього, А.Доценка, О.Гладкого, С.Іщука, І.Ілляш, Н.Дністрянської, М.Дністрянського, Л.Немець, Я.Олійника, А.Степаненка, Д.Ткача, О.Топчієва, О.Шаблія, Л.Шевчук та ін. Ці вчені розглядають трансформацію міського простору загалом, метрополійних територій, зокрема. Але ще недостатньо уваги приділяється аграрним регіонам, в яких міські поселення є центрами для навко-

лишніх сільських територій, де відбувається найбільша деградація соціально-економічного розвитку. Міські поселення в аграрних регіонах стають важливими об'єктами вивчення в сучасних умовах формування територіальних громад.

Мета статті – виявити основні напрямки соціально-економічного розвитку міських поселень, як центрів нових територіальних громад, у аграрному регіоні.

Виклад основного матеріалу. Після того як, в Україні було прийнято низку указів Президента і уряду щодо децентралізації влади (передусім Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» (2015 р.), Закон «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» (2014 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (2014 р.), Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.), розпочався процес активного формування територіальних громад. Головною метою цього процесу є відхід від централізованої моделі управління в державі, побудова ефек-

тивної територіальної організації суспільства.

Згідно із Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), територіальна громада – це «жителі, об'єднані спільним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [3].

Такі громади повинні бути дієздатними, тобто «самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства з урахуванням кадрових ресурсів, фінансової сфери, розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Саме тому важливе значення має процес об'єднання поселень у громади, їх територіальна організація. На цьому наголошують вчені М.Дністрянський, А.Доценко, Л.Заставецька, О.Кучабський, А.Степаненко, О.Шаблій, та ін.

Позаяк територіальні громади об'єднують декілька поселень навколо соціально-економічного центру з порівняно значним соціально-економічним потенціалом, то в умовах аграрного регіону з системою розселення, що вже склалася, такими центрами є міські поселення (міста і селища міського типу). Як правило, аграрні обласні регіони мають чітко виражений обласний центр і густу мережу малих міських поселень, які більш-менш рівномірно розміщені на фоні густої мережі сільських поселень. До таких регіонів відноситься і Тернопільська область, поселенська мережа якої нараховує понад 1000 населених пунктів, серед яких 35 міських поселень (17 міст і 18 селищ міського типу). Більшість міських поселень має людність менше 10 тис. жителів (77,2%), тільки 7 із них – понад цю величину; 1 місто (Тернопіль) є великим (близько 220 тис. осіб), всі інші відносяться до категорії малих.

Дослідження соціально-економічної бази та функцій міських поселень Тернопільської області (Д.Ткач, 1997; І.Ілляш і Д.Ткач, 2013; І.Ілляш і Т.Заставецький, 2015; Л.Заставецька, 2013) І.Ткач, 2009, 2010; та ін.), а також процесу їх трансформації свідчать про значне зведення функцій міст і селищ міського типу, а також про те, що більшість міських поселень у кризовий період опинилися без виробничої домінанти [8, с. 193].

У докризовий період у майже всіх малих міських поселеннях регіону містоутворювальну роль відігравала промисловість, передусім харчова, легка, будівельних матеріалів, у дея-

ких долучалася також рекреація. Всі вони були центрами районів (сучасних і колишніх), що розширювало їх функції. Кризові процеси, що охопили суспільство з 90-их років ХХ ст. призвели до того, що промислові підприємства спочатку значно знизили виробництво, а пізніше були й цілком зліквідовані. В області окремі підприємства з переробки сільськогосподарської сировини (спиртові заводи, м'ясопереробні, молокопереробні, цукрові) збереглися тільки у містах Ланівці, Бучач, Копичинці, Чортків, Збараж, Кременець, Дружба, Козлів). В деяких містечках посилилась рекреаційна функція (Микулинці, Бережани, Збараж), та функції т.зв. «ділових центрів» (освіта, культура, торгівля, охорона здоров'я та ін.)

Але завдяки розвитку сфери послуг між поселенного значення ці поселення ще позитивно виділяються серед навколишніх сільських поселень. Активізація їх соціально-економічного розвитку можлива за умови надання їм функції центра територіальної громади, що передбачає створення комплексу об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури для обслуговування всього населення громади.

У Тернопільській області на початок 2014 р. створено 26 територіальних громад, серед них 4 міських і 9 селищних, вони відрізняються за площею, кількістю населення, за іншими показниками (табл. 1).

Найбільшими громадами є громади навколо Шумська, Теребовлі і Підволочиська, вони об'єднують навколо себе від 36 до 23 сіл (табл. 1), їх площа коливається від 499 км² до 339 км².

У більшості громад їх центр займає вагоме місце у демографічному потенціалі. Найвища частка центру у Почаївській, Заводській, Гусятинській громадах (понад 80%) громадах, дещо менша – у Підволочиській і Коропецькій громадах (60-65%), найменша – у Золотополицькій, Мельнице-Подільській, Шумській, Скалатській громадах (22-30%).

Міські поселення мають і значно вищий соціальний потенціал. У них є заклади освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі міжселенного значення. Вони здатні обслужити населення сіл, що відносяться до громади. Це зумовлено й тим, що відстані від центра до інших поселень громади становить пересічно близько 10 км. Тільки села у Теребовлянській, Мельнице-Подільській і Шумській громадах є досить віддаленими (табл. 1). У Теребовлянській громаді ці відстані компенсуються певним чином розвитком транспортної мережі між містом Теребовлею і селами району, а в інших громадах необхідне створення транспортних

шляхів.

Для того, щоб територіальні громади були дієздатними, мали значний бюджет, важливий соціально-економічний розвиток всіх поселень громади, але передусім їхніх центрів. В умовах аграрного регіону, де головною галуззю господарства є сільське господарство (переважно дотаційна галузь), активізація економічної діяльності можлива за рахунок розвитку неаграрних видів діяльності. Це, передусім, переробка сільськогосподарської і будівельної сировини, виробництво меблів і товарів легкої

промисловості (швейної, шкіряно-галантерейної та ін.), а також рекреація і туризм, галузі соціальної сфери. Це призведе до зміни функціонального профілю міських поселень [7, с. 96-97]. У більшості таких поселень поруч з функціями т.з. «ділового центру» мають бути виробнича, рекреаційна, освітня, транспортна та інші функції. Це приведе до більшого залучення населення центру і всієї громади до роботи на її території, що позитивно відобразиться на демографічному розвитку поселень у громадах, умовах життя людей.

Таблиця 1

**Показники сучасних територіальних громад
у Тернопільській області на початок 2017 року***

Назва територіальної громади	Площа громади, км ²	Кількість поселень	Кількість населення, осіб	Кількість населення центру, тис. осіб	Частка населення центру від населення громади, %	Середня (максимальна) відстань від центру до поселення громади, км
Почаївська	54	4	9,6	7,8	81	8 (11)
Скалатська	224	16	15,6	3,9	25	10 (12)
Теребовлянська	339	26	30,0	13,8	46	12 (20)
Шумська	499	36	18,7	5,4	29	15 (38)
Гусятинська	35	4	7,9	6,9	87	7 (9)
Заводська	29	2	4,2	3,4	80	5 (9)
Золотопотіцька	124	11	11,0	2,5	23	5 (7)
Козлівська	96	4	4,9	1,9	39	5 (6)
Коропецька	68	6	5,5	3,5	64	6 (6)
Мельниця-Подільська	223	20	16,8	3,8	22	15 (22)
Микулинецька	94	7	7,9	3,6	45	10 (17)
Підволочиська	350	23	21,5	13,7	64	12 (30)
Скала-Подільська	149	12	11,0	4,2	38	10 (15)

*Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики та Українського державного центру реформ

В сучасних умовах переходу економіки на ринкові відносини важливе місце у соціально-економічному розвитку малих міст і селищ міського типу відводиться реструктуризації промисловості. Вона має свої особливості у малих містах. Вони пов'язані з тим, що дані населені пункти, маючи сприятливі транспортні умови, водні ресурси, резервні території для забудови, певну матеріальну базу соціальної інфраструктури потребують менших затрат в освоєнні ресурсів, ніж великі міста. В останніх, на забезпечення нових робочих місць за певного стандарту соціального обслуговування необхідно витратити на 20-50% капіталовкладень більше, ніж при розміщенні виробничих потужностей у малих містах. Підприємства цієї галузі за параметрами повинні відповідати величині малого міста, а за спеціалізацією – господарському профілю регіону (в даному випадку – невеликі підприємства харчової промисловості, які випускали б широкий асортимент продукції, підприємства, які випускають

будматеріали товари народного вжитку (меблі, одяг, трикотаж, швейні і галантерейні вироби та ін.) і були б конкурентоздатними).

Як показують дослідження, у малих міських поселеннях Тернопільської області є значні резерви невикористаної робочої сили. Залучення їх до промислового виробництва на підприємствах з високим рівнем механізації та автоматизації виробництва дозволить ефективніше використати трудовий потенціал, підвищити рівень добробуту населення міст. Умови для розвитку таких підприємств, як і підприємств харчової промисловості є скрізь. У кожному з малих міст чи селищ може бути декілька таких підприємств (пекарні, молокозаводи, підприємства з випуску м'ясної продукції, плодоовочеконсервів та ін.). Вони задовольняли б потреби не лише населення даного поселення, але й давали б продукцію на вивіз. Умови для розвитку невеликих високотехноло-

гічних підприємств, які переробляли б місцеву сировину, є в усіх міських поселеннях області. Дуже важливо при цьому організувати такі виробництва, які зменшили б залежність області від імпорту продукції (передусім будівельної, харчової та ін.).

Активізувати соціальну сферу у міських поселеннях області можна тільки на основі зміни форм господарювання, зміну відносин у сфері послуг. Звичайно, зниження рівня життя людей, що відбулося у роки економічної кризи, зумовило менший попит на різні послуги. Створення ринкових структур, поєднання комерційних і некомерційних видів діяльності стануть важливими у активізації сфери послуг. Важлива увага повинна бути приділена житловому будівництву. Введення плати за землю зумовило збільшення щільності забудови в містах і ріст багатоповерхових будинків. У всіх селищах і містах зростає частка індивідуального будівництва, дещо поліпшується в останні роки стан житлового фонду. Але ще потребують докорінного поліпшення системи централізованого водопостачання у майже всіх селищах і містах регіону.

Серед галузей сфери послуг найперспективнішою в області є сфера відпочинку і туризму. Вона базується на наявності у регіоні значних запасів мінеральних вод, великої кількості історико-культурних та природних рекреаційних об'єктів. Багато малих і селищ області можуть у майбутньому стан важливими рекреаційними центрами не тільки місцевого, але й міжрегіонального значення. Крім вже сформованих рекреаційних центрів – Збаража, Бережан, Вишнівця, значні можливості для різних видів туризму і відпочинку мають містечка Скалат, Гусятин, старовинні міста – Терехів, Бучач, Чортків, Микулинці, Кременець (руїни фортець, старовинні церкви), Заліщики, Монастирська, Гусятин, Скала-Подільська (ландшафти Придністер'я і Подільських Товтр) та ін. Багато з цих поселень є монофункціональними центрами і розвиток рекреації значно доповнить їх функціональну структуру у майбутньому. Можливості цих поселень щодо розвитку рекреації посилюються і рекреаційними ресурсами навколишніх територій. Область має значні можливості для розвитку т.з. “зеленого” туризму майже на всій території полювання і збирання лісових ягід, грибів в околицях Бережан, Підгаєць, Монастирської, Зборова, Гусятина, Мельнице-Подільської,

рибництво на берегах рік і водосховищ, прогулянки у Придністров'ї, по горбах Товтрового кряжу, екскурсії заповідними об'єктами області. Всі ці види рекреаційної діяльності вимагають створення рекреаційної інфраструктури (готелі, кемпінги, будинки відпочинку та ін.), а центрами такої діяльності можуть стати малі міста і селища міського типу. Цьому сприяє і те, що екологічна ситуація в області загалом і в містах, зокрема, за невеликими винятками є сприятливою для рекреації.

Розвиток малих міських поселень – центрів територіальних громад – передбачає і наявність в них закладів освіти, охорони здоров'я, культури для обслуговування населення громади. Такі заклади, як свідчать дослідження [5, 8], в таких поселеннях присутні, необхідно тільки зміцнити їх матеріально-технічну базу, забезпечити високий рівень їх діяльності.

Нові підходи до регіональної політики в сучасних умовах направлені також на стимулювання інновативних функцій міських поселень, на прискорення впровадження в них нових досягнень науково-технічного прогресу. Саме міські поселення, в т.ч. й малі, у найближчому майбутньому мають стати осередками розробки інноваційних технологій у виробництві та соціальній сфері, передусім в інформаційній діяльності.

У процесі прийняття управлінських рішень важливим критерієм щодо розвитку міських поселень стає все більше соціально-екологічний фактор, він визначає т.з. екологічні потреби, тобто вимоги, які пред'являються умовами існування і діяльності людей до навколишнього середовища. Тільки моніторинг довкілля, створення надійних інформаційних систем дозволять визначити стан довкілля, його придатність до нових антропогенних навантажень. Це можливо лише за умови створення в містах ринку екологічних послуг об'єктами екологічної інфраструктури.

Висновки. Завдяки рівномірному розташуванню міських поселень і їх вигідному географічному положенню (можливість здійснювати контакти з поселеннями громади при невеликих транспортних затратах) в області можливе утворення територіальних громад навколо всіх міських поселень. Необхідна корекція функціональної структури сформованих міських поселень. Набуття нових функцій в сучасних умовах регулюється потребами господарства і населення, що вступили у ринкові відносини.

Література:

1. Дністрянська Н.І. Географія поселень Львівської області: [для студ. вищих навч. закладів]/ Н.І.Дністрянська, М.С.Дністрянський. – Львів: ВНТЛ, 2001. – 56 с.
2. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

3. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
4. Заставецька Л.Б. Система розселення агропромислового регіону: сучасний стан функціонування і трансформація / Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2011. – 202 с.
5. Заставецька Л.Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: [монографія] / Л.Б.Заставецька. – Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2013. – 332 с.
6. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства. Монографія. – Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.
7. Заставецький Т., Ілляш І. Зміна функцій міських поселень аграрного регіону // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2015. – Випуск 32. – С.94-98.
8. Ілляш І.Д., Ткач Д.В. Соціально-економічний розвиток поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / І.Д.Ілляш, Д.В.Ткач. – Тернопіль: Астон, 2013. – 204 с.
9. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України № 24 від 8.04.2015 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>
10. Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України №5 від 12 січня 2015 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
11. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

References:

1. Dnistrians'ka N.I. Neohrafiya poselen' L'vivskoyi oblasti: [dlya stud. vyshchikh navch. zakladiv] / N.I.Dnistrians'ka, M.S.Dnistrians'kyy. – L'viv: VNTL, 2001. – 56 s.
2. Zakon «Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad» // Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
3. Zakon «Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini» // Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
4. Zastavets'ka L.B. Systema rozselennya ahropromyslovoho rehionu: suchasnyy stan funktsionuvannya i transformatsiya / Ternopil': TNPU im.V.Hnatiyuka, 2011. – 202 s.
5. Zastavets'ka L.B. Systemy rozselennya i heoprostorovi problemy vdoshkonalennya administratyvno-terytorial'noho ustroyu Ukrayiny: [monohrafiya] / L.B.Zastavets'ka. – Ternopil': TNPU im.V.Hnatiyuka, 2013. – 332 s.
6. Zastavets'kyy T.B. Systema mis'kykh poselen' ahropromyslovoho rehionu v umovakh transformatsiyi suspil'stva. Monohrafiya. – Ternopil': Red.-vyd. viddil TNPU, 2005. – 160 s.
7. Zastavets'kyy T., Illyash I. Zmina funktsiy mis'kykh poselen' aharnoho rehionu // Istoriya ukrayins'koyi heohrafiyi. Vseukrayins'kyy naukovy-teoretychnyy chasopys. – Ternopil', 2015. – Vypusk 32. – S.94-98.
8. Illyash I.D., Tkach D.V. Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok poselen' ahropromyslovoho rehionu v umovakh transformatsiyi suspil'stva / I.D.Illyash, D.V.Tkach. – Ternopil': Aston, 2013. – 204 s.
9. Pro zatverdzhennya Metodyky formuvannya spromozhnykh terytorial'nykh hromad: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny # 24 vid 8.04.2015 r. // Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p>
10. Pro stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina-2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny #5 vid 12 sichnya 2015 r. // Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
11. Shabliy O.I. Osnovy zahal'noyi suspil'noyi heohrafiyi. Pidruchnyk. – L'viv: Vydavnychy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.

Аннотация:

Тарас Заставецький. ГОРОДСКИЕ ПОСЕЛЕНИЯ КАК ЦЕНТРЫ НОВЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРОМАД В АГРАРНОМ РЕГИОНЕ.

В статье рассматриваются особенности развития городских поселений в аграрных регионах как центров дееспособных территориальных громад. Осуществлен анализ трансформаций функций городов и поселков в процессе изменения общественных отношений, обоснованы направления социально-экономического развития центров территориальных громад в Тернопольской области.

Ключевые слова: функциональная структура, городские поселения, экономическая база городов, центр территориальной громады.

Abstract:

Taras Zastavetskyi. URBAN SETTLEMENTS AS CENTERS OF NEW TERRITORIAL COMMUNITIES IN AGRICULTURAL REGIONS.

In Ukraine is the first stage of administrative-territorial reform, manifested in the formation of the capacity of local communities. These communities should lead to significant changes in the socio-economic development of settlements in the life of the population. It is therefore important to analyze the current settlement network, to identify localities that have served as centers of communities. These centers in rural areas must be all urban settlements and large villages.

The article discusses the features of the development of urban settlements in rural regions as the centers capable of territorial communities. The analysis of the transformation functions of cities and towns in the process of changing social relations, the directions of socio-economic development of centers of local communities in the Ternopil region.

The article shows the direction of improving the socio-economic situation in the agricultural region, in particular the possibility of activating the social sphere; highlighted promising service industry.

The article considers the sphere of recreation and tourism as the most promising branches in the sphere of services.

The study also focuses on industry, which is an important factor in the development of settlements. In modern conditions of transition of the economy to market relations, the restructuring of industry is a weighty place in the social and economic development of small towns and urban-type settlements. It has its own peculiarities in small towns. They

are connected with the fact that these settlements, having favorable transport conditions, water resources, reserve areas for construction, a certain material base of social infrastructure will require less expenditure in resource development than large cities.

Keywords: functional structure, urban settlements, the economic base of the cities, the center of a territorial community.

Надійшла 11.04.2017р.

УДК 911.3

Віктор ГРУШКА

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

На основі статистичних даних, які відображають основні показники зовнішнього незалежного оцінювання в Дніпропетровській області, проведено аналіз динаміки загальної кількості учасників тестування, аналіз кількості учасників з обраних предметів за районами та містами області. Проаналізовано результати зовнішнього незалежного оцінювання за кожним предметом окремо та усереднені показники. Виявлено територіальні відмінності за кількістю учасників тестування, яка припадає на один навчальний заклад.

Ключові слова: зовнішнє незалежне оцінювання, навчальний заклад, тестування, кількість учасників зовнішнього незалежного оцінювання.

Актуальність теми дослідження. Зовнішнє оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти та бажаючих вступити до вищих навчальних закладів здійснюється більше як у 150 країнах світу та характеризується розмаїттям підходів. Проте спільним для них є те, що наприкінці загальної середньої освіти іспит для сертифікованого оцінювання випускників старшої школи, як правило, є зовнішнім. Це гарантує високий рівень його об'єктивності, отримання достовірних даних про навчальні досягнення, ступінь їхньої відповідності нормативним вимогам, соціальним та особистісним очікуванням.

Запровадження Міністерством освіти і науки України в 2008 році першого в історії нашої держави всеохопного зовнішнього незалежного оцінювання знань у формі тестування, мало на меті виявити реальний рівень знань випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти та забезпечити рівний і справедливий доступ до навчання у вищих навчальних закладах.

Завдяки тому, що в один рік, з одного предмету, всіх випускників держави оцінюють за однаковими завданнями, є можливість порівняти рівень знань учнів в різних областях, містах, районах, селищах, школах. Порівнюючи результати зовнішнього незалежного оцінювання адміністративно-територіальних одиниць одного рівня можна робити певні висновки про якість освіти та рівень підготовки випускників. Завдяки цьому подібні дослідження завжди будуть актуальними.

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Проблематикою просторового аналізу зовнішнього незалежного оцінювання регіонів займаються Український центр оціню-

вання якості освіти та його регіональні центри, зокрема Дніпропетровський регіональний центр оцінювання якості освіти. Також дана тематика є об'єктом дослідження вчених суспільних географів. Питання територіальних освітніх систем досліджували Б. Олійник, М. Пістун, О.Топчієв, О.Шаблій. Особливості освітньої системи в Дніпропетровській області розглянуті в наукових працях Н. Горожанкіної.

Матеріали та методи дослідження. В процесі проведення дослідження використані історико-географічний, порівняльний, статистично-порівняльний методи, а також матеріали Українського центру оцінювання якості освіти та Дніпропетровського регіонального центру оцінювання якості освіти.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні представлено період 2010-2014 роки.

В 2010 році закінчився кількарічний перехідний період, протягом якого тестування можна було здати однією з семи мов. Видано накази щодо поліпшення викладання українською мовою в школах національних меншин, тож зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) вперше було проведено лише українською мовою. Задля забезпечення права національних меншин надавалися словники з перекладом основних термінів, що використовувались в тестах. Обов'язковими були тести з української мови й літератури, та на вибір математики чи історії [2].

У 2011 році зовнішнє оцінювання для бажаючих стати студентами вищих навчальних закладів проводилося з таких предметів: українська мова та література, історія України, математика, біологія, географія, фізика, хімія, російська мова, одна з іноземних мов (за вибором): англійська, німецька, французька, іспанська. Зовнішнє оцінювання з української

мови та літератури є обов'язковим для всіх абітурієнтів [2].

У 2012 році до предметів, за якими проводить ЗНО додалася всесвітня історія. Крім того, максимальна кількість предметів, які здають на ЗНО абітурієнти, знизилася до чотирьох. Інших суттєвих змін не відбулося; залишилося обов'язковим до складання абітурієнтами оцінювання з української мови та літератури. Інші предмети залежать від обраної спеціальності. Також слід зазначити, що у зв'язку із проведенням Євро 2012 році у Польщі та Україні ЗНО-2012 було проведено приблизно на місяць раніше, ніж зазвичай. В 2013 році до предметів для здачі тестування додалась світова література [2].

У 2014 році з метою зменшення впливу різниці рівня викладання та вимог у різних школах вагу шкільного атестата при вступі до вищих навчальних закладів знижено з 200 до 60 балів. ЗНО у Донецькій та Луганській областях через військові дії на території цих областей було перенесено на додаткову сесію [2].

Проаналізувавши загальну кількість учасників ЗНО за досліджуваний період, максимальне значення припадає на 2010 рік, що пов'язано з кількістю випускників загальноосвітніх навчальних закладів (рис 1). В 2011 році спостерігається скорочення кількості учасників ЗНО майже в два рази, в порівнянні з попереднім роком. Така ситуація спричинена переходом системи освіти на 12-річне навчання у 2000-му році. Крім того, в даний рік загальноосвітні навчальні заклади закінчували діти 1993-1994 років народження, які характеризувались низькими показниками народжуваності, пов'язані з економічною кризою в країні.

В наступний 2012 рік, кількість учасників ЗНО зросла майже в два рази, і з кожним наступним роком зменшувалась майже на 2,5 тис. осіб. Скорочення числа випускників пов'язано з низькими показниками народжуваності в середині 90-х років минулого століття та загальним процесом депопуляції населення в країні.

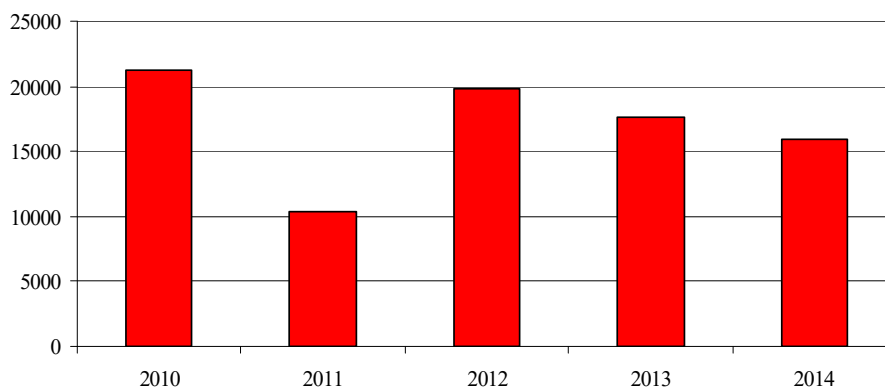

Рис. 1. Кількість учасників ЗНО в період з 2010-2014 роки в Дніпропетровській області (за [4])

Розглядаючи кількість осіб, які приймали участь в ЗНО в 2010-2014 роках в розрізі окремих адміністративних одиниць, максимальні показники протягом характерні для великих міст, а саме: Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ (нині Кам'янське). Кількість осіб, які складали тестування навіть в 2011 році (році з мінімальними показниками) в цих містах переважала тисячу осіб. В категорію 500-1000 осіб, які проходили тестування потрапили наступні адміністративні центри – Нікополь, Новомосковськ, Павлоград (лише в 2011 році кількість випускників в цих містах була менше 500 осіб). В сільських районах та менших містах обласного підпорядкування кількість учасників ЗНО змінювалась в межах 100-500 осіб. Найменша кількість учасників ЗНО характерна для Юр'ївського району, протягом розглянутого періоду кількість учасни-

ків ЗНО не перевищувала 100 осіб кожного року. Даний показник прямо пропорційно залежить від кількості населення окремої адміністративної одиниці, і чим більша кількість населення в районі чи місті, тим більша кількість випускників загальноосвітніх навчальних закладів і відповідно учасників ЗНО. Така залежність не справджувалась лише в 2011 році, що, напевно, пов'язано з реформою освітньої сфери і веденням 12-річної системи освіти в 2000-му році. Так, в м. Новомосковськ в 2011 році кількість учасників тестування складала лише 38 осіб [4].

Проаналізувавши розподіл учасників ЗНО, за місцем проживання (рис. 2), простежується закономірність переважання учасників з міст над сільським населенням в усі досліджувані роки проведення ЗНО в Дніпропетровській області. Частка міського населення в

2010, 2012, 2013 і 2014 роках складала близько 78% від загальної кількості учасників ЗНО, і близько 22% осіб припадало на випускників з сільської місцевості та селищ міського типу. Лише в 2011 році співвідношення міського і

сільського дещо відрізнялось, і складало 63,3% учасників з міст до 36,7% з сільського населення, що можна пояснити проведенням реформ в освіті [3,4]

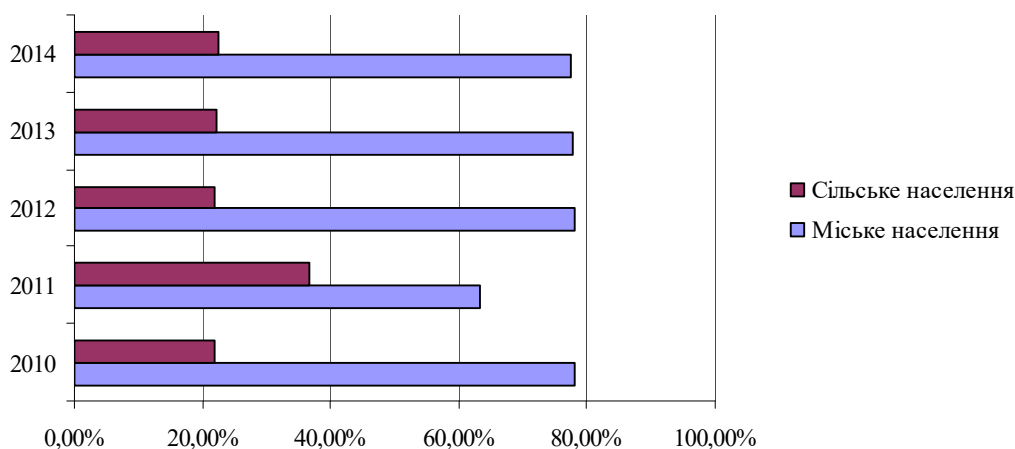

Рис. 2. Розподіл учасників ЗНО 2010-2014 років в Дніпропетровській області за місцем проживання (за [4])

Щодо кількості учасників тестування, яка припадає на один загальноосвітній навчальний заклад, то лідерами за цим показником в 2010

році (рис. 3) були міста (Першотравенськ, Павлоград, Дніпропетровськ, Тернівка, Кривий Ріг).

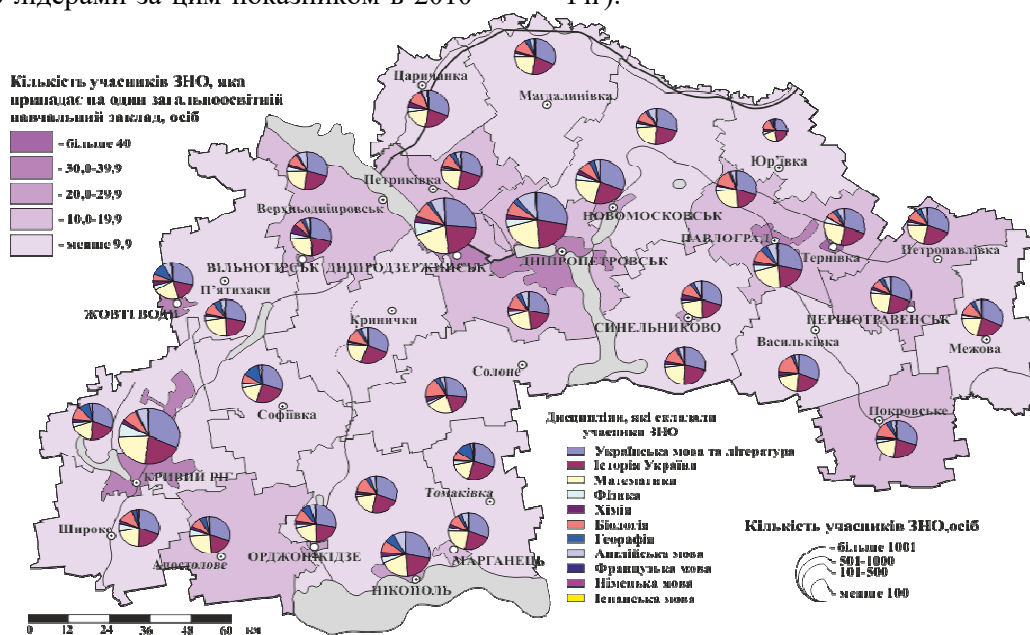

Рис. 3. Зовнішнє незалежне оцінювання в Дніпропетровській області в 2010 році (за [4])

В даних адміністративних одиницях області припадало більше 40 учасників тестування на один загальноосвітній навчальний заклад. Значно нижчі показники спостерігаються в сільських районах, в становить лише менше 10 учасників тестування на одну школу. Це пов'язано з тим, що в сільських районах, особливо в невеликих селах, значно менша наповнюваність класів. В 2011 році, який характеризується мінімумом учасників ЗНО, збереглась тенденція вищих показників в містах, ніж

в сільській місцевості. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів майже не змінилась в області, а кількість випускників (які складають основну частину учасників ЗНО) значно скоротилась. В деяких загальноосвітніх навчальних закладах взагалі не було випускних класів в цьому році. В 2012-2014 (рис. 4) роках кількість учасників тестування, яка припадає на один навчальний заклад була більшою в містах ніж в сільській місцевості.

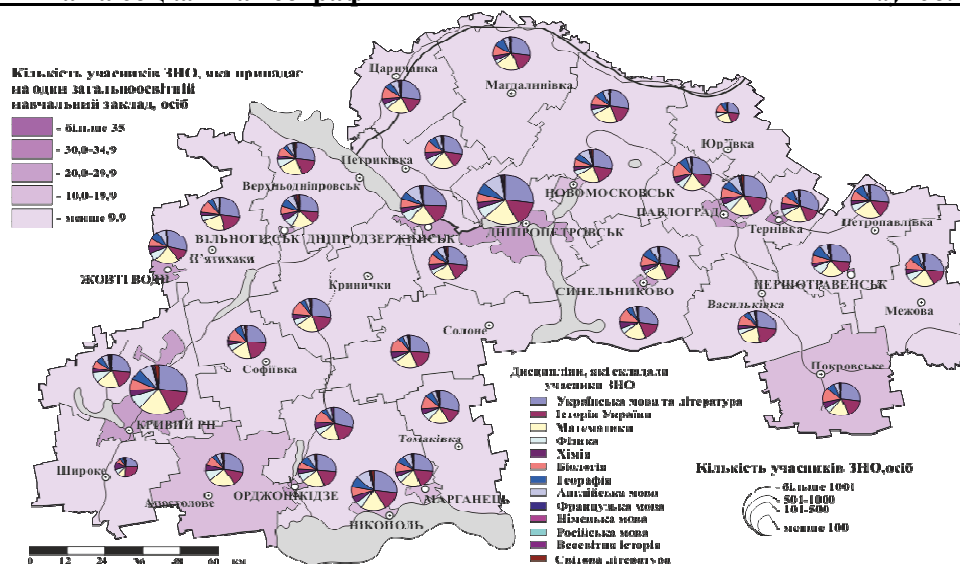

Рис. 4. Зовнішнє незалежне оцінювання в Дніпропетровській області в 2014 році (за [4])

Протягом досліджуваного періоду, сформувався найбільш сталий перелік предметів для складання ЗНО, з варіаціями максимум в один предмет. Для всіх розглянутих років обов'язковим для складання лишалась українська мова та література, і лише в 2010 році – історія України чи математика на вибір, в залежності від вподобань абітурієнта. Природним є те, що випускники при виборі предмету для складання керувалися особистим рівнем знань з обраної дисципліни та можливості застосування сертифікату при вступі до вищих навчальних закладів.

Для ознайомлення з показниками числа абітурієнтів Дніпропетровської області, що проявили бажання скласти тестування за переліком предметів, розглянемо такі дані. Відносні числові показники на даних діаграмах розраховані методом відношення кількості осіб, що пройшли тестування за відповідним предметом до числа осіб, які складали тестування з української мови та літератури (яке було обов'язковим кожного розглянутого року). Умовно даний показник можна назвати популярністю дисциплін, які складались на ЗНО.

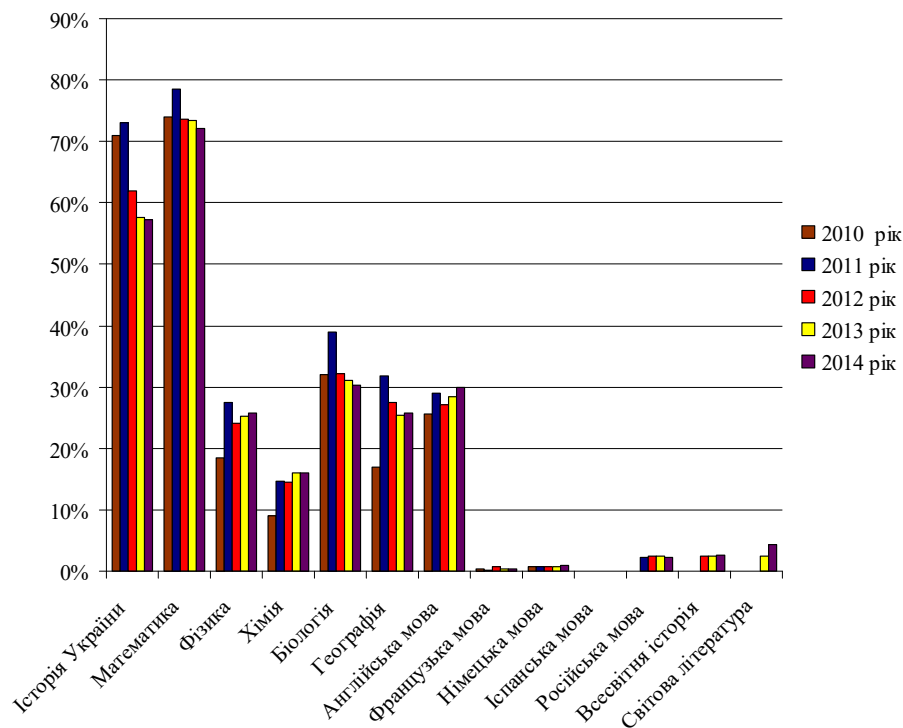

Рис. 5 Розподіл учасників ЗНО 2010-2014 років в Дніпропетровській області (за [4])

Розглянувши, дисципліни, які абітурієнти обирали для складання в 2010 році, максимальний відсоток (більше 70%) припадає на історію України та математику, які лишались на вибір обов'язковими в цей рік проведення ЗНО. Протягом наступних досліджуваних років, кількість бажаючих скласти тестування з математики мало практично сталий показник (більше 70%), а частка випускників, які обирали історію України з 2012 почала знижуватися, що можна пов'язати з введенням нових варіативних дисциплін для складання – Всесвітньої історії та Світової літератури.

Майже третина абітурієнтів складала предмети природничого циклу – географію та біологію (близько 30% на кожний предмет окремо), оскільки сертифікати з даних дисциплін враховувались при вступі до вищих навчальних закладів на гуманітарні та природничі спеціальності. Популярність даних предметів залишалась практично сталими на протязі розглянутого періоду складання тестування.

Значно менший відсоток випускників обирали предмети фізико-математичного напрямку – фізику (дещо більше 20%) та хімію (близько 15%). Обирали вищезазначені дисципліни абітурієнти, які готувались до вступу на спеціальності, пов'язані з точними науками, часто другим обов'язковим предметом для складання виступала математика. При складанні фізики вищі показники зафіксовані в містах обласного підпорядкування, в середньому 20-30%. В Кривому Розі даний показник склав 27% (2010 рік), 35% (2011 рік), 29% (2012 рік), 31% (2013-2014 роки), Дніпропетровськ – 17% (2010 рік), 23% (2012-2014 роки), Павлоград –

16% (2010 рік), 36%(2011 рік), близько 23% (2012-2014 роки). В сільській місцевості фізику, як предмет для складання ЗНО, обирало близько 10% (в 2010 році) і 12-15% (в 2011-2014 роках) учасників тестування.

Показники популярності хімії, як предмету для складання ЗНО, становили близько 6-10% в 2010 році і зросли до 12-15% в наступні досліджувані роки. Кожного року відсоток бажаючих отримати сертифікат ЗНО з хімії був приблизно однаковий, в не залежності від місцевості навчання випускників.

В Дніпропетровській області загальний відсоток бажаючих скласти тестування з іноземних мов з кожним роком зростав: в 2010 році кількість бажаючих скласти тестування становила близько 25 %, і в подальших роках зросла до 30%. В загальному масиві учасників ЗНО з іноземних мов, до 95 % складають випускники, які обрали англійську мову. В містах значно вищий відсоток таких учасників (близько 25-40% на протязі розглянутого періоду), ніж в сільських районах. Найбільша кількість абітурієнтів, які складали німецьку, французьку та іспанську мови навчалися в Дніпропетровську або Кривому Розі, оскільки саме в цих містах є спеціалізовані заклади, які займаються поглибленим вивченням іноземних мов. Даний показник свідчить про те, що в урбанізованих містах незалежно від їхнього розташування спостерігається значний попит на знання іноземних мов.

Одним з важливих аспектів запровадження ЗНО є аналіз результатів учасників тестування, а саме успішності проведених тестувань.

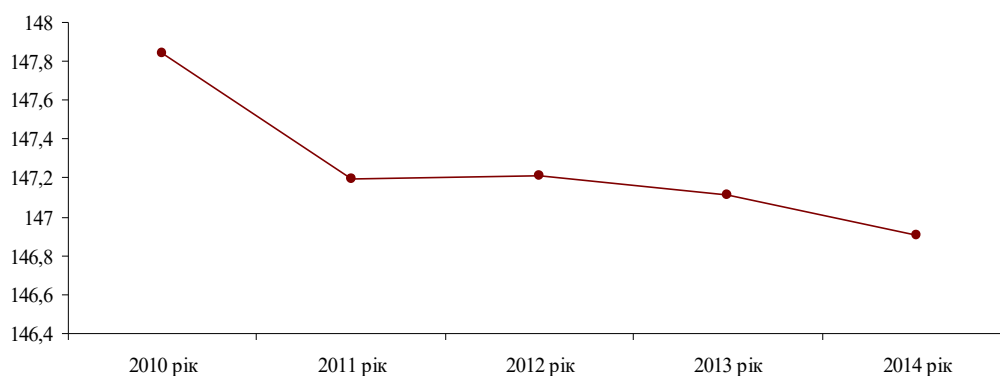

Рис. 6. Усереднений рівень знань з навчальних предметів за результатами ЗНО 2010-2014 років в Дніпропетровській області

В дослідженні проаналізовано рівень знань випускників в розрізі територіально-адміністративних одиниць обласного значення. Проведення територіального аналізу було здійснено на основі середньостатистичних по-

казників отриманих балів абітурієнтами серед предметів у адміністративних одиницях обласного значення (рис. 7).

Протягом досліджуваного періоду, середній показник ЗНО тримався на показнику

близькому до 147 балів, з розрахунку максимального значення 200 балів, з тенденцією до

зниження з кожним роком.

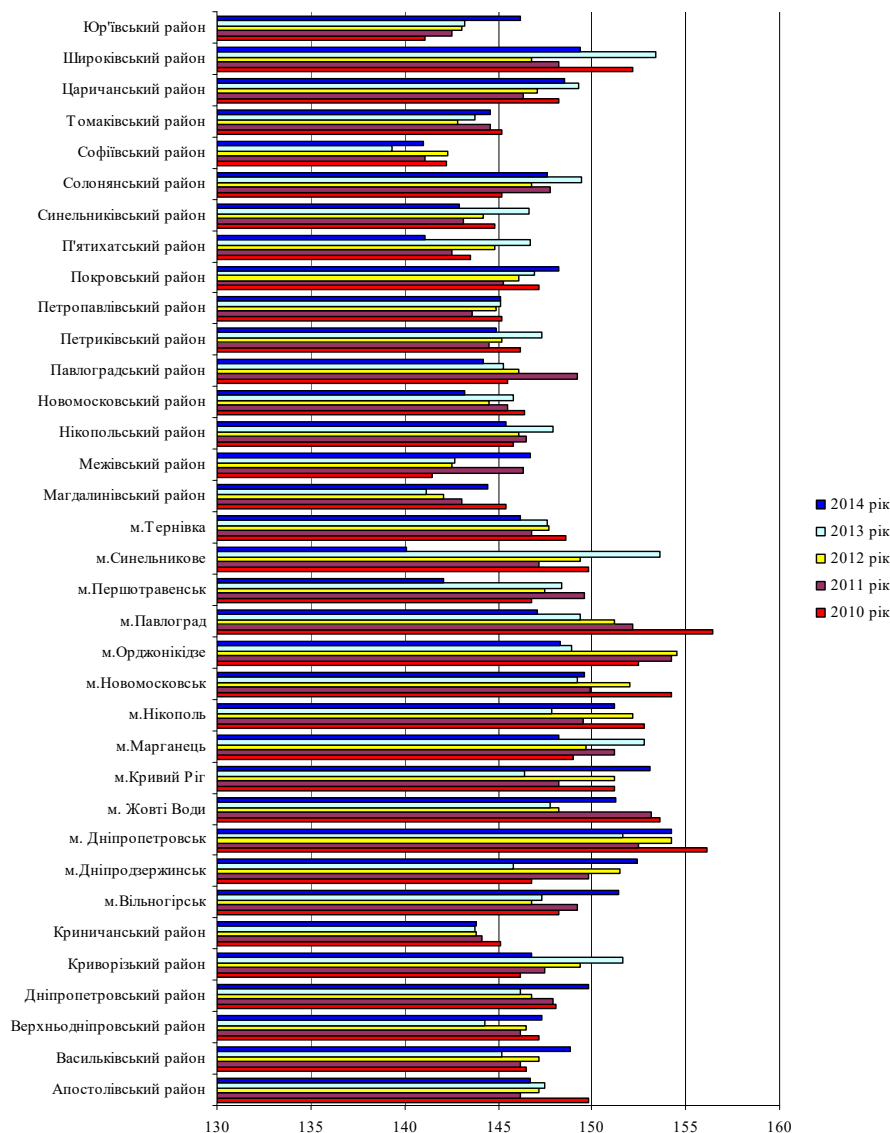

Рис. 7. Усереднений бал ЗНО 2010-2014 років в Дніпропетровській області

Результати територіального розподілу показників усередненого показника рівня знань з усіх навчальних предметів показали вищий рівень знань на урбанізованих територіях (в обласному центрі та містах обласного підпорядкування). Найвище значення характерне для обласного центру – місті Дніпропетровську (нині Дніпрі), усереднений показник рівня знань учнів кожного досліджуваного року перевищував 150 балів. В усіх інших містах обласного підпорядкування спостерігалось значення приближене до 150 балів. В сільських районах усереднений показник ЗНО коливається в проміжку між 139 до 152 балів. Найвищі показники розраховані в Широківському, Павлоградському, Нікопольському районі, які межують з великими містами. Найнижчі

результати тестування зафіксовані в Юр'ївському, Софіївському районах. Такий розподіл результатів можна пояснити, тим що рівень знань в сільських школах значно нижчий ніж у міських, що пов'язано з дефіцитом кваліфікованих викладацьких кадрів в школах та недостатнім матеріально-технічним забезпеченням. Крім того, сільські школи практично не реформувались та не проводилась модернізація. В сільській місцевості для обдарованої молоді практично не створювались заклади нового типу (гімназії, колегіуми, ліцеї).

Висновки. Дане дослідження дозволило провести територіальну та часову диференціацію основних показників зовнішнього незалежного оцінювання в містах та районах Дніпропетровської області.

Література:

1. Лікарчук І. Л. Зовнішнє незалежне оцінювання - 2007 / І. Л. Лікарчук // Освіта України : 2007.- №10.- С. 109-111.
2. Лікарчук, І. Л. Зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Інформаційні матеріали / І. Л. Лікарчук (наук. ред.) та ін.. – Український центр оцінювання якості освіти. – К., 2007. – 288 с.
3. Офіційний веб-сайт Міністерство освіти і науки про освіту [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/>
4. Офіційний веб-сайт статистичних даних Українського центру оцінювання якості освіти Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://stat.testportal.gov.ua/>

References:

1. Likarchuk I. L. Zovnishne nezalezhne otsinyuvannya - 2007 / I. L. Likarchuk // Osvita Ukrayini : 2007.- №10.- S. 109-111.
2. Likarchuk, I. L. ZovnishnE nezalezhne otsinyuvannya navchalnih dosyagnen vipuskniv zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv. Informatsiyni materiali / I. L. Likarchuk (nauk. red.) ta in.. – Ukrayinskiy tsentr otsinyuvannya yakosti osviti. – K., 2007. – 288 s.
3. Ofitsiyniy veb-sayt Ministerstvo osviti i nauki pro osvitu [Elektronniy resurs]. - Rezhim dostupu: <http://mon.gov.ua/activity/education/>
4. Ofitsiyniy veb-sayt statistichnih danih Ukrayinskogo tsentru otsinyuvannya yakosti osviti Dnipropetrovskoyi oblasti [Elektronniy resurs]. - Rezhim dostupu: <http://stat.testportal.gov.ua/>

Аннотация:

Виктор Грушка. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВНЕШНЕГО НЕЗАВИСИМОГО ОЦЕНИВАНИЯ В ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

Внешнее оценивание учебных достижений выпускников учебных заведений системы общего среднего образования и желающих поступить в высшие учебные заведения осуществляется более чем в 150 странах мира и характеризуется разнообразием подходов. Однако общим для них является то, что в конце общего среднего образования экзамен для сертифицированного оценивания выпускников старшей школы, как правило, является внешним. Это гарантирует высокий уровень его объективности, получения достоверных данных, об учебных достижениях, степень их соответствия нормативным требованиям, социальным и личностным ожиданиям.

В данном исследовании, на основе статистических данных, которые отображают основные показатели внешнего независимого оценивания в Днепропетровской области, проведен анализ динамики общего количества участников тестирования, анализ количества участников, по выбранным предметам по районам и городам области. Проанализированы результаты внешнего независимого оценивания по каждому предмету отдельно и усредненные показатели. Обнаружены территориальные отличия по количеству участников тестирования, которое приходится на одно учебное заведение.

В течение исследуемого периода, сформировалась наиболее постоянный перечень предметов для прохождения внешнего независимого оценивания, с вариациями максимум в один предмет. Для всех рассмотренных лет обязательным для составления оставался украинский язык и литература, и только в 2010 году – история Украины или математика на выбор, в зависимости от предпочтений абитуриента.

Результаты территориального распределения показателей усредненного показателя уровня знаний по всем учебным предметам показали более высокий уровень знаний на урбанизированных территориях (в областном центре и городах областного подчинения). Наивысшее значение характерно для областного центра – города Днепропетровск (в настоящее время Днепр), усредненный показатель уровня знаний учеников каждого исследуемого года превышал 150 баллов. Во всех других городах областного подчинения наблюдалось значение приближенное к 150 баллам. В сельских районах усредненный показатель внешнего оценивания колеблется в промежутке между 139 и 152 баллов. Наивысшие показатели наблюдаются в Широковском, Павлоградском, Никопольском районах, которые граничат с большими городами. Самые низкие результаты тестирования зафиксированы в Юрьевском, Софиевском районах. Такое распределение результатов можно объяснить, тем что уровень знаний в сельских школах значительно ниже, чем в городских.

Ключевые слова: внешнее независимое оценивание, учебное заведение, тестирование, количество участников внешнего независимого оценивания.

Abstract:

Victor Grushka. SPATIO-TEMPORAL PECULIARITIES OF EXTERNAL INDEPENDENT EVALUATION IN THE DNEPROPETROVSK REGION.

External evaluation of educational achievements of graduates of educational institutions of the system of general secondary education and those who want to enter higher education institutions is carried out in more than 150 countries and is characterized by a variety of approaches. However, it is common for them that at the end of the general secondary education, the exam for certified graduation of high school graduates is usually external. This guarantees a high level of its objectivity, obtaining reliable data, educational achievements, the degree of their correspondence with regulatory requirements, social and personal expectations.

In this study that is based on the statistical data that show the main indicators of external independent evaluation in the Dnepropetrovsk region, an analysis of the dynamics of the total number of participants in the testing, an analysis of the number of participants in selected subjects by districts and cities of the region has been held. The results of external independent evaluation for each subject and averaged indicators are separately analyzed. There were territorial differences in the number of participants in the testing for one educational institution.

During the period under study, the most constant list of subjects for the passing of external independent evaluation was formed, with variations of a maximum of one subject. For all considered years, the Ukrainian language and literature remained compulsory for forming, and only in 2010 applicants could choose the history of Ukraine or mathematics, depending on the applicant's preferences.

The results of the territorial distribution of the indicators of the average indicator of the level of knowledge in all subjects showed a higher level of knowledge in the urbanized territories (in the regional center and cities of regional subordination). The highest value is typical for the regional center - the city of Dnepropetrovsk (now Dnepr), the average indicator of the students' level of knowledge of each year under study exceeded 150 points. In all other cities of regional subordination, a value close to 150 points was observed. In rural areas, the average value of external assessment varies between 139 and 152 points. The highest rates are observed in Shirokovskiy, Pavlograd, Nikopol districts, which border on large cities. The lowest testing results were recorded in Yuryevsky, Sofievsky districts. This distribution of results can be explained by the fact that the level of knowledge in rural schools is much lower than in urban schools.

Keywords: external independent evaluation, educational institution, testing, number of participants in external independent evaluation.

Надійшла 03.05.2017р.

УДК 39:911.3 (=161.2:1-87)

Андрій ЗУБИК

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ЕТНОМОВНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ПЕРЕПИСАМИ НАСЕЛЕННЯ 2002 ТА 2010 РР.

У статті розглянуто та проаналізовано причини зменшення чисельності української діаспори в Росії у розрізі адміністративних одиниць середньої ланки. У ході дослідження встановлено, що на динаміку чисельності та асиміляційні процеси впливають близькість до України, наявність трудової міграції та етнічна специфіка регіону проживання. За результатами переписів складено карти розселення української діаспори.

Ключові слова: українська діаспора, розселення, асиміляція, етногеографічні та етномовні процеси, етнічна меншина.

Постановка проблеми. У Російській Федерації проживає найчисельніша українська діаспора у світі. Українська діаспора у цій країні почала формуватися ще до поч. ХХ ст., частина українців стали діаспорою внаслідок процесів державного розмежування у 20-их рр. ХХ ст. Після проголошення незалежності українська діаспора у Російській Федерації поповнюється українськими трудовими мігрантами. З огляду на анексію Криму, російську агресію на сході України актуальним завданням є налагодження зв'язків із українською діаспорою, надання їй всебічної допомоги. За неофіційними даними у країні проживає від п'яти до десяти мільйонів українців, в той час як переписи населення подають значно менші цифри. Безсумнівно, що значна частка українців асимілювалися внаслідок змішаних шлюбів, відсутності зв'язків з історичною батьківщиною та неможливості повноцінно організувати етнокультурне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика української діаспори недостатньо репрезентована в науковій географічній літературі останніх років. Відсутнє комплексне дослідження української діаспори, в основному в наукових статтях актуальними є дослідження розселення українців у найбільших країнах їхнього розселення (Російська Федера-

ція, США, Канада, Казахстан) тощо. Іншою проблемою є використання науковцями застарілих даних щодо чисельності української діаспори. Зокрема, для встановлення чисельності українців на пострадянському просторі науковці досі використовують дані перепису населення 1989 р. Після 1989 р. у країнах колишнього СРСР проведено один-два переписи населення результати яких є у вільному доступі на web-сайтах національних служб статистики.

Серед найважливіших джерел інформації про українську діаспору можна назвати монографічні видання А. Ленчук-Павличко «Ukraine and Ukrainians throughout the World» [22], В. Кабузана «Украинцы в мире», В. Трошинського та А. Шевченка «Українці в світі» [20], С. Лазебника «Зарубіжні українці» [8], «Ukraine a Concise Encyclopedia», над якою працював В. Кубійович. В контексті дослідження української діаспори у Російській Федерації варто виокремити працю Ф. Заставного «Східна українська діаспора». У книзі висвітлюється історія еміграції з України і поселення українців у різних регіонах царської Росії та колишнього Радянського Союзу. На основі дореволюційних, міжвоєнних і повоєнних переписів населення, матеріалів про масові депортації українців за роки радянської вла-

ди подаються докладні відомості про розселення українців в усіх республіках, краях та областях колишньої Російської імперії, особлива увага приділяється формуванню української діаспори на історичних українських землях в Росії – Кубані, Слобожанщині тощо [9].

В цих дослідженнях розкриті політичні, соціально-економічні причини еміграції з України, подано демографічну характеристику українців, які проживають поза межами України, описано соціо- та демогеографічні процеси у середовищі української діаспори, проаналізовано зміни у етнічній території України. Загалом ці праці наводять дані переписів населення 1989 р. та оціночні дані першої половини 90-х рр. ХХ ст.

Інформаційною основою дослідження стали результати переписів населення 2002 та 2010 рр. Програма перепису населення Російської Федерації успадкувала ті ж етнокультурні критерії, які використовувалися при переписі населення 1989 р. Проте, через те, що перепис населення передбачає добровільність відповідей на запитання, частина населення через політичні, етнічні, мовні чи релігійні погляди не відповідає на окремі запитання переписного листа. Іншою причиною, яка впливає на об'єктивність результатів переписів населення, є фальсифікування результатів переписів з метою заниження/збільшення окремих показників. Незважаючи на ці обставини, переписи населення є одним із найважливіших джерел про етнічну чи етномовну ситуацію у країні чи окремому регіоні.

Метою статті є аналіз змін у чисельності та розселенні української діаспори, поширення української мови, як рідної у Російській Федерації, за переписами населення 2002 та 2010 рр. у розрізі адміністративних одиниць середньої ланки.

Виклад основного матеріалу. Після 1989 року у країні провели два переписи населення 2002 та 2010 рр., згідно результатів яких встановлено, що у Російській Федерації проживало 2942961 та 1927988 українців відповідно. В порівнянні з переписом населення 2002 р. зменшення чисельності українців становило 34,5%. Причинами зменшення чисельності українців за міжпереписний період 2002-2010 рр. є рееміграція на історичну батьківщину, природне зменшення чисельності та асиміляція.

Важливим чинником, який впливає на українську діаспору в країні, є внутрішня політика стосовно етнічних меншин. Російська Федерація використовує ту ж політику стосовно етнічних меншин, що і СРСР. У країні створе-

но видимість того, що дотримуються формальні права етнічних меншин, – створено республіки, округи та автономні області. Як і в СРСР основою такої політики є тотальна русифікація, як діаспор, так і автохтонного населення багатьох регіонів. Внутрішня геополітика країни спрямована на асиміляцію етнічних меншин. Стосовно української діаспори це втілюється в обмеженні її мовного та культурного розвитку, всіляко пропагується не престижність належності до української нації [6, с. 34]. Залишається констатувати, що, з анексією Криму та вторгненням російських військ до України, антиукраїнська істерія у Російській Федерації лише посилилась.

Українська діаспора в Російській Федерації головню проживає у містах, рівень урбанізації українців за результатами перепису населення 2010 р. становить 76,6%. Власне, якщо на рівні країни порівняно з переписом населення 2002 р. рівень урбанізації змінився на 0,1%, то на рівні федеральних округів ситуація зовсім інша. Зокрема зміна рівня урбанізації порівняно з переписом 2002 р. становила – 0,5% у Центральному, +0,28 – Північно-Західному, –0,3 – Приволзькому, +0,37 – Південному, +2,46 – Північно-Кавказькому, +0,84 – в Уральському, –3,02 – Сибірському та –0,77 – в Далекосхідному федеральних округах відповідно.

За результатами переписів населення 2002 і 2010 рр., вищий від середньоросійського показника рівень урбанізації українців у Центральному, Північно-Західному та Уральському федеральному округах – 79,16, 84 та 86,53% відповідно, за результатами перепису населення 2010 р. Високий рівень урбанізації українців у Центральному та Північно-Західному федеральному округах можна пояснити великими осередками українців у Москві та Санкт-Петербурзі.

Вища від середньоросійського частка міського населення зафіксована в таких адміністративних одиницях Російської Федерації:

- Володимирській (79,19%),
- Іванівській (81,22%), Ярославській (79,92%) областях Центрального федерального округу;
- Республіці Комі (85,99), Калінінградській (82,01%), Мурманській (90,15%) областях Північно-Західного федерального округу;
- Астраханській області (80,6%) Південного федерального округу;
- Республіках Дагестан (82,46%), Кабардино-Балкарії, Північній Осетії-Аланії (82,74%) Північно-Кавказького федерального округу;
- Республіках Татарстан (91,46%), Удмур-

тія (82,77%), Чувашія (84,34%), Пермському краю (80,02%), Нижегородській (80,31%), Самарській (83,34%) та Ульяновській (78,18%) областях Приволзького федерального округу;

– Свердловській (85,08%), Тюменській (90,30%) та Челябінській (79,79%) областях Уральського федерального округу;

– Республіках Бурятія (81,59%), Тува (85,60%), Хакасія (77,63%), Забайкальському (79,88%) та Красноярському (82,28%) краях, Іркутській (82,71%), Кемеровській (87,64%), Новосибірській (78,06%) областях Сибірського федерального округу;

– Республіці Саха (Якутія) (94,78%), Камчатському краї (79,02%), Магаданській (95,83%), Сахалінській (77,31%) областях та Чукотському автономному округу (87,91%) Далекосхідного федерального округу.

У Москві та Санкт-Петербурзі за результатами перепису населення 2002 року проживало 254 тис. українців (2,4% від всього населення міста) та понад 87 тис. українців (1,9% від всього населення міста) відповідно [6, с.177]. У населенні Російської Федерації за результатами перепису населення 2002 р. частка української діаспори становила 1,94%, у 2010 – 1,36%. За чисельністю це третій етнос після росіян (79,8%) та татар (3,8%). У розрізі адміністративних одиниць середньої ланки вищі абсолютні та відносні показники зменшення чисельності української діаспори зафіксовані на сході країни [21].

Найменше скоротилася чисельність української діаспори у Єврейській автономній області, Республіці Татарстан, Ленінградській, Московській, Вологодській, Тюменській, Липецькій областях, Ямало-Ненецькому та Ханти-Мансійському автономних округах та м. Санкт-Петербург. Причинами такої відносно меншої зміни є:

– сприятливіша вікова структура, пов'язана із постійною трудовою міграцією українців, що передбачає збереження зв'язку із співгромадянами (Тюменська область, Ямало-Ненецький та Ханти-Мансійський автономний округи, Ленінградська область та Санкт-Петербург);

– відмінність у культурі та релігії представників національних утворень, що ускладнює процеси етнічної асиміляції (Республіка Татарстан);

– вищий рівень етнічної свідомості, діяльність українських інституцій та організацій у великих адміністративних центрах (Москва та Санкт-Петербург).

За 2002–2010 рр. найсуттєвіше чисельність українців зменшилась у Чукотському

автономному округу, Республіках Дагестан, Інгушетія, Чечня, Камчатському, Красноярському та Приморському краях, Амурській, Магаданській та Сахалінській областях. Відносні зміни становили від 66,2% (Чукотський автономний округ) до 44,4% (Сахалінська обл.), порівняно з переписом населення 2002 р. Загалом причини полягають у:

– суворих природно-кліматичних умовах, що призводить до внутрішньої міграції українців;

– нестабільній геополітичній ситуації та збройних конфліктах (Дагестан, Чечня та Інгушетія);

– зміні поколінь (Північнокавказький федеральний округ, Красноярський, Хабаровський та Забайкальський краї, Магаданська та Іркутська області та Республіка Комі) (рис. 1).

У розрізі федеральних округів за міжпереписний період 2002–2010 рр. відбулися незначні зміни в розселенні українців у Південному, Північно-Західному, Північнокавказькому та Приволзькому федеральних округах. У Центральному та Уральському федеральних округах вона збільшилась передусім через українську трудову міграцію. Зменшення у Сибірському та Далекосхідному федеральних округах є наслідком асиміляції (табл. 1) [21].

За переписом населення 2002 р., у Центральному федеральному округу країни зосереджувалася найбільша частка українців (26%, 756 087 осіб). Це пояснюється тим, що частина Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської областей є українськими етнічними територіями. Московська область та м. Москва традиційно приймають українських трудових мігрантів.

Потоки українських трудових мігрантів спрямовані до м. Санкт-Петербург. Республіка Комі була місцем розташування таборів, куди відправляли “ворогів народу”, тому тут проживає значна кількість українців, які після звільнення тут залишилися. У Мурманській області українці здебільшого працюють на риболовецькому та торговельному флотах, велика частка військовослужбовців та їх сімей, спеціалістів, які працюють на об'єктах гірничодобувної та хімічної промисловості, переважають мігранти останніх десятиліть [7, с. 100–101].

Місцем проживання значної частини українців є Уральський федеральний округ: велика кількість українців проживає у Свердловській, Тюменській, Челябінській областях. У Тюменській області є місця видобутку нафти та газу, туди з часів Радянського Союзу скеровували спеціалістів з України. Українська діас-

пора на Уралі почала формуватися ще з кінця XVIII ст., поволі зростала упродовж першої половини XIX ст. і на початку XX ст. Українці заселяли сільськогосподарські території, одночасно з тим розвивалося промислове виробництво, що вимагало залучення робочої сили з

інших територій, у тому числі з України. Урал виконував роль «стартового майданчика» на шляху до освоєння Сибіру і Далекого Сходу як основний район формування груп переселенців [7, с. 80].

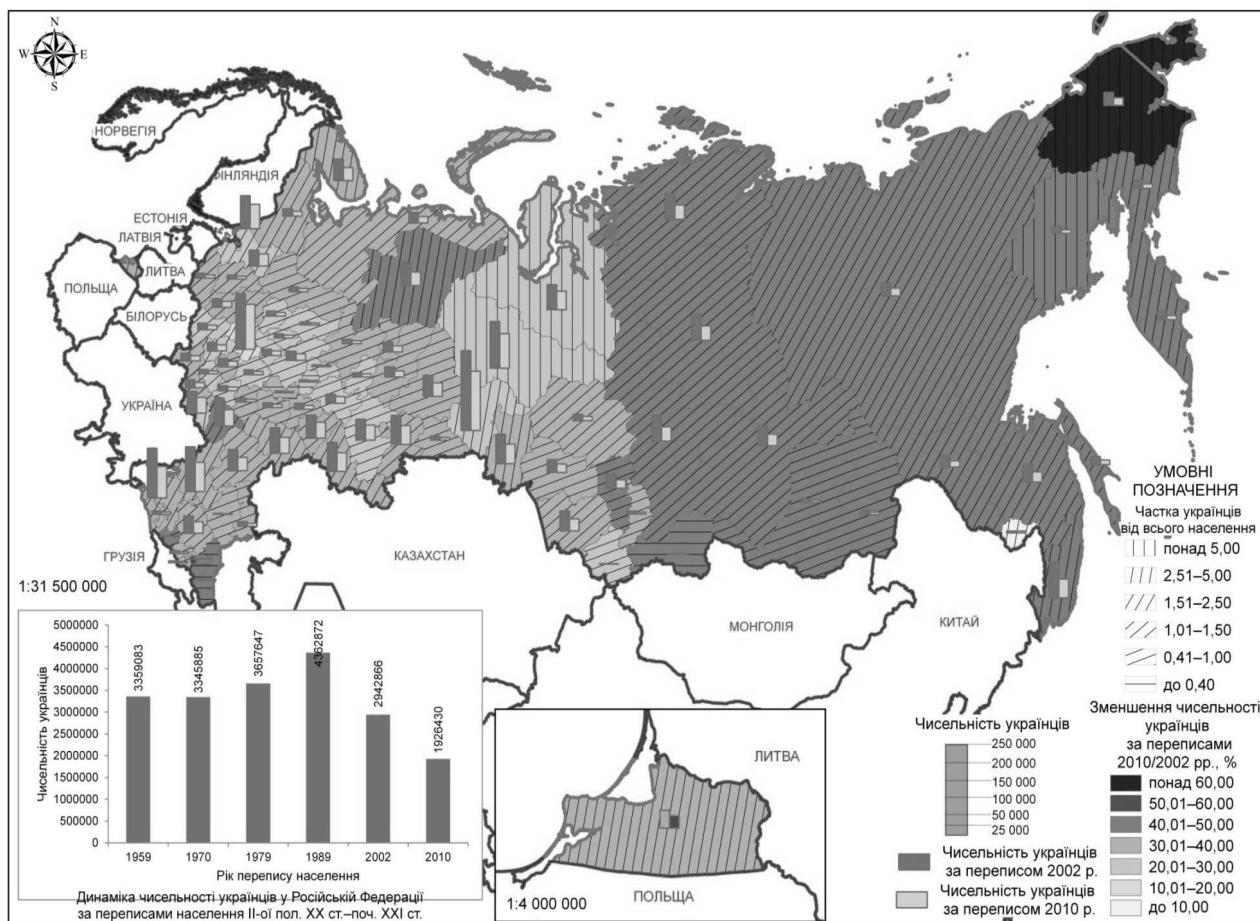

Рис. 1. Зміни в чисельності, частка українців від усього населення в розрізі адміністративних одиниць за переписами 2002 р. і 2010 р.

Таблиця 1

Абсолютні та відносні зміни в чисельності українців у розрізі федеральних округів Російської Федерації за переписами населення 2002 та 2010 рр.

Федеральний округ	Чисельність українців за переписами населення		Частка українців від всього українського населення країни		Зміна чисельності українців у порівнянні з 2002 р., осіб	Відносні зміни у чисельності українців у порівнянні з 2002 р., %
	2002 р.	2010 р.	2002 р.	2010 р.		
Далекосхідний	282029	154944	4,21	2,46	-127085	-45,06
Південний	330742	212674	2,37	1,54	-118068	-35,70
Північно-Західний	377456	254239	2,70	1,87	-123217	-32,64
Північнокавказький	65880	40494	0,74	0,45	-25386	-38,53
Приволзький	402320	272385	1,29	0,91	-129935	-32,30
Сибірський	373265	226860	1,86	1,18	-146405	-39,22
Уральський	355087	249915	2,87	2,07	-105172	-29,62
Центральний	756087	514919	1,99	1,34	-241168	-31,90
Росія	2942876	1927988	2,03	1,35	-1016436	-34,54

Сибірський федеральний округ є місцем проживання чисельної української діаспори. Передусім це Республіка Алтай, Алтайсь-

кий край, Красноярський край, Іркутська, Омська області. Тут зосереджувалася система таборів, згодом тут проводилися т. зв. «оргна-

бори» з метою господарського освоєння Сибіру.

У Далекосхідному федеральному окрузі значна кількість українців сконцентрована у Приморському краю. Наприкінці 70-х – поч. 80-их рр. XIX ст. переселенські потоки помітно зросли. Сюди скеровували селян з метою сільськогосподарського освоєння цих територій. Переселяючись на Далекий Схід, українці принесли туди українську мову, культуру, народні звичаї [6, с. 163; 7, с. 91–92].

Перепис населення 2002 р. зафіксував у Краснодарському краї лише 131,8 тис. українців. Сьогодні здебільшого це іммігранти з України повоєнного періоду. Нашадки українців Кубані переважно позиціонують себе як росіяни. Понад 17 тис. жителів Краснодарського краю ідентифікували себе у 2002 р. як коза-

ки. Деякі відгалуження козацьких організацій виявляють симпатії до України, хоча є намагання скерувати їх в антиукраїнському напрямі.

Регіонами компактного проживання українців стали Магаданська, Мурманська, Тюменська області, Республіка Комі, Ханті-Мансійський, Ямало-Ненецький, Таймирський, Чукотський автономні округи, де частка українців становить понад 6%. У Камчатській, Омській, Амурській областях, Приморському та Хабаровському краях, у Республіці Саха (Якутія) частка українців становить від 3,6% до 5,8%. У європейській частині країни, окрім північних територій, досить значною є частка українців в Калінінградській (4,9%), Білгородській (3,8%) та Оренбурзькій (3,5%) областях (див. рис. 2–3) [6, с. 177, 21].

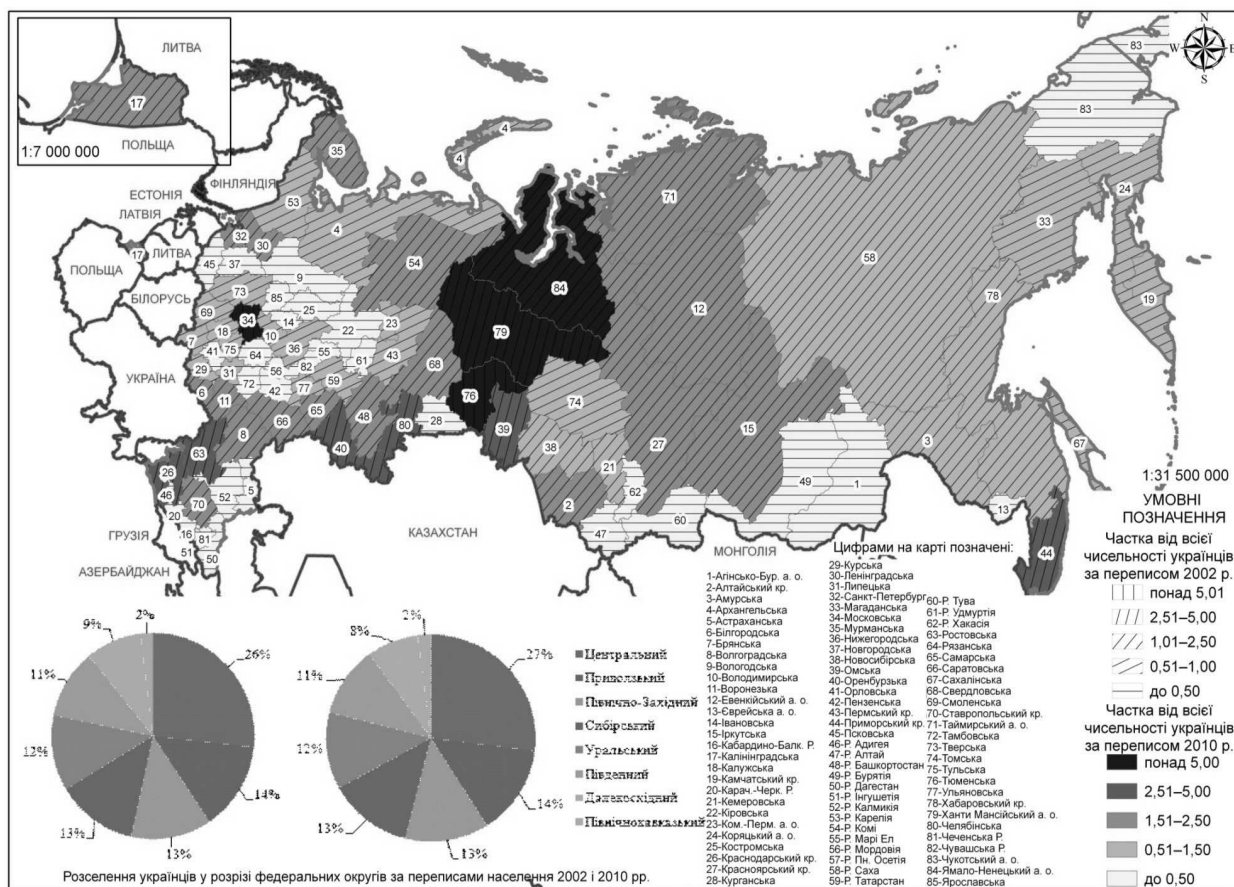

Рис. 2. Частка від усієї чисельності українців в розрізі адміністративних одиниць за переписами населення 2002 р. і 2010 р. [21].

За результатами переписів населення 2002 та 2010 рр. можна виділити основні ареали проживання української діаспори в Російській Федерації. Найбільше українців проживає в Тюменській області та м. Москва – 8,16 та 7,99% від усієї чисельності українців у країні. Значні українські осередки є у Московській області (6,20), Краснодарському краї (4,34), Ростовській області (4,04), м. Санкт-Петербург (3,34), Омській (2,69) та Челябінській об-

ластях (2,60), Приморському краї (2,59), Оренбурзькій (2,57), Воронежській (2,23), Самарській (2,19), Саратовській (2,18) і Білгородській областях (2,17%) та Республіці Башкортостан (2,07), сумарно тут проживає 44,52% від усієї чисельності українців. За переписом населення 2010 р. адміністративні одиниці можна згрупувати за чисельністю українців для просторової характеристики населення (табл. 2).

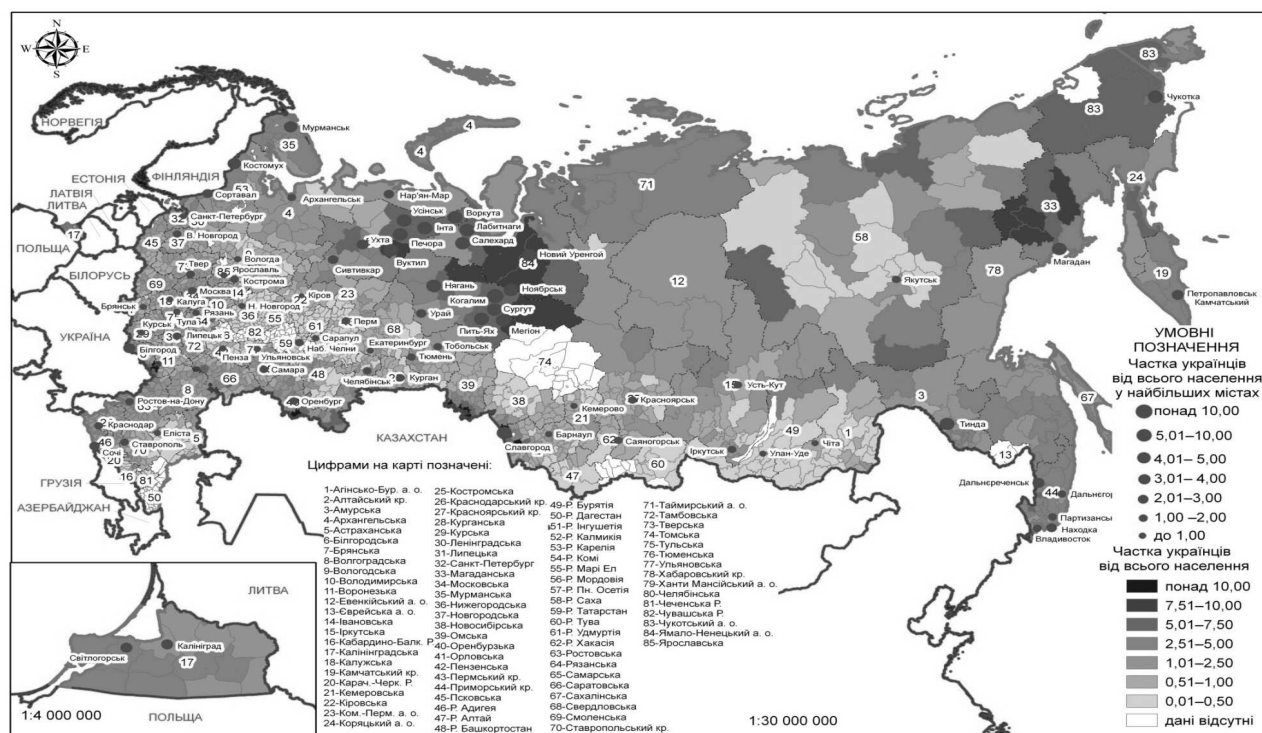

Рис. 3. Частка українців від усього населення у розрізі районів Російської Федерації за переписом населення 2010 р. [21].

Таблиця 2

Розподіл адміністративних одиниць Російської Федерації за чисельністю українців у розрізі федеральних округів за переписом населення 2010 р.

	до 10 тис.	10–20 тис.	20–40 тис.	40–50 тис.	50 тис. і більше
Центральний	7	7	—	2	2
Північно-Західний	3	2	4	—	1
Приволзький	5	4	1	3	—
Південний	3	—	1	—	2
Північнокавказький	6	—	1	—	—
Сибірський	3	1	5	1	1
Уральський	2	—	1	1	3
Далекосхідний	5	3	2	—	—
Усього	34	17	15	7	9

Середня чисельність українців у адміністративній одиниці за переписом населення 2002 р. становила 38 197 осіб, у 2010 р. – 25 233 осіб. За результатами цього ж перепису у 22 адміністративних одиницях чисельність українців була понад 50 тис. осіб, у 2010 р. їх було вісім – Краснодарський край, Санкт-Петербург, Москва, Ростовська, Омська, Тюменська, Челябінська та Московська області.

Найвищу частку українців у населенні зафіксовано в Ямало-Ненецькому автономному окрузі, де в 2002 р. українці становили 13% від усього населення. Якщо в окремих адміністративних одиницях частка українців у населенні вища, ніж в середньому по країні, то в більшості – нижча.

Наприклад, у Центральному федеральному окрузі, за результатами перепису населення

2010 р., частка українців в населенні коливалася від 0,7% (Тамбовська область) до 2,7% (Білгородська область), у Північно-Західному – від 0,7% (Вологодська область) до 4,3% (Мурманська область), у Південному – 0,5% (Республіка Калмикія) до 1,8% (Ростовська область), у Північно-Кавказькому від 0,03% (Чеченська Республіка) до 1,1% (Ставропольський край), у Приволзькому – від 0,4 (Чувацька Республіка) до 2,4 (Оренбурзька область), у Уральському – від 0,4 (Республіка Мордовія) до 9,4% (Ямало-Ненецький автономний округ), Сибірському – 0,6 (Республіка Бурятія) до 2,6% (Омська область), у Далекосхідному – від 0,2 (Республіка Тува) до 6,3% (Магаданська область). Показово, що максимальну частку українці становили в тих адміністративних одиницях, території яких частко-

во є українськими етнічними землями (Білгородська, Ростовська області, Ставропольський край), місця заслання українців (Омська, Магаданська області) та території, куди відправляли на роботу українських спеціалістів (Ямало-Ненецький автономний округ, Мурманська область) (рис. 2–3).

Автохтонне українське населення проживає в Білгородській, Брянській, Воронежській, Курській та Ростовських областях, Краснодарському та Ставропольському краях. За 2002–2010 рр. чисельність українців на цих територіях зменшилась (табл. 3) [13–19].

Таблиця 3

Абсолютні та відносні зміни в чисельності українців у областях, що включають українські етнічні землі в Російській Федерації, за переписами населення 2002 та 2010 рр.

Адміністративна одиниця	Рік перепису		Зміна частки у населенні, %	Зміни в абсолютній чисельності українців	Зміни у відносній чисельності, %
	2002	2010			
Брянська обл.	20214	13769	–0,4	–6445	–31,9
Курська обл.	20920	13643	–0,5	–7277	–34,8
Ставропольський край	45872	30373	–0,6	–15499	–33,8
Білгородська обл.	57846	41914	–1,1	–15932	–27,5
Воронезька обл.	73716	43054	–1,3	–30662	–41,6
Ростовська обл.	118486	77802	–0,9	–40684	–34,3
Краснодарський край	131774	83746	–1,0	–48028	–36,5

У цих адміністративних одиницях проживало 15,93% (2002 р.) та 15,8% (2010 р.) від усієї чисельності української діаспори у країні. Українці переважно проживають в містах, за винятком Воронежської області, де понад половина населення проживає у селах. Частка українців, які проживають у містах, є нижчою від середнього показника по країні – 76,55 (2010 р.).

Якщо за міжпереписний період 2002–2010 рр. чисельність українців у Російській Федерації зменшилась на 34,5%, то у Краснодарському краї, Воронежській та Курській областях вона була більшою від середнього показника по країні – 36,5, 41,6 та 34,8% відповідно. Загалом частка українців від усього населення в розрізі районів відповідає загальним тенденціям по країні, частка українців не перевищує 3%. Вища частка українців зафіксована у прикордонних з Україною районах.

У Білгородській області найвища частка українців зафіксована у Ровенському (6,9%), Білгородському (4,8%), Грайворонському (4,4%), Шебекінському (3,6%), Червонояржуському (3,1%), Борисовському (3,1%) районах, м. Шебекіно (3,5%) та Білгород (3,4). У розрізі районів Воронежської області встановлено, що українці компактно проживають в Ольховатському, Россошанському, Підгоренському та Кантемирівському районах, де українці становлять 32,13, 12,90, 9,25 та 5,59% від усього населення. Незначна частка українців проживає в Курській області, у розрізі районів вища частка українців зафіксована в Глушківському (3,05%), Коренівському (2,25%) та Суджанському (1,66%) районах. Частка

українців у розрізі районів Краснодарського та Ставропольського країв не перевищує 3% від усього населення, що свідчить про значні асиміляційні процеси (рис. 4). Загалом на українських етнічних територіях відбувається зменшення чисельності українців, темпи якого відповідають загальноросійським тенденціям.

Перепис населення 2002 р. реєстрував володіння респондентом російською та іншими мовами. За результатами перепису населення 2002 р. українською мовою володіли 1 815 610 українців, що становить 61,7% від всього загалу українців. Українська є рідною мовою для 23,8% українців, російську, як рідну, вказали 75% українців. У Північнокавказькому (31,34%), Уральському (28,83%) та Центральному (27%) федеральних округах частка українців з рідною українською мовою вища від середнього показника по країні [21].

У розрізі федеральних округів частка українців з рідною українською мовою колилася від 15,1% (Сахалінська обл.) до 25% (Республіка Саха (Якутія) у Далекосхідному; для Північно-Західного федерального округу – від 17% (Республіка Комі) до 29,5% (Вологодська обл.); для Південного – 20,9% (Краснодарський край) до 46,8% (Республіка Калмикія); у Північнокавказькому – від 28% (Ставропольський край) до 48,4% (Карачаєво-Черкеська Республіка); Приволзькому – від 23% (Республіка Башкортостан) до 40,5% (Республіка Мордовія); Сибірському – від 10,2% (Омська обл.) до 27,8% (Забайкальський край); Уральському – від 14,4% (Челябінська обл.) до 37,9% (Ямало-Ненецький автономний округ); у Центральному – від 10,9% (Воронезька обл.)

до 37,7% (м. Москва) (рис. 5) [21].

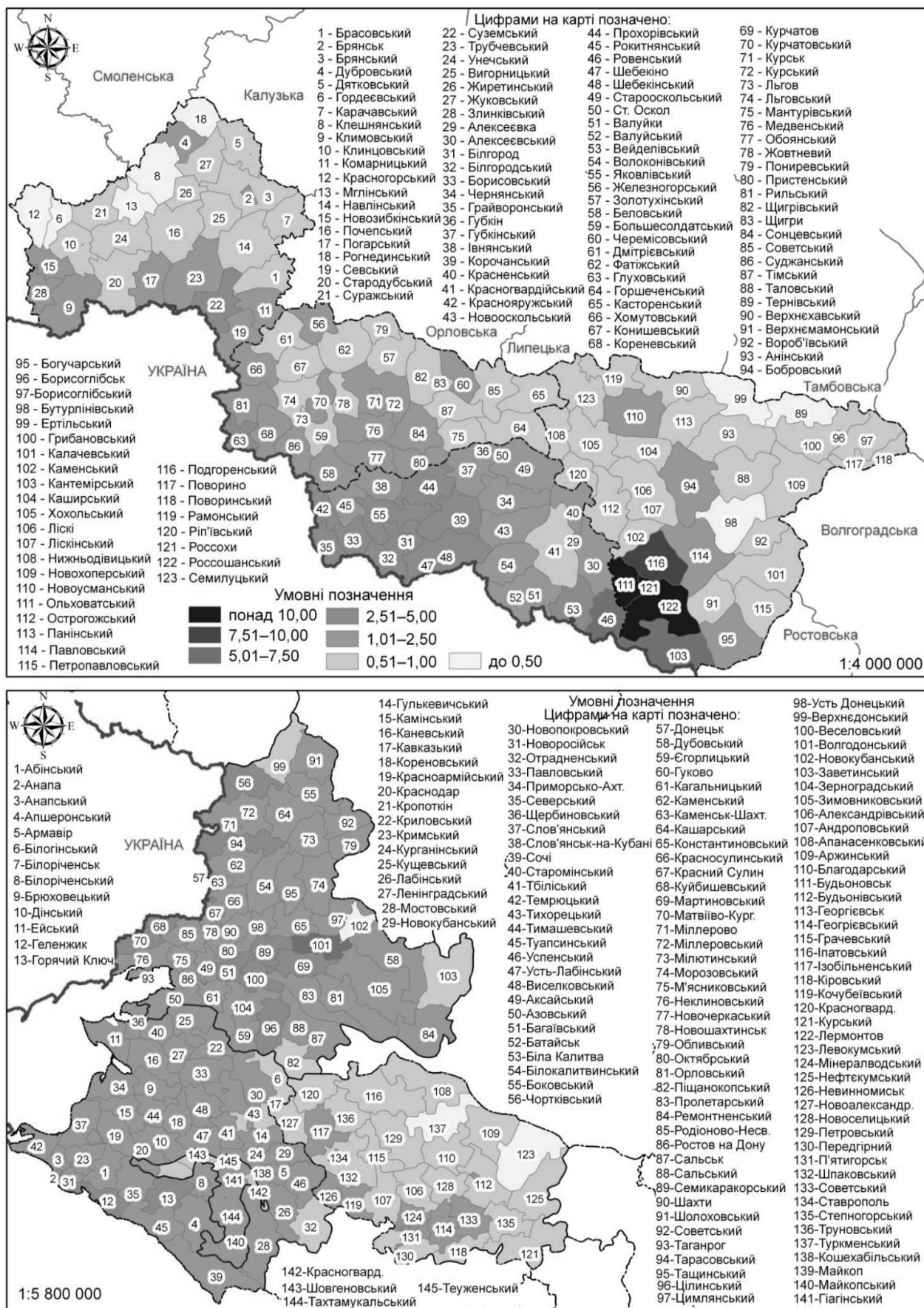

Рис. 4. Розселення українців на українських етнічних землях у складі Російської Федерації за переписом населення 2010 р. [15–19].

У більшості адміністративних одиниць Російської Федерації частка українців з рідною українською мовою становить 20–30%. До 20% українців, які вказали українську як рідну, проживає у 18 адміністративних одиницях, 30–

50% українців – у 15. Понад третина українців, які вказали українську рідною мовою, мешкає в Центральному федеральному окрузі, дещо менше в Уральському та Північно-Західному федеральних округах – 16 та 13% відповідно.

Рис. 5. Етномовна відповідність українців у розрізі адміністративних одиниць Російської Федерації за переписом населення 2010 р. [21].

Висновки. Наступний перепис населення в Російській Федерації може показати значне зменшення чисельності української діаспори. Це пов'язано із загостренням політичних стосунків між Російською Федерацією та Україною. Українці, які проживають у країні, через політичну ситуацію під час перепису населення не вказуватимуть українську національність. Може стати жорсткішою етнічна політика стосовно українців, яка реалізуватиметься в ускладненні умов праці для українських трудових мігрантів, обмеженні діяльності українських товариств та організацій. У Далекосхідному та Сибірському федеральних округах може відбутися зменшення частки українців через значну віддаленість від України, асиміляційні процеси, що ведуть до втрати національної ідентичності.

Реалізація європейського вектору може спричинити послаблення зв'язку з історичною

батьківщиною української діаспори в Російській Федерації. Загалом українці в країні зберігають власну етнічну самосвідомість та протистоять асиміляційним процесам. Через змішані україно-російські шлюби, наявність трудових мігрантів, які працюють як в Україні, так і в Російській Федерації, здійснюється обмін інформацією та матеріальними ресурсами. Незавершеність організаційного становлення громад, високий рівень дисперсії, слабкий фінансово-економічний стан, внутрішні непорозуміння, роз'єднаність української діаспори, відсутність політики української держави, спрямованої на збереження національної ідентичності українця в Російській Федерації як основи для реалізації спільних для України та українства пострадянського простору стратегічних планів, у майбутньому ускладнює, якщо не унеможливує розвиток української діаспори у Російській Федерації.

Література:

1. Бабу́та, М. Н. Украинские этнолокальные группы в Восточной Европе (конец XIX–XX вв.) [Текст] / М. Н. Бабу́та // Известия Томского политехнического университета. – 2012. – №6. – С. 214–217.
2. Боєчко, В. Кордини України: історична перспектива та сучасний стан [Текст] / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К., 1994. – 173 с.
3. Винниченко, І. І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис [Текст] / І. І. Винниченко. – Житомир: Льонек, 1992. – 112 с.
4. Винниченко, І. І. Закордонне українство [Текст] / І. І. Винниченко // Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям (матеріали науково-практичної конференції, м. Донецьк, 17 грудня 2004 р.). – Донецьк. – 110 с. – С. 8–14.
5. Гольцов, А. Г. Внутрішня етнічна геополітика в сучасній Російській Федерації [Текст] / А. Г. Гольцов // Наук. пр. МАУП. – К.: “Вид. дім “Персонал”. – 2012. – Вип. 3 (34). – С. 33–38.
6. Дністрянський, М. С. Етногеографія України [Текст] / М. С. Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
7. Западнюк, С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку [Текст] / С. О. Западнюк. – К., 2011. – 240 с.
8. Зарубіжні українці [Текст] / за ред. С. Ю. Лазебника, Л. О. Лещенка, Ю. І. Макара та ін. – К.: “Україна”, 1991. – 352 с.
9. Заставний, Ф. Д. Східна українська діаспора [Текст] / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
10. Зубик, А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії [Текст] / А. І. Зубик // Географія та туризм: наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-Пік, 2014. – Вип. 27. – С. 199–209.
11. Лагутов, Ю. Українці в Росії та росіяни в Україні: особливості національного розвитку в контексті етнополітики держав проживання [Текст] / Ю. Лагутов, А. Попок // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4. – С. 53–63.
12. Мазука, П. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності [Текст] / П. Мазука // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4 (5). – С. 91–102.
13. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Белгородській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belg.gks.ru>.
14. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Брянській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bryansk.gks.ru>.
15. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Воронежській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voronezhstat.gks.ru>.
16. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Краснодарському краю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krsdstat.gks.ru>.
17. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Курській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kurskstat.gks.ru>.
18. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Ростовській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rostov.gks.ru>.
19. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Ставропольському краю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stavstat.gks.ru>.
20. Трошинський, В. П. Українці в світі [Текст] / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с.
21. Федеральна служба державної статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perepis-2010.ru>.
22. Lencyk-Pawliczko, A. Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora [Text] / A. Lencyk-Pawliczko // University of Toronto Press, 1994. – 509 p.

References:

1. Babuta, M. N. Ukrainskie etnolokal'nye gruppy v Vostochnoy Evrope (konets KhKh–KhKh vv.) [Tekst] / M. N. Babuta // Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. – 2012. – №6. – S. 214–217.
2. Boyechko, V. Kordony Ukrayiny: istorychna perspektyva ta suchasnyy stan [Tekst] / V. Boyechko, O. Hanzha, B. Zakharchuk. – K., 1994. – 173 s.
3. Vynnychenko, I. I. Ukrayintsi v derzhavakh kolyshn'oho SRSR: istoryko-heohrafichnyy narys [Tekst] / I. I. Vynnychenko. – Zhytomyr: L'onok, 1992. – 112 s.
4. Vynnychenko, I. I. Zakordonne ukrainstvo [Tekst] / I. I. Vynnychenko // Kul'turni zv'yazky Donechchyny z ukraiyins'kym zarubizhzhym (materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi, m. Donetsk, 17 hrudnya 2004 r.). – Donetsk. – 110 s. – S. 8–14.
5. Hol'tsov, A. H. Vnutrishnya etnichna heopolityka v suchasniy Rosiys'kiy Federatsiyi [Tekst] / A. H. Hol'tsov // Nauk. pr. MAUP. – K.: “Vyd. dim “Personal”. – 2012. – Vyp. 3 (34). – S. 33–38.
6. Dnistrians'kyy, M. S. Etnoheohrafiya Ukrayiny [Tekst] / M. S. Dnistrians'kyy. – L'viv: Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2008. – 232 s.
7. Zapadnyuk, S. O. Mihratsiyi naselennya Ukrayiny: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku [Tekst] / S. O. Zapadnyuk. – K., 2011. – 240 s.
8. Zarubizhni ukraiyntsi [Tekst] / za red. S. Yu. Lazebnyka, L. O. Leshchenka, Yu. I. Makara ta in. – K.: “Ukrayina”, 1991. – 352 s.
9. Zastavnyy, F. D. Skhidna ukraiyins'ka diaspora [Tekst] / F. D. Zastavnyy. – L'viv: Svit, 1992. – 176 s.
10. Zubyk, A. I. Etnoheohrafichni protsesy v seredovyshchi ukraiyntsiy Rosiyi [Tekst] / A. I. Zubyk // Heohrafiya ta turyzm: nauk. zb. / Red. kol.: Ya. B. Oliynyk (vidp. red.) ta in. – K.: Al'fa-Pik, 2014. – Vyp. 27. – S. 199–209.
11. Lahutov, Yu. Ukrayintsi v Rosiyi ta rosiyany v Ukrayini: osoblyvosti natsional'noho rozvytku v konteksti etnopolityky derzhav prozhyvannya [Tekst] / Yu. Lahutov, A. Popok // Ukrayins'ki varianty. – 1998. – # 3–4. – S. 53–63.
12. Mazuka, P. Ukrayins'ka diaspora v Rosiyi: aktual'ni problemy zberezhen'nya natsional'noyi identychnosti [Tekst] / P. Mazuka // Stratehichni priorytety. – 2007. – #4 (5). – C. 91–102.
13. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Belgorodskoy oblasti. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://belg.gks.ru>.

14. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Bryanskoy oblasti. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://bryansk.gks.ru>.
15. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Voronezhskoy oblasti. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://voronezhstat.gks.ru>.
16. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Krasnodarskomu krayu. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://krsdstat.gks.ru>.
17. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Kurskoy oblasti. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://kurskstat.gks.ru>.
18. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Rostovskoy oblasti. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://rostov.gks.ru>.
19. Territorial'nyy organ Federal'noy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Stavropol's'komu krayu. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://stavstat.gks.ru>.
20. Troshchyn's'kiy, V. P. Ukrayintsi v sviti [Tekst] / V. P. Troshchyn's'kiy, A. A. Shevchenko. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 352 s.
21. Federal'naya sluzhba gosudarstvennoy statistiki [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.perepis-2010.ru>.
22. Lencyk-Pawliczko, A. Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora [Text] / A. Lencyk-Pawliczko // University of Toronto Press, 1994. – 509 p.

Аннотация:

А. И. Зубык. ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ И ЭТНОЯЗЫКОВЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ЗА ПЕРЕПИСЯМИ НАСЕЛЕНИЯ 2002 И 2010 ГГ.

Общественно-географические исследования украинской диаспоры актуальная задача для современной украинской географии. Украинская диаспора в России – наибольшая среди остальных украинских диаспор в мире. Обе страны объединяют не только границы, но и историческое прошлое. Украинская диаспора в стране третья по численности после русских и татар. За период между переписями населения 2002–2010 гг. в стране «исчезло» более 1 млн. украинцев. Несмотря на естественное сокращение численности, главной причиной уменьшения является ассимиляция.

В статье рассмотрены и проанализированы причины уменьшения численности украинской диаспоры в Российской Федерации в разрезе единиц среднего звена. Выделены административные единицы, где за период между переписями населения 2002–2010 гг. наиболее и наименее уменьшилась численность украинской диаспоры.

Информационной основой исследования стали результаты переписей населения 2002 и 2010 гг. Данные о численности и расселении украинцев получено через обработку таких этнокультурных критериев переписи населения, как «национальность» и «родной язык».

В ходе исследования установлено, что на динамику численности и ассимиляционные процессы влияют близость к Украине, наличие украинской трудовой миграции и этническая специфика региона, где проживает украинская диаспора. По типу поселений украинская диаспора урбанизированная, что ускоряет процессы этнической ассимиляции и влияет на интеграцию украинской диаспоры в среду титульного этноса. По результатам переписей населения составлено авторские карты расселения украинской диаспоры в Российской Федерации в разрезе административных единиц среднего и нижнего звена. Особое внимание уделено картографированию расселения украинцев на украинских этнических территориях в составе Российской Федерации.

Ключевые слова: украинская диаспора, ассимиляция, этническое меньшинство, расселение, этногеографические и этноязыковые процессы.

Abstract:

A. I. Zubyk. DYNAMICS OF NUMBER AND ETHNOLINGUISTIC PROCESSES OF UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIAN FEDERATION ON THE RESULTS CENSUSES OF POPULATION 2002 AND 2010 YEARS.

Social and geographical research of Ukrainian diaspora is an urgent task for modern Ukrainian geography. Ukrainian diaspora in the Russian Federation is the largest in the world. Both countries are united not only borders, but common history. Part of the Ukrainians in Russia Federation became diaspora as result of the processes delimitation state borders in the twentieth century. Ukrainian diaspora in the country is the third largest ethnic group after the Russians and Tatars. During the period between censuses of population 2002–2010 in country “disappeared” more than 1 million Ukrainians. Despite the natural reduction number of Ukrainians the main reason for downsizing is assimilation. An important factor that affects the Ukrainian diaspora in the country, there is an internal policy on ethnic minorities.

The article discusses and analyzes the reasons for reducing the number of Ukrainian diaspora in Russian Federation in terms of administrative units of middle range. Highlighted administrative units where number of Ukrainians decreased the most and least.

The information basis of the study based on the results of census 2002 and 2010 years, data on the number of Ukrainians and obtained through the study of ethno-cultural criteria of census such as “nationality” and “native language”.

The study found that population dynamics, assimilation processes, proximity to Ukraine, the presence of Ukrainian labor migration and ethnic specifics of the region where live a Ukrainian diaspora affecting to number of Ukrainians. Ukrainian diaspora are urbanized, which speeds up the process of ethnic assimilation and integration of

Ukrainians in the title ethnos. As a result of census maps had drawn maps of settlement Ukrainian diaspora in Russia in terms of administrative units of middle and lower level. Particular attention is paid to mapping settlement Ukrainians on Ukrainian ethnic territories in Russian Federation.

The next census in the Russian Federation may show a significant decrease in the number of Ukrainian diaspora. Ukrainians living in the country because of the political situation during the census will point no Ukrainian nationality. It may be a tougher policy towards ethnic Ukrainian, which will be implemented in the complications of working conditions for Ukrainian labor migrants limit of Ukrainian companies and organizations. In the Far Eastern and Siberian federal districts can reduce the share of Ukrainian through a significant distance from the Ukraine, assimilation processes that lead to the loss of national identity.

Implementation of the European vector can cause weakening due to the historical homeland of the Ukrainian diaspora in Russia. Ukrainian general store in the country's own ethnic identity and resist assimilation processes. After Ukraine-Russian mixed marriages, the presence of migrant workers who work in Ukraine and in the Russian Federation, the exchange of information and material resources. Incomplete organizational formation of communities, high dispersion, weak financial and economic conditions, internal confusion, disunity Ukrainian Diaspora, lack of Ukrainian state policy aimed at preserving the national identity of Ukrainian in the Russian Federation as a basis for joint Ukraine and Ukrainians post-Soviet strategic plans in the future makes it difficult if not impossible to develop Ukrainian diaspora in Russia.

Key words: Ukrainian diaspora, assimilation, ethnic minority, ethogeographical and ethnolinguistic processes.

Надійшла 26.01.2017р.

УДК 911.3 : 32

Тарас КОЗАК

ГЕОГРАФІЯ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ І САМОВРЯДУВАННЯ

Окреслено вагоме значення впливу політичних партій на територіально-політичну структуризацію суспільства. В загальноукраїнському розрізі проаналізовано склади обласних, міських рад обласних центрів, а також вибори мерів обласних центрів та великих міст опираючись на результати місцевих виборів 2015 року. Геопросторовий аналіз партійно-політичної системи України здійснено з урахуванням критеріїв територіально-політичної цілісності, етнографічних відмінностей, можливостей поширення регіонального чи етнічного сепаратизму. Виявлено територіальні тренди щодо складу органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: вибори, географія впливу, політична партія, партійно-політична система, місцева влада, самоврядування, політична взаємодія.

Постановка проблеми. Впродовж усієї еволюції українського державотворення і в сьогоденні надзвичайно актуальною є проблематика місцевого самоврядування. У листопаді 1996 року Україною було підписано Європейську хартію місцевого самоврядування. В документі зазначено право на самостійне вирішення питань громадами в межах Конституції і законів.

В контексті сучасних геополітичних викликів, а саме євроінтеграційних процесів, революцій, реформ, військового конфлікту, індикаторами й координаторами територіального розвитку повинні стати сильні партійні інституції. Великобританський експерт з проблем регіоналізму Б. Смоллі аргументує, що «органи місцевого самоврядування... є розташовані найближче до громадян... Ці органи відповідальні за реалізацію тих чи інших ініціатив після їхнього запровадження» [1]. Відтак саме вони у тісній взаємодії із політичними силами збалансуюватимуть загальнонаціональні та регіональні інтереси суспільства, нівелюватимуть регіонально-політичні суперечності. Очевидно, що на локальному рівні закладаються основи суспільно-політичного становища, які

визначатимуть територіальну структуризацію держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження політичної сфери проводиться науковцями кількох дисциплін: політології, соціології, психології, історії, географії. Отже, такий аналіз має міждисциплінарний характер. Науковці-географи своїми працями значно розширюють понятійно-термінологічний апарат, інструментарій науки, теоретико-методологічне поле електоральних досліджень. Дану тематику з позицій геопросторового аналізу розглядали вітчизняні географи (С. Греков [2], М. Дністрянський [3], І. Косташук [4], О. Склярська [5], С. Трохимчук [6], О. Федунь [6], В. Шишацький [7], Б. Яценко [8]), а також іноземні (А. Гендзвілл [9], Т. Зарицький [10], М. Собчинський [11], Дж. Егню, П. Дж. Тейлор, Р. Джонстон, А. Мур та інші). Також у складі Українського географічного товариства активно функціонує комісія з регіональної політики (під керівництвом Я. Б. Олійника). Її дослідження спрямовані на удосконалення територіальної системи державного управління, формування державної регіональної політики. Водночас, можна констатувати той факт,

що українські географи недостатньо приділяли уваги характеристиці впливу політичних партій через призму їх взаємодії із органами місцевого самоврядування.

Метою статті є дослідження геопросторового розвитку політичної сфери українського суспільства. Для розкриття мети було поставлено такі **завдання**: простежити історико-географічні передумови формування політичної ментальності населення; здійснити аналіз електоральних симпатій за результатами місцевих виборів 2015 року; проаналізувати склади органів місцевого самоврядування; виявити основні тенденції, щодо територіально-політичних особливостей регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історико-географічне становлення та розвиток політичної сфери українського суспільства в значній мірі окреслило різноманіття електоральних уподобань жителів усіх регіонів. Крім того сформувало передумови для територіального розмежування, виокремило доцентрові та відцентрові тенденції, суспільно-географічні засади політичної активності.

Першою українською політичною організацією було «Братство тарасівців». Воно діяло із 1891 року як нелегальне студентське об'єднання, що стояло на засадах самостійності України. Після його заборони, чимало членів відійшло від самостійницьких до автономістичних поглядів в межах федеративної Російської держави. З середини XIX ст. геополітичний центр переміщається з історичних земель Слобожанщини, Полтавщини, Київщини на західноукраїнські землі. Галичина стає активним осередком громадсько-політичного й культурно-релігійного життя українського етносу (утворення українських партій, діяльність культурно-просвітницького товариства «Просвіта», Наукового товариства імені Шевченка). Наприкінці XIX – початку XX ст. починають свою діяльність перші українські партії: Русько-Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська національно-демократична, Організація українських націоналістів. Так, політична організація – Головна Руська Рада координувала громадсько-політичний розвиток українців, що проживали у Східній Галичині. Її основна ідея, як і більшості політичних сил, зводилась до національної автономії краю в складі Австрійської монархії згідно етнічного принципу. Діяла досить широка мережа філіалів даної політичної сили, загалом вона контролювала діяльність 50 місцевих руських рад. У цей же час в Наддніпрянській Україні виникають нові національно-політичні організації: Революційна

українська партія, Українська соціалістична партія, Українська народна партія, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська демократично-радикальна партія. Їхні програмні цілі варіювались від державної незалежності до ідей автономії України в складі Росії. В роки Першої світової війни українські політичні партії висловлювали лояльність до Австро-Угорської та Російської монархії. Як наслідок у них були різноманітні стратегічні орієнтири, що не сприяли консолідації суспільства. Повоєнний період характеризується значним звуженням політичного руху, який набуває свого апогею після Другої світової війни. Утверджується більшовицька ідеологія, яку репрезентує Комуністична партія. Усі політичні партії, окрім неї, були заборонені. Низка громадських організацій діє лише під контролем радянської влади. Внутрішньополітичне становище досить складне. Незважаючи на це, в середині XX ст., виникає політична опозиція за відродження української національної самосвідомості. Зростає представництво української політичної еліти в складі КПРС. Натомість, певна лібералізація політичної сфери в Правобережній Україні, столітні навики безперервної розбудови громадянського суспільства, стали вагомим рушієм регіонального розвитку. Близько двох сотень галицьких українців здобули важливий досвід конституційних практик. Відтак громадсько-політична організація, електоральна активність західних регіонів кардинально протиставляється більш консервативним східним регіонам.

Після Революції Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) в Україні відбулись президентські та парламентські вибори. Назривала необхідність місцевих виборів, адже востаннє вони були в 2010 році, коли здійснювався чималий адміністративний тиск провладною політичною силою (Партією регіонів). Таким чином зводився нанівець електоральний запит суспільства. Місцеві вибори 2015 року мали завершити оптимізацію партійно-політичної системи. Проте, як і п'ять років тому, зафіксовано критично низький поріг явки на місцевих виборах. Сумарна явка по Україні становила 46,6% [12].

За депутатів і голів сільських, селищних рад, як і раніше, голосували за мажоритарною системою, а за обранців районної й обласної рад не за змішаною, мажоритарно-пропорційною, а виключно за пропорційною. Право висувати кандидатів закон залишив тільки за партіями (блоками партій), хоча вони могли включати до своїх списків позапартійних осіб. За підсумками виборів мандати розподілялися

лише між кандидатами зі списків партій, що подолали п'ятивідсотковий бар'єр.

Менше третини виборців проголосувало на сході (Донецька та Луганська область). Понад половину виборців здійснили свій громадянський обов'язок в Івано-Франківській, Хмельницькій, Рівненській та Вінницькій областях. Найбільш активним був електорат західних областей (Волинська, Тернопільська, Львівська область). Місцеві вибори не відбулись в окупованій Автономній Республіці Крим, деяких адміністративних районах Донецької та Луганської областей. Загалом в

місцевих виборах брали участь 132 політичні партії. За результатами голосування 28 партій представлені в обласних радах (див. рис. 1, 2). З них 16 представлених тільки в 1 обласній раді. За підсумками голосувань місцевих виборів в Україні 2015 року обласні ради сформували такі партії-лідери: БПП «Солідарність», ВО «Батьківщина», Опозиційний блок, УКРОП, ВО «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка, Об'єднання «Самопоміч», Відродження, Наш край, Аграрна партія України (див. рис. 3).

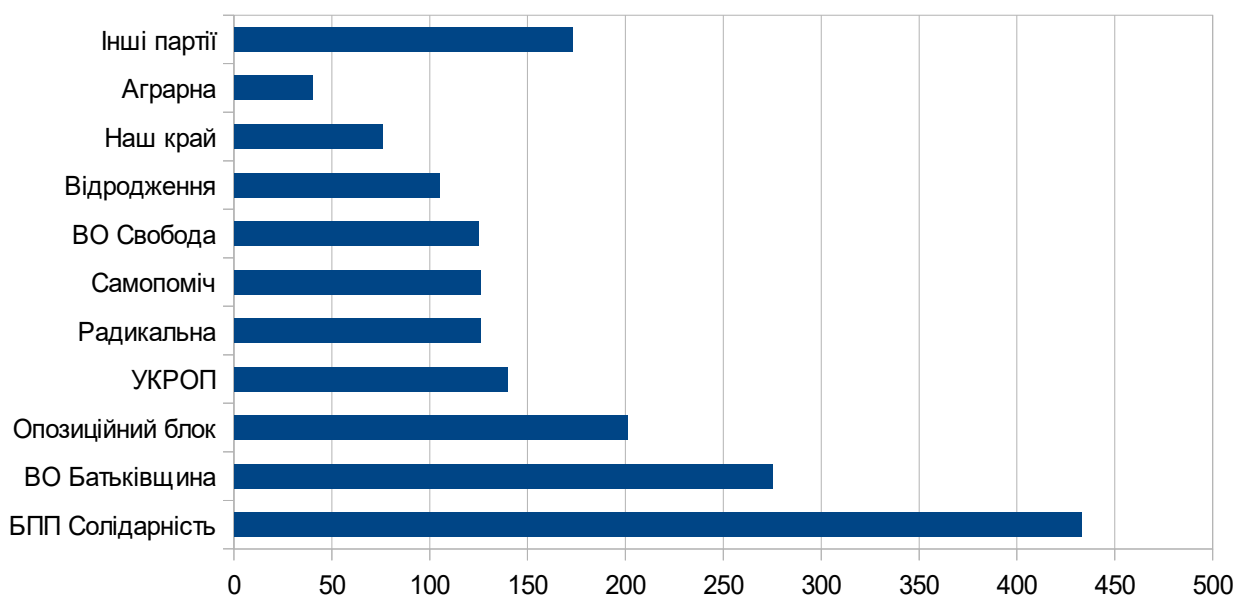

Рис. 1. Кількість обласних рад, де представлені політичні партії за результатами місцевих виборів 2015 року

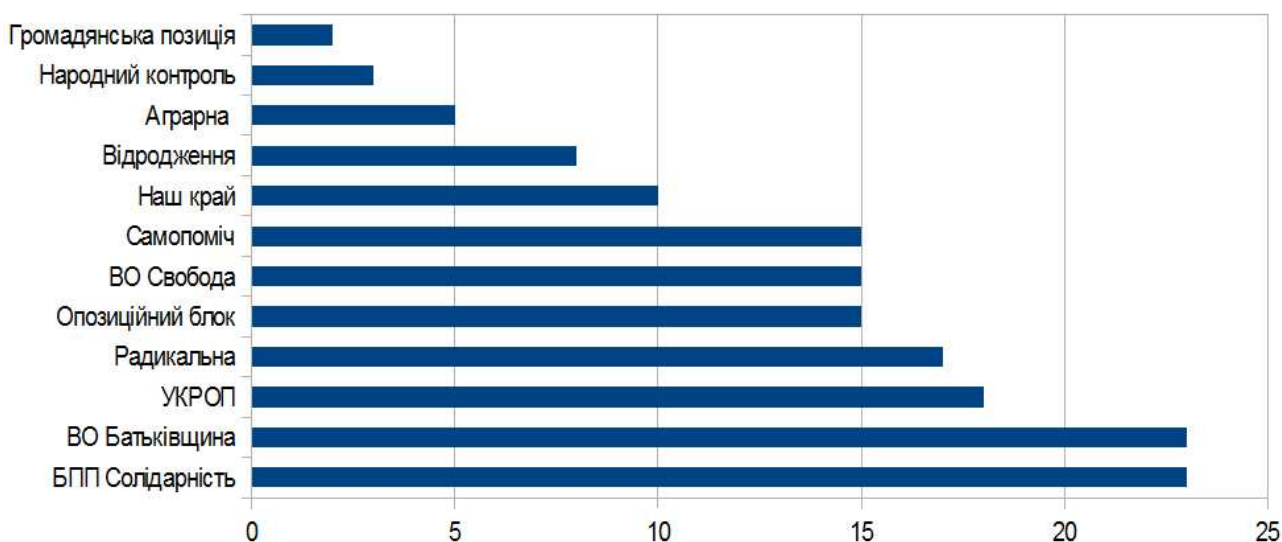

Рис. 2. Сумарна кількість партійних місць в усіх обласних радах за результатами місцевих виборів 2015 року

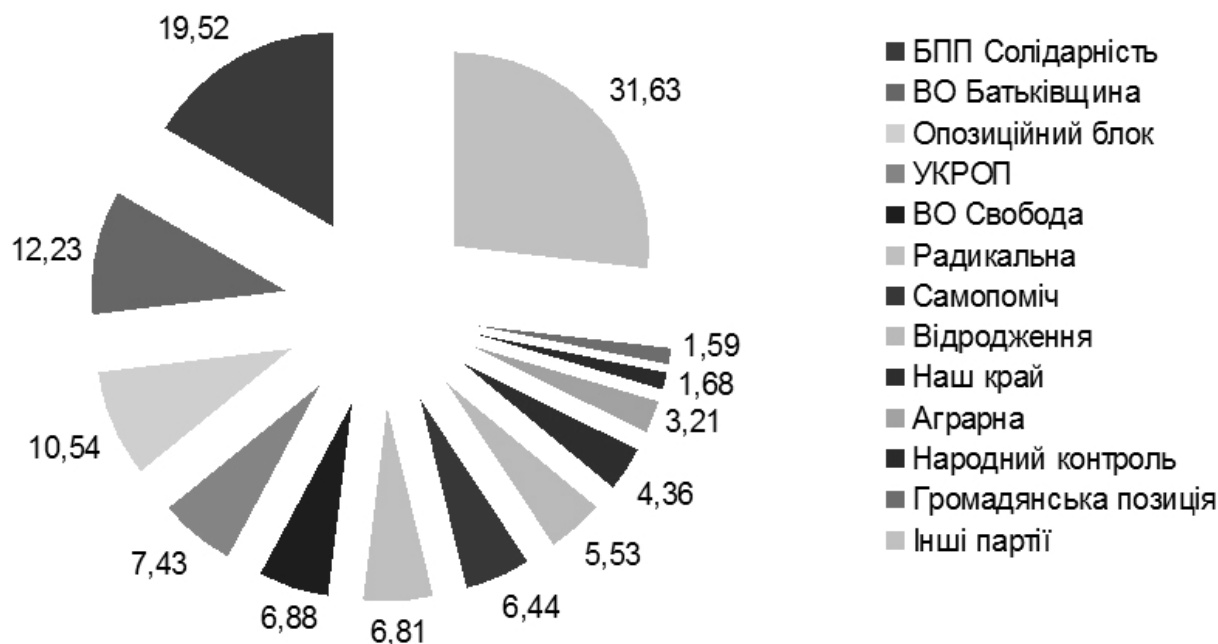

Рис. 3. Зведені результати голосів (%) місцевих виборів до обласних рад в партійному співвідношенні

Провладна партія БПП «Солідарність» представлена в усіх обласних та місцевих радах. Найбільшу підтримку їй висловили Вінницька, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Рівненська, Житомирська, Київська, Черкаська, Полтавська, Херсонська області, місто Київ. Найменша підтримка в Запорізькій, Миколаївській, Чернігівській областях. На рівні із ВО «Батьківщина» вона представлена в обласних радах Кіровоградської та Сумської областей, а з Радикальною партією на Чернігівщині. ВО «Батьківщина» також представлено в усіх регіонах, хоча партія не набрала більше, ніж інші політичні сили. Найвагоміше представництво у Вінницькій, Рівненській, Житомирській, Волинській областях. Опозиційний блок найвищу підтримку здобув у Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській областях. Не отримав представництва у 10 облрадах західних та центральних областей (в т.ч. Києві). Радикальна партія Олега Ляшка заручилася вагомою підтримкою в Чернігівській області. Натомість вона не ввійшла до 7 обласних рад заходу й півдня. Базовим регіоном підтримки Самопоміч є Львівська область, Київ. Не представлена в 11 регіонах, переважно в південних та східних областях. В Свободи найкращий електоральний результат в Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях. Схід та південь не обрав партію праворадикального спрямування, загалом 11 регіонів. Окремими ареалами виділялась електоральна підтримка політичних партій: УКРОП (Во-

линська, Дніпропетровська область), Єдиний Центр (Закарпатська область), За конкретні справи (Хмельницька область), Відродження (Харківська область). Владні інститути на місцях середньостатистично формують 7-8 партій. Найбільша кількість політичних партій (по 10) простежується в обласній раді Полтавської, Чернівецької областей, а найменша (5) в Одеській обласній раді. Важливим показником партійної впливовості є депутатський склад обласних рад. Це число варіюється від 64 (11 обласних рад) до 120 осіб (Харківська та Дніпропетровська область). В 9 обласних радах кількість депутатів становить 84 особи. Вважаємо, що така кількість депутатів близька до виправданої, проте потребує незначного скорегування. Електоральні симпатії виборців традиційно диференціюються за регіональною приналежністю (див. рис. 4). Так, політичні партії Солідарність, Самопоміч, Свобода, Батьківщина абсолютну більшість здобули в обласних та місцевих радах західної України. У центральних та північних областях, окрім партій демократичного спрямування серед переможців новостворені політичні сили: Наш край (Чернігівщина), УКРОП (Дніпропетровщина). На півдні та сході найбільшу підтримку здобув Опозиційний блок. Від нього не набагато відстали БПП «Солідарність», УКРОП, Самопоміч.

У першому турі виборів своїх міських голів обрали 3 обласні центри (Харків, Одеса, Тернопіль) та 2 міста обласного підпорядкування (Слов'янськ, Лисичанськ). В листопа-

ді відбувся другий тур виборів міських голів. Україна обирала мерів 18 обласних центрів, 10 міст обласного значення, Києва. Явка була доволі низькою – 34%. Серед 29 міст у 9 – було переобрано чинних голів, а у 20 – нових. При цьому у 6 містах (Дніпро, Івано-Франківськ, Миколаїв, Черкаси, Чернігів, Біла Церква) мерами стали ті, хто в першому турі посів друге місце. Підвищена конфліктність спостерігалась у Кривому Розі, Маріуполі, Красноармійську. Чимало міських голів у південно-східних регіонах змінили свою партійну приналежність (Партія регіонів → БПП «Солідарність»), але відзначаються сталою орієнтацією на провладні політичні сили. В прифронтових територіях більшість новообраних мерів були самовисуваннями, часто безпартійними (наприклад в Маріуполі, Краматорську, Северодонецьку, Запоріжжі, Херсоні). У західних та центральних регіонах до влади прийшли представники

національно-демократичних сил. Окремим ареалом виділяється підтримка націоналістичної сили ВО «Свобода» (Тернопіль, Івано-Франківськ, Хмельницький). Діаметрально-протилежний вибір на фоні регіонального в обласному центрі Закарпаття, а саме на користь представника від партії Відродження. Загалом, результати виборів міських очільників у великих містах (див. табл.) можуть видозмінювати не тільки локально-містечкові, але і загальнонаціональні політичні розпорядки. Пояснюється це тим, що кандидатів підтримують як всеукраїнські політичні сили, так і різноманітні олігархічні групи. Останні навіть вступають в гостру конфронтацію між собою. Яскравий приклад – місто Дніпро, де за сферу впливу змагались між собою представники Опозиційного блоку (близький до олігархічних груп Ахметова, Пінчука) та УКРОПУ (олігархічна група Коломойського).

Таблиця 1.

Результати виборів мерів обласних центрів України, 2015 р.

Партійна приналежність мерів, що одержали перемогу	Кількість мерів, що одержали перемогу	Обласний центр, де здобута перемога
БПП «Солідарність»	5 кандидатів	Київ, Чернігів, Кропивницький, Луцьк, Житомир
Самовисування	4 кандидати	Запоріжжя, Херсон, Рівне, Чернівці
ВО «Свобода»	3 кандидати	Тернопіль, Хмельницький, Івано-Франківськ
ВО «Батьківщина»	2 кандидати	Суми, Черкаси
Самопоміч	2 кандидати	Львів, Миколаїв
Відродження	2 кандидати	Харків, Ужгород
УКРОП	1 кандидат	Дніпро
Довіряй справам	1 кандидат	Одеса
Совість України	1 кандидат	Полтава
Вінницька європейська стратегія	1 кандидат	Вінниця

Аналіз результатів місцевих виборів 2015 року дає змогу виокремити такі особливості просторового розвитку політичної сфери українського суспільства: зросли протестні настрої праворадикального спрямування, що вилилось в електоральну підтримку ВО «Свобода». Так як інша партія такого спрямування (Правий Сектор) участі у цих виборах не брала. Вважаю, що негатив виборчої компанії полягав у втраті інтересу до волевиявлення, нещільній мережі партійних осередків, їх малочисельності. Місцеві осередки демократичних партій вели не стабільну діяльність, зокрема не працювали із виборцями соціальних груп Донбасу. Також на сході була відсутня реальна партійна альтернатива. Голоси виборців розпорошуються за проєвропейські сили і концентруються за умовну опозиційну силу (Опозицій-

ний блок). До позитивних моментів можна віднести добротне представництво деяких проєвропейських політичних сил у південних та східних регіонах. Позитивні зміни відбулись у статеві-віковій структурі депутатського корпусу, адже зросла частка осіб жіночої статі, зменшився середній вік депутатів. У південно-східних регіонах партії місцевих еліт відібрали голоси Опозиційного блоку. За результатами виборів не має одноосібного партійного лідерства. Відповідно строкатий склад обласних та місцевих рад ускладнюватиме процеси прийняття рішень, проте зменшуються ризики авторитаризму. Також це сприятиме уникненню розколу країни через органи місцевого самоврядування. Отже, результати місцевих виборів вплинули на розвиток партійно-політичної системи України. Вони кардинально змінюють

політичну палітру місцевої влади, формують нові центри впливу, регіональні політичні еліти, які будуть впливати на територіальну організацію суспільства. Вважаю за необхідність вибудовувати політичну систему поміркованої конкуренції. Для цього пропоную здійснювати фінансування політичних партій із державного бюджету, заборонити платну політичну рекламу, відмовитись від оприлюднення соціологічних результатів перед виборами, зменшити виборчі цени (наприклад, 5% прохідний бар'єр, грошову заставу). Місцеві вибори засвідчили збільшення територій, де в пріоритеті національно-демократичні ідеї, що збалансують регіонально-політичні суперечності. Водночас перед політичними партіями залишається досить велике електоральне поле (понад 60%) для завоювання симпатій виборцями.

Висновки. Сьогодні надмірна централізація влади в такій розрізненій країні як Україна стала причиною того, що більшість населення і цілі області є відчужені від політики та процесу прийняття життєво важливих рішень. Вихо-

дячи із цих вимог уряд намагається зменшити сепаратистські вияви, знизити політичну напругу між центром-периферією, а також розриви у рівнях соціально-економічного розвитку шляхом перерозподілу владних повноважень на користь об'єднаних територіальних громад в регіонах. Водночас категорично проти ставлюсь до ідей окремих політиків, щодо особливого статусу Донбасу в межах держави. Так як в даній ситуації децентралізація носитиме виключно політичну специфіку, а не соціальну.

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: історико-географічні передумови заклали підвалини української партійно-політичної системи; сьогодні у ній відбуваються істотні зміни, що викликані насамперед геополітичними викликами; політичним партіям відводиться роль своєрідних індикаторів та координаторів регіонального розвитку, адже вони здійснюють вагомий вплив (соціальний, адміністративний, електоральний, інформаційний, культурний) на територіальну організацію суспільства.

Література:

1. McCormick Jim. Devolution's impact on low-income people and places / Jim McCormick and Anne Harrop. – Joseph Rowntree Foundation. – January, 2010. – Режим доступу: www.irfyorg.uk.
2. Сергій Греков, Марина Геренчук Динаміка зміни політичних інтересів населення Хмельницької області (в період з 2004 по 2010 рр.). – Наукові записки Тернопільського нац-го педагог. ун-ту. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп». – № 2 (випуск 28). – 2010. – 290 с. – С. 69-73.
3. Дністрянський М. С. Політична географія України. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
4. Іван Костащук, Віктор Торущанко Динаміка електоративної думки населення регіону Чернівецької області (на матеріалах виборів Президента України 2004 та 2010 рр.). / Наукові записки Тернопільського педагогічного університету, серія «Географія». – №2, Вип. 28 – Тернопіль: СМП «Тайп». – 2010. – с. 63-69.
5. Складська О. І. Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях : монографія / Оксана Складська. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – 242 с.
6. Трохимчук С. В., Федун О. В. Політична географія світу: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – 422 с.
7. Шишацький В. Б. Електоральна географія – новий напрямок суспільної географії в Україні. // Економічна і соціальна географія. – К., 2002. Випуск 53.
8. Яценко Б. П. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін.; за ред. Б. П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
9. Gendźwił Adam, Żółtak Tomasz, Rutkowski Jakub O związku partycypacji wyborczej i stabilności poparcia dla partii. Lokalne efekty frekwencyjne w wyborach parlamentarnych w Polsce w latach 2005-2011. Studia Socjologiczne. Tom: 214, Zeszyt: 3, 2014. – 107-126 s.
10. Zarycki Tomasz The New Electoral Geography of Central Europe, Research Support Scheme Electronic Library, Open Society Institute, Budapest, Virtus, Prague. 1999. – 81 pg.
11. Sobczynski Marek Ukraina, Wyd. Edition Spotkania, 1993. – 320 s.
12. Центральна виборча комісія України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>

References:

1. McCormick Jim. Devolution's impact on low-income people and places / Jim McCormick and Anne Harrop. – Joseph Rowntree Foundation. – January, 2010. – Rezhym dostupu : www.irfyorg.uk.
2. Serhiy Hrekov, Maryna Herenchuk Dynamika zminy politychnykh interesiv naselennya Khmel'nyts'koyi oblasti (v period z 2004 po 2010 rr.). – Naukovi zapysky Ternopil's'koho nats-ho pedahoh. un-tu. Seriya: heohrafiya. – Ternopil': SMP «Tayp». – # 2 (vypusk 28). – 2010. – 290 s. – S. 69-73.
3. Dnistrians'ky M. S. Politychna heohrafiya Ukrayiny. L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2014. – 348 s.
4. Ivan Kostashchuk, Viktor Torushanko Dynamika elektoratyvnoyi dumky naselennya rehionu chernivets'koyi oblasti (na materialakh vyboriv Prezydenta Ukrayiny 2004 ta 2010 rr.). / Naukovi zapysky Ternopil's'koho pedahohichnoho universytetu, seriya «Heohrafiya». – #2, Vyp. 28 – Ternopil': SMP «Tayp». – 2010. – s. 63-69.
5. Sklyars'ka O. I. Polityko-heohrafichni protsesy v Zakarpat's'kiy i Chernivets'kiy oblastiakh : monohrafiya / Oksana Sklyars'ka. – L'viv: L'vivs'ky natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, 2011. – 242 s.
6. Trokhymchuk S. V., Fedun' O. V. Politychna heohrafiya svitu: Navch. posibnyk. – K.: Znannya, 2007. – 422 s.
7. Shyshats'ky V. B. Elektoralna heohrafiya – novyy napryamok suspil'noyi heohrafiyi v Ukrayini. // Ekonomichna i sotsial'na heohrafiya. – K., 2002. Vypusk 53.
8. Yatsenko B. P. Politychna heohrafiya i heopolityka: Navch. posibnyk / B. P. Yatsenko, V. I. Stafiychuk, Yu. S. Braychevs'ky ta in.; za red. B. P. Yatsenka. – K.: Lybid', 2007. – 255 s.

9. Gendźwił Adam, Żółtak Tomasz, Rutkowski Jakub O związku partycypacji wyborczej i stabilności poparcia dla partii. Lokalne efekty frekwencyjne w wyborach parlamentarnych w Polsce w latach 2005-2011. *Studia Socjologiczne*. Tom: 214, Zeszyt: 3, 2014. – 107-126 s.
10. Zarycki Tomasz The New Electoral Geography of Central Europe, Research Support Scheme Electronic Library, Open Society Institute, Budapest, Virtus, Prague. 1999. – 81 pg.
11. Sobczynski Marek Ukraina, Wyd. Edition Spotkania, 1993. – 320 s.
12. Tsentral'na vyborcha komisiya Ukrainy. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/>

Аннотация:

Тарас Козак. ГЕОГРАФИЯ ВЛИЯНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНОВ МЕСТНОЙ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ.

Определено весомое значение влияния политических партий в территориально-политической структуризации общества. В общеукраинском разрезе проанализированы составы областных, городских советов областных центров, а также выборы мэров областных центров и крупных городов опираясь на результаты местных выборов 2015 года. Геопространственный анализ партийно-политической системы Украины осуществлено с учетом критериев территориально-политической целостности, этнографических различий, возможностей распространения регионального или этнического сепаратизма. Выявлено территориальные тренды по составу органов местного самоуправления.

Ключевые слова: выборы, география влияния, политическая партия, партийно-политическая система, местные власти, самоуправление, политическое взаимодействие.

Abstract:

Taras Kozak. GEOGRAPHY OF POLITICAL PARTIES IMPACT ON FORMATION OF BODIES OF LOCAL AUTHORITY AND SELF-GOVERNMENT.

Objective. Latest geopolitical realities of the Ukrainian society (eurointegration processes, revolutions, military conflict) clearly determined the disbalance in formation of territorial party-political system. It's obvious seen in the fact that the total vector of political parties impact doesn't enable the balance to entire national and regional interests. So, among the political and geographical research it is necessary to conduct complex monitoring and analysis concerning social and geographical problems to improve the political sphere. Impact reflection through the prizm of political forces will allow to determine territorial structure of the state in space and time. **Methodology.** I used general scientific and special research methods for electoral and geographical research of territorial organisation of society political sphere. Map-making method is a perfect analytical and synthesis potential in this context. **Results.** In this article I conducted the research of political and geographical differentiation of the territory, analysed the political orientation of the population. Geospacial analyses of party-political system of Ukraine was conducted taking into consideration the criteria of territorial-political unity. I concentrated the attention on determining the party impact on formation of bodies of local authority and self-government, electoral sympathy. According to the results of local election 2015 I estimated the complement of regional and town councils of regional centres and also the elections of mayors of regional centres and large cities. I found out the territorial tendencies as for the complement of bodies of local self-government. **Practical value.** For social-geographical science the practical meaning of obtained results lies in anticipating and prospective planning of party-political system of Ukraine; representing regional politics in prospects of state unity; in further learning the problem of party impact not only in geographical science but also in similar subjects researching current condition and other structural and dynamic processes of party surroundings as well; for teaching political-geographical subjects in educational establishments.

Key words: elections, geography of impact, political party, party-political system, local authority, self-government, political interaction.

Надійшла 10.01.2017р.

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 913 (477.87) (036)

Ірина ФІЛОНЕНКО

«СОЛОДКІ» МУЗЕЇ, ЯК ОБЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Стаття присвячена дослідженню різновидів та особливостей поширення й діяльності «солодких» музеїв, як ресурсу для організації пізнавально-розважальних та гастрономічних турів; як закладів, що можуть бути цікавими для різних категорій відвідувачів.

В основі дослідження - визначення категорії специфічних музеїв та особливостей їх функціонування з наступною характеристикою «солодких» музеїв, як одного з різновидів специфічних музеїв.

Зроблена спроба класифікувати «солодкі» музеї шляхом об'єднання їх у групи, в залежності від виду солодоців, якому вони присвячені. Стосовно цього визначені такі групи найпоширеніших у світі музеїв «солодкого» профілю: музеї шоколаду, цукру, карамелі, льодяників, нуги, мармеладу, желе, пряника, морозива.

Дана характеристика «солодких» музеїв України та охарактеризовані найбільш відомі та популярні з них - музеї меду (в місті Мукачеве Закарпатської області, в с. Байв на Волині, в місті Бердичів на Житомирщині), шоколаду (у Сімферополі, Вінниці, Львові, Тростянці), мармеладу в Севастополі, левкасу в с. Ботар Виноградівського району Закарпатської області.

«Солодкі» музеї є цікавим ресурсом для туризму, родзинкою місцевостей, де вони розташовані. Їх відвідування можна включати під час організації та проведення дегустаційних та пізнавальних турів, як об'єктів, що посилюють туристичну привабливість територій.

Ключові слова: музей, інфраструктура, туризм, пізнавальні ресурси, «солодкі» музеї.

Постановка проблеми. Популярними об'єктами пізнавально-розважального туризму та змістовного й цікавого проведення дозвілля є музеї. Їх відвідувачі можуть побувати в минулому, ознайомитись із сучасністю, заглянути в майбутнє. Екскурсійні послуги, що надають музейні заклади – важлива складова комерційного турпродукту. Звичайно, існує великий попит на культурно-просвітницькі послуги, які надають класичні музеї, однак чимало туристів вважають музеї закладами занадто серйозними, а їх відвідання – справою нудною, натомисть прагнуть нових вражень, колориту, видовищ. Сучасні життєві реалії, розвиток і демократизація суспільства зумовлюють зміну традиційних уявлень про ці заклади, відмову від офіційності, орієнтацію на відвідувача, виконання, крім просвітницької, розважальної функції.

Прагнення до популярності й залучення більшої кількості відвідувачів вимагають нових підходів щодо формування музейної експозиції, підбору експонатів для неї, організації роботи музеїв, а поряд з класичними музейними закладами виникають і успішно функціонують багато специфічних, особливих, дивовижних музеїв найрізноманітнішого тематичного спрямування, які можуть задовольнити очікування найвибагливіших відвідувачів. Вони можуть бути прикладами вражаючої майстерності їх засновників і присвячені технічним досягненням, музичним інструментам, предметам, явищам, ароматам, продуктам харчування, напоям тощо. Особливий інтерес і захоплення у туристів викликають музеї, присвячені

їжі, зокрема солодоцям, так звані «солодкі» музеї. Вони є цікавими об'єктами, як пізнавальних, так і гастрономічних турів, оскільки дарують позитив будь-яким категоріям відвідувачів, можливість дізнатися багато цікавої й нової інформації про улюблені ласощі, продегустувати їх.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існує окрема розрізнена інформація про «солодкі» музеї, переважно, у вигляді невеликих статей, описів, характеристик в Інтернет-джерелах. Грунтовні публікації стосовно вивчення музеїв цього профілю, практично, відсутні. Немає й чіткого обліку та офіційної статистики, які б відображали загальну кількість «солодких» музеїв та їх окремих профілів, що ускладнює здійснення аналізу й порівнянь.

Постановка завдання. Основним завданням даного дослідження є класифікація, поділ «солодких» музеїв на окремі групи за схожістю (залежно від ласощів, яким вони присвячені й з урахуванням основного змісту їх фондів); коротка характеристика особливостей їх діяльності та використання в якості ресурсів для туризму.

Виклад основного матеріалу. На основі дослідження наявних доступних матеріалів стосовно даної тематики можна виділити наступні групи музеїв «солодкого» профілю: музеї, присвячені шоколаду; марципанам, нугі, мармеладу, желе, драже, пряникам, цукру, морозиву. Серед усіх подібних закладів найчисельнішою є група музеїв, присвячених шоколаду й мистецтву його виготовлення. У таких музе-

ях відвідувачі мають змогу одержати інформацію про його історію, правильність вживання, що дозволяє максимально розкрити усі смакові якості цього продукту й одержати позитивні емоції.

Найвідомішими музеями **«шоколадного профілю»** є Музей шоколаду Choco-Story в м. Брюгге (Бельгія) та його філії в Празі (Чехія) й Парижі (Франція), Музей секретів шоколаду (місто Жеспольсем, Франція), Музей шоколаду в місті Кельн (Німеччина), музей «Шоколадна країна Альпрозе» (Швейцарія), музей "Дивовижний світ шоколаду Рампу" (Rampus Amazing World of Chocolate) при шоколадній фабриці Phillip Island на острові Вікторія (Канада), (Musee du Chocolat) у місті Сент-Стефане провінції Нью-Брансвік (Канада), Музей шоколаду (Museu de la Xocolata) у Барселоні (Іспанія), Музей шоколаду Choco-Story в Празі (Чехія), Музей шоколаду Wilbur в місті Літлітц штату Пенсільванія (США), Музей шоколаду на острові Чеджудо (Південна Корея), Музей шоколаду Nestle в Мехіко (Мексика) та ін.

Лідером за кількістю «шокладних» музеїв можна вважати Бельгію – країну, де шоколаду щорічно виробляють 170000 тон, що є найбільшим показником у світі. Тут ціла низка невеликих шоколадних фабрик, функціонує 16 «шоколадних» музеїв, та більше двох тисяч шоколадних butikів. Шоколадною столицею, бельгійським центром ласощів називають місто Брюгге, де в замку XVII століття розташовується один з найвідоміших Музеїв шоколаду - Choco-Story. У ньому зберігаються різні витвори шоколадного мистецтва, виготовлені майстрами під час щорічного фестивалю шоколаду, який тут відбувається. Також туристам пропонують скуштувати 44 різновиди шоколадних коктейлів. У *Паризькій філії* туристи мають можливість почути детальну історію шоколаду, власноруч створити шоколадні вироби, продегустувати їх. Празький Музей шоколаду Choco-Story, крім різних шоколадних дійств, пропонує туристам цікаву, зібрану впродовж кількох століть у різних куточках Земної кулі антикварну колекцію обгорток шоколадних цукерок. У столиці країни Брюсселі є музей какао і шоколаду (Musee du Cacao et du Chocolat), в якому туристи можуть бачити весь процес перетворення какао-бобів на шоколад, продегустувати цукерки, виготовлені за найдивовижнішими рецептами.

Гідними конкурентами бельгійських шоколате вважають їх швейцарських колег. Швейцарці також у групі лідерів зі споживання шоколаду (12 кг шоколаду в рік на кожного мешканця країни). Музей Шоколадна країна

Альпрозе розташовується на території найбільшої у Швейцарії шоколадної фабрики. В його експозиції – срібний та фарфоровий посуд для шоколаду, шоколадна майстерня, в якій відвідувачі можуть створити свої шоколадні шедеври.

Музей шоколаду та какао (Museu de la Xocolata) в Барселоні є предметом національної гордості Іспанії, яка входить до п'ятірки світових лідерів за виробництвом шоколаду, зокрема торгова марка Valor. Крім того, саме іспанці першими скуштували плоди какао, завезені ще в XVI столітті з Мексики. Основними експонатами є шоколадні скульптури відомих осіб з різних сфер діяльності, міні-будівлі Барселони, виготовлені кондитерами під час щорічних Великодніх змагань.

Музей шоколадного мистецтва у містечку Вільяхойоса – це один музей шоколадного профілю Іспанії. Експозиція презентує обладнання, яким ще століття тому користувалися під час обробки какао-бобів.

Розвагою для туристів іспанського міста Сарагоса став шоколадний тур, під час якого, крім знайомства з містом, можна насолоджуватися різними видами шоколаду та шоколадних десертів.

Музей секретів шоколаду в місті Гайспольсаймі (Франція) називають справжнім палацом таємниць, експозиція якого розміщена в кількох тематичних залах, де можна ознайомитися з історією виникнення й виробництва шоколаду, з технологією виготовлення шоколадних шедеврів, скуштувати й оцінити їх смак. У сувенірному магазині, що функціонує при музеї, туристи можуть придбати різні шоколадні смаколики оригінального оформлення.

Музей шоколаду в місті Кельн (Німеччина) знаходиться на набережній р. Рейн і має вигляд корабля. Тут можна почути цікаві розповіді про історію виникнення та виробництва шоколаду, побачити процес його виготовлення, сфотографуватися біля триметрового шоколадного фонтану, скуштувати шоколадні ріки та продегустувати вишукані солодощі, в тому числі, відомі батончики. Є оранжерея, де відвідувачі можуть бачити, як росте кава, какао, ваніль, банани – інгредієнти, що використовуються під час приготування десертів.

У Празі функціонує музей шоколаду *Владимира Чеха*, присвячений, переважно, шоколаду, як напою. В експозиції – історія шоколаду, виконані рідким шоколадом художні полотна. Туристи – знавці історії шоколаду одержують призи у вигляді плиток шоколаду або зерен какао.

Італійський музей шоколаду "Museo del

Ciocolato Antica Norba") розташований за 50 км від столиці, у містечку Норма, а долину річки Арно через розміщення тут шоколадних фабрик називають «шоколадною долиною». Крім того, в країні проводять багато шоколадних виставок, зокрема у Флоренції, Болоньї, Турині.

Музей шоколаду *Laima в Ризі* (Латвія) є найбільшим шоколадним музеєм Балтії, який створили у 2012 році відповідно до планів стимулювання розвитку культурного життя міста. Тут можна все стосовно шоколаду почути, побачити, відчути, спробувати.

Родзинкою музею *"Дивовижний світ шоколаду Pannu"* (*Pannus Amazing World of Chocolate*), що не так давно існує при шоколадній фабриці Phillip Island у Канаді є надання відвідувачам можливості на деякий час побути кондитером і виготовити цукерку власного дизайну, ознайомитися з дивовижними, виконаними з шоколаду, експозиціями, найцікавішими експонатами в яких є статуя Давида, виконані плиток шоколаду полотна, шоколадні села. Для виготовлення використовується бельгійський шоколад, який належить до найкращих у світі.

Музей шоколаду (*Musee du Chocolat*) у місті Сент-Стефане у своїй експозиції презентує продукцію найстарішої канадської компанії з виробництва цукерок Ganong Bros (братів Джеймса і Гілберта Ганонга), відомої виробництвом коробок з шоколадними цукерками у вигляді серця. Саме місто називають Шоколадним, тут впродовж 20 років поспіль проводиться щорічний фестиваль шоколаду.

Головна туристична перлина невеликого містечка Літітц (США, штат Пенсільванія) – Музей шоколаду *Wilbur*, був започаткований у 1972 році на основі колекції з більш, як 1000 предметів, що стосуються шоколаду та розвитку його виробництва в різних країнах, зібраної дружиною місцевого кондитера Пенні Канюк. Найбільшу цінність у музейній колекції мають 150 антикварних порцелянових горщиків європейських та східних країн, вручну розписаних шоколадом.

Музей шоколаду *Nestle в Мехіко* (Мексика) славиться, перш за все, своєю оригінальною у вигляді паперової скульптури орігамі будівлею та цікавим внутрішнім дизайном – білого кольору зали, зелені килимові покриття на підлозі та сидіння у вигляді шматочків плитки шоколаду. Основне «меню» для туристів – знайомство з історією шоколаду, адже саме Мексика є батьківщиною какао, смак напою з якого цінували тут здавна. Саме в Мексиці можна спробувати класичний мексиканський

шоколад з характерним терпкуватим смаком. У штаті Чьяпас функціонує музей какао, в якому відвідувачам пропонують традиційний напій племен майя.

Музей шоколаду на острові Чеджудо (Південна Корея) є єдиним музеєм шоколаду в Азії, але дуже колоритним. Цікавою є сама його базальтова будівля, велика колекція шоколаду різних форм і розмірів, зібрана з різних куточків планети, діючий шоколадний трамвай, дегустація виготовлених за спеціальними рецептами з використанням різних цікавих інгредієнтів шоколадних плиток.

Три музеї шоколаду діють на території Росії – у Москві, Покрові, та Санкт-Петербурзі.

Цікавими для туристів є музеї, присвячені іншим смачним солодощам у вигляді білої в'язкої й пластичної маси з різних горіхів, меляси, цукру – **марципанам**. Музеїв, присвячених марципанам, у світі нараховують, за різними даними, близько десятка, більшість з них – в Угорщині, зокрема, в м. *Сентендре* (музей марципанів *Кароя Сабо*). Це найвідоміший музей марципанів з дуже цікавими, виготовленими з марципана експонатами – точною копією Угорського парламенту, фігурами принцеси Діани та Майкла Джексона на весь зріст, марципановими героями казок та мультфільмів, величезним весільним тортом з марципанів. При музеї є кав'ярня, де можна полакуватися марципанами чи придбати їх у подарунок. В угорському місті *Кестхей* є Музей-кондитерська *Марципан*, де можна побачити близько ста різноманітних марципанових експонатів – фонтани, клумби, ставки з рибками, палац, казкові герої, архітектурні пам'ятки та ін., придбати різні марципанові ласощі, найпопулярнішими з яких є марципанові троянди. Музей марципанів *Лайоша Кончика* в містечку *Егера* презентує скульптури з марципанів, створені відомим кондитером, копії художніх полотен, марципанову кімнату з відтвореною в стилі бароко обстановкою.

У музеї марципанів і шоколаду в м. *Табор* (Чехія) основу експозиції створюють точно деталізовані дрібні й величезні марципанові фігурки ляльок, персонажів, архітектурних споруд. Відвідувачам надають можливість щось самим виробити з марципанової маси, полакувати кондитерськими виробами.

Цікаві музеї марципанів функціонують також в ізраїльському центрі виробництва марципана *Кфар-Тавор* та в *Талліні* (Естонія).

Улюбленими ласощами багатьох туристів є **карамель та льодяники**.

У м. Гаага (Нідерланди) відкрили унікальний музей цукерок та карамелі *Гаагше Хоффе*,

який перетворився на туристичну перлину міста й країни.

Єдиний у Німеччині музей льодяників знаходиться у Файхінгені-на-Енці. Тут можна дізнатися всю історію льодяників, їх різновиди та способи приготування, побачити обладнання магазину, в якому продавали льодяники більше століття тому.

У музеї льодяників м. Бурлінгейм (Каліфорнія) туристи можуть бачити найбільший у світі льодяник, найбільший у світі торговий автомат, різні пов'язані з льодяниками предмети, у сувенірному магазині зробити собі чи близьким льодяниковий подарунок.

Планують відкрити Музей льодяника на паличці (Музей Лізак) і в польському місті Ясло, де відвідувачі матимуть змогу бачити обладнання, на якому колись виробляли ці солодощі, сформувані уявлення про зовнішній вигляд, який вони мали колись, створювати льодяники, куштувати й купувати їх.

У деяких країнах функціонують музеї нуги, мармеладу, желе, драже.

Так, на Тайвані в м. Нью-Тайбей можна відвідати музей улюблених з 60- рр. минулого століття ласощів – нуги *Taiwan Nougat Creativity Museum*. Класична нуга – це десерт на основі меду, солодкої м'якої й тягучої горіхової маси та яєчного білка. Традиційними виробниками нуги є Іспанія, Італія (м.Кремона), Франція (м.Монтелімар) та Бельгія. У Сполучених Штатах нугою називають один з інгредієнтів відомих усім шоколадних батончиків "Nuts", "Mars" тощо.

Музей мармеладу *Haribo* («Musée du Bonbon», південь Франції) називають раєм для любителів солодкого, де можна взяти участь у виготовленні улюблених ласощів, в тому числі відомих мармеладних ведмедиків HARIBO або ж простежити за процесом виробництва. Тут зберігається величезна кількість історичних експонатів та документів, що стосуються виробництва мармеладної продукції. Музей мармеладу функціонує й у м. Юзес (південь Франції).

В америкнаському штаті Нью-Йорк є музей, присвячений желе – найпопулярнішому десерту США першої половини минулого століття. Тут зібрано багато сувенірів, виставка, присвячена актору Біллу Косбі, який впродовж тривалого часу був обличчям бренду *Jell-O*.

Італійське місто Сульмона – батьківщина давньориського поета Овідія, крім інших своїх туристичних переваг, має ще й музей драже. Тут презентовані зразки цих цукерок та старовинне обладнання, яке використовувалось для їх виробництва, відтворена лабораторія з

виготовлення драже 18 ст. Також можна придбати драже на будь-який смак.

У російському місті Коломна з 2009 року функціонує музей пастили – здавна відомих ласощів, що виготовлялись на основі меду, яблучного пюре, білків, ягід та горіхів. Тут екскурсанти можуть дізнатися про історію й технологію виробництва цих солодощів і продегустувати їх різні види під час чаювання.

До «солодких музеїв» належать також музей цукру, найвідомішими серед яких є музей цукру в Берліні та музей цукру *L'Adventure du Sucre* на о. Маврикій,

Музей цукру в Берліні функціонує вже більше ста років (з 1904 р.) і його вважають найпершим солодким музеєм світу. Саме в Берліні німецький хімік Андреас Сигізмунд Маргграф у 1747 році з допомогою мікроскопа в тонких зрізах цукрового буряка виявив кристали цукру, а в 19 ст. тут була відкрита перша лабораторія з його виробництва. У музеї можна дізнатися всі тонкощі виробництва цукру, ознайомитися з його історією, побачити устаткування; є зразки цукру з усього світу, зняття праці ще давніх часів, цукрові скульптури, цукрова копія Бранденбурзьких воріт, елементи оформлення салону автомобілів, цукерки, кондитерські вироби, апарати для виробництва цукру й алкоголю, макети, моделі, зразки тари.

Музей *L'Adventure du Sucre* розташований на о. Маврикій, економіка якого за часів британської колонізації (з грудня 1810 року острів Маврикій перейшов від Франції до володінь Великої Британії, а з березня 1968 року одержує незалежність у складі Британської співдружності) майже цілком залежала від обсягів виробництва та світових цін на цукор. Експозиція розміщується в приміщенні колишнього цукрового заводу (11 км від столиці – міста Порт-Луї) й розкриває сторінки історії виробництва цукру на острові. Екскурсоводи для проведення інтерактивних екскурсій переодягаються в казкових персонажів, що додає ще більшої яскравості, колориту і вражень. При музеї є ресторан, де відвідувачі можуть скуштувати різні місцеві страви та солодкі десерти та магазин, у якому туристи можуть придбати будь-який з існуючих сортів цукру, виготовлений із меляси ром, варення, мармелади.

Родзинками туристичних подорожей є відвідання музеїв пряника, зокрема таких, як у польському місті Торунь, Тулі й Москві (Росія).

Торунські пряники – візитівка міста. Їх почали виготовляти ще з 13 століття й виготовляють досі за унікальним старовинним ре-

цептом. Цікавим відвідування музею *пряника* («перника») «*Zuwe Museum Piernika*» робить надана кожному відвідувачеві можливість самостійно приготувати тісто, сформувати пряник, бачити процес його випікання.

Музей *тульського пряника* у своїй експозиції містить фотографії, колекції пряників, особистих речей їх відомих виробників, але головною родзинкою вважається чаювання зі щойно випеченими пряниками та проведення свята «Тульського пряника». Крім того, музей має пересувну експозицію, яка складається з 400 експонатів.

Місцем, де можна цікаво провести час, поринувши у світ пряників є *інтерактивний “Музей Пряника” у Москві*. Тут можна побачити пряничні витвори ручної роботи, пряничних казкових персонажів, взяти участь у виготовленні пряників, скуштувати солодощі виключно натурального складу з великою кількістю прянощів, меду, імбиру, какао й кориці та придбати готову продукцію.

У світі існує кілька *музейів морозива*, зокрема: в італійському місті Болонья, у Нью-Йорку, і в Талліні (Естонія), які можуть бути цікавими для туристів-любителів саме цих ласощів. За часом заснування – це наймолодша група солодких музеїв.

Музей *морозива у Болоньї (м. Анцола-Дель-Емілія)* є першим (відкрито у вересні 2012 р.) у світі музеєм, присвяченим морозиву. Ідея його створення належить одному з потужних виробників морозива *CarpiGiani*, відомого своїми оригінальними рецептами. Відкриття музею одразу привернуло увагу любителів морозива з багатьох країн світу, які охоче відвідують Болонью, щоб дізнатися історію та технологічні тонкощі виробництва морозива, навчитись розробляти власні рецепти його приготування, продегустувати деякі сорти.

Наприкінці липня 2016 р. відкрили *Музей морозива у Нью-Йорку* (західна частина Нижнього Манхеттена. Майже всі експонати цього музею можна куштувати, торкатися до них. Цікавим є морозивний дитячий майданчик, басейн на якому – з цукрового конфеті; їстівні повітряні кулі, шоколадна кімната; дегустація ексклюзивного морозива.

Присвячений морозиву *музей відкрили 2014 р. і в столиці Естонії – Талліні*. Функціонує він на базі фабрики місцевого морозива, а екскурсійне обслуговування проводиться двічі на місяць. З експозиції відвідувачі можуть дізнатися багато цікавого з історії морозива в Естонії та світі, спробувати деякі його сорти, взяти участь в інтерактивній грі.

Більше 10 «солодких» музеїв функціонує і

в *Україні*. Більшість з них присвячені меду, шоколаду, мармеладу й зосереджені в населених пунктах, де розвивається відповідне виробництво.

Україна – один зі світових та європейських лідерів виробництва меду з давніми традиціями бджільництва. Саме в нас уродженцем Чернігівщини Петром Прокоповичем був сконструйований перший рамковий вулик та заснована перша в світі школа бджільництва. Традиційним закладом є *Національний музей бджільництва України*, який функціонує з середини 1980-х років. експонує матеріали, що стосуються історії бджільництва, діяльності видатних пасічників, новітніх досягнень у цій сфері, апітерапії, етапів виробництва меду бджолами, видів бджільництва, вуликів. Тут можна дізнатися багато цікавої інформації про медові свята, давні рецепти приготування медових напоїв та страв; послухати про лікувальні властивості різних продуктів бджільництва (меду, воску, обніжжя, перги, прополісу, забрусу, бджолоїної отрути), цікаві повір'я й легенди, пов'язані з медом, бачити бджолярський інвентар 19 століття. На щорічному медовому святі, що, традиційно, проводиться на День пасічника (19 серпня), будь-хто з відвідувачів може продегустувати та придбати потрібний йому сорт меду чи інші продукти бджільництва.

В останні роки відкрили кілька нових «медових» музеїв, зокрема: у місті Бердичів Житомирської області при ДНЗ № 15 «Ромашка» з жовтня 2008 року функціонує *Музей меду «Бджолина родина»*, що дає можливість ознайомлюватися з бджолярською справою підрастаючому поколінню. У своїй експозиції він містить фото про життя бджіл та особливості роботи на пасіці, різні бджолярські атрибути, лікарські препарати та косметику на основі продуктів бджільництва, відеофільми про життя бджіл, збирання та відкачування меду.

У м. Мукачево Закарпатської області в 2010 р. відкрили *музей «Медовий дім»*. Збудований він у формі вулика, всі меблі, полицки – у вигляді сот. У кімнаті є оглядовий вулик, у якому екскурсанти можуть спостерігати за життям бджіл. Відвідувачі можуть скуштувати й придбати різні сорти закарпатського меду та продуктів бджільництва, медові напої, побачити колекцію зразків меду з 27 країн світу, або ж просто подивитись та послухати цікаву розповідь про справжній мед.

Свій *музей меду* в 2015 р. відкрили й волонери в с. *Баїв Луцького району*. З вигляду – це типова сільська хата, частина експонатів – у

її кімнатах; частина, переважно, вулики різної конструкції – на вулиці. Крім дегустації різних сортів меду – гречаного, липового, акацієвого, лісового, з різнотрав'я тощо, тут бажаючі можуть пройти процедуру апітерапії.

Перший **шоколадний музей** в Україні – це *музей історії шоколаду в Сімферополі*, всі експонати якого виконані з бельгійського шоколаду, в тому числі й Ейфелева вежа, мініатюрне шоколадне місто, шоколадні музичні інструменти, написані шоколадом художні полотна.

Музей шоколаду у м. Вінниці працює від кондитерської фабрики "Рошен" і, по суті, є дитячим автоматизованим розважальним комплексом для небайдужих до шоколаду, карамелі, тортів. Інформацію дітям подає екскурсовод у формі робота, екскурсія нагадує казку, а після її закінчення кожен одержує солодкий набір із цукерок, що особливо до вподоби дітям.

Відомим є Музей «*Країна Шоколандія*» у Львові. Основним його атрибутом є шоколадний фонтан, продукція українських шоколатьє, знайомство з історією шоколаду та процесом його виготовлення, дегустація в обладнаному відповідно до львівських традицій залі. Музей називають втіленням у шоколаді відображенням архітектурної спадщини Європи та України.

26 травня 2012 р. «*Музей шоколаду*» було відкрито в місті *Тростянець* (Сумська область). Основні тематичні екскурсії, присвячені особливостям вирощування шоколадного дерева та історії й технології створення шоколаду. Експозиція представлена 1576 експонатами, серед яких є вироби, вагою 15-30 кг. Створили музей з метою популяризації різних сортів шоколаду фабрики «Крафт Фудз Україна» та формування позитивного іміджу міста.

Діють в Україні музеї *мармеладу (м. Севастополь) та леквару (с. Ботар Виноградівський район Закарпаття)*.

Музей мармеладу і корисних солодоців у Севастополі присвячує свою експозицію історії цих смаколиків, починаючи з 14 ст. Відвідувачам пропонують рахат-лукум (його називають східним прототипом мармеладу), дегустацію мармеладу, приготованого кондитерами музею за старовинними рецептами з різних ягід і фруктів, розповідають про походження та традиції приготування мармеладу в різних народів. Зібрана цікава колекція старовинних приладів для чаювання, тари, в яку впаковували солодоці ще століття тому. У кафе, що при музеї, можна придбати будь-яку мармеладну продукцію, що припала до смаку.

У квітні 2012 р. в с. Ботар Виноградівського району Закарпатської області відкрили *музей леквару*. Це перший не лише в Україні, а й у Східній Європі музей, присвячений приготованому за спеціальними рецептами повидалу зі сливи-угорки (15 видів). До уваги туристів – джеми з 28 країн світу, дегустаційний зал. Пам'ятники закарпатському леквару та свині Мангалиці перед входом символізують найпопулярніші в цій місцевості страви – леквар та м'ясо свиней саме цієї породи.

Крім того, «*солодкі свята*» своїм відвідувачам влаштовують деякі краєзнавчі музеї, як то Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина», в якому влаштовують майстер-клас виготовлення льодяників у домашніх умовах «Бойківський смаколик».

Є в Україні й *Музеї цукру* – на Вінниччині (с. Чорномин), в м. Яготин Київської області та Музей цукрової промисловості у місті Суми.

Висновки. Хоча перші ласощі були відомі ще давнім арабам, єгиптянам, китайцям (це були занурені в мед фрукти, цукати чи горіхи), сьогодні лідерами за кількістю й різноманітністю «солодких» музеїв є країни Європи, де перші цукерки, зокрема, льодяники з'явилися набагато пізніше – в XVII столітті. Зазвичай, музеї, присвячені тим чи іншим солодоцям, функціонують у країнах, що спеціалізуються на виробництві відповідних ласощів, наприклад: у Бельгії, Швейцарії, Іспанії – музеї шоколаду, в Італії – морозива, Франції – мармеладу, Угорщині – марципанів тощо. За профілем більшість музеїв присвячені шоколаду, марципанам, льодяникам. Цікавими й оригінальними є також музеї карамелі, мармеладу, нуги, желе, драже, пряників, цукру, морозива. «Солодкою країною», враховуючи кількість подібних музеїв, можна назвати Україну. Тут функціонує 4 медових музеїв, 4 музеї шоколаду, музеї марципанів, леквару, цукру, і цей перелік має тенденцію до розширення. Подібні музеї з великим інтересом та активністю відвідують або прагнуть відвідати поінформовані туристи.

У «солодких» музеях відвідувачі, в силу більшої доступності до експонатів, видовищності, відкритості й динамічності, почувають себе вільно й невимушено. Такі заклади є цікавим ресурсом під час формування туристичних маршрутів дегустаційного спрямування та родзинкою під час проведення пізнавальних турів; важливим компонентом рекреаційно-ресурсного потенціалу певної країни, регіону, населеного пункту, що посилює їх туристичну привабливість.

Література:

1. Музеї шоколаду: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.dyvensvit.org/articles/3044.html>
2. Самые сладкие музеи мира: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neobychno.com/4994/samye-sladkie-muzei-mira/>
3. Музеи шоколада. Вкусные места мира: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magic-chocolat.net/muzei-shokolada>
4. Шоколадні музеї світу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chocolateit.wordpress.com/2011/11/04/5>
5. Сладкие музеи мира: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zagranitsa.net/statji/view/2396/15/>
6. Музей сахара и сахарное искусство: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gavailer.livejournal.com/118859.html>
7. Незвичайні музеї Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tur-svit.info/tsikavi-statti/nezvichayni-muzei-frantsiyi-muzei-karameli-i-shokoladu.html>
8. «Съедобные» музеи мира. «Сладкие» музеи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abcslim.ru/articles/1673/sedobnye-muzei-mira-sladkie-muzei/>
9. «Съедобные» музеи мира. «Сладкие» музеи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mavrikii.platinumclub.ru/severnoe-pobereje/dostoprimechatelnosti/ladventure-du-sucre/>
10. Подорожуйте смачно: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bokosmart.com/kulinariya/varto-znaty/429-myzeji-jiwi-podorowujte-smachno>
11. Музей Тульського пряника: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oldtula.ru/museum/info>
12. Найцікавіші дитячі музеї світу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kidsonly.com.ua/najcikavishi-dityachi-muzei-svitu/>
13. Незвичайні музеї світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tursvit.info/nezvychajni-muzei-svitu/>
14. Музеї шоколаду в різних містах Європи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://travelfrog.livejournal.com/115119.html>
15. Марципанова мандрівка угорщиною: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://travel.tochka.net/ua/8445-martsipanovoe-puteshestvie-po-vengrii-sladkiy-dvorets-i-martsipanovyy-korol/>
16. Незвичайні музеї Європи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vilebrequin.com.ua/hobi-ta-dozvillja/nezvichajni-muzei-evropi.html>
17. Топ-15 самих необачних музеїв мира: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zazuzoom.com.ua/art/top-15-samyx-neobychnyx-muzeev-mira.html>
18. Музей цукру в Берліні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.pointerst.com/de/showplace/muzei-sahara-v-berline>
19. Найцікавіші музеї України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaj.ua/news/regions/35000/top10-najcikavishih-muzeviv-ukrayini.html>
20. Медовий дім, Мукачево: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://restmap.com.ua/ua/развлечения/1332>
21. На Волині діє музей меду: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/na_volini_die_muzej_medu/2015-08-10-1949
22. Музей бджільництва в Києві: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kievtown.net/ukr/kiev_museums/beekeeping_museum.html
23. Севастопольський музей мармеладу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydim.ua/companies/museum/museum-marmalade/>
24. На Закарпатті відкрили перший музей лек вару: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organic.ua/uk/lib/1868-na-zakarpatti-vidkryly-pershyj-muzej-lekvaru>
25. Львівська майстерня карамелі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doroga.ua/poi/Ljvovskaya/Ljvov/Masterskaya_karameli/3988
26. Долинський краєзнавчий музей: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dolyna.info/novyny/smachno-zhyty>
27. Львівська майстерня пряників «Юрашки»: <http://lviv-online.com.ua/rest/cafe/lvivska-majsternya-pryanykiv-yurashky/>
28. У Польщі відкриють музей льодяника: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bdzhola.com/news/v-polschi-vidkrijut-muzej-lodjanika>
29. Басейн з цукрового конфетті та шоколадний зал у Нью-Йорку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/tsikavinki/baseyn-z-cukrovogo-konfetti-ta-shokoladnyj-zal-v-nyu-yorku-vidkrivsyay-naysolodshiy-muzej-moroziva-706615.html>

References:

1. Muzei shokoladu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://old.dyvensvit.org/articles/3044.html>
2. Samye sladkiye muzei myra: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://neobychno.com/4994/samye-sladkie-muzei-mira/>
3. Muzei shokolada. Vkusnye mesta myra: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://magic-chocolat.net/muzei-shokolada>
4. Shokoladni muzei svitu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://chocolateit.wordpress.com/2011/11/04/5>
5. Sladkiye muzei myra: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zagranitsa.net/statji/view/2396/15/>
6. Muzei sakhara y sakharoe yskusstvo: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gavailer.livejournal.com/118859.html>
7. Nezvychayni muzei Frantsiyi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.tur-svit.info/tsikavi-statti/nezvichayni-muzei-frantsiyi-muzei-karameli-i-shokoladu.html>
8. «Съедобные» muzei myra. «Sladkiye» muzei: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.abcslim.ru/articles/1673/sedobnye-muzei-mira-sladkie-muzei/>
9. «Съедобные» muzei myra. «Sladkiye» muzei: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mavrikii.platinumclub.ru/severnoe-pobereje/dostoprimechatelnosti/ladventure-du-sucre/>
10. Podorozhuyte smachno: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bokosmart.com/kulinariya/varto-znaty/429-myzeji-jiwi-podorowujte-smachno>
11. Muzei Tul'skoho pryanyka: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oldtula.ru/museum/info>
12. Naytsikavishi dytyachi muzei svitu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kidsonly.com.ua/najcikavishi-dityachi-muzei-svitu/>

- muzeyi-svitu/
13. Nezvychni muzeyi svitu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tursvit.info/nezvychni-muzeyi-svitu/>
 14. Muzeyi shokoladu v riznykh mistakh Yevropy: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://travelfrog.livejournal.com/115119.html>
 15. Martsipanova mandrivka uhorshchynoyu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://travel.tochka.net/ua/8445-martsipanovoe-puteshestvie-po-vengrii-sladkiy-dvorets-i-martsipanovyy-korol/>
 16. Nezvychni muzeyi Yevropy: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://vilebrequin.com.ua/hobi-ta-dozvillja/nezvichajni-muzei-evropi.html>
 17. Top-15 samykh neobachnykh muzeyiv myra: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zazuzoom.com.ua/art/top-15-samykh-neobachnykh-muzeev-mira.html>
 18. Muzei tsukru v Berlini: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.pointerst.com/de/showplace/muzej-sahara-v-berline>
 19. Naytsikavishi muzeyi Ukrainy: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://znaj.ua/news/regions/35000/top10-najcikavishih-muzeyiv-ukrayini.html>
 20. Medovyy dim, Mukachevo: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://restmap.com.ua/ua/razvlechenyya/1332>
 21. Na Volyni diye muzey medu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://volyn-museum.com.ua/news/na_volini_die_muzej_medu/2015-08-10-1949
 22. Muzei bdzhih'nystva v Kyievi: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://kievtown.net/ukr/kiev_museums/beekeeping_museum.html
 23. Sevastopol's'kyi muzei marmeladu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mydim.ua/companies/museum/museum-marmalade/>
 24. Na Zakarpatti vidkryly pershyi muzei lek varu: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://organic.ua/uk/lib/1868-na-zakarpatti-vidkryly-pershyi-muzei-lekvaru>
 25. L'vivs'ka maysternya karameli: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.doroga.ua/poi/Ljvovskaya/Ljvov/Masterskaya_karameli/3988
 26. Dolyns'kyi krayeznavchyy muzei: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://museum.dolyna.info/nowyny/smachno-zhyty>
 27. L'vivs'ka maysternya pryanykiv «Yurashky»: <http://lviv-online.com.ua/rest/cafe/lvivska-majsternya-pryanykiv-yurashky/>
 28. U Pol'shchi vidkryut' muzei l'odyanyka: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bdzhola.com/news/v-polschi-vidkryut-muzei-lodjanika>
 29. Baseyn z tsukrovoho konfetti ta shokoladnyy zal u N'yu-Yorku: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://tsn.ua/tsikavinki/baseyn-z-cukrovogo-konfetti-ta-shokoladnyy-zal-v-nyu-yorku-vidkryvsya-naysolodshiy-muzei-moroziva-706615.html>

Аннотация:

Филоненко И. Н. «СЛАДКИЕ» МУЗЕИ В КАЧЕСТВЕ ОБЪЕКТОВ ПОЗНАВАТЕЛЬНО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА.

В статье исследованы разновидности и особенности распространения и деятельности «сладких» музеев в качестве ресурса с целью организации познавательно-развлекательных и гастрономических туров; в качестве заведений, которые могут быть интересны разным категориям посетителей.

В основе исследования – определение категории специфических музеев и особенностей их функционирования с дальнейшей характеристикой «сладких» музеев мира в качестве одного из разновидностей специфических музеев.

Сделана попытка классификации «сладких» музеев путем объединения их в группы, в зависимости от вида сладостей, которому они посвящены. Касательно этого определены следующие группы самых распространенных в мире музеев «Сладкого» профиля: музеи шоколада, сахара, карамели, леденцов, нуги, мармелада, желе, пряника, мороженого.

Охарактеризованы «сладкие» музеи Украины, а именно – самые известные из них – музеи меда (в городе Mukachevo Закарпатской области, в с. Баив на Волини, в городе Бердичев На Житомирщине), шоколада (в Симферополе, Виннице, Львове, Бростянце); мармелада в Севастополе, Леквара в с. Ботар Витноградского района Закарпатской области.

«Сладкие» музеи – интегративный туристический ресурс, изюминка местностей, где они расположены. Их посещение можно планировать во время организации и проведения дегустационных и познавательных туров в качестве объектов, усиливающих туристическую привлекательность территорий.

Ключевые слова: музей, инфраструктура, туризм, познавательные ресурсы, «сладкие» музеи.

Abstract:

Irina Filonenko. "SWEET" MUSEUMS AS OBJECTS OF INFORMATIVE AND ENTERTAINING TOURISM.

The article investigates the varieties and characteristics and distribution of "sweet" museum as a resource for the organization of informative and entertaining and gastronomic tours; as institutions that may be interesting for different categories of visitors.

The basis of our research is discovering the characteristics and specifics of museum. Researching the main approaches to classification and major classification schemes. Categorizing museums and specific features of their operation and subsequent characterization of "sweet" museums in the world as one of the specific kinds of museums is the basis of our research.

We have tried to organize "sweet" museums by combining them into groups, depending on the type of candy, which they are devoted. In this regard, the following group of the most popular «sweet» museums in the world consists museums of chocolate, sugar, candy, lollipops, nougat, marmalade, jelly stick.

We have done the characteristic of the "sweet" museums in Ukraine and described the most famous and popular ones – museums of honey (in Mukachevo Transcarpathian region, in the village Bais in Volyn, in Berdichev and in

Zhitomir region), chocolate (in Simferopol, Vinnytsia, Lviv, Trostyanets), marmalade in Sevastopol, liquer in village Botar, Vynohradiv district of the Transcarpathian region.

"Sweet" museum is an interesting resource for tourism and areas where they are located. These visits can be included in the organization and conducting of tasting and educational tours as objects which enhance the attractiveness of areas.

Keywords: museum, infrastructure, tourism, educational resources, "sweet" museums.

Надійшла 25.04.2017р.

УДК 911.9 (477)

Олександр КОРОЛЬ

РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті досліджені регіональні особливості розвитку туризму в Чернівецькій області, виявленні, нанесені на картосхему та описані основні туристичні регіони краю, а також проведена їхня рекреаційно-функціональна оцінка. Зокрема, виділені три основних регіони розвитку туризму із різною спеціалізацією: Чернівецький туристичний район, який включає туристичний вузол «Чернівці» та зону заміської рекреації; розташований у гірській частині Чернівецької області туристичний район «Буковинські Карпати»; туристична зона «Дністровський каньйон» із туристичним центром «Хотин».

Ключові слова: туризм, рекреація, регіональний аналіз, територіальні таксономічні одиниці, район, вузол, центр, зона, Чернівці, Буковинські Карпати, Дністровський каньйон, Хотин, Біла Криниця.

Актуальність дослідження. Туристична галузь є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо). Туризм сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, залученню громадян до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги.

Виходячи з цього, видається важливим дослідити розвиток туризму в Чернівецькій області, зокрема її туристичних регіонів, адже край має сприятливі умови для багатьох видів туристично-рекреаційної діяльності, які відзначають своєю строкатістю.

Метою публікації є дослідження регіональних особливостей розвитку туризму в Чернівецькій області, виявлення та опис основних територіальних таксономічних одиниць, а також бальна рекреаційно-функціональна оцінка туристичних регіонів.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Туризм постійно знаходиться в центрі уваги економіко-географічної науки. Найбільш системно проблеми розвитку туризму розглядаються в економіко-географічному аспекті, який передбачає дослідження поняття, структури, особливостей, територіальної локалізації туристичних ресурсів (М.В. Багров, Ю.А. Веденій, О.В. Гідбут, М.Г. Ігнатенко, В.С. Преображенський, В.П. Руденко, І.Т. Твердохлебов); особливостей розвитку територіально-рекреаційних систем (комплексів) (М.І. Долішній, В.К. Євдокименко, Л.М. Корецький, І.В. Смалъ, Н.Ю. Недашківська,

М.С. Нудельман, М.Ф. Пістун, Д.М. Стеченко, О.І. Шаблій); туристичної місткості та природно-туристичного потенціалу території (М.І. Долішній, М.Г. Ігнатенко, В.П. Руденко, М.П. Крачило, С.А. Генсірук, М.С. Нижник, Ю.М. Лобанов, І.Д. Родічкін, Є.А. Котляров).

Виклад основного матеріалу. Чернівецька область знаходиться на південному заході України і розташована в трьох природно-географічних зонах: лісостеповій, яка займає Прутсько-Дністровське межиріччя, передгірській, розташованій між Карпатами та рікою Прут, і гірській, яка охоплює Буковинські Карпати. Територією області протікає 75 річок довжиною понад 10 км. Найбільші з-поміж них: Дністер з довжиною на території області 272 км, Прут – 128 км, Сірет – 113 км. 56% території області займають рівнини, на височини (300–500 м) припадає 26%, а на гори – 18% території. Лісистість області складає майже 30%.

Помірно континентальний, м'який, вологий клімат з вираженими сезонами, з середньою кількістю днів у зимовий період із сніговим покривом від 80 (у рівнинній частині) до 120 (в горах) в поєднанні з гірськими ландшафтами Буковинських Карпат сприяє розвитку зимових видів відпочинку. Регіон характеризується значною кількістю сонячної радіації та достатніми температурами повітря і води в літній період, що в поєднанні з річкою Дністер та Дністровським водосховищем створює сприятливі умови для літніх видів відпочинку [5].

На теренах області налічується 330 об'єктів різних категорій природно-заповідного фонду, які займають більше 10,5% території. За цим показником край входить до чільної

п'ятірки найзаповідніших областей України. Це створює сприятливі умови для розвитку екологічного туризму.

Багата історія краю знайшла своє відображення в численних пам'ятках історії та культури, культових спорудах, серед яких пам'ятки археології доби мезоліту – печери з наскельними малюнками, тисячолітній Хотин з унікальним фортифікаційним комплексом, а також пам'ятка ЮНЕСКО – колишня Резиденція буковинських митрополитів у Чернівцях. В цілому в області нараховується 112 об'єктів архітектури й містобудування, які внесені до переліку загальнонаціональної спадщини та понад 800 місцевого значення. Багато з них можуть бути використані в пізнавальному туризмі [1].

Таке природне розмаїття та історико-культурна спадщина дозволяють виділити в межах Чернівецької області кілька територіально-таксономічних одиниць із різною туристично-рекреаційною спеціалізацією (див. табл. 1, рис. 1):

– Чернівецький туристичний район, який включає туристичний вузол «Чернівці» та зону заміської рекреації, що поширюється на прилеглі території сусідніх адміністративних районів;

– Туристичний район «Буковинські Карпати» розташований в межах гірської частини Чернівецької області, що охоплює всю територію Путильського та гірські частини Вижницького і Сторожинецького адміністративних районів;

– Туристична зона «Дністровський каньйон», що простягнулася каньйоноподібною долиною річки Дністер в межах Заставнівського, Хотинського, Кельменецького та Сокирянського адміністративних районів. Включає туристичний центр «Хотин».

– туристичні пункти, що можуть бути використані для рекреації чи включені до екскурсійних маршрутів.

Таблиця 1

Рекреаційно-функціональна оцінка туристичних регіонів Чернівецької області, за бальною шкалою (max – 10 б.)*

Види туристсько-рекреаційної діяльності	Територіальні таксономічні одиниці			
	Чернівецький турист. район		Туристичний район «Буковинські Карпати»	Туристична зона «Дністровський каньйон»
	Турист. вузол «Чернівці»	Зона заміської рекреації		
Купально-пляжна	2	4	2	8
Прогулянково-споглядальна	5	5	9	6
Екскурсійно-пізнавальна	10	3	6	9
Природознавчо-екологічна	4	4	8	6
Пізнавально-етнографічна	4		8	3
Бальнеологічна			5	
Гірськолижна		5	7	
Скелелазіння			8	4
Спелеологічна			2	6
Спортивна пішохідна			7	5
Сплав по річках у т.ч. по гірських			8	6
Рибальство та мисливство		4	6	7
Водно-технічна				6

* – власна оцінка в співавторстві з Ж.І. Бучко, станом на 2015 р.

Чернівецький туристичний район.

Чернівецький туристичний район включає туристичний вузол «Чернівці» та зону заміської рекреації, що поширюється на прилеглі території сусідніх адміністративних районів в радіусі 18 км від центру міста. Район має дві виражені спеціалізації: Чернівці є провідним в

Україні центром пізнавального туризму, а зона заміської рекреації спеціалізується на активному відпочинку на лоні природи (прогулянково-споглядальна, купально-пляжна та гірськолижна рекреація, різноманітні розваги та ін.) [3].

Туристичний вузол «Чернівці» охоплює територію столиці Буковини. Місто розташо-

ване на пагорбах долини річки Прут на межі Прут-Дністровського межиріччя та Передкарпатського передгір'я. Завдяки цьому лівобережна частина Чернівців належить до Східноєвропейської рівнинної країни, а основна частина обласного центру з правого берега Прута – до Карпатської гірсько-складчастої країни.

Місто має фокусне положення в регіоні, а тому слугує транспортним вузлом і відправ-

ною точкою у замських екскурсіях по Чернівецькій області. Туристичний потенціал міста зумовлений насамперед наявністю великої кількості пам'яток містобудування різних архітектурних стилів (класицизм, запізнілий класицизм, неоренесанс, необароко, віденська сецесія, ар-деко та конструктивізм) і багатою культурною спадщиною.

Чернівецька область

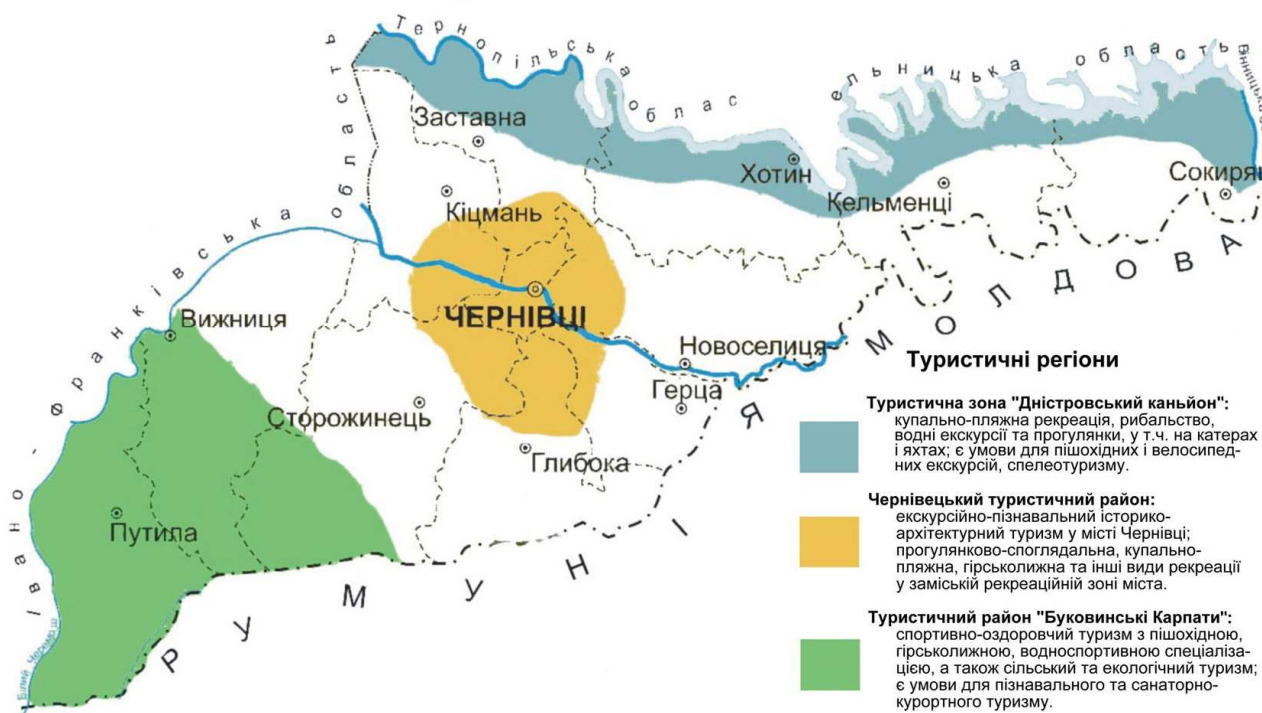

Рис. 1. Туристичні регіони Чернівецької області

Чернівці по праву вважаються архітектурною перлиною України. На державному обліку в історичній частині столиці Буковини знаходиться 706 пам'яток архітектури, 20 з яких загальнонаціонального значення та одна пам'ятка ЮНЕСКО. Історична забудова старого міста – це цілісний, майже недоторканий ансамбль XIX – початку XX століть, що сформувався в Австро-Угорський період історії Буковини. Центральна частина міста загальною площею 226 га має статус заповідної території. Тут зосереджено більшість пам'яток містобудування: колишня Резиденція митрополитів Буковини; архітектурні ансамблі Театральної та Центральної площ, вулиць О. Кобилянської (яка є пішохідною), І. Франка, Головної та багато інших. Найбільш цінні з-поміж них:

- колишня Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (ЮНЕСКО) – архітектурна перлина міста, збудована у 1864-1882 рр., сьогодні тут знаходиться Чернівецький університет;

- музично-драматичний театр ім. О. Кобилянської – творіння віденських архітекторів Фельнера і Гельмера, що з 1905 року прикрашає Театральну площу;
- Вірменська католицька церква, збудована у 1875 році за проектом Йосефа Главки, нині органний зал Чернівецької обласної філармонії;
- міська ратуша, яка з 1847 року височіє на Центральній площі й відтоді незмінно є резиденцією міського самоврядування;
- будівля художнього музею, збудована у 1901 р. як дирекція ощадних кас, вважається однією з найбільш вишуканих пам'яток модерну;
- Кафедральний собор Святого Духа – головний храм православних Буковини, освячений митрополитом Євгеном Гакманом у 1864 р.;
- дерев'яний храм Святого Миколая, збудований у 1607 році, є найстарішою пам'яткою архітектури Чернівців.

Місто має багату культурну спадщину. Впродовж віків Чернівці сформувались як багатонаціональне місто з толерантною атмосферою, яке стало колыскою митців різних культур. Літературна творчість Буковини представлена багатьма іменами. Найвідоміші з-поміж них: Ольга Кобилянська, Юрій Федькович – класики української літератури; Михайл Емінеску – видатний румунський поет; Роза Ауслендер і Пауль Целан – німецькомовні єврейські поети. Творчість Пауля Целана увійшла до скарбниці світової літератури. Більшість з них народились у Чернівцях, тут отримали освіту й сформувались як творчі особистості. На весь світ відомий тенор Йозеф Шмідт – «німецький Карузо» з Буковини, який розпочинав кар'єру співака у дитячому хорі Чернівецького Темпля. В Чернівцях жив і творив відомий український композитор Володимир Івасюк – автор легендарної «Червоної рути».

У Чернівцях є кілька музеїв:

– Чернівецький краєзнавчий музей – найбільше зібрання матеріалів і артефактів природи, історії та культури Північної Буковини: колекція стародруків з унікальною Острозькою Біблією, друкованою Іваном Федоровим у 1581 р.; археологічна колекція, що нараховує понад 12 тисяч музейних предметів. Гордістю музею є колекція творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, основу якої складають ікони XVI–XVIII ст., роботи видатних буковинських митців. Природнича збірка налічує майже 10 тисяч натуральних зразків;

– Чернівецький художній музей. Загальна кількість експонатів музею перевищує 8400. Тут створено колекцію унікальних буковинських народних образів та ікон на склі XIX–XX ст., буковинських народних килимів XIX–XX ст., буковинських і гуцульських писанок. В експозиції живопису художнього музею представлені загалом рідкісні полотна, які належать пензлям знаних буковинських малярів, що працювали переважно в класичній манері;

– Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту являє собою архітектурно-ландшафтний комплекс, який складається з пам'яток народної архітектури кінця XVIII – першої половини XX ст. Просто неба відтворене стародавнє буковинське село, де можна ознайомитися з народною архітектурою та побутом буковинців різних районів та етнографічних груп;

– Літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської;

– Літературно-меморіальний музей Юрія Федьковича;

– Меморіальний музей В. Івасюка та ін.

Багатий туристичний потенціал Чернівців зумовив значний розвиток туристичної індустрії. У місті на кінець 2015 року функціонувало понад 20 готелів, з них – 4 «великих» на 1171 ліжко-місце. Провідними закладами розміщення в Чернівцях є «великі» готелі «Черемош», «Буковина», «Турист» і «Київ». На них припадає більше половини від загального номерного фонду готелів Чернівців. Останніми роками в Чернівцях зростає кількість місць в закладах розміщення як за рахунок відкриття нових, насамперед «малих» приватних готелів і апартаментів, так і за рахунок реконструкції вже існуючих «великих» готелів. Середньорічна завантаженість готелів міста складає 30–40%. Хоча готельна мережа Чернівців за кількістю ліжко-місць задовольняє потреби гостей міста, в більшості готелів рівень обслуговування та пропоновані послуги не відповідають прийнятним в Європі стандартам.

Отже, пізнавальний туризм у Чернівцях має усі передумови для свого розвитку. Крім того місто може використовуватись як база для здійснення замських автобусних екскурсій по теренах Чернівецької області. У цьому випадку пізнавальні туристи здійснюють одноденні (в окремих випадках дводенні) виїзди автобусним транспортом із використанням існуючої мережі автошляхів до замських екскурсійних об'єктів, розміщуються у готелях м. Чернівці харчуються у ресторанах при готелях або тих, що знаходяться на маршрутах екскурсій. Тобто, розвиток пізнавального туризму можливий без значних капіталовкладень із використанням існуючої матеріально-технічної бази та потребує лише організаційних і маркетингових заходів.

Зона замської рекреації Чернівецького туристичного району поширюється на прилеглій території сусідніх з обласним центром адміністративних районів в радіусі 18 км від центру Чернівців. Вона розташована на залісених південних схилах Хотинської височини з найвищою для рівнинної частини України точкою – 515 м на горі Берда, в долині річки Прут і на Чернівецькій височині з вкритою лісом горою Цецино (537 м). У ближньому і далекому сусідстві аж до с. Кам'яна здіймаються на понад 500 м над рівнем моря інші височини. У межах замської зони рекреації частково розташований Чернівецький регіональний ландшафтний парк.

Зона замської рекреації розрахована на відпочинок і оздоровлення насамперед чернівчан. Проте її досить розвинута матеріально-технічна база може бути використана й для ту-

ризму. Однак її рекреаційні ресурси (передгір'я, лісові масиви та озера) недостатньо привабливі для туристів. Тому замиська рекреаційна зона не може самостійно здійснювати туристичну діяльність. В обслуговуванні туристів вона цілком і повністю «зав'язана» на обласному центрі. Наприклад, організація активного дозвілля для туристів, які відвідують Чернівці з екскурсійної програмою, або їх розміщення.

Готельно-ресторанні та рекреаційні комплекси зони замиської рекреації знаходяться у мальовничих місцевостях у безпосередній близькості до обласного центру та неподалік від основних автошляхів. Найбільшим серед них є туристично-оздоровчий комплекс «Сонячна долина» в с. Бояни. Тут активний відпочинок на лоні природи (два стави у лісовому масиві поміж пагорбів) поєднуються з гірськолижним відпочинком та різноманітними розвагами. У с. Кам'яна на межі лісу біля озера розташований найбільший водно-рекреаційний комплекс «Аква-плюс», де знаходиться один із двох офіційних пляжів Чернівців (другий знаходиться на річці Прут у межах міста). Замиські готельно-ресторанні рекреаційні комплекси також представлені спортивно-оздоровчим комплексом «Щецино», що знаходиться на однойменній горі на околиці Чернівців, готельно-ресторанним комплексом «Під липами» у с. Шипинці, ресторанно-відпочинковим комплексом «Смерекова хата» у с. Валя Кузьмина та ін.

Туристичний район «Буковинські Карпати».

Сюди входить вся територія Путильського та гірські частини Вижницького і Сторожинецького адміністративних районів. Цікавими для туристів є місто Вижниця, с.м.т. Путила, с.м.т. Берегомет та ін. Привабливі з точки зору туристсько-рекреаційного освоєння внутрішнє Путильське низькогір'я, перевали Німчич і Шурдин та ін. Район має виражену спортивно-оздоровчу спеціалізацію з пішохідним, гірськолижним і водними видами спортивної рекреації, а також розвинутий сільський зелений і екологічний туризм. Тут є умови для розвитку санаторно-курортного та пізнавального туризму [3].

Головними чинниками розвитку туризму й рекреації є природні передумови. Район являє собою вкриту лісом гірську систему, яка знаходиться на південному заході області і простягається майже паралельними хребтами з північного заходу на південний схід. Пересічні висоти тут сягають 900 м, а максимальна – 1574 м (гора Яровиця). Гірський рельєф у поєднанні зі сприятливими кліматичними умо-

вами створює передумови для розвитку як літніх, так і зимових видів активного відпочинку: пішохідного, гірськолижного; для альпінізму придатні скельні утворення Буковинських Карпат, як то скеля «Соколине око» та ін.

До великих річок гірського характеру, що протікає районом, належить Черемош. Глибокі долини, звивистість русел, швидка течія, нестійкий водний режим, наявність бистрин і перекатів надають особливу своєрідність гірським річкам і створюють широкі можливості для організації маршрутів водноспортивного та екстремального туризму, насамперед для сплаву на каяках і каное.

До цікавих природних об'єктів, придатних для природознавчих екскурсій, належать: печера Олексі Довбуша – відважного народного ватажка 30–40 років XVIII ст.; дивовижні скельні утворення Соколине око та Протяте Каміння; річка Смугарів з Буковинськими водоспадами. Там, де хребет Ракова прорізає річка Путила, височіє скеля Кам'яна Багачка, або Заклята скеля, про яку на Путильщині дотепер живе легенда.

В організації екологічного туризму значна роль відводиться національному природному парку «Вижницький», територією якого розроблені маршрути екотуризму. В с.м.т. Берегомет можна відвідати еколого-просвітницький центр та зону стаціонарної рекреації парку. Національний природний парк «Вижницький» був створений у 1995 р. на базі заказників Стебник і Лужки. Він займає площу близько 8000 га. Тут – самісінький центр тисячолітніх лісів, реліктової флори цілої Європи. У парку зростає понад 600 видів рослин, 31 з яких занесено до Червоної Книги, а місцева фауна нараховує 486 видів, 28 з них так само занесено до Червоної Книги. На території парку б'ють численні джерела мінеральних вод.

Привабливими для туристів є етнографічні особливості району, що знаходиться в межах Гуцульщини. Кілька гуцульських фестивалів проходять у Вижниці та Путилі. В с.м.т. Путила щорічно відбуваються традиційні проводи пастухів на полонини. виходу на полонину – «Полонинська ватра». У цей день пастухи збирають отари і відправляються у верхів'я гір, де вони пробудуть до осені. Головним символом свята є величезна ватра, адже цього дня вогонь запалиться на 30 полонинах і буде підтримуватися там аж до завершення літування. Путила є місцем проведення мистецького фестивалю «Шовкова косиця» та фестивалю сиру, в с. Підзахаричі щорічно проводиться фестиваль гумору «Захарецький гарчик».

У Вижниці функціонує музей Вижницько-

го коледжу прикладного мистецтва ім. В. Шкрібляка, створений у 1966 р. Фонди музею нараховують понад 7 тис. оригінальних творів, виготовлених випускниками та викладачами коледжу. Тут виставлені різьба по дереву, ткацтво, одяг та різноманітні вишивки, металева орнаментика, ювелірні прикраси, сучасні декоративно-ужиткові мистецькі вироби, живопис, графіка та ін.

З архітектурних пам'яток району виділяються дерев'яні храми Буковинських Карпат. У с. Селятин зберігся унікальний зразок сакральної дерев'яної архітектури – церква Різдва Пресвятої Богородиці – найстаріший дерев'яний храм у Буковинських Карпатах. Зведена у 30-ті роки XVII ст. без єдиного цвяха, будівля увібрала в себе елементи буковинського так званого «хатнього типу» та гуцульського купольного. На околиці Вижниць у Рівні знаходиться збудована ще у першій половині XIX ст. дерев'яна церква Св. Дмитра. Вона є довершеним зразком гуцульських трикупольних храмів. Слід зауважити, що населенні пункти Буковинських Карпат буквально рясніють дерев'яними храмами, дзвіницями та капличками. Миколаївська церква в Путилі, Успенська церква в Розтоках, Дмитрівська церква в Дихтинці, церква Св. Параскеви в Усть-Путилі, церква Симеона Стовпника в с. Мариничі (усі храми XIX ст.) – лише невелика частина дерев'яної сакральної архітектури Буковини.

З Вижницею пов'язані імена Назарія Яремчука, Василя Зінкевича. В Путилі народився Юрій Федькович, а в с. Розтоки – письменниця Марія Матіос.

Значний природно-рекреаційний потенціал Буковинських Карпат зумовив розвиток туристичної індустрії. У районі знаходиться більше двох десятків готелів і туристичних комплексів – майже порівну у Вижницькому та Путильському адміністративних районах. Тут виділяються три ареали їх зосередження: Вижницько-Підзаричський, який утворився навколо Вижниці та перевалу «Німчич»; Берегометсько-Миговський, де розташований провідний в області гірськолижний комплекс «Мигове»; Путильський, розташований у самісінському центрі Буковинських Карпат – Путильському низькогір'ї. До провідних готельно-туристичних комплексів Буковинських Карпат належать гірськолижні туристичні комплекси «Мигово» і «Німчич», готельно-ресторанний комплекс «Гірський узвіз», гірський готель «Ковчег», садиба «Лекече» та ін.

Цілющий клімат та сприятливі природні чинники використовуються для оздоровлення у пансіонатах з лікуванням «Черемош» у Виж-

ниці і «Зелені пагорби» у Виженці.

Значного розвитку у районі набув сільський зелений туризм. Більше половини садиб Чернівецької області розташовані у Буковинських Карпатах. Тут виділяються два ареали їх зосередження: Черногузько-Розтоцький та Путильський. Найбільше садиб знаходиться у селах, що розташовані неподалік від перевалу «Німчич» – Виженці, Розтоках та ін.

Проаналізувавши туристсько-рекреаційні можливості району можна зробити висновок, що Буковинські Карпати мають значний невикористаний потенціал. Його освоєння гальмується кількома несприятливими чинниками: слабким розвитком туристичної індустрії; незадовільним станом природи через недостатній рівень природоохоронних заходів; слабкий розвиток дорожньої інфраструктури та незадовільний стан доріг; відсутність продуманої маркетингової політики, яка б працювала на район в цілому. Ця проблема потребує удосконалення місцевою владою Програми розвитку туризму у Чернівецькій області, особливо в частині розвитку інфраструктури, інвестиційних проектів і маркетингових заходів.

Туристична зона «Дністровський каньйон».

Дністровська туристсько-рекреаційна зона простягнулася долиною річки Дністер в межах Заставнівського, Хотинського, Кельменецького та Сокирянського адміністративних районів. Основна спеціалізація – купально-пляжна рекреація, рибальство, водні екскурсії та прогулянки, у т.ч. на катерах і яхтах. Є умови для здійснення пішохідних і велосипедних екскурсій, спелеотуризму [3].

Дністер і його долина є унікальною пам'яткою природи, адже у своїй середній течії він перетинає південно-західний схил Подільської височини і утворює надзвичайно мальовничий каньйон зі стрімкими схилами та глибиною врізання від 60 до 130 м. Дністровський каньйон є одним із семи чудес природи України. Тут знаходяться відомі у всьому світі відслонення, так звані стінки, що містять у собі давні скам'янілі рештки флори і фауни, яким близько 500 мільйонів років. Русло річки дуже звивисте, на прямих та випуклих ділянках поворотів утворює зручні для купання пляжі з галькою. Його ширина змінюється у межах 60–200 м, а середні глибини становлять 1,5–2,5 м. Від села Атаки розпочинається зона підпору Дністровського водосховища де швидкість течії значно уповільнюється, а сама річка перетворюється на водосховище. Далі по течії середні глибини зростають до 22 м, а ширина русла збільшується до 800–1000 м. Тут Дністер

утворює два мальовничих меандрових вузли: Перебиківський і Вороновицький. Дністровське водосховище має сприятливі водно-кліматичні умови для літньої рекреації.

Дністровський каньйон прихистив велику кількість рослин, тварин і птахів. Чимало реліктових, ендемічних і рідкісних рослин занесено до Червоної книги України. У Дністрі живе 40 видів риб, а велика кількість раків свідчить про екологічну чистоту дністровської води.

В межах зони знаходиться багато природних і культурно-історичних пам'яток. Вздовж Дністра розкидані численні історичні та археологічні пам'ятки: в селі Баламутівка Заставнівського району знаходиться печера з наскельними малюнками доби мезоліту; руїни давньоруських міст на Дністрі зберігаються між селами Непоротовим і Ломачинцями Сокирянського району, біля села Перебиківців Хотинського району, в с. Василів Заставнівського району; в Кельменецькому районі в околицях с. Бабин відомо 10 палеолітичних стоянок, в с. Комарів – поселення доби бронзи (III-II тис. р. до Р.Х.), в с. Ленківці знайдені поселення різних періодів починаючи з палеоліту.

Зона багата сакральними пам'ятками. Місцем паломництва є Свято-Іоанно-Златоустівська церква (1765 р.) і монастир, на території якого є джерело мінеральної води в с. Хрепцатик. Рештки печерного монастиря знайдено в с. Василів. Пам'яткою архітектури є Покровська церква та дзвіниця (1791 р.) в с. Репуженці. Біля с. Непоротове знаходиться Галицький печерний монастир XIII-XX ст., де природні печери та гроти у вапняках були розширені й пристосовані для культових цілей.

До цікавих природних об'єктів туризму й екскурсій, насамперед, можна віднести численні печери розкидані вздовж Дністра: Скитська, Баламутівська, Дуча, Полякова Дуча, Змієва та ін. В Кельменецькому районі знаходиться унікальний природний об'єкт товтри – гряда вапнякових останців з висотами до 40 метрів над оточуючим платом, що мальовничо нависають над плесом Дністровського водосховища. Мають статус геологічної пам'ятки природи під назвою «Шишкові горби».

Дністровська зона включає **туристичний центр «Хотин»**, розташований у однойменному місті. На околиці Хотина на березі Дністра знаходиться Хотинська фортеця – одна з найвизначніших пам'яток військової фортифікації східної Європи. Вона має статус історико-архітектурного заповідника й стала одним із «семи чудес» України.

Оборонний комплекс включає фортифікаційні вали й рови, кам'яний замок, церкву Святого Олександра Невського, залишки мечеті та мінарету турецької доби та інші споруди. Кам'яні укріплення тут з'явилися в другій половині XIII ст., коли за наказом короля Данила Галицького на місці старої дерев'яної фортеці виросла кам'яна, яка стала одним із найпотужніших укріплень Східної Європи. Впродовж наступних століть фортецю неодноразово перебудовували та укріплювали всі наступні володарі Хотина і Хотинської землі: молдавські господарі, польські королі, турецькі султани. У другій половині XIV ст. споруди фортеці були оновлені, а з появою через століття вогнепальної зброї фортецю знову перебудували. В цей час були зведені потужні стіни з баштами заввишки 40 м.

На початку XVIII ст. Османська Порта вирішила зробити з Хотина головний форпост на Дністрі. Протягом 1711–1718 рр. турки за допомогою запрошених французьких інженерів спорудили навколо старого замку Нову фортецю. Основу укріплень становили потужні земляні вали, бастіони й широкі рови, вимурувані тесаним каменем. У валах були облаштовані брами з баштами. У Новій фортеці збудували також мечеть із мінаретом.

Історія фортеці пов'язана з багатьма історичними подіями. Найяскравіша серед них – Хотинська війна 1621 року, яка прославила запорозьких козаків і гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

Значний туристичний потенціал Дністровської зони донедавна мало використовувалося. Лише нині відбуваються зрушення і з'являються нові туристичні об'єкти. Найбільше готелів сьогодні знаходиться у Хотині. У с. Репужинці розташовані бази відпочинку «Здоров'я» та «Буковий гай». В селі Дністрівка діє яхт-клуб, звідки здійснюються водні прогулянки на яхті, яку винаймають разом з послугами капітана. На узбережжі водосховища біля с. Непоротове знаходяться кілька бази відпочинку, у т.ч. «Чайка на Дністрі», а біля с. Ломачинці – водно-рекреаційний комплекс «Успад».

У Подністров'ї нараховується більше десятка садиб сільського зеленого туризму. Тут виділяється Хотинський район із садибами на північних схилах Хотинської височина біля річки Дністер. Найбільше їх у селі Рашків. Решта садиб знаходиться на березі водосховища, зокрема поблизу Вороновицького меандрового вузла.

Туристичні пункти Чернівецької області.

В області виділяються кілька місць зі значним туристсько-екскурсійним потенціалом. До них можна віднести: Брусницький бальнеологічний туристичний пункт; Біло-Криницький, Вашковецький, Банченський культово-релігійні екскурсійні пункти; Подвірнянський спелеологічний екскурсійний пункт та ін. [3].

Брусницький бальнеологічний туристичний пункт базується на Брусницькій обласній лікарні відновного лікування, яка була заснована у 1968 р. Вона знаходиться на околиці села Брусниця Кіцманського району. У 1980-му тут з'явився спальний корпус на 150 місць. Водолікарня функціонує на родовищах: сірководневої води високої концентрації за своїм хімічним складом схожою на мацестинську (Сочі); гідрокарбонатно-хлоридно-натрієвої води, типу Єсентуки, та хлоридно-натрієвої води, що є аналогом Миргородської. Нині працює три робочих свердловини, двадцять – законсервовані. В цілому родовища мінеральних вод здатні давати 150 кубометрів води на добу, що дозволяє щоденно лікувати 2 тисячі пацієнтів.

Біло-Криницький культово-релігійний екскурсійний пункт знаходиться неподалік від кордону з Румунією. Базується на культових спорудах села Біла Криниця Сторожинецького району, пов'язаних з росіянами-старобрядцями, які переселялись на територію Буковини в кінці XVIII ст. утікаючи від церковних реформ патріарха Никона. У 1908 р. тут був збудований унікальний Успенський собор. Зовні він нагадує відомий храм Василя Блаженного в Москві. За складністю архітектури та декоративного оздоблення його можна порівняти з митрополичою резиденцією у Чернівцях. Проте він переважає її за складністю різьби і красою декоративних матеріалів, серед яких багатоколіорова керамічна мозаїка і блакитна облицювальна цегла, яка повністю вкриває стіни.

Вашковецький культово-релігійний та етнографічний екскурсійний пункт включає Жіночий православний монастир Святої Праведної Анни розташований біля м. Вашківці Вишнівського району. Монастир засновано у 1993 р. на Аніній горі. В давнину тут існувала жіноча обитель. Поруч з монастирем у підніжжя гори розташовані археологічні пам'ятки, поселення початку нової ери. Крім того у Вашківцях щороку 14 січня, у день святого Василя відбувається народний костюмований карнавал – Вашковецька переберія, чи Маланка, на яку збираються тисячі гостей із усього краю та з-поза його меж.

Банченський культово-релігійний екскурсійний пункт базується на чоловічому православному Свято-Вознесенському монастирі, який знаходиться в с. Банчени Герцаївського району. Монастир засновано у 1996 р. На території знаходяться: церква Вознесіння Господнього, церква Покрови Пресвятої Богородиці та підземний храм преподобного Сергія Радонезького, два братські корпуси, будинок настоятеля, два готелі для богомольців, Свято-Преображенський скит з церквою Преображення Господнього, господарські приміщення. У жовтні 2011 р. в комплексі споруд монастиря був освячений останній восьмий храм – Свято-Троїцький собор, один із найбільших в Україні.

Подвірнянський спелеологічний екскурсійний пункт сьогодні ще не придатний для туризму. Базується на найбільш потенційно перспективній для рекреаційного використання підземній порожнині – печері «Попелюшка», яка знаходиться поблизу с. Подвірне Новоселицького району. Зручна транспортна доступність, дуже великі розміри порожнини, чудова прохідність, велика науково-освітня цінність, надзвичайна естетична привабливість, а також обмежуючі фактори, які можна подолати в процесі обладнання печери, – все це сприяє екскурсійному використанню підземної порожнини. Проте є ще один обмежуючий фактор – відсутність будь-якого входу в печеру з території України. До того ж, враховуючи білатеральне розташування печери (в межах держав Україна та Молдова), будь-яка діяльність у ній може призвести до зміни підземного середовища, що потребуватиме міжнародного погодження.

Висновки. У Чернівецькій області виділяються три основних регіони розвитку туризму із різною спеціалізацією: Чернівецький туристичний район, який включає туристичний вузол «Чернівці» та зону заміської рекреації; розташований у гірській частині Чернівецької області туристичний район «Буковинські Крапати»; туристична зона «Дністровський каньйон» із туристичним центром «Хотин».

Чернівецький туристичний район утворений екскурсійно-пізнавальним історико-архітектурним туристичним вузлом, розташованим у столиці Буковини. Місто також може використовуватись як база для здійснення заміських автобусних екскурсій по теренах Чернівецької області. У цьому випадку пізнавальні туристи здійснюють одноденні (в окремих випадках дводенні) виїзди автобусним транспортом із використанням існуючої мережі автошляхів до заміських екскурсійних об'єктів,

розміщуються у готелях м. Чернівці харчуються у ресторанах при готелях або тих, що знаходяться на маршрутах екскурсій. Тобто, розвиток пізнавального туризму можливий без значних капіталовкладень із використанням існуючої матеріально-технічної бази та потребує лише організаційних і маркетингових заходів. Зона заміської рекреації Чернівецького туристичного району, що поширюється в радіусі 18 км від обласного центру, має умови, у т.ч. розвинуту матеріально-технічну базу, для прогулянково-споглядальної, купально-пляжної, лижної та інших видів рекреації. Однак її рекреаційні ресурси недостатньо привабливі для туристів. Тому заміська рекреаційна зона не може самостійно здійснювати туристичну діяльність. В обслуговуванні туристів вона цілком і повністю «зав'язана» на обласному центрі.

Туристичний район «Буковинські Карпати» має широкі можливості для спортивно-оздоровчого туризму з пішохідною, гірсько-лижною, водноспортивною спеціалізацією. Тут також розвинутий екологічний туризм, є умови для пізнавального та санаторно-курортного туризму. Проаналізувавши туристсько-рекреаційні можливості району можна зробити висновок, що Буковинські Карпати мають значний невикористаний потенціал. Його освоєння гальмується кількома несприятливими чин-

никами: слабким розвитком туристичної індустрії; незадовільним станом природи через недостатній рівень природоохоронних заходів; слабкий розвиток дорожньої інфраструктури та незадовільний стан доріг; відсутність продуманої маркетингової політики, яка б працювала на район в цілому. Ця проблема потребує удосконалення місцевою владою Програми розвитку туризму у Чернівецькій області, особливо в частині розвитку інфраструктури, інвестиційних проектів і маркетингових заходів.

Туристична зона «Дністровський каньйон» найменш забезпечена розвинутою туристичною інфраструктурою. Водночас тут може розвиватися купально-пляжна рекреація, рибальство, водні екскурсії та прогулянки, у т.ч. на катерах і яхтах; є умови для пішохідних і велосипедних екскурсій, спелеотуризму. Сьогодні тут з'являються нові туристичні комплекси, які зосереджені на Дністровському водосховищі поближче до греблі. Дністровська зона також включає туристичний центр «Хотин», розташований у однойменному місті. Тут, на березі Дністра, знаходиться Хотинська фортеця – одна з найвизначніших пам'яток військової фортифікації східної Європи. Вона має статус історико-архітектурного заповідника й стала одним із «семи чудес» України.

Література:

1. Енциклопедія історії України: Т. 10. Т–Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2013. – 784 с.
2. Король О.Д. Проблеми географії та менеджменту туризму / В.Г. Явкін, В.П. Руденко, О.Д. Король. – Чернівці: Рута, 2006. – 260 с.
3. Король О.Д., Філатова Н.Г. Стратегія розвитку туризму в Чернівецькій області. Проект розроблений за фінансової підтримки GTZ. Чернівці, 2011 – 114 с.
4. Лихоманова О. В. Стан і перспективи розвитку регіонального туризму в Україні / О.В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №6. – С. 149-155.
5. Природа Чернівецької області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: «Вища школа», 1978. – 160 с.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області 2015 рік.
7. Чеховський І. Прогулянка Чернівцями та Буковиною. Путівник. – К., 2007. – 268 с.

References:

1. Encyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 10. T–Ya / Redkol.: V.A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: «Naukova dumka», 2013. – 784 s.
2. Korol O.D. Problemy geografiyi ta menedzhmentu turizmu / V.G. Yavkin, V.P. Rudenko, O.D. Korol. – Chernivci: Ruta, 2006. – 260 s.
3. Korol O.D., Filatova N.G. Strategiya rozvytku turizmu v Cherniveckij oblasti. Proekt rozroblenyj za finansovoyi pidtrymky GTZ. Chernivci, 2011 – 114 s.
4. Lyxomanova O. V. Stan i perspektyvy rozvytku regionalnogo turizmu v Ukrayini / O.V. Lyxomanova // Aktualni problemy ekonomiky. – 2004. – #6. – S. 149-155.
5. Pryroda Cherniveckzkoji oblasti / Pid red. K.I. Gerenchuka. – Lviv: «Vyshha shkola», 1978. – 160 s.
6. Statystychnyj shhorichnyk Cherniveckzkoji oblasti 2015 rik.
7. Chexovskij I. Progulyanka Chernivcyamy ta Bukovynoyu. Putivnyk. – K., 2007. – 268 s.

Аннотация:

Король А.Д. РЕГИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье исследованы региональные особенности развития туризма в Черновицкой области, выявлены, нанесены на картосхему и описаны основные туристические регионы края, а также проведена их рекреационно-функциональная оценка. В частности, выделены: Черновицкий туристический район с экскурсионно-познавательным историко-архитектурным туризмом в областном центре и прогулочно-созерцательной,

купально-пляжної і другими видами рекреації в загородній зоні відпочинку Чернівців; туристичний район «Буковинські Карпати», де розвинуто спортивно-оздоровительний туризм з пішохідної, горнолыжної, водноспортивної спеціалізації, а також сільський і екологічний туризм; туристична зона «Дністровський каньйон» з купально-пляжної рекреацією, риболовством, водними екскурсіями і прогулками, в т.ч. на катерах і яхтах, де також є умови для пішохідних і велосипедних екскурсій, спелеотуризму.

Ключеві слова: туризм, рекреація, регіональний аналіз, територіальні таксономічні одиниці, район, вузол, центр, зона, Чернівці, Буковинські Карпати, Дністровський каньйон, Хотин, Біла Криниця.

Abstract:

Korol O.D., REGIONAL ANALYSIS OF TOURISM IN CHERNIVTSI REGION.

Regional peculiarities of the development of tourism in the Chernivtsi region are explored in the article. Identified, plotted on the map and describes the main tourist areas, in particular: Chernivtsi tourist region with the regional center and suburban recreational zone; tourist area «Bukovina Carpathians»; tourist zone «Dniester Canyon» with the center «Khotyn».

Chernivtsi tourism nodal area has excursion and cognitive historical and architectural tourist specialization, located in the capital of Bukovina. The city can also be used as a base for suburban bus tours within the territory of Chernivtsi region. In this case same-day tourists (in some cases two days) accommodate in Chernivtsi and make trips by the existing road network to the country excursion objects. That is why, the development of tourism possible without significant investment by using existing material base and needs only organizational and marketing activities. Suburban recreational area around Chernivtsi, that occupied territory within a radius of 18 km from the regional center, has advanced infrastructure for walking and sightseeing, bathing, beach, skiing and other recreational activities. However, its recreational resources are not attractive for tourists. Therefore, suburban recreation area is entirely «tied» to the regional center.

The tourist area «Bukovina Carpathians» has great opportunities for sports tourism on tracking, ski and water-sport specialization. It also developed agrotourism with resources for ecological and spa tourism. Analyzing the tourist and recreational opportunities the area, we can conclude that the Bukovina Carpathians have significant untapped potential. Its development is hampered by several unfavorable factors: the weak development of the tourism industry; poor state of nature because of insufficient environmental protection measures; poor development of road infrastructure and poor road conditions; no sound marketing policies that worked in the area as a whole. This problem needs improving local government programs for tourism development in the Chernivtsi region, particularly in infrastructure development, investment projects and marketing activities.

Tourist Zone «Dniester Canyon» least well-developed tourist infrastructure. However, there may develop a river beach recreation, fishing, water tours and walks, including on boats and yachts; there are conditions for walking and cycling trips, spelunking. Today there are new tourist centers that focus on the Dniester reservoir closer to the dam. Dniester area also includes the tourist center «Khotyn», located in the same city. Here, on the banks of the Dniester River, is the fortress of - one of the greatest monuments of fortification Eastern Europe. It has the status of historical and architectural reserve and became one of the «seven wonders» of Ukraine.

Key words: tourism, recreation, regional analysis, territorial taxonomic units, district, node, center, zone, Chernivtsi, Bukovina Carpathians, Dniester canyon, Khotyn, White Krinita.

Надійшла 23.04.2017р.

УДК 911.3

Наталія ПАНЬКІВ

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано процес становлення та розвитку молодіжного туризму, розкрито основу його розуміння. Висвітлено місце в системі туристичної діяльності та трактування різними науковцями його суті та значення. Виконана спроба довести актуальність обраної тематики та портрету в розвитку дитячо-юнацького туризму-як важливого сегменту туристичної сфери нашої держави, адже важливим стратегічним завданням є забезпечення соціальних потреб та прав на оздоровлення та відпочинок підростаючого покоління. Проаналізовані територіальні особливості та відмінності сучасного функціонування дитячо-юнацького туризму Львівської області.

Ключові слова: молодіжний туризм, юнацький туризм, дитячий туризм, територіальні відмінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз дитячо-юнацького туризму будь-якої території є вагомим фактором розвитку як для іноземних країн, так і для України зокрема. Майбутнє кожної держави – це її підростаюче покоління. Близько 22 % населення України складають діти та молодь. Виходячи з

цього виникає потреба окреслення системного підходу до провадження молодіжної політики, сприяння духовному і фізичному розвитку підростаючого покоління, виховання у нього громадянської свідомості та патріотизму. Недостатня увага стосовно розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні сьогодні обумовлює

актуальність обраної тематики, оскільки саме цей вид туризму формує патріотично-виховну складову підростаючого покоління, дає змогу в юному віці не лише пізнати власну країну та світ загалом, але й реалізувати конституційне право кожної дитини на відпочинок та реалізацію власних потреб.

Формулювання мети. Мета даної статті – висвітлення сучасного стану розвитку дитячо-юнацького туризму області з метою популяризації розвитку цього важливого сегменту туристичної сфери нашої держави – як стратегічного завдання в забезпеченні соціальних потреб та прав на оздоровлення та відпочинок підростаючого покоління.

Аналіз останніх публікацій. Історія туризму стосовно обраної тематики в Україні вивчена недостатньо. За часів існування СРСР окремі відомості про туристичну діяльність в Україні містилися у дослідженнях загальносоюзного значення. Вітчизняне «туризмознавство» почало формуватися лише після 1991 року. За роки незалежності з'явилися перші наукові публікації з цієї проблематики, де дослідники прагнули з'ясувати, коли в Україні з'явилося таке суспільне явище, як туризм, висвітлити актуальні проблеми історії розвитку туризму. Теоретичні основи розвитку туризму та його типізація висвітлені в працях О.Любіцевої, М. Мальської, В. Федорченка, В. Цибуха, В. Зінченка, О. Колотухи тощо. Учені систематизували та структуризували напрацьовані матеріали в туристичній галузі, виокремивши їх в конкретні напрямки та розділи.

Детальний аналіз стану, проблем та перспектив розвитку молодіжного та дитячого туризму в нашій державі не проводився, за останні роки не було прийнято жодного законодавчого документа, який би чітко визначив завдання і нові ідеї розвитку молодіжного та дитячого туризму в Україні. Окремі автори висвітлюють молодіжний туризм фрагментарно та в загальному аспекті розвитку туризму. Так, С. Нікітенко в статті «Розвиток молодіжного та дитячого туризму в незалежній Україні» розглядає сучасний стан, проблеми та перспективи його функціонування [4]. Аналіз основних складових індустрії туризму, адаптованих до молодіжного туризму України висвітлений в праці Н. Чорненької [9], як специфічну територіальну рекреаційну систему дитячо-юнацький туризм в Україні подає в своїх працях О. Колотуха [4].

Виклад основного матеріалу. Забезпечення соціального становлення і розвитку молоді, реалізація її конституційних прав та свобод вимагає посилення координації зусиль

держави і громадськості в цьому напрямі, обумовлює необхідність прийняття програм підтримки молоді. Існують різні трактування термінів дитячого та юнацького туризму. Так, загальноприйнятим є формулювання дитячого туризму – як форми організації пізнавальних екскурсій, дитячих таборів, робінзонад для дітей тощо. Разом з тим це поняття охоплює веселі канікули, розширення світогляду, знайомство з новими друзями та безліч вражень для дітей різного віку. Програм дитячого туризму під час шкільних канікул та літнього відпочинку існує доволі багато. Дитячий туризм починається з невеликих поїздок – дошкільних та шкільних екскурсійних турів.

Юнацький туризм часто ототожнюється з молодіжним, як різновид туризму, спрямований на задоволення рекреаційних потреб молоді до 35 років. В Законі України про туризм молодіжний та дитячий туризм виокремлено як самостійні види туризму. За Д. Кадничанським молодіжний туризм – це сегмент туристичного ринку, орієнтований на дітей, юнацтво та молодь, туристичні послуги для якого створюють та реалізують його суб'єкти: туроператори, екскурсійні бюро та турагенти. Автор пропонує у віковому розрізі розділяти молодіжний туризм на три частини: дитячо-юнацький (до 17 років), студентський (17-23 роки) та молодіжний (23-35 років) [3].

Дитячо-юнацький туризм є важливою складовою загальнодержавної системи фізичної культури і спорту, це вид туристичної діяльності, спрямований на задоволення оздоровчих, спортивних та пізнавальних потреб дітей і молоді поза місцем їх постійного проживання та навчання [2]. Він покликаний виховувати молоде покоління засобами туристичної краєзнавчої діяльності, формувати всебічно розвинену особистість. Основними видами дитячого та молодіжного туризму є екскурсії, спортивний туризм, оздоровлення та відпочинок в санаторно-курортних закладах, освітні, ділові та заохочувальні тури для талановитих підлітків, переможців творчих конкурсів, олімпіад.

Необхідною умовою розвитку дитячо-юнацького туризму у Львівській області є належне державне та місцеве створення та регулювання програм, які б визначали найважливіші пріоритети розвитку цього напрямку. Від їхньої забезпеченості необхідними ресурсами, зокрема, людськими, фінансовими, матеріальними тощо залежить ефективність функціонування сфери туризму регіону в цілому. Організація дитячого туризму характеризується багатогранністю та комплексністю, охоплюючи

різні взаємопов'язані між собою види діяльності. Тому важливим є комплексний підхід до організації дитячого обслуговування, що передбачає надання якісних послуг, безпеки відпочинку дітей та молоді загалом.

Дитячий туризм Львівської області характеризується значною хаотичністю та рутинністю в організації, немає чіткої координації управлінських зусиль. Гнучкість законодавства України у галузі туризму унеможливорює проведення продуктивної управлінської політики в туризмі місцевими органами влади, так як немає чіткої визначеності прав, обов'язків і відповідальності з боку сторін центральних органів влади та місцевого самоврядування.

Проте, попри нечіткість законодавчого забезпечення галузі туризму спостерігається позитивна тенденція у розвитку дитячого туризму. Історико-культурна наповненість області, наявна туристична інфраструктура, кваліфікована кадрова забезпеченість дає можливість, до певної міри, задовольняти потреби дітей у відпочинку. Туристична індустрія Львівської області, в основному, представлена закладами розміщення, так званими дитячими літніми таборами, багато з яких мають оздоровчий профіль. Тенденція функціонування дитячих таборів за останні роки у регіоні дослідження зазнала певних змін (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку Львівської області [8]

	Кількість закладів, одиниць		У них місць, одиниць		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	У тому числі заклади оздоровлення	усього	У тому числі у закладах оздоровлення	усього	У тому числі у закладах оздоровлення
2010	559	17	3065	2709	49964	7586
2011	763	9	3136	1415	91267	2961
2012	887	6	3051	1050	94233	1906
2013	914	12	2740	2216	106724	6992
2014	579	12	2937	2529	61448	8714
2015	115	7	2800	1556	15200	4585

Позитивний характер розвитку дитячих закладів розміщення в окремі роки обумовлений зростанням попиту. Зважаючи на те, що Львівська область презентує себе як одна з провідних у спеціалізації дитячого відпочинку та оздоровлення, це створює можливість формування певного бренду території з організації дитячого відпочинку в майбутньому. Причиною зменшення кількості дітей у таборах за

останні два роки стала внутрішня економічна та політична ситуація в країні загалом. В свою чергу, це призвело до зменшення кількості ліжкомісць у дитячих таборах або їхнього закриття. Що стосується територіальних відмінностей розташування дитячих таборів в межах області, то очевидною є їхня концентрація в межах окремих районів та поселень (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика основних дитячих таборів Львівської області [8]

Назва	Розташування	Тип закладу	Форма власності	Категорія
Товариство з обмеженою відповідальністю Дитячий оздоровчий табір "Веселка"	Дрогобицький р-н., с. Старий Кропивник	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	перша
філія Пансіонату з лікування "Бадьорість" ВАТ "Львівгаз", позаміський заклад оздоровлення та відпочинку дітей	Яворівський р-н. с.Старичі,	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Дитячий оздоровчий заклад "Ровесник"(санаторного типу) відокремленого підрозділу оздоровчо-лікувального комплексу "Ровесник" ДП"Львіввугілля"	Сколівський р-н., село Комарів	заклад санаторного типу	державна	вища
Дитячий заклад санаторного типу "Світанок" Львівської обласної профспілкової організації працівників споживчої кооперації	Дрогобицький р-н., с. Станіля	заклад санаторного типу	приватна	не пройшли атестацію

Філія Львівського закритого акціонерного товариства по туризму та екскурсіях "Львівтурист"-туристично-лікувальний комплекс "Арніка"	Сколівський р-н., с.Дубина	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	третя
Позаміський заклад оздоровлення та відпочинку товариства з обмеженою відповідальністю "Мрія"	Сколівський р-н., смт.Славське	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Оздоровчий табір для дітей та підлітків "Дружба"	Перемишлянський р-н., с. Свірж	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	друга
Дитячий позаміський заклад оздоровлення та відпочинку "Золота корона"	м. Трускавець,	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Навчально-оздоровчий табір Національного університету "Львівська політехніка""Політехнік-2"	Сколівський р-н., смт. Славське	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	державна	перша
Дитячий заклад санаторного типу "Конвалія"	м. Трускавець,	заклад санаторного типу	приватна	перша
Позаміський дитячий табір оздоровлення та відпочинку "Карпати" АТ "ДЗАК"	Дрогобицький р-н., с.Рибник,	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Позаміський заклад оздоровлення та відпочинку "Казка"	Сколівський р-н., село Коростів	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Дитячий літньо-оздоровчий табір "Динамо"	Сколівський р-н., смт.Славське	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	комунальна	перша
Спортивно-туристичний, оздоровчий комплекс "Прикарпаття"	Самбірський р-н., с. Сприня	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	комунальна	друга
Дитячий позаміський заклад оздоровлення та відпочинку "Ватра"	Сколівський р-н., с.Гребенів	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	комунальна	третя
Позаміський заклад оздоровлення та відпочинку дітей "Зірниця" структурного підрозділу КП ВКФ "Зірниця"	Стрийський р-н., м. Моршин	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	комунальна	друга
Табір відпочинку, оздоровлення та патріотичного виховання дітей та молоді в Карпатах "Соколята"	Старосамбірський р-н., с.Хирів	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію
Дитячий оздоровчий табір "Артек-Прикарпаття" на базі СПА-готелю „Женева"	м.Трускавець,	заклад санаторного типу	приватна	не пройшли атестацію
Дитячий заклад оздоровлення "Джерела Карпат"	Турківський р-н., с.Розлuch	позаміський заклад оздоровлення та відпочинку	приватна	не пройшли атестацію

Із вище поданої інформації чітко видно, що у переліку закладів є дитячі табори, які пройшли атестаційну комісію і отримали категорію. Пройшовши атестацію, закладам дитячого розміщення надається одна з чотирьох категорій (перша, друга, третя та вища). Її надають з урахуванням санітарно-екологічного стану регіону, укомплектованості табору спеціалістами, організації харчування, відповідності матеріально-технічної бази тощо. Із усіх дитячих закладів розміщення більшість не пройшли атестацію через відсутність належних умов для організації відпочинку дітей. Зазвичай такі заклади мають приватну форму власності, власники яких самостійно вирішують потребу в атестації закладів. Наслідками такої діяльності є неналежне обслуговування дітей, антисанітарні умови, що часто відображається на безпеці відпочинку дітей.

Організація юнацького туризму у Львівській області представлена комунальним закладом обласної ради «Львівський обласний Центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді». Дана структура є обласним профільним позашкільним навчально-виховним закладом, основним видом освітньої діяльності якого є туристично-краєзнавчий напрям, що передбачає залучення учнівської молоді до активної роботи з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними вміннями й навичками з усіх видів туризму та краєзнавства, організацію змістовного дозвілля. Головною метою діяльності закладу є здійснення додаткової позашкільної освіти; створення системи пошуку, розвитку та підтримки юних талантів, обдарувань для формування творчої і наукової еліти у різних галузях суспільного життя; стимулювання творчого самовдосконалення дітей та учнівської молоді; задоволення їх потреб у професійному самовизначенні відповідно до інтересів і здібностей; виховання духовної культури особистості; організація дозвілля засобами туристсько-краєзнавчої та екскурсійної роботи [10].

Альтернативним варіантом відпочинку для юнацтва у Львівській області слід вважати активний відпочинок, до якого належать: сплави річками, скелелазання та сходження, вело-екскурсії, мотузкові парки, стрибки з парашутом. Одним з найбільш задіяних видів активного відпочинку у області є сплави річками. Рафтинг гірськими річками Опір та Стрий є доволі популярним серед молоді. Зазвичай сплав відбувається у дві зміни, зранку та після

обіду. Тривалість сезону сплаву триває з середини березня по середини квітня.

Скелелазання та сходження у регіоні дослідження представлене одноденною екскурсією зі Львова на Говерлу. Для аматорів скелелазання між Львовом та Винниками знаходиться «Мекка» скелелазів-початківців – Чортові Скелі. При необхідності є можливість виїхати у Бубнище на скелі Довбуша, які знаходяться на межі Львівської та Івано-Франківської областей.

Ще одним популярним туристичним заняттям для юного покоління у Львівській області вважаємо одноденні велоекскурсії.

До найпопулярніших належать:

1. «Від Підзамча до Старого Села»- середньої складності (Замкова гора Львова, парк Знесіння, місто Винники, Старе Село).

2. Велоекскурсія замками «Малої підкови» – один з найдовших та найцікавіших одноденних веломаршрутів Львівською областю, продовження попереднього маршруту (середньовічні монастирі та замки, що доповнюють одне з рамен так званої «Золотої підкови Львівщини», м. Бібрка).

3. Велоекскурсія замками «Золотої підкови» – веломаршрут середнього рівня складності, вважається одним з найпопулярніших велосипедних маршрутів середньовічними фортецями та замками.

4. «Галицька провінція». Маршрут може слугувати продовженням попередньої велоекскурсії Замками «Золотої підкови» (Залізнична станція Красне, «Галицька Венеція» – древнє місто Буськ).

5. «Заповідними шляхами Львівщини» (місто-фортеця Жовква).

6. «До цілющих джерел та озер» (місто Щирець, село Тернопілля (колишня німецька колонія Дорнфельд), столиця меду – Раковець, курорт Наварія, село Сокільники, Львів).

Мотузкові парки у Львівській області представлені у Городоцькому та Сколівському районах, а парашутний спорт найкраще розвивається в Городку, за 30 кілометрів від центру Львова, на аеродромі Цунів.

Організацію юнацького туризму важко уявити без відвідування фестивалів. Львівська область славиться подієвим туризмом (табл. 3).

Заклади дозвілля і відпочинку, що орієнтовані на юнацький сегмент у Львівській області в основному представлені відпочинковими комплексами, санаторними закладами та туристичними базами, більшість з яких сезонно орієнтовані (табл.4).

Молодіжні фестивалі Львівської області

Назва	Місце проведення
«Fort. Missia»	с. Поповичі, Мостиський р-н
«Велика Гаївка»	м. Дрогобич
«Вишиванка-фест»	м. Дрогобич
«Всесвітні бойківські фестони»	м. Турка
«Галицькі перехрестя»	м. Рава-Руська, Жовківський р-н
«Захід»	с. Родатичі, Городецький р-н
«Зашків»	с. Зашків, Жовківський р-н
«Славське Рок»	смт. Славське, Сколівський р-н
«Ту Стань!»	с. Урич, Сколівський р-н
«Woodstock»	с. Свірж, Перемишлянський р-н

Таблиця 4

Заклади дозвілля та відпочинку Львівської області, орієнтовані на молодіжну аудиторію [7]

Назва	Профільна спеціалізація	Адреса	Послуги
“Чарівна долина” 2*	Готельно-відпочинковий комплекс	с.Родатичі, Городецький р-н	розміщення, гастрономія, дитячі та юнацькі розваги, спорт: риболовля, футбол, міні-гольф, озеро (катамарани, човен), стрільбище, альпін-парк,
“Захар Беркут” 3*	Туристичний комплекс	с.Волосянка, Сколівський р-н	готель, ресторан, колиба, сауна з басейном та джакузі, лижні траси, прокат спорядження, екскурсії, активний відпочинок, більярд, теніс, конференц-сервіс, трансфер
“Золото Карпат” 3*	готель	м.Стрий, Львівська обл.	готель, ресторан (50 місць), фітнес-центр
“Альтана”	Туристична база	с.Розлуч, Турківський р-н	котеджі, ресторан, конференц-сервіс, масаж, лазня на дровах, організація відпочинку, альтанки, мангал, дитячий майданчик, сувенірна лавка, автостоянка
“Бойківський двір”	Туристична база	с.Ясениця-Замкова, Турківський р-н	котеджі, ресторан, бенкетна зала (170 місць), шоу-програма, волейбольний та футбольний майданчики, руська лазня, альтанки, мангал, прокат спорядження, автостоянка, гірськолижний витяг
“Вівчарик”	Готель-ресторан	м.Сколе,	готель, ресторан (100 місць), бар (50 місць), Wi-Fi, римська парна, фінська сауна, мангал, альтанка, автостоянка, прокат велосипедів, транспортні послуги, організація відпочинку та розваг, туристичні
“Заїжджий двір—Антон”	Відпочинковий комплекс	м.Буськ	готель, ресторан, нічний клуб «Наталі», дитяче кафе, більярдна зала, автостоянка
“Звенів”	Гірськолижний комплекс	с.Орявчик, Сколівський р-н	готель, котеджі, сауна, джакузі, закритий басейн, більярд, лижні траси, витяги, кафе-ресторан, автостоянка, прокат спорядження (лижі, квадроцикли)
“Любінь Великий”	санаторій	смт.ВеликийЛюбінь, Городецький р-н	готель, їдальня, оздоровчий комплекс (сірководневі джерела, торф), ігрові майданчики, кінозала, спортивний комплекс (тренажерна зала, тенісний корт), паркова територія, автостоянка
“Міжгірянкa”	Приватна садиба	с.Верхня Стинава, Стрийський р-н	будинок, бар з каїном (домашня кухня), руська лазня, більярд, теніс, альтанки, ставок (рибалка), організація дозвілля (походи, кінні прогулянки), автостоянка
“Панський двір”	Відпочинковий комплекс	с.Неслухів, Кам’янка-Бузький р-н	готель, сауна, більярд
“Промзона”	Санаторно-відпочинковий комплекс	м.Кам’янка-Бузька	організації відпочинку та оздоровлення
“Царинка”	База відпочинку	с.Рожанка, Сколівський р-н	дерев’яні котеджі, ресторан, організація відпочинку та розваг
“Шепільська”	База відпочинку	с.Довголука, Стрийський р-н	готель, ресторан, конференц-сервіс

З вище поданої інформації очевидно, що відпочинкові заклади Львівської області, орієнтовані на юнацький сегмент, здебільшого, мають сезонний характер. Як наслідок, не слід говорити про масовість розвитку та поширен-

ня туристичної інфраструктури, що орієнтується на бюджетного споживача. В свою чергу, це обумовлює зменшення попиту, і, як наслідок, впливає на динаміку розвитку даного виду туризму в області загалом.

Значна площа області та її неоднорідність в природному та культурно-історичному значенні обумовлюють певні територіальні відмінності в організації дитячо-юнацького туризму. В свою чергу, це залежить і від економічного розвитку окремих адміністративних

одиниць, транспортної доступності території та наявності ресурсного потенціалу та матеріально-технічної бази – як фундаменту, на основі якого розвивається дитячо-юнацький туризм.

Таблиця 5

Динаміка кількості дитячо-юнацьких закладів оздоровлення та відпочинку Львівської області [6]

Львівська область	2007р.	2009р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2015р.
	одиниць							
Міста	32	684	879	880	853	526	559	763
Львів	3	43	66	88	88	93	96	95
Борислав	2	7	11	9	11	3	3	9
Дрогобич	2	16	16	16	16	16	16	16
Моршин	1	1	1	1	1	1	1	1
Новий Розділ	6	6	6	2	1	1	1	2
Самбір	-	15	13	14	13	6	4	5
Стрий	-	15	15	15	14	15	15	15
Трускавець	3	4	4	3	3	4	1	2
Червоноград	-	14	14	15	15	15	15	15
Райони								
Бродівський	1	15	33	33	3	2	11	36
Буський	-	18	26	28	-	12	28	28
Городоцький	2	21	42	39	1	16	41	42
Дрогобицький	2	25	31	30	30	27	22	24
Жидачівський	-	23	26	25	11	2	22	38
Жовківський	2	50	61	62	4	4	52	52
Золочівський	1	29	31	30	32	32	32	32
Кам'янка-Буський	-	33	44	43	20	20	20	25
Миколаївський	-	15	32	32	32	32	32	32
Мостиський	1	26	31	34	37	31	31	38
Перемишлянський	1	28	26	25	1	16	14	18
Пустомитівський	-	42	48	49	12	29	28	32
Радехівський	-	19	33	29	-	3	23	30
Самбірський	1	25	40	40	19	18	31	37
Сколівський	7	51	43	36	35	38	41	40
Сокальський	2	44	56	58	29	15	21	51
Старосамбірський	-	11	25	30	36	36	36	41
Стрийський	2	32	43	34	37	31	38	32
Турківський	-	40	41	38	37	31	44	48
Яворівський	-	16	5	-	-	14	38	58

Очевидним є те, що в межах Львівської області дитячі заклади розміщення розташовані неоднорідно. За десятирічний період одні міста Львівщини розвивали інфраструктурну сферу закладів розміщення для дітей, в той час як інші значно скоротили їхню кількість.

Територіально виокремлюються декілька районів, в яких інтенсивно розвивається інфраструктурна сфера закладів розміщення для дітей. Серед них: Городоцький, Жовківський, Сколівський, Сокальський, Старосамбірський, Яворівський. Є також низка районів, де недостатньо розвинена дитячо-юнацька туристична інфраструктура: Буський, Кам'янка-Буський, Перемишлянський тощо. Після періоду певного призупинення розвитку та зменшення кількості закладів розміщення для дітей ситуація

дещо покращилась, надалі зберігаючи тенденцію до стабілізації.

Беручи до уваги придатність Львівської області для розвитку дитячо-юнацького туризму загалом, слід зазначити нормативну відповідність території за природно-ресурсним потенціалом через значну кількість культурно-історичних, природних та природно-антропогенних об'єктів показу. До недоліків, що частково пригальмовують розвиток дитячо-юнацького та молодіжного туризму загалом слід віднести сучасний стан туристичної інфраструктури, в тому числі закладів розміщення, кількість та кваліфікацію обслуговуючого персоналу [11].

Висновки

1. Сучасні економічні і соціальні передумови

мови, що склалися в регіоні дослідження, сформували суспільне замовлення на розвиток системи дитячо-юнацького туризму. Однак рівень його вивченості із соціально-економічних позицій не відповідає потребам дитячо-юнацького сегменту.

2. Дитячо-юнацький туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою, що зорієнтована на соціально важливу категорію суспільства – підростаюче покоління та функціонує з урахуванням певних обмежень.

3. У системі дитячо-юнацького туризму Львівської області сформувалися 2 типи закладів: I тип – заклади, що виконують організаційно-методичні функції – центри туризму і краєзнавства учнівської молоді (станції юних туристів); II тип – заклади, які виконують рекреаційно-оздоровчі функції – дитячі туристичні бази, табори, що не є самостійними і підпорядковуються закладам I типу. Пропонуємо створення проміжного типу закладів – профільних екскурсійно-туристичних бюро, які б безпосередньо займалися обслуговуванням саме учнівської молоді. Їхнє створення може відбуватися на засадах малого бізнесу, в рамках державної програми розвитку соціального туризму, з метою максимального здешевлення послуг для особливої категорії споживачів.

4. Напрямами удосконалення територіальної структури дитячо-юнацького туризму у Львівській області є створення в районах (містах) нових центрів туризму і краєзнавства з подальшою розробкою місцевих та міжрайонних туристично-краєзнавчих маршрутів і, насамкінець, – розширення мережі туристично-краєзнавчих гуртків до рівня кожної школи. Це дасть змогу утворити територіально-рекреаційну систему дитячо-юнацького туризму у кожному адміністративному районі (місті) регіону дослідження.

5. Внутрішня перебудова системи дитячо-юнацького туризму Львівської області не зможе суттєво поліпшити ситуацію з підвищенням її ролі в суспільному житті регіону загалом. Тому питання розвитку цієї системи треба вирішувати на загальнодержавному рівні. Створена в державі нормативно-правова база дитячо-юнацького туризму покращила умови для його подальшого розвитку, проте недостатньо. Необхідне прийняття Законів України «Про соціальний туризм» та «Про соціальну туристичну ренту».

6. Для забезпечення змістовної організації відпочинку учнівської молоді на місцевому рівні необхідна розробка регіональних туристичних, рекреаційно-оздоровчих, екскурсійних програм, що використовують місцеві рекреаційно-туристичні ресурси.

7. Провівши детальне дослідження розвитку дитячо-юнацького туризму Львівської області, варто зазначити, що даний вид туризму має низку перспектив. Правильна організація туристичної діяльності дозволить розробити новий регіональний продукт, який буде відповідати потребам потенційних споживачів, і разом з тим буде економічно вигідним для регіону дослідження.

8. До основних проблем, що перешкоджають подальшому розвитку дитячо-юнацького туризму в регіоні дослідження, слід зазначити часткову або повну відсутність фінансування з боку держави та з боку інвесторів. Не менш важливою за впливом на розвиток даного виду туризму є невивченість ринку та ігнорування потреб споживачів.

Очевидним є те, що Львівська область має всі можливості для повноцінного розвитку дитячо-юнацького туризму, проте на даний час ми не можемо говорити про масовість цього виду туризму.

Література:

1. Закон України «Про туризм»: За станом на 11 лютого 2015 р. / Верховна Рада України. – К.: Парламентське видавництво, 2015. – 20 с.
2. Географічна енциклопедія України. – К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1. – С. 98.
3. Каднічанський Д. А. Молодіжний та навчальний туризм. Курс лекцій / Д. Каднічанський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 60 с.
4. Колотуха О. В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як специфічна територіальна рекреаційна система / О. В. Колотуха // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 36. – С. 283-288.
5. Нікітенко С. І. Розвиток молодіжного та дитячого туризму в незалежній Україні: проблеми та перспективи: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
6. Олійник О. Туризм в Україні має перспективи / О. Олійник // Урядовий кур'єр. – №35. – 26.02.1997.
7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – К.: ВД «К-М Академія», 1999. – 568 с.
8. Статистичний щорічник 2014р. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області. – 78 с.
9. Чорненка Н. В. Сучасні тенденції розвитку молодіжного туризму :[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
10. <http://www.pustomyty.gov.ua>.
11. <http://lv.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro turizm»: Za stanom na 11 lyutogo 2015 r. / Verhovna Rada Ukrainy. – K.: Parlamentske vudavnistvo, 2015. – 20 s.
2. Geografichna encyklopediya Ukrainy. –K.: Ukr. Rad. encykl. im. M.P Bazhana, 1989. –Т.І.- S. 98.
3. *Kadnichansky D. A.* Molodizhnuy ta navchalnuy tyuzm. Kyrs lekcij / D. Kadnichansky. – Lviv : Vudavnuchuy centr LNU imeni Ivana Franka, 2010.- 60 s.
4. *Kolotuha O. V.* Dutyacho-yunackuy turizm v Ukrainy yak specufichna terutorialna rekreaciyna sustema // Kultura narodov Prichernomorya – 2002.- № 36.- S. 283-288.
5. *Nikitenko S. I.* Rozvutok molodizhnogo ta dutyachogo turizmu v nezalezhniy Ukrainy: problemu ta perspektivu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
6. *Oliynuk O.* Tyuzm v Ukraini maye perspektivu // Uraydovuy kurer.-№35,-26.02.1997.
7. *Rydenko V.P.* Geografiya prurodno-resursnogo potentsialy Ukrainy / V. P. Rydenko. – K.: VD «K-M Akademiya»; 1999. – 568 s.
8. Statustuchnyy shchorichnuk 2014 r.- Lviv : Golovne upravlinnya statustuku u Lvivskiy oblasti. – 78 s.
9. *Chornenka N. V.* Suchasni tendenzhiyi rozvutky molodizhnogo turizmu :[Elektronnyi resurs] – rezhum dostupu: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
10. <http://www.pustomyty.gov.ua>.
11. <http://lv.ukrstat.gov.ua>

Аннотация:

Наталія Паньків. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО ТУРИЗМА ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье проанализированный процесс становления и развития молодежного туризма, раскрыта суть его понимания. Высветлена его роль и место в системе туристической деятельности, проанализированы трактовки разными учеными его содержания и значения. Выполнена попытка подтверждения актуальности выбранной тематики и необходимости в развитии детско-юношеского туризма – как важного сегмента туристической сферы нашей страны, так как стратегическим заданием есть обеспечение социальных потребностей и прав на оздоровление и отдых молодого поколения. Проанализированы территориальные особенности и отличия детско-юношеского туризма Львовской области. В результате исследования к основным направлениям улучшения территориальной структуры детско-юношеского туризма региона исследования необходимо отнести следующее: создание в районах (городах) новых центров туризма и краеведения с дальнейшей разработкой местных и междурайонных туристических маршрутов; расширение сетки туристическо-краеведческих кружков к уровню каждой школы. Это позволит создать территориально-рекреационную систему детско-юношеского туризма в каждом административном районе (городе) региона исследования.

Ключевые слова: молодежный туризм, юношеский туризм, детский туризм, территориальные отличия.

Abstract:

Pankiv N.M. MODERN DEVELOPMENT STATE OF THE CHILDREN AND YOUTH TOURISM IN LVIV REGION.

It was analyzed the process of formation and development of youth tourism, revealed the essence of its understanding. It was highlighted its place in the tourism activities system and various scientists interpretation of its nature and importance.

We tried to prove the relevance of the chosen topic and the development of children and youth tourism necessity, as an important segment of the tourism industry of our country, as an important strategic task is to ensure the social needs and the rights to health and recreation of younger generation. It was analyzed the territorial characteristics and differences between modern functioning of the children and youth tourism in Lviv region.

Direction of improving the territorial structure of the children and youth tourism in Lviv region is the creation of new centers of tourism and regional studies in the districts (cities) with further development of local and inter-regional tourism and local history routes, and finally - the network expansion of tourist and local history workshops to the level of each school. This lets us create a territorial recreation system of the children and youth tourism in each administrative district (city) area of research. Internal restructuring of the Youth Tourism system in Lviv region will not significantly improve the situation of increasing its role in the social life of the region. Therefore, the development of the system has to be addressed at the national level. The legal framework of Youth Tourism which was established in the country has improved the conditions for further development, but not enough. The Laws of Ukraine "On social tourism" and "On social tourist rent" passing is required.

To provide the meaningful recreation organization of the school youth at the local level needs the development of regional, tourist, recreation and health, excursion programs that use local recreational and tourist resources.

Keywords: youth tourism, junior tourism, children tourism, regional differences.

Надійшла 04.05.2017р.

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ"

Розглянуто підходи до оцінки рекреаційної придатності ландшафтів Національного природного парку «Кременецькі гори» у розрізі медико-біологічного, психолого-естетичного і технологічного типів оцінки. Проведено бальну оцінку природно-територіальних комплексів парку за 12 показниками об'єднаних у три групи: Естетичним медико-біологічним та технологічним типами оцінки (максимальна сума балів - 36). Визначено що найбільш привабливими ландшафтами з точки зору рекреаційної діяльності є горбогірні ландшафти вершин Кременецьких гір та прилеглі до горбогірних територій івнинні ландшафти заплави, надзаплавних терас, рівнин особливо з боку Малого Полісся.

Ключові слова: Кременецькі гори, рекреаційна придатність, бальна оцінка, ландшафт.

Формулювання цілей статті. Рекреаційне природокористування розглядають сьогодні як один із природооохоронних, невиснажливих для природних комплексів видів природокористування. У поєднанні із заповідним природокористуванням ці два види складають протиположний традиційним видам природокористування (земле-, водо-, лісо-, надкористування тощо), і за своєю сутністю вони є природозбережувачами. Їм відводиться особлива екобалансуюча роль в умовах сталого розвитку. Інтенсивне формування інтегрованих заповідно-рекреаційних об'єктів впродовж останнього десятиліття: транскордонних біосферних резерватів, національних природних та регіональних ландшафтних парків передбачає їх всебічне вивчення на предмет оцінки їх рекреаційної придатності, потенціалу, наявних сукупних рекреаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рекреаційній географії, раціональному природокористуванні сформувалася низка наукових підходів, щодо вивчення рекреаційної придатності природних територіальних комплексів, оскільки саме вони забезпечують повноцінний відпочинок і оздоровлення населення.

Загальний аналіз оцінки ландшафтних рекреаційних ресурсів Поділля висвітлений у монографії Г.І. Денисика і В.М. Воловика "Рекреаційні ландшафти Поділля" у 2009 році. Питанням розвитку екологічного туризму в

межах Шацького та "Припять-Стохід" національних природних парків було присвячено дисертаційне дослідження О.В. Міщенко "Конструктивно-географічне обґрунтування розвитку екологічного туризму в національних природних парках" у 2012 році. У 2013 році В.В. Худоба захистив дисертацію за темою "Конструктивно-географічні засади оптимізації функціонування регіональних ландшафтних парків Західного Волино-Поділля". У цьому ж році А.І. Яворським в дисертаційному дослідженні "Конструктивно-географічні засади організації території (на прикладі Карпатського національного природного парку)" виявлено залежність між станом антропогенного навантаження, видами навантажень та ландшафтною організацією території парку.

Дану публікацію варто розглядати як продовження тематики оцінки рекреаційного потенціалу і рекреаційних ресурсів реалізованої у наукових працях з 2010 по 2016 роки [6,7,8,9].

Метою роботи є відпрацювання методики оцінки рекреаційної привабливості природних територіальних комплексів в межах національного природного парку "Кременецькі гори".

Виклад основного матеріалу. Національний природний парк "Кременецькі гори" розташований в межах Кременецького та Шумського районів на півночі Тернопільської області загальною площею 6951,2 га (табл. 1).

Таблиця 1.

Земельні угіддя, що увійшли до складу НПП "Кременецькі гори" в розрізі адміністративних одиниць

Сільські, міські, селищні ради	Рілля	Пасовища	Сіножаті	Сади	Лісові землі	Забудовані землі	Кам'янисті місця, яри	Разом
Кременецький район								
Дунаївська	2,7	4,9	-	1,5	408,1	0,4	-	417,6
Велико-млинівська	1,8	-	1,2	0,2	450,7	0,7	1,4	456,0
Жолобівська	-	-	-	-	233	-	-	233
Колосівська	-	1,0	-	-	161,5	1,0	3,9	167,4
Велико-бережівська	4,7	-	-	-	114,3	-	-	119,0

Чугалівська	2,0	-	0,8	-	666,2	-	-	669,0
Білокриницька	9,6	-	3,2	-	703,7	2,1	-	718,6
Кременецька	-	-	-	-	80,8	0,2	3,0	84,0
Район в цілому	20,8	5,9	5,2	1,7	2813,8	4,4	8,3	2864,6
Шумський район								
Стіжочька*	68,9	12,5	30,8	-	2108,2	14,9	11,9	2249,6
Тилявська	9,7	-	5,9	3,1	1351,7	1,5	1,1	1373,0
Угорська	7,7	-	6,2	-	449,7	-	0,4	464,0
Район в цілому	86,3	12,5	42,9	3,1	3909,6	16,4	13,4	4086,6
НПП в цілому	107,1	18,4	48,1	4,8	6723,4	20,8	21,7	6951,2

* в межах Стіжочької с/р розташоване болото площею 2,1 га та ставок площею 0,3 га.

Аналіз таблиці 1 показав що 96,7% території національного природного парку "Кременецькі гори" займають ліси, що свідчить про високий потенціал екологічних та середовищезберігаючих функцій. Однак це свідчить про своєрідність рекреаційного використання території. Більшість території НПП є придатною для пішохідного, кінного прогулянкового туризму, є перспективи розвитку велосипедних, мотоциклетних, автомобільних горбогірних трас через значне розчленування місцевості. Тут особливо розвинутим є екскурсійний туризм, який базується на унікальних історико-культурних пам'ятках м. Кременця і його околиць.

Згідно з функціональним зонуванням територія парку поділена на 4 основні функціональні зони: заповідну, на площі 1315,8 га (18,9% що є близьким до оптимальних показників), до складу якої входять колишня філія ПЗ «Медобори», 4 заказники та 9 пам'яток природи. Зона стаціонарної рекреації приурочена до периферії парку і тяжіє до інфраструктури м. Кременець. Її площа становить 20,6 га (0,3%). Значна частка парку зайнята зоною регульованої рекреації – 2561,0 га (36,8%). Господарська зона парку займає 3053,8 га (44,0%) і представлена експлуатаційними лісами. Зонування демонструє відносну просторову збалансованість основних функціональних зон, хоча варто зазначити високу частку господарської зони і нижчу за рекомендовану частку зони регульованої рекреації.

У схемі фізико-географічного районування України НПП "Кременецькі гори" представлені Середньоподільською височинно-областю зони широколистяних лісів та частково областю Малевого Полісся зони мішаних лісів.

Кременецький горбогірний лісовий район займає центральні частини Кременецького та Шумського адміністративних районів і являє собою глибоко розчленований край Подільського плато між річками Іквою та Вілією. Південна межа його проходить по долинах верхів'їв названих річок.

В Кременецькому районі домінують місцевості:

- уступу Поділля з урочищами балок та ерозійних останців із сильно змитими, здебільшого, сірими лісовими ґрунтами;
- підніжжя уступу з урочищами лесових конусів виносу, крейдових пагорбів та заболочених знижень між ними;
- хвилястих рівнин, вкритих чорноземами та їх еродованими відмінами;
- річкових долин, замулених делювіальними відкладами.

Природно-територіальні комплекси парку представлені 65 видами які для зручності об'єднані у 17 груп (у дужках вказано номери на картосхемах 1,2):

- горбогір'я складені щільними карбонатними породами (1-5);
- горбогір'я складені щільними карбонатними породами, що перекриті лесоподібними суглинками (6-10);
- горбогір'я складені неогеновими пісками та пісковиками, що перекриті лесоподібними суглинками (11);
- рівнини складені щільними карбонатними породами (12-13);
- рівнини складені щільними карбонатними породами, що перекриті воднольодовиковими породами (14);
- надзаплавними терасами (15-17);
- заплавами (18-20);
- схили складені крейдовими мергелями та вапняками (21-28);
- схили складені крейдовими мергелями та вапняками, що перекриті лесоподібними суглинками (29-38);
- схили складені крейдовими мергелями та вапняками, що перекриті неогеновими пісками та пісковиками (39-42);
- водозбірні зниження при вершинах ерозійних форм (43-45);
- підніжжя схилів та делювіальні шлейфи (46-50);
- улоговини (51-56);
- яри (57-60);

- балки (61-63);
- западини (64);

- дюноподібні підвищення (65).

Рис. 1. Ландшафтна схема південно-західної частини НПП "Кременецькі гори" (за Л.Ю.Сорокіною, Л.О.Липкою).

Рис. 2. Ландшафтна схема північно-східної частини НПП "Кременецькі гори" (за Л.Ю.Сорокіною, Л.О.Липкою).

У рекреаційній географії традиційно застосовують, в основному три типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, психолого-естетичний і технологічний.

Медико-біологічний тип включає в себе оцінку кліматичних, бальнеологічних, бальнеогрязевих, рослинних (фітолікувальних) рекреаційних ресурсів з точки зору їх впливу на здоров'я рекреантів. Для території НПП "Кременецькі гори" оцінка кліматичних ресурсів проводилась за наступними критеріями: *кількістю днів сприятливих для рекреації* (літом більше 70% – сприятливі умови, зимою від 20 до 50% – несприятливі умови для рекреантів); *тривалості сонячного сяяння за рік* (менше 1800 год. – несприятливі (1 бал), 1850-1900 год. – обмежено сприятливі (2 бали), більше 1900 год. – сприятливі (3 бали)); *середньої багаторічної швидкості вітру* (менше 3,0 м/сек – сприятливі (3 бали), 3,0-4,0 м/сек – обмежено сприятливі (2 бали), більше 4,0 м/сек – несприятливі (1 бал)). Родовищ мінеральних вод та лікувальних грязей на території НПП не виявлено, тому цей показник був прийнятий за 0 балів для всього парку. Наявність хвойних лісів в парку підвищує його загальні медико-біологічні показники, через

сприятливий фітонцидний вплив деревостанів на якість навколишнього середовища та організм людини (табл. 3.) Враховувались також мікрокліматичні показники окремих місцевостей.

Психолого-естетичний тип передбачає оцінку емоційного впливу окремих компонентів природного ландшафту на людину. Методика цієї оцінки ускладнена необхідністю визначення емоційної реакції людини на певний природний комплекс.

Використовуючи методику Є.Ю.Колбовського науковці Г.О.Мотошин, Л.М.Вдовук [3] розробили схему естетичної оцінки ландшафтів для рекреаційного використання. В системі оцінки естетичних властивостей ландшафтів використано ряд критеріїв: контрастність ландшафтів, оцінку кольорової гамми на основі її психофізичного впливу на органи сприйняття; глибину і різноманітність візуальних перспектив; наявність водних об'єктів в ландшафтній структурі, їх кількість і якість; лісистість території; ступінь антропогенної трансформації ландшафтів; наявність в ландшафтах культурних і природних пам'яток (табл. 2).

Таблиця 2.

Шкала оцінки пейзажно-естетичної цінності ландшафтів [3]

№ з/п	Оціночні показники естетичної привабливості ландшафтів		Бал
1	Контрастність ландшафтів – різноманітність структурно різномірних комплексів (СРК)	Весь пейзажний вид складається з 1-2 СРК	1
		В пейзажі наявні від 2 до 4 СРК при перевазі 1-2	2
		Пейзаж включає більше 4 СРК з переважанням 3-4	3
		Однакова питома вага площ більше 5 СРК	2
2	Кольорова гама пейзажу	Чорний, темно-сірий	0
		Світло-сірий, коричневий	1
		Голубий, зелений	2
		Голубий, зелений з контрастними кольорами - жовтим, білим, червоним тощо	3
3	Глибина перспективи	Фронтальна	1
		Об'ємна	2
		Глибинно-просторова	3
4	Наявність водних об'єктів в ландшафтній структурі, їх якість і кількість	Відсутні	0
		Озера (чисті/забруднені)	1/-1
		Річки (чисті/забруднені)	1/-1
5	Лісистість, %	0	0
		1-15	1
		16-30	2
		30-60	3
		61-85	2
		більше 85	1
6	Ступінь антропогенної трансформації природних ландшафтів	Умовно незмінний ландшафт	3
		Істинно культурний ландшафт	2
		Мало змінений ландшафт	1
		Порушений ландшафт	-3
7	Наявність в ландшафтах символічних об'єктів	Відсутні	0
		Присутні	1

Для ранжування ландшафто-пейзажних

комплексів за естетичною цінністю Г.О.Мото-

шиною, Л.М. Вдовюк були розроблені оціночні шкали для кожного з вибраних критеріїв. За цими шкалами отриманні значення переводяться в оціночні категорії (бали). Сумарна оцінка ландшафту в цілому виводиться через сукупність окремих.

Технологічний тип оцінки розглядає оцінку водних, пляжних і земельних рекреаційних ресурсів. З одного боку оцінюється придатність тих чи інших комплексів для видів рекреаційних занять, з іншого – можливість інженерно-будівельного використання території.

Проведена бальна оцінка ландшафтів за їх придатністю до різноманітних видів рекреаційних занять (непридатні для жодного виду – 0 балів, придатні для 1-2 видів – 1 бал, до 3-4 видів – 2 бали, придатні для 5 і більше видів

рекреаційних занять – 3 бали). Були обрані наступні види рекреаційних занять: лікувально-курортна рекреація, прогулянкова рекреація, спортивна рекреація, пізнавальна рекреація, рекреація пов'язана з полюванням, рибальством і збиранням дарів природи.

На матеріалах НПП "Кременецькі гори" проведено оцінку ландшафтів за їх сприятливістю до рекреаційної діяльності за методикою Л.П.Царика, Г.В.Чернюк [7]. Базовою основою для оцінки рекреаційної придатності території стала ландшафтна картосхема, оскільки у даному випадку об'єктами оцінки виступають природні територіальні комплекси.

Проведена сумарна бальна оцінка ландшафтів за дванадцятьма критеріями НПП "Кременецькі гори" зведена у таблицю №3.

Таблиця 3.

Ступінь сприятливості ландшафтних комплексів для рекреації

№ на карті	Естетичний тип оцінки (20 балів)								Медико-біологічний тип оцінки (8 балів)				Технологічна оцінка (6 балів)			Загальна сума балів (максимально 34 бали)
	Контрастність (3)	Кольорова гамма (3)	Глибина перспективи (3)	Наявність водойм (2)	Лісистість (3)	Трансформованість ланд. (від 3 до -3)	Наявність цікавих об'єктів (1)	Сумма балів (20)	Час сонячного сяяння (3)	середня багаторічна ш-ть вітру (3)	Оцінка фітотонічних ресурсів (2)	Сумма балів (8)	Придатність компл. для рекреації (3)	Можливість інжен.-будів. використання (3)	Сумма балів (6)	
1-5	3	3	3	0	1	2	1	13	3	1	2	6	3	2	5	24
6-10	3	2	3	0	1	3	1	13	3	1	2	6	3	2	5	24
11	3	2	3	0	1	3	1	13	3	1	2	6	3	2	5	24
12-13	3	3	3	0	2	-2	0	9	3	2	1	6	1	3	4	19
14	3	3	3	0	2	-2	0	9	3	2	1	6	1	3	4	19
15-17	3	3	3	0	1	-3	0	7	3	2	1	6	1	3	4	17
18-20	3	3	3	1	1	-3	0	8	3	2	1	6	1	3	4	18
21-28	2	2	2	0	1	0	0	7	2	1	2	5	2	1	3	13
29-38	2	2	2	0	1	0	0	7	2	1	2	5	2	1	3	13
39-42	2	2	2	0	1	0	0	7	2	1	2	5	2	1	3	13
43-45	1	2	1	0	1	3	1	9	2	1	2	5	3	1	3	17
46-50	2	2	2	0	1	0	0	7	2	2	1	5	2	2	4	16
51-56	2	2	1	0	1	1	0	7	2	3	1	6	2	1	3	16
57-60	3	2	1	0	1	2	0	9	1	3	2	6	1	1	2	17
61-63	3	2	1	0	1	2	0	9	1	3	2	6	1	1	2	17
64	2	2	1	0	1	2	0	8	2	3	2	7	2	1	3	18
65	2	2	2	0	1	2	0	9	2	1	2	5	2	2	4	18

Аналіз оціночних результатів таблиці № 3 показав, що територія НПП "Кременецькі гори" має відносно високу сприятливість ландшафтних комплексів для рекреації. Горбогірні комплекси отримали загальну оцінку 24 бали з 34. Дещо нижчою є оцінка рівнинних територій, надзаплавних терас, заплав, улоговин, ярів балок (16-19 балів). І, найнижчу оцінку отримали схилі місцевості (13 балів).

Аналізуючи картосхему ландшафтних комплексів автори прийшли до висновку, що понад 70% території НПП "Кременецькі гори" в цілому є сприятливими для розвитку рекреаційної діяльності. Обмежуючим фактором для розвитку стаціонарної рекреації є горбогірний характер місцевості, що ускладнює інженерно-

технічне освоєння території, також слід згадати відсутність в межах парку великих водойм для розвитку водних видів відпочинку.

Висновки. Близько 70% ландшафтів НПП "Кременецькі гори" мають середній і високий рекреаційний потенціал ландшафтних ресурсів (від 67 до 50% оціночної шкали), що свідчить про високу рекреаційну придатність малопорушених лісових ландшафтів парку. Визначено, що найбільш привабливими ландшафтами з точки зору рекреаційної діяльності є горбогірні ландшафти вершин Кременецьких гір та прилеглі до горбогірних територій рівнинні ландшафти заплав, надзаплавних терас, рівнин особливо з боку Малого Полісся.

Література:

1. Безруков Ю.Ф. Рекреационные ресурсы и курортология / Ю.Ф.Безруков. Учебное пособие. – Симферополь, 1998. – С. 47-62.
2. Дирин Д.А. Оценка пейзажно-эстетической привлекательности ландшафтов: методологический обзор / Д.А.Дирин // Известия Алтайского государственного университета, 2010, №3. – С. 120-124.
3. Мотошина А.А. Оценка эстетических свойств ландшафтов Тобольского района Тюменской области в рекреационных целях / А.А.Мотошина, Л.Н.Вдовюк // "Географический вестник" Пермского университета. – Пермь: 2012. – №4 (23). – С. 10-20.
4. Николаев В.А. Эстетическое восприятие ландшафта / В.А.Николаев // Вестник Моск. ун-та. – Серия 5, География, 1999, №6. – С. 10-15.
5. Фролова М. Ю. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов / М.Ю.Фролова // Вестник Моск. ун-та. – Серия 5. География. 1994. №2. – С. 30-33.
6. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу / Л.П.Царик, Г.В.Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
7. Царик Л.П. Оценка рекреационной пригодности ландшафтов национального природного парка "Малое Полесье" / Л.П. Царик, Л.П.Царик, С.Р.Новицкая // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций – Москва: Литера, 2014. – №04 (63) апрель 2014. Часть 2. – С. 14-20.
8. Царик Л.П. Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" в системі рекреаційного і заповідного природокористування // Л.П.Царик, Л.П.Царик. – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2013. – 186с.
9. Чернюк Г.В. Кліматичні ресурси Поділля / Г.В.Чернюк, Л.П.Царик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. №1. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – С.53-65.

References:

1. Bezrukov Yu.F. Rekreatsyonnye resursy y kurortolohyya / Yu.F.Bezrukov. Uchebnoe posobyie. – Symferopol', 1998. – S. 47-62.
2. Dyrin D.A. Otsenka peyzazhno-estetycheskoy pryvlekatel'nosti landshaftov: metodolohycheskyy obzor / D.A.Dyrin // Yzvestyya Altayskoho hosudarstvennoho unyversyteta, 2010, #3. – S. 120-124.
3. Motoshyna A.A. Otsenka estetycheskykh svoystv landshaftov Tobol'skoho rayona Tyumenskooy oblasti v rekreatsyonnykh tselyakh / A.A.Motoshyna, L.N.Vdovyuk // "Neohrafycheskyy vestnyk" Permskoho unyversyteta. – Perm': 2012. – #4 (23). – S. 10-20.
4. Nykolaev V.A. Estetycheskoe vospriyatye landshafta / V.A.Nykolaev // Vestnyk Mosk. un-ta. – Seryya 5, Neohrafiya, 1999, #6. – S. 10-15.
5. Frolova M. Yu. Otsenka Estetycheskykh dostoynstv pryrodnykh landshaftov / M.Yu.Frolova // Vestnyk Mosk. un-ta. – Seryya 5. Neohrafiya. 1994. #2. – S. 30-33.
6. Tsaryk L.P. Pryrodni rekreatsiyni resursy: metody otsinky y analizu / L.P.Tsaryk, H.V.Chernyuk. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2001. – 188 s.
7. Tsaryk P.L. Otsenka rekreatsyonnoy pryhodnosti landshaftov natsyonal'noho pryrodnoho parka "Maloe Poles'e" / P.L. Tsaryk, L.P.Tsaryk, S.R.Novytskaya // Aktual'nye problemy humanytnykh y estestvennykh nauk. Zhurnal nauchnykh publikatsyy – Moskva: Lytera, 2014. – #04 (63) aprel' 2014. Chast' 2. – S. 14-20.
8. Tsaryk P.L. Rehional'nyy landshaftnyy park "Zahrebellya" v systemi rekreatsiynoho i zapovidnoho pryrodokorystuvannya // P.L.Tsaryk, L.P.Tsaryk. – Ternopil': redaktsiyno-vydavnychyy viddil TNPU, 2013. – 186s.
9. Chernyuk H.V. Klimatychni resursy Podillya / H.V.Chernyuk, P.L.Tsaryk // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Neohrafiya. #1. – Ternopil': TNPU, 2008. – S.53-65.

Аннотация:

Петр Царик. ОЦЕНКА РЕКРЕАЦИОННОЙ ПРИГОДНОСТИ ЛАНДШАФТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА КРЕМЕНЕЦКИЕ ГОРЫ.

Рассмотрены подходы к оценке рекреационной пригодности ландшафтов Национального природного парка «Кременецкие горы» в разрезе медико-биологического, психолого-эстетического и технологического типов оценки. Проведено балльную оценку природно-территориальных комплексов парка за 12 показателям

объединенных в три группы: эстетическим, медико-биологическим и технологическим типами оценки (максимальная сумма баллов – 36). Определены наиболее привлекательные ландшафты с точки зрения рекреационной деятельности которыми являются гористые ландшафты вершин Кременецких гор и прилегающие к ним территорий равнинных ландшафтов пойм, надпойменных террас, равнин особенно со стороны Малого Полесья.

Ключевые слова: Кременецкие горы, рекреационная пригодность, балльная оценка, ландшафт.

Abstract:

Tsaryk Petro. EVALUATION OF RECREATIONAL EFFICIENCY OF LANDSCAPES OF NATIONAL NATURAL PARK KREMENETSKY MOUNTAINS.

Approaches to the estimation of the recreational suitability of the landscapes of the National Nature Park "Kremenets Mountains" are considered in the context of the medical-biological, psychological-aesthetic and technological types of assessment.

Recreational nature considered today as one of environmental reserve, natural systems for sustainable environmental management types. Combined with environmental reserve these two types of contrast to make traditional forms of nature (land-, water, forest technology, mineral resources, etc.) and by their nature they are environmentally. They play a special role ecological balance in terms of sustainable development. Intense formation of the integrated preserves and recreational facilities in the last decade: transboundary biosphere reserves, national nature parks and regional landscape it provides comprehensive study concerning assessment of the recreational suitability, capacity, total available recreational resources.

A scoring of the park's natural-territorial complexes was carried out for 12 indicators combined into three groups: Aesthetic, medical-biological and technological types of assessment (maximum score is 36). The most attractive landscapes from the point of view of recreational activity are the humpback landscapes of the peaks of the Kremenets Mountains and the landscapes of the floodplain, above-floodplain terraces, plains especially on the part of the Maloe Polissya, adjacent to the mountainous areas of the ivininni.

About 70% of the landscape NPP "Kremenets Mountains" have medium and high recreational potential of the landscape resources (from 67 to 50% of the estimated scale), indicating a high recreational suitability not reformed forest landscape park. Determined that the most attractive landscapes in terms of recreational activities are mounting landscapes Kremenets tops of the mountains and surrounding areas plains landscape floodplains, terraces, especially from the plains of the Male Polissya.

Key words: Kremenets mountains, recreational fitness, score, landscape.

Надійшла 10.04.2017р.

УДК 911.5(477.84)

Світлана НОВИЦЬКА

ВРАХУВАННЯ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ВОДИ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В РЕКРЕАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Розглянуто сутність водних рекреаційних ресурсів і їх значення в розвитку рекреаційної галузі регіону. Здійснено кількісний і якісний аналіз водних рекреаційних ресурсів території, проведено оцінку водно-ресурсної забезпеченості процесів рекреаційного природокористування, виявлено і оцінено чинники, що лімітують використання водних ресурсів для потреб рекреаційної галузі території Тернопільської області. На основі аналізу наявних водних ресурсів і екологічної оцінки їх якісного стану запропоновано виділити в межах Тернопільської області три водно-рекреаційні райони.

Ключові слова: якість води, екологічна оцінка, водні рекреаційні ресурси, Тернопільська область.

Постановка завдання. Водні ресурси є надзвичайно важливою невід'ємною складовою природних рекреаційних ресурсів території. Яскравим підтвердженням цього є дані соціологічних досліджень, які свідчать, що відпочинку біля води надають перевагу до 65% населення. А важливим лімітуючим чинником використання поверхневих вод для рекреаційних потреб є їх якісний стан, що залежить в основному від тих забруднюючих речовин, що потрапляють у воду з господарського сектора. Тому, вирішення проблеми їх раціонального використання, відтворення і охорони є одним з найбільш важливих завдань. Для його вирішення потрібне всебічне вивчення наявних

рекреаційних водних ресурсів, їх кількісних і якісних характеристик, розміщення по території, приуроченість до рекреаційних комплексів.

Аналіз останніх публікацій. Актуальні проблеми аналізу і оцінки рекреаційних ресурсів вод привертати увагу багатьох вітчизняних та закордонних науковців: Фоменко Н.В., Масляка П.О., Любіцевої О.О., Гуляєва В.Г., Мідлтона В., Кабушкіна М.І., Закорчової Н.Б., Біржакова М.Б., Паламарчука М.М., Тутковського П. В праці Царика Л.П. і Чернюк Г.В. (2002) автори в розрізі покомпонентної оцінки аналізують рекреаційні ресурси поверхневих і підземних вод, гідрологічні заказники і пам'ятки природи Тернопільської

області. Проблему оцінки і раціонального використання рекреаційних водних ресурсів розглядали в своїх працях Левківський С.С., Падун М.М. [3], Мироненко Н.С., Твердохлебов І.Т. [6] Васильєв В.С., Кукушкін В.А. [1] та інші.

Метою даного дослідження було здійснити кількісний і якісний аналіз водних рекреаційних ресурсів території, оцінку водно-ресурсної забезпеченості процесів рекреаційного природокористування, на основі аналізу екологічної оцінки якості води річок Тернопільської області виявити і оцінити чинники, що лімітують використання водних ресурсів для потреб рекреації.

Виклад основного матеріалу. Водні рекреаційні ресурси потребують бережливого і економного використання і охорони. Для цього потрібно провести їх облік, кількісну і якісну оцінку, визначити придатність їх використання в рекреаційній галузі. До водних рекреаційних ресурсів відносяться рекреаційні ресурси поверхневих вод і гідромінеральні рекреаційні ресурси підземних вод.

Рекреаційні ресурси поверхневих вод Тернопільської області представлені річками, озерами, водоймами, які є придатними для відпочинку населення на всій своїй протяжності, або частково [11]. Вони прикрашають ландшафт, створюють сприятливий мікроклімат, дозволяють відпочиваючим займатись водним спортом, рибалкою, пляжно-купальним відпочинком і забезпечують об'єкти територіально-рекреаційного комплексу прісною водою.

Основу гідромережі Тернопільської області складають річки, яких налічується понад 2400, при чому переважна більшість – це річки з довжиною менше 10 кілометрів (лише 120 річок області мають довжину більше 10 км.) [10]. Річки відносять до двох басейнів: басейну Дністра, який займає 82 % території, і басейну Прип'яті – 18%. Більшість річок безпосередньої рекреаційної ролі не відіграють, але вони надають різноманітності і мальовничості ландшафту і, за певних умов можуть вабити до себе рекреантів.

Оскільки на Тернопільщині природних озер мало і вони невеликі, то регулювання течії річки в будь-якій її частині дає можливість більш повного використання її рекреаційних ресурсів. Великого значення набуває освоєння багатих рекреаційно-лікувальних ресурсів штучно створених водойм – водосховищ і ставків. Важливим є освоєння спеціальних оздоровчих водних об'єктів, передусім штучних водойм у населених пунктах, які є найкращим місцем відпочинку в літній період. Важливими

для відпочинку є також водойми в міських парках, скверах. Яскравим прикладом може послужити Тернопільське водосховище, яке в літній період служить головним місцем масового короткотривалого відпочинку місцевого населення. Цьому сприяє хороша транспортна доступність, наявність пляжів, постійний високий рівень води влітку, мальовничість ландшафтів. В басейнах річок розташовано 886 ставків і 26 водосховищ, що свідчить про інтенсивне регулювання річкового стоку. Їх площа складає 8370 га. Близько половини водосховищ приурочено до долини р. Серет. Найбільше серед них за площею водного дзеркала – Залізіцьське, а найглибше – Касперівське.

Низка ставків і водосховищ є у верхів'ях і середній течії річок Коропець, Стрипа, Джурин, Нічлава, Збруч. Вони використовуються переважно для риборозведення і відпочинку. Для деяких водосховищ характерні заболочені береги, непридатні для масового відпочинку, тому в районі водосховищ доцільно проводити організацію ландшафту для масового пляжно-купального відпочинку [11].

Важливим на багатьох водосховищах і ставках є питання впорядкування неорганізованого відпочинку, адже збільшення масштабів самодіяльного відпочинку є явищем досить неконтрольованим і часто призводить до забруднення водойм.

На водосховищах, призначених для водозабезпечення міст, можливі практично більшшість видів відпочинку (гребля, рибальство, акваскіпер (водний самокат), парасейлінг (політ на парашуті за катером), віндсерфінг (дошка з вітрилом), вейкбордінг (комбінація водних лиж, сноуборду, скейту та серфінгу), катання на гідроциклі (аквабайк), водних лижах, сплави на плотах, байдарках та каяках, прогулянки на човнах та катамаранах тощо), але при обов'язковій умові належного санітарно-технічного устаткування закладів і зон відпочинку і строгому дотриманні правил користування цими водоймами з метою збереження якості води. А от рекреаційне використання водосховищ-відстійників – неприпустиме.

До рекреаційних водотоків і водойм ставляться певні вимоги щодо кількості і якості води. Перш за все, створення водойм для лікувальних і оздоровчих цілей вимагає значних затрат води на їх наповнення і компенсацію необоротних втрат води на випаровування і фільтрацію [2]. Значні об'єми води потрібні для створення безперервного проточного водообміну. У жодному разі не можна скидати у ці водойми стічні води.

Для різних видів відпочинку потрібні різні

кількісні і якісні характеристики водних об'єктів. Так, для купання важлива глибина, а при використанні для цієї мети водосховищ – певний рівневий режим (мінімальні коливання рівнів спрацювання – 30-60 см), особливо у нижніх б'єфах гідровузлів.

Для купання, мисливства, рибальства необхідна висока якість води. Для таких видів спорту, як моторні і вітрильні човни, воднолюбний спорт якість води не має значення, але, оскільки ці види спорту поєднуються з купанням, то якість води також повинна бути високою.

Тому надзвичайно важливим лімітуючим чинником використання поверхневих вод для рекреаційних потреб є їх якісний стан, що залежить в основному від тих забруднюючих речовин, що потрапляють у воду з господарського сектора. Основними причинами забруднення водойм області є те, що не всі населені пункти забезпечені станціями для очистки зворотних вод, застарілість багатьох діючих очисних споруд і невідповідність їх сучасним вимогам, відсутність коштів на проведення реконструкції та будівництва нових очисних споруд, каналізаційних насосних станцій. Для визначення якості води у відносних величинах використовують індекс якості води (ІЯВ) для різних видів водокористування, який Ушаков Є. і Голуб О. інтегрували в регіональний індекс якості води (РІЯВ). Розрахунки Мариняка Я.О. регіонального індексу якості води для Тернопільщини [4] дозволили здійснити групування водних басейнів залежно від їх якісного стану. В цілому для області РІЯВ становить 1,086, що свідчить про незначне перевищення у водоймах нормативів ГДК і створює перспективні можливості для повноцінного водогосподарського використання. До регіону найнижчого антропогенного забруднення відносять водотоки в межах Гусятинського, Збаразького, Лановецького, Монастирського, Шумського, Підгаєцького адміністративних районів. Регіоном екологічного неблагополуччя є басейн р. Нічлава, в межах якого РІЯВ складає 1,606 (нормативи ГДК перевищені у декілька разів). Решта території області знаходиться в зоні нормативних антропогенних навантажень на водні об'єкти.

Також при аналізі до уваги брався розрахунок екологічної оцінки якості води річок області проведений згідно з «Методикою екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями». Вона включає три блоки показників: блок сольового складу, блок трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників, блок показників вмісту специфіч-

них речовин токсичної дії [5].

Інтегральний екологічний індекс (I_E) визначається за формулою:

$$I_E = \frac{I_A + I_B + I_C}{3}$$

де: I_A - індекс забруднення води компонентами сольового складу;

I_B - індекс трофо-сапробіологічних показників;

I_C - індекс специфічних показників токсичної дії.

Якість природних вод за блоком показників сольового складу характеризувалася інтегральними індексами $I_A = 2$; за блоком трофо-сапробіологічних показників $I_B = 5$; за блоком специфічних показників $I_C = 1$. Також був визначений загальний екологічний індекс якості води $I_E = 3$.

Екологічна оцінка якості річкових вод за показниками сольового складу води (I_A). Згідно аналізу багаторічної часової динаміки середньорічних значень індексів блоку сольового складу води (I_A), якість річкових вод області за період 2010-2015 рр. відноситься до 2-ої категорії II класу якості вод («дуже добрі» за станом, «чисті» за ступенем чистоти).

Екологічна оцінка якості річкових вод за блоком еколого-санітарних показників (I_B). Згідно аналізу багаторічної часової динаміки середньорічних значень індексів блоку еколого-санітарних показників (I_B) річкові води за досліджуваний період відносяться до 5-ої категорії III класу якості вод («посередні» за станом, «забруднені» за ступенем чистоти, з обмеженим користуванням.).

Екологічна оцінка якості річкових вод за блоком специфічних речовин води токсичної дії (I_C). До розрахунків залучались лише показники заліза загального. Оцінка якості річкової води за критеріями забруднення компонентами специфічних речовин токсичної дії, свідчить про те, що усі значення токсичних показників є досить низькими, що відповідає нормі, і якість води за екологічною оцінкою відноситься до I класу («відмінна» за станом, «дуже чиста» за ступенем чистоти).

Інтегральна екологічна оцінка якості річкових вод (I_E). За середньо багаторічними значеннями інтегральних екологічних індексів, поверхневі води області відносяться до 3-ої категорії II класу якості води («добрі» за станом, «досить чисті» за ступенем чистоти).

Отже, стан водойм в області можна охарактеризувати в цілому як задовільний. Це обумовлюється тим, що водойми передаються в оренду фізичним і юридичним особам і від-

повідно, покращується догляд за ними. Екологічна оцінка якості води річок в Тернопільській області може бути використана для визначення основних напрямків рекреаційної діяльності.

Слід зазначити, що набір інгредієнтів забруднення є сталим для певного регіону. Він включає речовини, які найістотніше впливають на якісний склад вод. Наприклад, річки Золота Липа, Коропець, Серет забруднені переважно азотом амонійним, азотом нітритним, фенолами, сполуками міді і цинку, органічними речовинами. Загальна водно-екологічна ситуація є незадовільною на окремих відтинках річок, в околицях міських і сільських поселень, промислових і сільськогосподарських підприємств таких річок, як Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Гнізна, Нічлава, Тайна, Збруч, Вілія, що, безумовно, робить неможливим використання цих ділянок для рекреаційної діяльності.

Контроль за якісним станом гідрологічних об'єктів здійснюється на пунктах екологічного моніторингу водних об'єктів, які розташовані на 13 річках, і їх загальна кількість сягає 114 (89 – в басейні Дністра, 25 – в басейні Дніпра).

Відпочинок населення дозволений на усіх водних об'єктах, за винятком санітарних зон, які примикають до водозаборів господарсько-питного призначення і закриті для сторонніх осіб. До закритих зон також належать частини водотоків і водойм, які використовуються для риборозведення, і деякі водні об'єкти в заповідниках.

Згідно з природоохоронним законодавством на території рекреаційних зон заборонена господарська і інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє середовище, або може перешкоджати використанню їх за цільовим призначенням. Режим використання рекреаційних зон визначається місцевими радами народних депутатів відповідно до законодавства України.

Водокористування для оздоровчих, рекреаційних і спортивних потреб може бути загальним і спеціальним. Загальне водокористування здійснюється безкоштовно і без будь-якого дозволу державних органів (забір води з криниць, купання, любительське рибальство). Спеціальне водокористування здійснюється на основі дозволів, що видаються органами з регулювання використання і охорони вод, а в деяких випадках виконками місцевих рад народних депутатів. Спеціальне водокористування є платним.

З метою синтезу поданої інформації, впорядкування її за певними принципами, створе-

но схему водно-рекреаційного районування території Тернопільської області за такими критеріями: за територіальним зосередженням водних ресурсів (рік, ставків, водосховищ); за якісним станом вод; за привабливістю для різних видів рекреаційної діяльності; за геоморфологічними особливостями річкових долин.

На основі аналізу наявних водних ресурсів і оцінки їх якісного стану запропоновано виділити в межах Тернопільської області три водно-рекреаційні райони (ВРР) – Північний, Центральний і Південний. Межа між Північним і Центральним ВРР проходить по таких населених пунктах: с. Шумляни – смт. Козова – смт. Підволочиськ. Центральний і Південний ВРР розділяються по лінії м. Монастириська – м. Бучач – м. Борщів. Від територіального поєднання та якісної характеристики водних ресурсів в значній мірі залежить і організація різноманітних функціональних форм відпочинку в межах цих районів.

Північний водно-рекреаційний район охоплює північну частину області. Для нього характерна в цілому сприятлива екологічна ситуація, відносно високі якісні показники води. За РІЯВ Шумський, Лановецький, Збаразький адміністративні райони відносяться до регіону найменшого антропогенного забруднення; Козівський, Бережанський і Зборівський – до регіону незначного антропогенного забруднення; і лише Тернопільський і Кременецький – до регіону помірного антропогенного забруднення. Сприяють розвитку рекреації привабливі пейзажі, оскільки тут поєднуються ландшафти різних типів, широкі, місцями заболочені річкові долини, населені пункти винесені за межі річкових долин, схили долин – заліснені. Спостерігається висока зарегульованість стоку ставками і водосховищами (Залізцівське, Вертелківське, Передмірківське, Борсуківське і інші). В основному ставки неглибокі (від 0,5 до 1,5 м. глибини), зарослі рослинністю і заболочені, акумулюють в собі забруднюючі речовини – тому їх рекреаційний потенціал невисокий. А водосховища значно більше придатні для рекреаційного використання, оскільки мають більшу глибину, відклади осідають на дно і дають можливість водосховищу природньо очиститись. Гідрологічний заказник (Серетський), орнітологічний (Чистилівський), водоболотні угіддя (Білозірська заплава, Скориківське болото) – привабливі для пізнавальної рекреації, наукових досліджень. Красу гідрологічних об'єктів гармонійно доповнюють природозаповідні території та об'єкти: НПП «Кременецькі гори»; державні заказники:

Веселівський, Довжоцький, Суразька дача; архітектурні, історичні та культурні пам'ятки м. Кременця, м. Почаєва, що створює значний потенціал для розвитку пізнавальної рекреації. Цей район сприятливий для короткотривалого відпочинку на воді: купально-пляжного відпочинку (в зв'язку з високими якісними показниками води), любительської рекреації (рибної ловлі), спортивно-оздоровчої рекреації (вітринального спорту, байдарочного спорту). Перспективним є розвиток лікувально-оздоровчої рекреації на базі сірководневого джерела в с. Великі Дедеркали, а також впорядкування території водосховищ для пляжно-купального відпочинку (очищення котловин, намівання пляжів), для спортивно-оздоровчої рекреації (відкриття човнових станцій).

Центральний водно-рекреаційний район характеризується менш сприятливою екологічною ситуацією. Річкові долини глибші і вузьчі, звивисті, з крутими схилами, вкритими переважно лісово-чагарниковою рослинністю. В долинах знаходяться населені пункти, з якими пов'язане промислове, сільськогосподарське і комунальне забруднення водотоків, і тому якісні показники води значно нижчі, ніж в Північному ВРР. Ставки мало сприятливі для купально-пляжного відпочинку внаслідок замулення їх котловин і підвищеної каламутності води, але є привабливими для любительської рекреації (зокрема рибної ловлі). Місцевості річкових заплав сприяють розвитку пізнавальної і оздоровчої рекреації (долина р. Серет). В цьому ВРР добре розвинуте курортне лікування на базі гідромінеральних ресурсів, які представлені мінеральними сірководневими водами, хлоридними високомінералізованими водами, водами типу «Нафтуся» і «Друскінінкай» та хлоридно-натрієвими розсолами. Мінеральні води використовуються для лікування в санаторії «Медобори», водогрязелікарні смт. Микулинці, санаторії «Збруч» у смт. Гусятин та інших [8]. Зарегульованість стоку менша, порівняно з Північним ВРР. Природоохоронні об'єкти (Семиківський гідрологічний заказник, болото Скабор, карстові озера в с. Вікно Гусятинського району) – служать для пізнавальної рекреації. Наявність водних артерій рр. Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Збруч з притоками, а також водосховищ (Скоринське, Котівське, Підволочиське) – забезпечують розвиток тут короткочасної спортивно-оздоровчої та любительської рекреації. Цей район характеризується високою щільністю населення, а відповідно і високим рекреаційним попитом. У зв'язку із збільшенням кількості неорганізованих рекреантів, осіб, що на-

дають перевагу короткотривалому відпочинку (особливо в приміських зонах Тернополя, Теребовлі, Чорткова) – зростає навантаження на прибережні зони вздовж аквально-комплексів. Тут встановлюється режим обмеженого господарського використання і охорони. Для збільшення потенційних можливостей лікувально-курортної рекреації в цьому ВРР слід провести більш детальні гідрогеологічні і бальнеологічні дослідження запасів мінеральних вод в районі смт. Гусятин і смт. Микулинці з метою посилення інтенсивності використання сірководневих вод, вод типу «Нафтуся» і «Друскінінкай». Задля забезпечення потреб населення в короткотривалому відпочинку і зменшення навантаження на міські і приміські водні об'єкти доцільним є більш рівномірне розміщення відпочиваючих в межах усієї рекреаційної зони. Підвищити ємність багатьох водних рекреаційних об'єктів можна за рахунок проведення на їх території робіт по благоустрою (очищення водойм, намівання пляжів, озеленення берегів).

Південний ВРР характеризуються нижчою зарегульованістю стоку, відносно невеликою кількістю ставків і водосховищ, зростає водність і глибина річок. Йому властиві найвищі показники забрудненості води. Борщівський адміністративний район відноситься до регіону екологічного неблагополуччя через р. Нічлава, яка є найбільш забрудненою річкою Тернопільщини (в ній нормативи ГДК перевищені на шість порядків). Однак пейзажність, мальовничість цих територій зростає за рахунок того, що долини річок вужчають, глибшають і набирають каньйоноподібної форми, русло – звивисте, меандроване, з порогами і перекатами. Населені пункти, в основному, винесені за межі річкових долин. Долини заліснені, з виходами на поверхню гірських порід, рідкісною наскельно-степовою флорою. Ці умови є сприятливими для організації спортивно-туристської рекреації (сплав по Дністру на плотах). Великим рекреаційним потенціалом володіють водоспади: Русилівські та Сокилецькі каскади, Червоногородський водоспад. У долині Дністра і його приток зустрічаються виходи на поверхню мінеральних вод – сульфатних, типу «Нафтуся», типу «Миргородська» і «Друскінінкай», що є основою для розвитку оздоровчо-лікувальної рекреації (м. Заліщики, м. Борщів, с. Яргорів). Розвитку туристично-пізнавальної рекреації в цьому ВРР сприяє поєднання гідрологічних об'єктів з великою кількістю пізнавальних об'єктів живої і неживої природи, в тому числі природоохоронних. На особливу увагу заслуговує націо-

нальний природний парк «Дністровський каньйон», на території якого виділені зони для масового відпочинку в прибережній частині річок Дністер, Стрипа, Джурин. Це околиці с. Окопи Борщівського району; долина р. Дністер між с. Губин і с. Берем'яни та в долині р. Стрипи в районі турбази «Лісова» в межах Бучацького району; околиці с.Хмелева, долина р. Джурин в околицях с. Нирків і с. Нагоряни Заліщицького району; між р. Коропець та р. Стрипа в межах Монастириського району. Касперівський ландшафтний заказник загальнодержавного значення поєднує в собі найглибше на Тернопільщині водосховище з геологічними, палеонтологічними та ботанічними об'єктами природи, що створюють мальовничий краєвид і є місцем короткотривалого відпочинку населення [11]. Район також сприятливий для розвитку любительських форм рекреації (рибалка) за умови покращення якісного стану води. Тому, на найближчу перспективу, з метою відновлення високої якості поверхневих вод доцільно вивести з активного господарського використання водоохоронні зони природної рослинності, провести ряд організаційно-управлінських і економічних заходів спрямованих на покращення якості води (особливо це стосується басейну р. Нічлава). Для потреб короткотривалого відпочинку слід раціональніше використовувати заплави рр. Золотої Липи, Стрипи (за умови проведення рекреаційної меліорації), і водосховища. Більш активного використання потребують гідромінеральні ресурси цього ВРР, зокрема в місцевих лікувальних закладах – фізіотерапевтичних кабінетах лікарень, в санаторіях м. Заліщики, с. Яблунівка Бучацького адміністративного району [8]. На базі сульфат-

них, гірокарбонатних та хлоридних вод є перспектива створити оздоровниці і санаторії у м. Борщів, смт Скала-Подільська, Більче-Золоте, сс. Бабинці, Залісся, Шишківці, Устя. Ці заходи посприяли б розвитку лікувально-оздоровчої рекреації. В результаті комплексного поєднання всіх видів рекреаційних ресурсів в Південному ВРР склались оптимальні умови для розвитку всіх функціональних типів рекреації – лікувально-оздоровчої, оздоровчо-спортивної, спортивно-туристської, пізнавальної, любительської.

Висновок. Аналіз і оцінка водних рекреаційних ресурсів Тернопільської області дають можливість встановити територіально – функціональні відмінності, які проявляються в межах виявлених районів. Територіальний аналіз інформації дозволяє виявити певні диспропорції між розвитком рекреації, її водно-ресурсною базою і якісним станом вод, які найбільше помітні в Південному водно-рекреаційному районі. Адже він має найвищий рекреаційний потенціал в межах Тернопільської області за показниками комфортності клімату, мальовничістю ландшафтів з каньйоноподібними долинами Дністра і його приток, насиченістю пізнавальними об'єктами (водоспади, карстові озерця, печери), джерелами мінеральних вод і найгірші по області якісні показники води. А Північний ВРР характеризується меншою водністю річок, меншою (порівняно з Південним ВРР) насиченістю пізнавальними об'єктами, але найвищими показниками якості води. Ці особливості слід врахувати при розробці територіальних схем, проектів розвитку рекреації, що сприятиме більш ціленаправленому використанню водних рекреаційних ресурсів.

Література:

1. Васильєв В.С. Использование водоёмов и рек в целях рекреации / В.С.Васильев, В.А. Кукушкин – Л: Гидрометеиздат, 1988. – 205 с.
2. Котляров Э.А. География отдыха и туризма/ Э.А. Котляров – М.: Мысль, 1978. – 238 с.
3. Левківський С.С. Раціональне використання і охорона водних ресурсів/ С.С. Левківський, М.М. Падун – Київ „Либідь”, 2006. – 271 с.
4. Мариняк Я.О. Водогосподарський комплекс Тернопільської області/ Я.О.Мариняк – Тернопіль, 1997.
5. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями. Розроблено: Українським науково-дослідним інститутом екологічних проблем (УкрНДІЕП) Міністерства екології та природних ресурсів України. Розробники: А.В. Гриценко, О.Г. Васенко, Г.А. Верніченко, М.С. Коваленко, О.В. Поддашкін, Д.Ю. Верніченко-Цветков, Н.В. Мельникова, О.П. Мірошніченко. Харків, 2012. – 37 с.
6. Мироненко Н.С. Рекреационная география/ Н.С.Мироненко, И.Т. Твердохлебов – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 232с.
7. Нудельман Н.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования/ Н.С.Нудельман – Киев «Наукова думка», 1987. – 130 с.
8. Питуляк М.Р. Сучасний стан та оптимізація рекреаційних функцій ландшафтно-рекреаційних областей і районів Тернопільщини/ М.Р. Питуляк // Український географічний журнал № 3 (27) –Київ: інститут географії НАН України, 1999. – с.37-38
9. Преображенский В.С. География и отдых/ В.С.Преображенский, Ю.А.Веденин – М.: Наука, 1971. – 48 с.
10. Природа Тернопільської області /за редакцією Геренчука К.І./ - Л.: Вища школа, 1979. – 167 с.
11. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу (на прикладі Тернопільської області)/ Л.П.Царик, Г.В.Чернюк – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.-188 с.

References:

1. Vasylyev V.S. Yspol'zovanye vodoemov y rek v tselyakh rekreatsyy / V.S.Vasylyev, V.A. Kukushkyn – L: Hydrometeoyzdat, 1988. – 205 s.
2. Kotlyarov E.A. Heohrafiya otdykha y turyzma/ E.A. Kotlyarov – M.: Mysl', 1978. – 238 s.
3. Levkivskyy S.S. Ratsional'ne vykorystannya i okhrona vodnykh resursiv/ S.S. Levkivskyy, M.M. Padun– Kyiv „Lybid”, 2006. – 271 s.
4. Marynyak Ya.O. Vodohospodars'kyy kompleks Ternopil's'koyi oblasti/ Ya.O.Marynyak – Ternopil', 1997.
5. Metodyka ekolohichnoyi otsinky yakosti poverkhnevyykh vod za vidpovidnymi katehoriyamy. Rozrobleno: Ukrayins'kym naukovy-doslidnym instytutom ekolohichnykh problem (UkrNDIEP) Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny. Rozrobnyky: A.V. Hrytsenko, O.H. Vasenko, H.A. Vernichenko, M.S. Kovalenko, O.V. Poddashkin, D.Yu. Vernychenko-Tsvetkov, N.V. Mel'nykova, O.P. Miroshnychenko. Kharkiv, 2012. – 37 s.
6. Myronenko N.S. Rekreatsionnaya heohrafiya/ N.S.Myronenko, Y.T. Tverdokhlebov – M.: Yzd-vo MHU, 1981. – 232s.
7. Nudel'man N.S. Sotsyal'no-ekonomicheskiye problemy rekreatsionnoho pryrodopol'zovanyya/ N.S.Nudel'man – Kyev «Naukova dumka», 1987. – 130 s.
8. Pytulyak M.R. Suchasnyy stan ta optymizatsiya rekreatsinykh funktsiy landshaftno-rekreatsinykh oblastey i rayoniv Ternopil'shchyny/ M.R. Pytulyak // Ukrayins'kyy heohrafichnyy zhurnal # 3 (27) –Kyiv: instytut heohrafiyi NAN Ukrayiny, 1999. – s.37-38
9. Preobrazhenskyy V.S. Heohrafiya y otdykh/ V.S.Preobrazhenskyy, Yu.A.Vedenyn– M.: Nauka, 1971. – 48 s.
10. Pryroda Ternopil's'koyi oblasti /za redaktsiyeyu Herenchuka K.I./ - L.: Vyscha shkola, 1979. – 167 s.
11. Tsaryk L.P. Pryrodni rekreatsinyi resursy: metody otsinky y analizu (na prykladi Ternopil's'koyi oblasti)/ L.P.Tsaryk, H.V.Chernyuk – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2001.-188 s.

Аннотация:

Светлана Новицкая. УЧЁТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ВОДЫ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ В ЦЕЛЯХ РЕКРЕАЦИИ.

Рассмотрены сущность водных рекреационных ресурсов и их значение в развитии рекреационной сферы региона. Осуществлён количественный и качественный анализ водных рекреационных ресурсов территории. Проведена оценка водно-ресурсной обеспеченности процессов рекреационного природопользования. Обнаружены и оценены факторы, которые лимитируют использование водных ресурсов области для рекреационных целей. На основе анализа имеющихся водных ресурсов и экологической оценки их качественного состояния предложено выделить в пределах Тернопольской области три водно-рекреационных района (ВРР). От территориального объединения и качественной характеристики водных ресурсов в значительной степени зависит и организация различных функциональных форм отдыха в пределах этих районов.

Северный водно-рекреационный район характеризуется относительно высокими качественными показателями воды. Способствуют развитию рекреации привлекательные пейзажи, поскольку здесь сочетаются ландшафты различных типов, широкие, местами заболоченные речные долины, населенные пункты вынесены за пределы речных долин, склоны долин зачастую покрыты лесом.

Центральный водно-рекреационный район характеризуется менее благоприятной экологической ситуацией. Речные долины глубокие и узкие, извилистые, с крутыми склонами, покрытыми преимущественно древесно-кустарниковой растительностью. В пределах речных долин находятся населенные пункты, с которыми связано промышленное, сельскохозяйственное и коммунальное загрязнение водотоков, и поэтому качественные показатели воды значительно ниже. Этот район характеризуется высокой плотностью населения, а соответственно и высоким рекреационным спросом. В связи с увеличением количества неорганизованных рекреантов, лиц, предпочитающих кратковременный отдых (особенно в пригородных зонах Тернополя, Теребовли, Чертокова) - возрастает нагрузка на прибрежные зоны вдоль аквальных комплексов.

Южный ВРР характеризуется меньшей зарегулированностью стока, относительно небольшим количеством прудов и водохранилищ, возрастает водность и глубина рек. Ему свойственны высокие показатели загрязненности воды. В Южном ВРР сложились оптимальные условия для развития всех функциональных типов рекреации - лечебно-оздоровительной, оздоровительно-спортивной, спортивно-туристской, познавательной, любительской.

Ключевые слова: качество воды, экологическая оценка, водные рекреационные ресурсы, Тернопольская область.

Abstract:

Svitlana Novytska. THE ASSESSMENT OF WATER QUALITY IN WATER RESOURCES USE IN TERNOPIL REGION RECREATION PURPOSES.

The essence of water recreational resources, and their importance in the development of the recreational sphere of the region was researched. We implemented quantitative and qualitative analysis of aquatic recreational resources of the territory. The evaluation of water resource security processes of recreational nature was conducted. We discovered and evaluated the factors that limit the use of water resources of the area for recreational purposes. Based on the analysis of the existing water resource and ecological assessment of their quality status we suggested to take into consideration three water-recreational districts (WRD) within the Ternopil region. The organization of the various functional forms of recreation within these areas largely depends on territorial unification and qualitative characteristics of water resources.

Northern water-recreation area is characterized by relatively high quality water parameters. Attractive landscapes which combine landscapes of different types, wide, marshy river valleys, the settlements outside the river valleys, the

slopes of the valleys often covered with forests contribute to the development of recreation.

Central water recreation area is characterized by less favourable environmental situation. The river valley is deep and narrow, winding, with steep slopes, covered mainly with trees and shrubs. Within the river valleys there are settlements, which are associated with industrial, agricultural and municipal pollution of watercourses, and therefore the water quality indicators are much lower. This area is characterized by high population density, and thus high recreational demand. In connection with the increase in the number of unorganized holidaymakers, individuals who prefer short term rest (especially in suburban areas of Ternopil, Terebovlya, Chortkiv) demand on the coastal zones along aquatic systems increases considerably.

South WRD is characterized by little regulation of runoff, a relatively small number of ponds and reservoirs, increases the water content and the depth of the rivers. It is characterized by the high pollution of the water. In South WRD, there are developed the optimal conditions for the development of all functional types of recreation - therapeutic recreation, recreation and sports, sports tourism, educational, amateur.

Keywords: water quality, environmental assessment, water recreation resources, Ternopil region.

Надійшла 24.04.2017р.

УДК 379.85

Віталій КОЗОВИЙ

ЛЬВІВ – МІСТО ІСТОРІЇ ТА СЕНТИМЕНТАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

У статті розглядається інформація стосовно розвитку сентиментального туризму в межах міста Львів, а також, які об'єкти є потенційно привабливими для розвитку сентиментального туризму: архітектурні пам'ятки, сакральні об'єкти, пам'ятники. Йдеться про польську історичну та культурну спадщину. Висвітлюється важливість історичних споруд, їх відновлення та реставрація. Для прикладу, проаналізовано дев'ять об'єктів, які знаходяться в межах центра міста, які підкреслюють туристичну та історичну насиченість Львова. Історичні відомості слугують основою даного дослідження.

Ключові слова: Львів, сентиментальний туризм, Польща, українська діаспора, пам'ятки, сакральні об'єкти.

Постановка проблеми. Сентиментальний туризм у місті Львові розвивається стрімко, особливо цьому сприяють поїздки туристів з Польщі. У будь-якому випадку, це один з видів туризму, який на перший погляд складно визначити його характер. Тепер, коли Україна стала незалежною державою, українці налагоджують відносини з Польщею. Туризм, у даному випадку, є хорошим взірцем таких взаємин. Потрібно детально вивчати мотиви таких подорожей та чим саме приваблює туристів славетне місто Львів. Історично склалось, що вчені (українські і польські) розглядали культуру Львова переважно в ракурсі національних парадигм, з певним ідеологічним спрямуванням відстояти власну позицію.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Фактичний матеріал можна поділити на кілька підгруп: автори, що досліджували сентиментальний (ностальгійний) туризм; автори, що розглядали питання Львова (історії, культури, етносу тощо). До першої категорії можна віднести наступних науковців: О.І. Вуйцик, Ф.Ф. Шандор, Івона Дуда-Бобко. Ю.І. Николишин, В.П. Бадяк. І. Сало, А. Садомира, І. Лемко описували історію Львова з визначними датами та подіями. Ольга Харчишин досліджувала культурні традиції та фольклор міста. Роман Чмелик приділяв увагу польсько-українським взаєминам, в тому числі і прикордонних районів. Також про Львів писали і польські науковці: Dobrochna Dabert, Ryszard K. Przybylski –

писали про культурне життя міста.

Метою є дослідження сентиментального туризму у місті Львові.

Завданням дослідження є виділення та характеристика міста Львова, включно з туристичними об'єктами (різного часу та характеру) для розвитку сентиментального туризму.

Виклад основного матеріалу. Львів розташований на етнічних українських землях і є одним з головних сполучень українського народу. Львів завжди приваблює туристів зі всього світу. Без сумніву, найчастішими гостями цього славетного міста є поляки, адже українців з поляками поєднує не лише кордон, але й спільна історія.

Львів процвітає сентиментальним туризмом, особливу кількість займають поляки. Сюди приїжджають не лише подивитись визначні та унікальні місця історії, архітектури, а й духовно наснажитись. Не один колишній львів'янин, а сьогодні мешканець Варшави чи Києва, сподівається знову наситити своє серце флюїдами Львова. З Канади приїздить до свого місця народження у пошуках свого коріння. Не даремно Львів називають «культурною столицею» України [4]. Львів ще називають «Місто-фест», адже за рік тут відбувається більше ста культурних заходів та подій, що не може не приваблювати туристів з сусідніх регіонів (Фестиваль писанок; Шевченківські дні у Львові; Свято сиру і вина тощо). Наприклад на зимові свята у Львові можна почути колядни-

ків з України, Польщі, Литви. Міжнародний фестиваль колядок на Старий Новий рік залучає співочі колективи з Польщі (колектив «Kalina»). Польські туристичні фірми пропонують відвідати Львів, Закарпаття, Волинь. Наприклад Biuro Turystyczne Quand організовує тури до Львова. Вихідні у Львові «Нема міста кращого за Львів» - тур вартістю 130 злотих (за особу). Туристам влаштовують прогулянку містом з відвідуванням Домініканського собору, огляд музеїв на Площі ринок та Ратуші, пам'ятника А. Міцкевичу та Оперний театр. Згодом оглядають панораму Львова з Високого замку (<http://www.quand.com.pl/>).

Сентиментальний туризм і ностальгійний є словами синонімами. Вчені з Польщі Олія Вишнева та Лежек Баранек виділяють термін «сентиментальний туризм» у статті «Розвиток сентиментального туризму у Центрально-Східній Європі». Український еквівалент – ностальгійний туризм, на чому наголошують вітчизняні вчені та туризмознавці [7]. Термін «ностальгійного туризму» ближчий і зрозуміліший для українського контингенту, тому справді ці терміни можна вважати однаковим за значенням, але різним у написанні.

«Сентиментальний туризм» походить від слова «сентименти», тобто почуття та емоції. Саме певний психологічний стан супроводжує туриста під час подорожі і такі емоції переростають у «свого роду» ностальгію, саме це і є мотиваційний фактором таких подорожей.

Після проголошення незалежності України, у 90-х рр. XX століття до неї зріс інтерес польських туристів, особливо з огляду на те, що територія Західної України, зокрема п'ять областей (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська) входили до Другої світової війни до Польщі.

Вивчення новочасного культурного життя Львова, має історично спричинені труднощі: різкі зміни в розвитку культури Львова до і після 1939 р. Складним періодом був час німецької окупації (1941-1944 рр.). Після 1944 р., внаслідок так званої «радянської» Львова, відбувається нівелювання поліетнічної мозаїчності міста, але сьогодні Львів становить майже моноетнічну спільноту (у 2001 р. українці у Львові складали 88% населення, а друга за кількістю група – росіяни, що становила 9 %). Сьогодні існує безліч українських друкованих та Інтернет-видань, щодо популяризації історичної та духовної складової Львова, які виявляють його «багатокультурність». Провідними тезами в розкритті теорії «багатокультурності» Львова є намагання вийти з вузьких меж та побачити Львів ззовні, привернути увагу ту-

ристів. Особливо активно створювався та набула поширення у Львові до 1939 р. польська культура, оскільки загальна структура тогочасного культурного середовища була позначена польським пануванням. Поляки займали найзручніші позиції та переважали майже у всіх ланках життєдіяльності міста [7].

Велика кількість видатних особистостей приїздили до Львова. Наприкінці XIX ст. Владислав Желенський – видатний польський композитор приїздив з театральною прем'єрою «Конрад Валленрод». Захід привернув увагу представників музичних, театральних і журналістських кіл Варшави, Львова, Кракова та інших міст. Владислав Мерзвинський – польський оперний співак «король тенорів і тенор королів» підкорив Львівську оперу у жовтні 1885 р. Георг Браденс – датський літературознавець брав участь у відкритті пам'ятника королю Яну Соберському у 1898 р. Станіслав Виспянський – польський прозаїк, поет і художник подорожував Львовом у пошуках натхнення. Захоплювався побутом та культурою українців та у галицькій столиці малював Домініканський та Вірменський собори. Генрик Сенкевич «король польського роману» та лауреат Нобелівської премії з літератури також здійснював візиту до міста Лева. Список можна продовжувати...[3]

Велика кількість українців тепер проживає за межами України. Українська діаспора – це перебування народу поза етнічною територією внаслідок добровільної чи примусової еміграції [6]. Українська діаспора у Польщі, за даними Об'єднання українців у Польщі, нараховує близько 100 тис. людей. Щодо офіційних даних, то під час проведення національного перепису населення, здійсненого у 2002 році у Польщі, чисельність українців – громадян Польщі становила 27 172 особи. Громадяни Польщі українського походження розселені переважно у західних та північних регіонах країни[5].

Львів, як і вся область переважає за кількістю історичних монументів. Нажаль, більшість таких об'єктів потребує реконструкції. Мова йдеться про історичні ансамблі міста, сакральні об'єкти. Про Львів написано зовсім мало на пам'яткоохоронну, нормативно-правову, реставраційну тематику принципово вирішується доля об'єкта культурної спадщини, засади збереження його естетико-архаїчної автентичності, можливо й модернізації для комфортніших умов проживання, використан-ня [11].

Що ж ми розуміємо під спадщиною? Насамперед, це ті об'єкти, які мають виразне

забарвлення: поховання (військові), пам'ятники, меморіальні таблиці, культові споруди – костели, монастирі.

Сакральні об'єкти Львова:

- Преображенська церква;
- Успенська церква;
- Храм Пресвятої Трійці;
- Церква Христа-Спасителя;
- Храм Петра і Павла;
- Храм Святого Антонія;
- Храм Святого Івана Золотоуста;
- Храм Пресвятої Богородиці;
- Монастир Кларисок;
- Храм Святої Урсули;
- Дзвіниця храму Святого Духа;
- Храм Святої Марії Магдалини;
- Храм Святого лазаря;
- Храм Святої Єлизавети;
- Катедральний собор Святого Юрія;
- Храм Святопокровського;
- Храм Святого Миколая;
- Храм Покрови Пресвятої Богородиці;
- Костел єзуїтів;
- Каплиця Боймів;
- Каплиця Кампіанів;
- Латинський (Кафедральний) костьол;
- Бернардинський собор;
- Каплиця Трьох Святителів;
- Домініканський собор (Церква Святої Євхаристії);
- Костел Божого тіла;
- Ансамбль Вірменського собору;
- Барокова ротонда.

Гармонійному міжетнічному розвитку українців і поляків сприяли їхні християнські традиції, а також авторитет церковних ієрархів. Важливу роль у налагодженні діалогу двох народів, а також і вірмен, відіграв архієпископ Львівський Вірменської Католицької Церкви (сьогодні Вірменський собор) Юзеф Теодорович [9].

Також варто згадати безліч архітектурних об'єктів міста: Палац графів Потоцьких; Львівська галерея мистецтв; Львівський театр опери та балету ім. С. Крушельницької; статуї Венери і Марса; Палац Любомирських; статуя Діани; статуя Адоніса; статуя Нептуна; статуя Амфітрити; пам'ятники Т. Шевченку, І. Франку, А. Міцкевичу, М. Грушевському, С. Бандері, Д. Галицькому.

Велика кількість унікальних об'єктів знаходиться на Площі ринок, де і можна зустріти великий приріст туристів, особливо у зимовий час (Новорічні та Різдвяні свята) та у літню пору. Центр міста є свого роду серцем міста і

відповідно туристичним надбанням, де знаходиться безліч туристичних об'єктів, кафе та просто чаруюча атмосфера.

Згідно даних, стає зрозумілим, що над об'єктами, у різний час працювали люди з різних куточків світу. Дане твердження показує увесь зміст поняття про «багатокультурність» міста.

Варто зазначити, що як сам Львів, так і об'єкти зазнали значних пошкоджень. Як у перший день Другої світової війни 1 вересня 1939 р., так і в перший день німецько-радянської війни 22 червня 1941 р., Львів зазнав пошкоджень від німецьких авіабомб. Наприклад, лише дзвіниця храму Святого Духа у Львові уціліла після бомбових ударів німецької авіації у вересні 1939 р. В роки війни пошкодженими спорудами, ніхто не переймався.. Ця справа відкладалася до встановлення мирного часу і налагодження матеріального забезпечення.

З приходом наприкінці липня 1944 р. Червоної Армії у Львів робота з ремонту чи відновлення зруйнованих пам'яток умовно велася у двох напрямках: 1) меморіально-цивільному та 2) архітектурно-мистецькому. Доволі складні питання доводилося вирішувати радянським органам з другим напрямом – архітектурно-мистецьким (пам'ятками культової архітектури). Первісне обстеження визначних споруд Львова, проведене наприкінці вересня – на початку жовтня 1944 р. за участю представника Комітету у справах архітектури при РНК СРСР, засвідчило, що багато з них знаходиться у незадовільному стані. Так, костьол Св. Миколая під час воєнних дій зазнав пошкодження та ремонт, хоча б тимчасовий був необхідний.

Певного оптимізму в цих, загалом незадовільних справах додала постанова РНК УРСР від 6 грудня 1945 р. «Про заходи до впорядкування стану пам'яток культури, старовини і природи на території Української РСР», якою затверджувалося «Положення про пам'ятники культури і старовини». В останньому оголошувалося: охорона пам'яток є важливою державною справою, залежно від наукової, історичної або художньої цінності, пам'ятки поділялися на пам'ятки загальносоюзного, республіканського і місцевого значення; історико-культурні пам'ятки та монументи підпорядковувалися Комітетові у справах культурно-освітніх установ, пам'ятки архітектури та пов'язані з ними пам'ятки монументального мистецтва й садово-паркової архітектури – Управлінню у справах архітектури. Відповідну міжвідомчу підпорядкованість пам'яток було здійснено на місцях. Практика засвідчила, що такий міжвідом-

чий поділ пам'яток був неефективний, на

нього нарікали не один десяток років.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Рис.1. Пам'ятні об'єкти Площі ринок у фотографіях

Нижче подана характеристика даних об'єктів.

Пам'ятні об'єкти Площі ринок у таблиці

№ об'єкта	Назва об'єкта	Період заснування (< - початок будівництва; > - завершення будівництва)	Опис об'єкта
1.	Латинський кафедральний костюл	< - 1360 > - 1481	Архікафедральна базиліка Успіння Пресвятої Діви Марії — головний храм Львівської архієпископії Римо-Католицької Церкви. Пам'ятка сакральної архітектури XIV- XVIII століття. За даними, будівлю звели міщани міста.
2.	Каплиця боймів	< - 1609 > - 1615	Каплицю звели за проектом вроцлавського будівничого Андрія Бемера. Філігранна різьба фасаду й багатство інтер'єру свідчать про смаки Ядвіги, Павла та інших Боїмів. Тепер вона слугує музеєм. Каплиця відкрита для відвідування лише влітку.
3.	Ратуша	< - 1827 > - 1835	Ратуша є центральним будинком і розташована на вул. пл. Ринок 1. Найдавніший будинок львівської ратуші існував уже в XIV ст. Його часто перебудовували. Сучасну будівлю Львівської ратуші звели за проектом архітекторів Франца Трешера, Йозефа Маркля, Алоїза Вондрашки під керівництвом Юрія Глоговського.
4.	Церква Святої Євхаристії	< - 1749 > - 1764	Пам'ятка входить до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В 90-х рр. XX ст. Домініканський собор став греко-католицьким храмом Святої Євхаристії. Храм перебудовувався безліч разів. До роботи долучались: архітектори Ян де Вітте; Юліан Захаревич; Альфред Захаревич; Себастьян Фесінгер.
5.	Церква Преображення Ісуса Христа	< - 1878 > - 1898	Місце церкви раніше займав костел ченців-тринітаріїв з Іспанії. Під час революції 1848 р. їхній храм зруйнувала австрійська армія. В Церкві прощались з лідером гурту Скрябін - Андрієм Кузьменком.
6.	Музей Арсенал	< - 1554 > - 1556	У XVIII ст. в підвалах будівлі утримували полонених козаків. Реставрація відбулась у 1979-1981 роках.
7.	Церква Успіння Богородиці	< - 1591 > - 1629	Храм збудований за планом польського архітектора Павла Римлянина, львів'янина Войцеха Капіноса та поляка Амвросія Прихильного. Церква є найстаровиннішою серед православних у місті.
8.	Гарнізонний храм св. ап. Петра і Павла	< - 1610 > - 1630	Храм збудований у стилі раннього бароко. Італійський архітектор Джакомо Бріано керував процесом будівництва. В стінах Храму виступають різні колективи: хор; квартети; ансамблі.
9.	Вірменський собор (Ансамбль)	< - 1356 > - XX ст.	Заснований 1356 р. він став культовим осередком вірменської спільноти. До Ансамблю входить: Вірменський собор; Дзвіниця; Палац вірменських архієпископів; вірменський банк; Монастир вірменських бенедиктинок; Колона святого Христофора; Вівтар «Голгофа».

Утворена урядова комісія на чолі із заступником голови РНК УРСР поетом М. Бажаном затвердила «Інструкцію Комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР і Управління в справах архітектури при РНК УРСР», визначила завдання щодо проведення обліку пам'яток, котрий охоплював первинний облік, укладання реєстру, вивчення та їх каталогізацію. Комісія розробила та надіслала на місця облікову документацію на всі види

пам'яток тощо. Згодом згадане управління видало й розіслало «Технічну інструкцію по експлуатації пам'ятників архітектури, які перебувають під державною охороною».

У цьому контексті Львів мав певні особливості, пов'язані з наявністю вагомий польської культурної спадщини. Крім зовнішньої фіксації стану об'єктів, визначення матеріальних витрат та рятівні роботи пошкоджених споруд, партійно-радянські органи зважали на

їх архітектурно-мистецьку вартість, насамперед на ідейний зміст.

У фонді колишнього партійного архіву Львівського обкому КПУ зберігаються довідки, підготовлені в середині 1945 р., мабуть науковцями Інституту суспільних наук АН УРСР (керівник І. Крип'якевич), про історико-архітектурні об'єкти і природні місця Львова (Високий замок, Львівські укріплення, Личаківське кладовище), пам'ятники, меморіальні таблиці, знаки, які підкреслюють польський характер міста, як наголошується у довідці.

Цей наголос міститься, у свою чергу, в листі керівників Львівщини голові РНК УРСР М. Хрущову, що у Львові встановлено понад 20 пам'ятників на честь польських королів, генералів і жодних, які б «відображували історичну тягу корінного населення – українців до визволення від австро-угорського та польського гніту й приєднання до України, великого братнього народу Росії». Автори листа просять ухвалити постанову про спорудження пам'ятників Т. Шевченку та І. Франку, популярність яких серед найширших шарів населення міста й області величезна.

Попри позитивні кількісні пам'яткоохоронні факти, виділялись і негативні: реставраційні роботи розтягувались на невизначений час, що супроводжувалось коливанням вкладення коштів [1]. Велика кількість будівель були повністю знищені впродовж Другої світової війни. У післявоєнний час, яскравим прикладом відновлення та відбудови був не лише Львів, а й Варшава, яка була майже зруйнована вщент. Після завершення війни відбулось кілька дивовижних перетворень та реконструкцій у Варшаві, які згодом стали туристичним надбанням [5].

Схожа ситуація була у Польському місті Ясло, після окупації міста 8 вересня німецькими загонами. Наслідки Другої світової війни призвели до величезних втрат багатьох історичних монументів. Практично 97 % будівель були знищені. Лише невелика кількість збереглись з-поміж інших. Площа ринку міста (The Market Square) після війни залишилась у руїнах. Незважаючи на втрати, деякі місця були відновлені та повернені до початкового вигляду [10].

Зміна влади, яка прийшла після війни, посприяла успішності процесу відновлення місць. Багато проектів розглядали і ідеї Яна Богуславського втілили в життя. Також було прийнято реконструювати Старе Місто (Вроцлав) в аналогічному варіанті XVII-XVIII ст. і сьогодні вона занесена до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ідеї реконструкції базувались на

роботах Каналетто. Можна навести кілька прикладів більш ранньої (довоєнної) реконструкції будівель. Наприклад: Костьол Святого Джона – один з найкращих. Спершу, він був збудований як готичний храм, але згодом перебудований у XIX ст. Відновлення невеликих міст, зокрема таких, як Глогув, відбувалось поетапно. В результаті руйнувань, місто втратило свій звичний вигляд і після реконструкції набуло у комплексі історичної та постмодерної форми [5].

Значною мірою подібна проблема була з цвинтарем Орлят у Львові. Відбудова Орлят Львівських – це шана святій пам'яті виграної поляками. На початку 70-х років XX ст., розпочалось нищення цвинтаря, що було прикладом ідеологічної та фізичної розправи радянського режиму над польською історією. На початку 90-х почалось його відбудова [6].

Пам'ятки є дуже важливим елементом у туризмі. У такому значенні можна виділити кілька критеріїв для оцінки пам'яток: доступність пам'яток, їх стан, наукова цінність, історична значимість, роль у сучасних умовах. Варто зауважити, що з приходом часу, не всі об'єкти зберегли свою первинну форму та вигляд і тому гостро стоїть питання щодо збереження та реконструкції таких об'єктів. Існує кілька технік з реконструкції, наприклад: відновлення, охорона і збереження та у деяких випадках відбудова. Сьогодні цілком можливо відтворити монумент у його основному вигляді. Відновлення монументів може бути кількох видів: історичного, сакрального, археологічного тощо. Оцінка методів відновлення містить, як естетичну, так і художню складову. Ключовим завданням є зберегти саму основу монументу. У сучасній теорії вважається, що будь яка реконструкція чи відновлення, розглядається як історичне спотворення, крім випадків, що спричинили псуванню монументів (природних катастроф, війни). Значну роль в мистецтві архітектури та теорії по збереженню пам'ятників, відіграв Алоїз Рігль. Рігль вважав, що «люди недооцінюють значущість історичних пам'яток, натомість віддає перевагу новим, сучасним спорудам». Вчення Рігеля переросли у загальні правила у теорії збереження монументів [2].

Культура нерозривно і причинно-наслідково пов'язана із ідентичністю і вона виступає її зовнішньою ознакою. Саме згадані пам'ятки утворюють основу історичної пам'яті українців і поляків. Після незалежності України у Львові спостерігаємо картину, яка відображає стан українсько-польської толерантності. один мужчина в Перемишлі на питання «Чим для

тебе є Польща, а чим Україна?» відповів:

«Отже, це для мене дві батьківщини. Одна та, де жили діди та прадіди – Польща, а друга для вдосконалення мови, культури – Україна. Я не розмежований – ідентифікуюся з українцями, а з іншого боку тут живу, тут працюю, тут моя батьківщина» (переклад з польської).

Друга цитата стосується змішаної родини:

«Я є полькою, але мій батько був українцем і я завжди поважала українську культуру і релігію. На великі свята йду до церкви і вмію розмовляти, і польською, і українською мовами. Моя душа є і польською і українською» (переклад з польської) [8].

За останні роки Львів набув зовсім іншого вигляду. Місто стає дедалі привабливішим для туристів. Один з елементів сентиментального туризму – це повернення, з метою кращого пізнання чи усвідомлення. Польський турист, який вперше відвідує Львів та користується різними послугами, при абсолютній сатисфакції повернеться знову і можливо не один, а з сім'єю чи друзями. Це прекрасний приклад сентиментального туризму, приємні спогади, що залишив після себе Львів, зумовлюють здійснити ще одну поїздку. Саме це і є туристичною ностальгією. За різними авторами, які описують сентиментальний туризм, можна виділити спільну рису, що такий вид туризму

зумовлює туриста до пошуку свого коріння та місця народження. Дане дослідження розширило межі такого визначення.

Висновки. Про місто Львів написано багато: науково-історичного, мистецтвознавчого, міфічного, але автор не міг не висловити свого бачення у даному дослідженні. Місто має великий потенціал для розвитку сентиментального туризму завдяки багатій культурній спадщині. Польські туристи найчастіше приїжджають з мотивами екскурсійного, етнографічного, сентиментального туризму. Важливими елементами сентиментального туризму є пошук емоційної та естетичної складової, пошук власної ідентифікації. Львів для поляків є особливо близьким і одним з найкрасивіших європейських міст, що входить до Світової спадщини культури ЮНЕСКО.

Велика кількість туристичних об'єктів при належному капіталовкладенні можуть стати більш привабливими для туристичного відвідування і влада на різних рівнях повинна бути зацікавлена у таких операціях для приваблення більшого потоку туристів, зважаючи на вищезгадану історію та цінність туристичних місць. У цьому випадку, влада мусить підтримувати місто в належному стані, щоб туристам хотілось повертатись. Львів підтверджує статус «культурної столиці» України.

Література:

1. Бадяк В. П. Культурна спадщина поляків у Львові в пам'яткоохоронній діяльності радянських органів влади повосенних років / В. П. Бадяк // Праці Центру пам'яткознавства : Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 19. – С. 40–56.
2. Виржиковська М. Відновлення історичних будівель та їх значення у туризмі / Малгоржата Виржиковська // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wrocław : Institute of Geography and Regional Development, 2008. – S. 23–30.
3. Маценко Г. Славені гості Львова. Георгій Маценко. – Львів : «Апріорі», 2010. – С. 101, 103, 107, 152–157.
4. Моцок В. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В. Моцок, В. Макар, С. Попик. – Чернівці : «Прут», 2005. – 399 с.
5. Николишин Ю. І. Львів : Літературно-художнє видання / Ю. І. Николишин. – Львів : «Апріорі», 2004. – С. 7–65.
6. Олійник Я. Б. Географія: Україна і світ – 2-ге видання / Я. Б. Олійник, П. Г. Шищенко, А. В. Степаненко, П. О. Масляк. – Київ : «Знання», 2008. – С. 190–192.
7. Харчишин О. Українсько-польське культурне пограниччя у новосучасному фольклорі Львові / Ольга Харчишин // Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukraińskie sąsiedztwo. Seria: Studia Ethnologica / [redakcja Magdalena Zowczak]. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. – 744 s.
8. Baraniecki L. Sentimental Tourism Development in East-Central Europe / Leszek Baraniecki, Aleja Wisniowa. – Wrocław : «Poland», 2011. – S. 53–137.
9. Oasdczy W. Ormianski pasterz Lwowa ksiazd arcybiskup Jozef Teodorowicz na tle dziejow ormianskich. Wlodzimierz Oasdczy, ks. Mirosław Kalinowski, Marco Jacov. – Lublin; Lwow, 2015. – 271 s.
10. Swiatek M. The 20th anniversary of establishment St. Antoni the Patron of Jaslo / Mariusz Swiatek. – Jaslo, 2016. – S. 2–4.
11. Zin'ko Y. Implementation of elements of sustainable tourism in the Ukrainian Carpathians / Yuri Zin'ko, Marta Malska, Markian Malskiy, Natalia Amtoniuk // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wrocław : Institute of Geography and Regional Development, 2008. – P. 237.

References:

1. Badyak V. P. Cultural heritage of Poles in Lviv Heritage of Soviet authorities' postwar years / V. P. Badyak // Labour Centre monuments: Collected Works. – 2011. – Vol. 19. – P. 40–56.
2. Vyrzhikovska M. restoration of historic buildings and their importance in tourism / Malhorzhata Vyrzhikovska // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wrocław: Institute of Geography and Regional Development, 2008. – S. 23–30.
3. Matcenko G. Famous visitors of Lviv. Georgiy Matcenko. – Lviv : «Apriori», 2010. – P. 101, 103, 107, 152–157.
4. Motsok V. Ukrainian and Ukrainian identity in the modern world / V. Motsok, V. Makar, C. Popik. - Chernivtsi «Prut», 2005. – P. 399.

5. Nikolishin Y. I. Lviv Literary and artistic publication / Y. I. Nikolishin. – Lviv, «Apriori», 2004. – P. 7–65.
6. Oliynyk J. B. Location: Ukraine and the world - 2nd Edition / J. B. Oliynyk, P. G. Shishchenko, A. Stepanenko, P. A. Maslyak. – Kyiv «Knowledge», 2008. – S.190–192.
7. Harchishin O. Ukrainian-Polish border in present cultural folklore in Lviv / Olga Harchishin // Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukrainskie sasiedztwo, Seria: Studia Ethnologica / [redakcja Magdalena Zowczak]. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. – 744 s.
8. Baraniecki L. Sentimental Tourism Development in East-Central Europe / Leszek Baraniecki, Aleja Wisniowa. – Wroclaw: «Poland», 2011. – S. 53–137.
9. Oasdczy W. Armenian shepherd Lviv Archbishop Joseph Teodorowicz against History of Armenian. Wlodzimierz Oasdczy, ks. Mirosław Kalinowski, Marco Jacov. – Lublin; Lvov, 2015. – P. 271.
10. Swiatek M. The 20th anniversary of establishment St. Antoni the Patron of Jaslo / Mariusz Swiatek. – Jaslo, 2016. – S. 2–4.
11. Zin'ko Y. Implementation of elements of sustainable tourism in the Ukrainian Carpathians / Yuri Zin'ko, Marta Malska, Markian Malskiy, Natalia Amtoniuk // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wroclaw : Institute of Geography and Regional Development, 2008. – P. 237.

Аннотация:

Виталий Козовый. ЛЬВОВ – ГОРОД ИСТОРИИ И СЕНТИМЕНТАЛЬНОГО ТУРИЗМА.

В статье рассматривается информация по поводу развития сентиментального туризма в пределах города Львов, а также, какие объекты являются потенциально привлекательными для развития сентиментального туризма: архитектурные памятники, сакральные объекты, памятники. Упоминается о польском историческом и культурном наследии. Освещается важность исторических сооружений, их восстановление и реставрация. К примеру, проанализировано девять объектов, которые расположены в центре города и они подчеркивают туристическую и историческую насыщенность Львова. Исторические данные служат фундаментом этого исследования.

Ключевые слова: Львов, сентиментальный туризм, Польша, украинская диаспора, памятники, сакральные объекты.

Abstract:

Vitalii Kozovyy. LVIV – HISTORIC CITY OF SENTIMENTAL TOURISM.

The article deals with the facts that will stimulate sentimental tourism development within Lviv territory and also what kinds of objects are potentially attractive for such tourism, including: architectural and sacred objects, monuments. It goes with polish historical and culture heritage.

The investigation gives a better understanding about importance of historical complexes and their restoration. Furthermore, it's been given interact between ukrainians and polishes in tourism .It exposes history facts and dates in order to prove the meaning of the particular article. For instance, nine objects that represent touristic and historic importance within centre of the city had been analyzed. Historic facts are the foundation of the particular investigation. During the investigation, nine objects has been photographed and represented in table. The chosen objects are: The Latin Cathedral; The Boim Chapel; Lviv Town Hall; The Dominican Church; The Church of Jesus Transfiguration; The Arsenal Museum; The Dormition Church; The Saints Peter and Paul Garrison Church; The Armenian Cathedral. They located within The Market Square.

It was important to set up the meaning of phrase “Lviv is a cultural capital of Ukraine”. In such case, our government should be interested to keep the city in decent conditions and to extend touristic possibilities. The key priority of sentimental tourism is searching esthetic and emotional elements and identity with place of visiting. Tourists from Poland are always warm-welcome guests in Lviv. Given materials of different touristic objects, prove rich kind of Polish culture (also other nations) and a work that had been done in the past. That's a variation of it and how we can use this heritage nowadays.

About L'viv written many: the scientific and historical, art, mythical, but the author could not express his vision in this study. The city has great potential for tourism due to sentimental rich cultural heritage. Polish tourists often come from the tour based, ethnographic, sentimental tourism. Important elements of sentimental tourism is the search for emotional and aesthetic component search of their own identity. L'viv for Poles are particularly close and one of the most beautiful European cities, which is a World Heritage Cultural Site.

Key words: L'viv, sentimental tourism, Poland, Ukrainian diaspora, memorials, sacred objects.

Надійшла 27.04.2017р.

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 574:911.2

Любомир ЦАРИК, Олена БАКАЛО

АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ЕКОСИСТЕМИ РІЧКОВОГО БАСЕЙНУ ДЖУРИНА
ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Розглянуто проблему антропогенної трансформованості процесів вологообігу, енергообігу, біогенного обігу та абіогенної міграції речовин в межах агроєкосистем, осушених та радіаційно забруднених земельних угідь річкового басейну Джурина. Проведено зонування земель річкового басейну за особливостями протікання трансформаційних процесів, виокремлено ареали їх накладання і визначено екоризики для ґрунтового-рослинного покриву, поверхневих і підземних вод.

Ключові слова: антропогенні зміни, річковий басейн, оптимізація природокористування.

Постановка проблеми. Антропогенна чи антропічна трансформація геосистем відбувається в результаті впливу на геосистеми різних видів господарської діяльності: викидів у навколишнє середовище забруднювачів, розорювання і обробітку сільгоспугідь, меліорації водно-болотних угідь, вирубування лісів, видобутку корисних копалин, складування промислових і твердих побутових відходів тощо. Вона відображає характер змін і перетворень системотворчих процесів (вологообігу, енергообігу, біогенного обігу та абіогенної міграції речовин), а також ступеня деградації геокомпонентів і геосистеми загалом. Створення просторових моделей поширення певних трансформаційних процесів в межах річкового басейну сприятиме розробці системи ефективних заходів щодо реконструкції агроєкосистем, запровадження елементів ощадливого землекористування.

Аналіз досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз антропогенних змін базових ландшафтотворчих процесів в результаті впливу різних видів природокористування поданий П.Г. Шищенком [7] у 1988 році та М.Д. Гродзинським [3] в рамках дослідження процесної ландшафтно-екології у 1993 році, Л.П. Цариком висвітлено зміни еколого-географічних процесів території Тернопільської області у монографічному дослідженні 2005 році [5], а також Д.І. Ковалишин та С.В. Гуликом детально описано зміни процесів ґрунтоутворення в межах межириччя на Тернопільщині [4].

На сьогодні існують різноманітні підходи щодо критеріїв та методів оцінки антропогенної трансформованості та перетвореності ландшафтів. Одна з найбільш поширених методик оцінки антропогенних змін і перетворень природних комплексів господарською діяльністю запропонована К.Г. Гофманом, 1979 [2], удосконалена у подальших працях П.Г. Шищенком 1988 [7] та О.Ф. Балацьким 2007 [1].

Метою даної публікації є висвітлення просторово-функціональних особливостей

прояву небезпечних трансформаційних змін в геосистемах річкового басейну.

Виклад основного матеріалу. Так, в межах агроєкосистем відбуваються зміни енергетичного балансу з ростом надходження енергії за рахунок трансформації характеру діяльної поверхні, а відтак і до зміни величини альбедо та структури радіаційного балансу, спричинені розорюванням території. В межах басейну річки Джурина розораність території складає 74% (рис.1). Якщо альбедо свіжо зораного поля складає 5%, а полів зернових культур – 22-28%, лучних угідь – 22-23%, широколистяних лісів – 14-17%, то відповідно змінюється частка відбитої енергії та радіаційного балансу загалом. Ранньою весною і восени в періоди зменшення кількості опадів розорані ґрунти отримують додатковий потік енергії, що призводить до росту температури у верхніх шарах ґрунту, а активізація вітрового режиму і дефіциту вологи сприяє їх висушуванню і створює загрозливі ситуації в період схожості ярих культур і посівах озимих.

Істотно змінюються водні потоки при осушенні перезволожених земель. Таких земель в межах річкового басейну Джурина було 18,2% від загальної площі. Заболоченими були місця витоку річки та вододільні межириччя Джурина і р. Тупи та Джурина і р. Вільхівця. З заболочених межириччя витікали притоки річки, які підтримували її гідрологічний баланс, поповнювали запаси води у посушливі періоди року. Це були свого роду природні водосховища. Ареали поширення небезпечних змін з порушенням водного балансу у басейні р. Джурина представлені на рис. 2.

Меліорація торкнулася вододільних межириччя і частково долин приток Джурина на площі 5468,3 га, що склало 18,2% від площі річкового басейну. Основна кількість меліорованих земель припадає на меліоративну систему «Джуринка», яка за своїм характером гончарно-дренажного типу і нею охоплені території у 3376 га, із яких 2130 га у верхній течії річки і

1246 га у середній і частково нижній частинах лівобережжя річкового басейну. Загальна протяжність меліоративних каналів склала 66,5 км. В результаті осушення земель відбулося зни-

ження рівня ґрунтових вод нище критичної глибини, що обумовило активізацію дефляційних процесів на орних землях, обміління та відмирання верхів'їв приток р. Джурина.

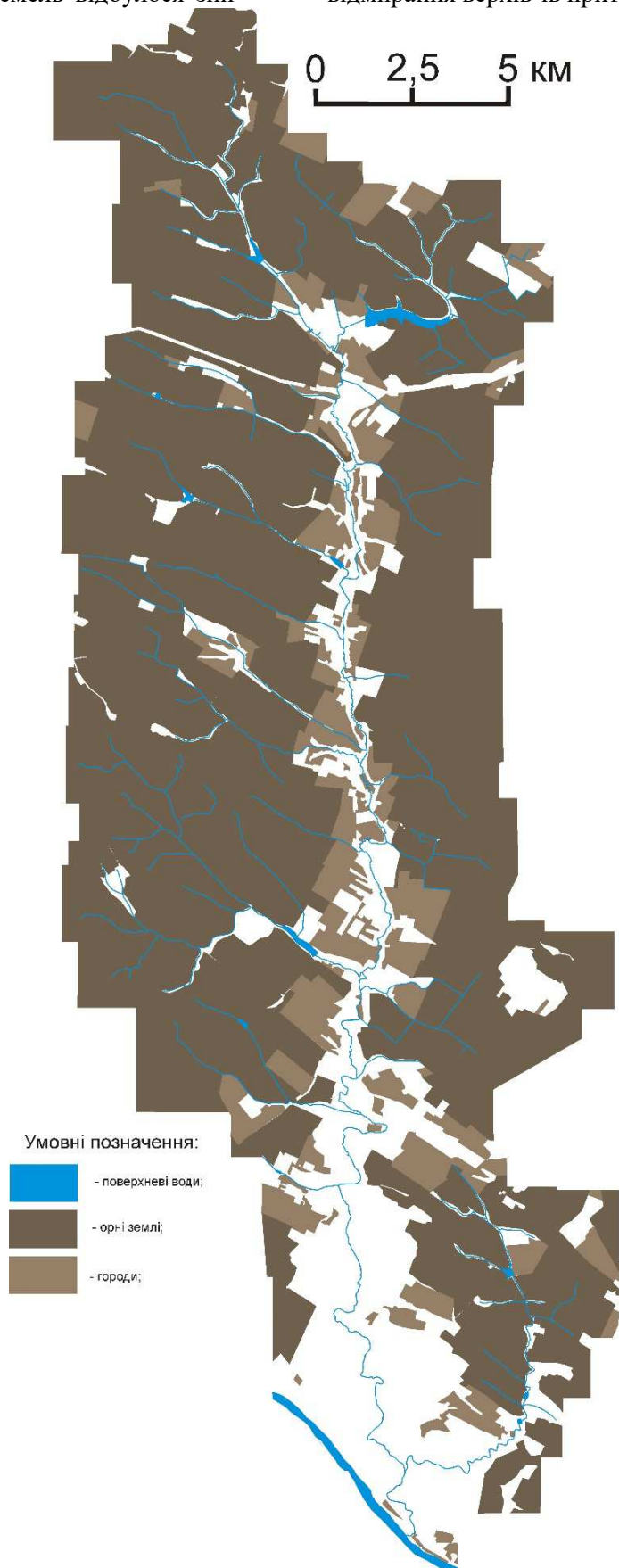

Рис. 1. Орні землі та городи в межах басейну р. Джурина

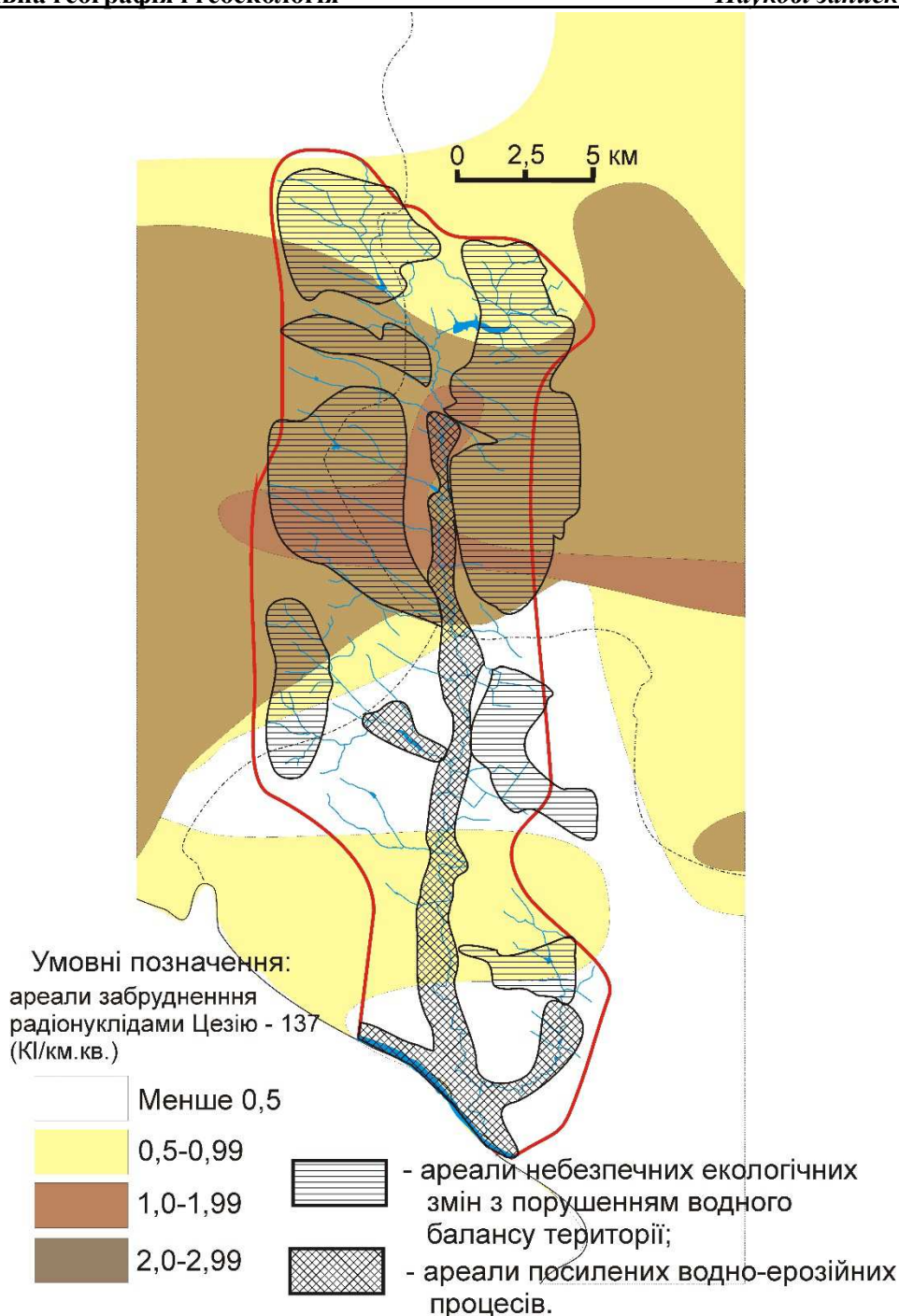

Рис. 2. Ареали поширення небезпечних еколого-географічних процесів і явищ

Відбулися істотні зміни у ході процесу ґрунтоутворення осушених і меліорованих земель. Деградаційних змін зазнав і ґрунтовий покрив меліорованих територій внаслідок принципів порушень ґрунтоутворчих процесів. Як зазначає Д. Ковалишин, «лучно-степові ландшафти поширені лише на плоскорівнинних, майже не дренажованих вододілах, де леси залягають на розмитій поверхні літотамнієвих вапняків або гіпсів, які часто перекриті шаром глинистих порід. На сьогодні вони майже всі розорані, осушені, мікрорельєф їх згладжений. Про більшу площу цих ландшафтів у минулому свідчать карти земельного кадастру» Йоси-

фінської та Францисканської метрик, складених відповідно у 1785-1788 та 1819-1820 рр., які зберігаються в архівах Тернополя та Львова. На них лучно-степові масиви в Тернопільській області значно менше розорані, ніж сьогодні. Серед орних полів значаться досить великі ділянки різної форми, зайняті сіножатями, які, очевидно, на той час були зниженими, більш перезволоженими і тому не розорювались. На картах вони займають до третини площ освоєваної землі, а на землях деяких населених пунктів і більше. Інтенсивне сільськогосподарське використання ґрунтів лучно-степових ландшафтів на фоні осушення зумов-

люють розвиток деградаційних процесів, які проявляються в посиленні мінералізації органічної речовини, в ущільненні орного шару й формуванні брилистої структури, у посиленні дефляції та водної ерозії [4].

В результаті меліорації понижено рівень поверхневих і підземних вод, змінено характер водного режиму за рахунок пришвидшеного стоку води меліоративними каналами. Тут не відбувається процесу накопичення поверхневих вод, що регулярно підживлювали чисельні струмки і потічки, які витікали з даних боліт.

Вододільні ділянки, у минулому з позитивним водним балансом, у нинішній період посушливості клімату найбільш страждають від нестачі вологи. Рівень ґрунтових вод понизився тут за оцінками фахівців на 5-10 метрів. Волога у орному шарі ґрунту у посушливі періоди майже відсутня. Такі коливання ступеня зволоженості ґрунтів негативно відбиваються на ході процесу ґрунтоутворення, призводять до їх деградації.

Якщо взяти до уваги високу розораність території басейну, то стане очевидним, наскільки важливі болотні луки для збереження рослинного і тваринного світу. Через 25 років після початку проведення осушувальних меліорацій земель в Україні виникли небезпечні екологічні зміни водного балансу території та порушення режиму підземних вод, небажані і зміни в гідроекологічному режимі з частими катастрофічними повеннями, посилилися процеси деградації ґрунтів і зменшення продуктивності сільськогосподарських угідь.

Уздовж меліоративних систем знижується рівень ґрунтових вод. Зони впливу меліоративних систем не стабілізуються в часі, а постійно збільшуються, перекриваючи одна одну. Між річками півдня Тернопільської області не залишилося болотних масивів, які підтримували б і рівні ґрунтових вод на сусідніх водоймах, не даючи їм опускатися далеко за межі оптимального залягання. У перші 5-10 років від початку експлуатації осушувальних систем навколо них формується зона гідрогеологічного впливу від 900 м до 3-5 км. За площею вона у 2-3 рази переважає розміри осушувальних систем. Це негативно позначається на витоках річок і струмків. Нині у деяких приток Джурина виток змістився на 1-3 км нижче від попереднього.

Зниження рівня ґрунтових вод призвело до збільшення кількості посушливих днів, зменшення вологості повітря, а це, у свою чергу, обумовило зменшення продуктивної вологи і зниження урожайності в середньому від 20 до 50%. На рівнинних міжріччях терасах і запла-

вах у верхів'ях річок з'явилися пересушені угіддя, що корінним чином змінило склад рослинного світу, призвело до появи суходолів. У літній період рівні ґрунтових вод опускаються нижче закладених дренажних каналів.

Рационалізація використання лучно-степових ландшафтів повинна спрямовуватися на попередження дефляційних процесів шляхом створення куліс із високостеблих рослин та посадки вздовж канав одного ряду дерев (пропонувалося в меліоративних проектах), проведення обробітку ґрунту тільки в стані фізичної стиглості, обмежене застосування важкої техніки» [4].

Забруднення середньої частини річкового басейну радіонуклідами Цезію-137 та Стронцію-90 з періодом напіврозпаду 30 років пов'язане з наслідками південно-західного радіаційного сліду і приурочене до Палашівської, Полівецької, Базарської сільських рад. Величина забруднень Цезієм-137 коливалась від 1,0 до 2,6 кі/км^2 і призвела до акумуляції радіонуклідів у ґрунтових профілях суглинистих ґрунтів басейну на глибині 60-80 см, що обумовлює їх поглинання рослинними організмами і поступлення у трофічну сітку екосистеми. У північній і південних частинах річкового басейну рівень радіаційних забруднень Цезієм-137 знаходився в межах 0,5-0,99 кі/км^2 (рис. 2). Окрім того у ґрунтах порушено мінеральний обмін речовин внаслідок сільськогосподарського обробітку, при внесенні в них мінеральних добрив, отрутохімікатів та вивезені частини мінеральних речовин з полів разом з врожаєм. Істотні трансформаційні зміни відбуваються в агроекосистемі річкового басейну внаслідок інтенсивного і тривалого ведення сільського господарства і пов'язаного з цим виснаженням ґрунтів та накопичення залишкових продуктів розпаду отрутохімікатів, нітратів інших токсичних елементів і сполук, а також втратою гумусу через відсутність або нестачу рослинного опаду.

Деякі зміни біогенного обігу речовин пов'язані з процесами ґрунто- і гумосоутворення. Вилучення з ландшафту у процесі сільськогосподарського виробництва значної частини органічних речовин з продукцією рослинництва, відсутність внесення натомість органічних добрив веде до дегуміфікації ґрунтів, збіднення гумусового шару, зниження їх родючості, зрештою, до їх виснаження. У басейні р. Джурина внесення органічних добрив скоротилось у десятки раз з 14 т/га у 1990 році до 0,34 т/га у 2014 році.

Розлад еволюційно зумовлених відношень між компонентами антропогенізованих геосис-

тем, наприклад, між ґрунтом і рослинністю. Створення агроєкосистем на місці лісових, лучних і водно-болотних угруповань порушує природні і формує «еволюційно-абсурдні» зв'язки між ґрунтами і рослинністю (водно-болотні ґрунти і злакова рослинність), тваринним населенням, мікробіоценозами [3].

Задля послаблення трансформованості еколого-географічних процесів в межах басейнової екосистеми запропоновано систему оптимізаційних заходів. Враховуючи надмірно високу і екологічно небезпечну розораність земель річкового басейну (74,5 %), її необхідно скоротити в середньому на 19,0%. Скорочення орних земель відбуватиметься за рахунок вилучення з орного клину сильноеродованих та малопродуктивних схилових земель. Водночас частина цих земель з крутизною схилу більше 5⁰ рекомендується під заліснення, що сприятиме зростанню лісистості території з 7,6% до 18,5%. Сприятливими для заліснення є круті схили річкової долини у її середній течії (від с. Палашівка до с. Кошилівці). Інша частина вилучених орних земель з крутизною схилів менше 5⁰ підлягатиме залуженню, що дасть можливість довести частку пасовищ і сіножатей до 19,0%. 2,87% річкового басейну знаходиться під заповідними територіями. Запропоновано створення гідрологічних пам'яток природи в місцях витоку Джурина та його допливів, а також ряду заповідних урочищ у середній течії річки та РЛП «Джуринський каньйон» у її нижній частині. Проведення таких оптимізаційних заходів сприятиме зростанню частки земель під природними екостабілізаційними угіддями з 18% до 40,0%, посилення ролі заповідного і рекреаційного природокористування в межах джуринської частини НПП «Дністровський каньйон» та перспективного РЛП «Джуринський каньйон».

Висновки. В процесі функціонально-просторового аналізу антропогенних змін і порушень, що відбулись в межах водно-осушувальних систем і агроєкосистем річкового басейну дали можливість виділити ареали:

- небезпечних екологічних змін з порушенням водного балансу території в межах вододільних місцевостей;
- ареали посилення водно-ерозійних процесів, поширені в межах схилових місцевостей;
- ареали радіаційно- і хімічно-забруднених агроєкосистем, пов'язані з виснаженням ґрунтів та накопичення залишкових продуктів розпаду радіонуклідів, отрутохімікатів, нітратів інших токсичних елементів і сполук.

Від сукупної взаємодії відносно стійких і малозмінюваних чинників, що зумовлюють зафіксований в певний момент антропогенно-трансформований стан природних та антропогенізованих систем та їх компонентів, що оцінюється екологічними та соціально-економічними показниками залежить екостан геосистем та геосистеми загалом. Загальним критерієм визначення екологічного стану здебільшого є втрата геосистемами та їх природними компонентами притаманних їм ресурсозберігаючих, середовище-відновлювальних і господарських функцій в умовах зростаючого антропогенного впливу.

Зауважимо, що оцінюючи рівень екологічного стану екосистеми басейну Джурина ми вважаємо його як передкризовий, оскільки зміни водного балансу території, виснаження, деґуміфікація ґрунтів та накопичення у них залишкових продуктів розпаду радіонуклідів, отрутохімікатів, нітратів інших токсичних елементів і сполук можуть стати незворотними і ускладнитися на перспективу.

Література:

1. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды. / О.Ф. Балацкий – Сумы: ИТД „Университетская книга“, 2007. – 272 с.
2. Гофман К.Х. Социально-экономические аспекты разработки региональных программ природопользования / К.Х. Гофман // Социализм и природа. – М.: Мысль, 1982. – С. 93-120.
3. Гродзинский М.Д. Познавание ландшафта: місце і простір. [Монографія у 2-х т.] / М.Д. Гродзинський – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський Університет”: Т.1. – 2005. – 431 с. Т.2. – 2005. – 503 с.
4. Ковалишин Д.І. Контактно-лугові чорноземи Західного Поділля та їх місце в класифікації / Д.І.Ковалишин, С.В.Гулик // Козловський Б. І. Меліоративний стан осушувальних земель західних областей України / Б. І. Козловський. – Львів : Євровіт, 2005. – 420 с.
5. Природно-ресурсний аспект розвитку України / Проект „Програма сприяння сталому розвитку в Україні”, кер. розд. І.Д. Андрієвський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – Київ: “КМ Academia”, 2001. – 112 с.
6. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика / Л.П. Царик. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2006. – 256 с.
7. Шищенко П.Г. Прикладная физическая география / П.Г. Шищенко. – К.: Вища школа, 1988. – 192 с.
8. Шищенко П.Г. Прикладні еколого-географічні дослідження: об'єктно-предметна сутність, поля застосування / П.Г. Шищенко // Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці. – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 1999. – С. 3-4.

References:

1. Balatsky O.F. Antologiya ekonomyky chystoy sredy. / O.F. Balatsky – Sumy: YTD „Unyversytet-skaya knyha”, 2007. – 272 s.

2. Hofman K.Kh. Sotsyal'no-ekonomycheskiye aspekty razrabotky rehyonal'nykh prohrann pryrodopol'zovanyya / K.Kh. Hofman // Sotsyalyzm y pryroda. – M.: Mysl', 1982. – S. 93-120.
3. Hrodzys'n'kyu M.D. Piznannya landshaftu: mistse i prostir. [Monohrafiya u 2-kh t.] / M.D. Hrodzys'n'kyu – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr „Kyiv's'kyi Universytet”: T.1. – 2005. – 431 s. T.2. – 2005. – 503 s.
4. Kovalyshyn D.I. Kontaktno-luhovi chornozemy Zakhidnoho Podillya ta yikh mistse v klasyfikatsiyi / D.I.Kovalyshyn, S.V.Hulyk // Kozlovs'kyu B. I. Melioratyvnyy stan osushual'nykh zemel' zakhidnykh oblastey Ukrayiny / B. I. Kozlovs'kyu. – L'viv : Yevrosvit, 2005. – 420 s.
5. Pryrodno-resursnyy aspekt rozvytku Ukrayiny / Proekt „Prohrama spryyannya stalomu rozvytku v Ukrayini”, ker. rozd. I.D. Andriyevs'kyu, Yu.R. Shelyah-Sosonko. – Kyiv: “KM Academia”, 2001. – 112 s.
6. Tsaryk L.P. Ekoloho-heohrafichnyy analiz i otsinyuvannya terytoriyi: teoriya ta praktyka / L.P. Tsaryk. – Ternopil': „Navchal'na knyha – Bohdan”, 2006. – 256 s.
7. Shyshchenko P.H. Prykladnaya fizycheskaya heohrafiya / P.H. Shyshchenko. – K.: Vyshcha shkola, 1988. – 192 s.
8. Shyshchenko P.H. Prykladni ekoloho-heohrafichni doslidzhennya: ob'yektno-predmetna sutnist', polya zastosuvannya / P.H. Shyshchenko // Ekoloho-heohrafichni doslidzhennya v suchasniy heohrafichniy nausti. – Ternopil': Vydavn. viddil TDPU, 1999. – S. 3-4.

Аннотация:

Царик Л.П., Бакало О.В. АНТРОПОГЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ РЕЧНОГО БАСЕЙНА ДЖУРИНА ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ.

Антропогенная или антропичная трансформация геосистем происходит в результате воздействия на них разных видов хозяйственной деятельности: выбросов в окружающую среду загрязнителей, распашки и обработки сельхозугодий, мелиорации водно-болотных угодий, вырубки лесов, добычи полезных ископаемых, складирования промышленных и твердых бытовых отходов и тому подобное. Она отражает характер изменений и преобразований системообразующих процессов (влагооборота, трансформации энергии, биогенного оборота и абиогенной миграции веществ), а также степени деградации геокомпонентов и геосистемы в целом. Рассмотрена проблема антропогенной трансформированности эколого-географических процессов, возникших в пределах агроэкосистем, мелиоративных и загрязненных земельных угодий речного бассейна Джурина. Проведен функционально-территориальный анализ земельных угодий речного бассейна за особенностями протекания трансформационных процессов: -опасных экологических изменений с нарушением водного баланса территории в пределах водораздельных местностей; - ареалов усиления водно-эрозионных процессов, распространенных в пределах склоновых местностей; - ареалов радиационно- и химически загрязненных территорий, связанных с истощением почв и накоплением остаточных продуктов распада радионуклидов, ядохимикатов, нитратов других токсичных элементов и соединений. Выделены ареалы их наложения и определены экологические риски для почвенно-растительного покрова, поверхностных и подземных вод, экосистемы в целом. Оценивая уровень экологического состояния экосистемы бассейна Джурина считаем его как предкризисный, поскольку изменения водного баланса территории, истощение, дегумификация почв и накопления в них остаточных продуктов распада радионуклидов, ядохимикатов, нитратов других токсичных элементов и соединений могут стать необратимыми и осложниться на перспективу.

Ключевые слова: антропогенные изменения, речной бассейн, оптимизация природопользования.

Abstract:

Tsaryk L.P., Bakalo O.V. ANTHROPOGENIC CHANGES OF ECOSYSTEMS OF THE DJURIN RIVER BASIN TO HOUSEHOLD ACTIVITY.

Anthropogenic or anthropic transformation of geosystems occurs as a result of the impact on them of different types of economic activity: emissions of pollutants into the environment, plowing and processing of farmland, reclamation of wetlands, deforestation, mining, storage of industrial and solid household waste, and the like. It reflects the nature of changes and transformations of system-forming processes (hydrologic cycle, energy transformation, nutrient turnover and abiogenic migration of substances), as well as the degree of degradation of geocomponents and the geosystem as a whole. The problem of anthropogenic transformation of the ecological and geographical processes that have arisen within the agroecosystems, meliorative and contaminated land areas of the river basin of Djurin is considered. The functional-territorial analysis of the land areas of the river basin was carried out for the peculiarities of the transformation processes: - dangerous ecological changes with violation of the water balance of the territory within the watershed areas; - Areas of intensification of water-erosion processes prevalent within slope areas; - Areas of radiation and chemically contaminated areas associated with soil depletion and the accumulation of residual products of the decay of radionuclides, pesticides, nitrates of other toxic elements and compounds. Areas of their overlap are identified and environmental risks are determined for the soil-vegetation cover, surface and surface and groundwater, and the ecosystem as a whole. Assessing the level of the ecological state of the ecosystem of the Djurin basin, we consider it to be an ancestral one, because changes in the water balance of the territory, depletion, dehumification of the soils and the accumulation in them of the residual products of the decay of radionuclides, pesticides, nitrates of other toxic elements and compounds can become irreversible and become more difficult for the future.

Key words: anthropogenic changes, river basin, optimization of nature management.

Надійшла 11.04.2017р.

ПРИМІСЬКА ЗОНА – МІСТО: СФЕРА ВПЛИВУ ТА ІНТЕРЕСІВ

В статті розглядається питання взаємозалежності, взаємовпливу елементів системи «місто – приміська зона». Місто для приміської зони є місцем працевлаштування, забезпечення населення соціальними потребами... Приміська зона для міста є резервом територіального розширення, резервом трудового потенціалу, фактором забезпечення життєдіяльності міста. Приміська зона являє собою зону спірних інтересів, територією накладання різнорівневих інтересів (місто, область, громади) та одночасно і зоною їх спільних інтересів. Виникає необхідність використання сумісного підходу до управління приміською зоною.

Ключові слова: приміська зона, місто, сфера впливу, функціональні зв'язки, зона спільних інтересів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією з найхарактерніших рис сучасного глобального процесу урбанізації є розвиток міських агломерацій. Їх кількість постійно збільшується як і збільшуються самі агломерації. Глобальний процес еволюції агломерацій перетворює їх в урбанізований район, урбанізовану зону з формуванням мегаполісів. Міські агломерації, великі міста виступають «полюсами росту» соціально-економічного розвитку регіонів і країн. В їх межах чітко проявляються процеси ділової активності, виробничої, інвестиційної діяльності, що визначає стійкі тенденції саморозвитку міст, не дивлячись на механізми обмеження їх росту. Більш того в приміських зонах відбуваються активні трансформаційні процеси в соціальній, економічній, демографічній сферах. Донедавна основною функцією приміської зони було життєзабезпечення міста. Наразі для приміської зони характерна велика кількість зв'язків: економічних, культурно-побутових, адміністративно-управлінських, відбувається інтеграція приміських територій з містом: транспортні, комунікаційні мережі, логістичні, культурно-побутові об'єкти, що дає можливість стверджувати про новий виток розвитку системи «місто – приміська зона».

Статистика свідчить, що з кожним роком зростає кількість міст, міського населення і разом з тим зростає роль міст в розвитку країни. За оцінками ООН, більша частина населення світу, зосереджена не просто в міських поселеннях, а 56% його проживає в міських агломераціях. Існують два основних типи поселень: міські та сільські. Особливе місце в даному розподілу займають жителі передмість, особливо великих міст, які мають спосіб життя, виробничі функції і одного й іншого типу.

Актуальність теми. Невід'ємною частиною великих міст, агломерацій стали приміські зони. Території приміських зон є виключно цікавим об'єктом для дослідження: саме тут найбільш яскраво проявляється проблема організації розумного балансу в частині планувальних, комунікаційних, соціальних, промислових, екологічних та інших пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приміську зону, як зону спільних інтересів, зону регіонального зростання, розглядали в своїх працях значна кількість учених, а саме у цьому напрямі слід виділити дослідження економістів та економістів-географів – І. Бистрякова, М. Бутка, Ю. Георгієва, О. Гладкого, Г. Гуцуляка, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Ю. Доценка, Ф. Заставного, Ш. Ібатулліна, С. Іщука, Т. Качали, Є. Качана, Я. Ковалю, В. Ковалевського, В. Кравціва, В. Куценко, Л. Левковської, І. Лукінова, О. Маринича, І. Михасюка, В. Міщенко, П. Надолишнього, Я. Олійника, М. Паламарчука, Т. Пеппи, В. Пили, О. Плякіна, В. Поповкіна, Ю. Римаренка, В. Симоненка, А. Степаненка, П. Тищенко, О. Топчієва, І. Удри, М. Фащевського, М. Хвесика, Є. Хлобистова, Л. Чернюк, О. Чмири, М. Чумаченка, О. Шаблія та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. Серед приморських міст України, Одеса виступає незаперечним лідером за кількістю населення, потужністю портового комплексу, промисловим та науково-технічним потенціалом та, певною мірою, за рекреаційним господарством. Формування супутників навколо міста, які слід розглядати як нові портово-промислові центри, підкреслюють потужність та особливість економічного потенціалу Одеси. Місто разом з супутниками Чорноморським і Южним, прилеглими селищами, селами та дачною забудовою утворюють Одеську агломерацію (до складу якої входять м. Одеса, Овідіопольський, Біляївський, Лиманський адміністративні райони), яку ще називають «Великою Одесою» [4].

Одеса – потужний промисловий центр, який нараховує близько 1200 підприємств, кількість працівників на яких складає 40000 осіб. Також вагомий науково-технічний центр – в місті зосереджено більше 40 вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації, різних академічних та галузевих науково-дослідних інститутів і закладів науково-технічних та проектних розробок. Одеса – великий курортно-рекреаційний центр. Місто виконує низку важли-

вих управлінських та адміністративних функцій на загальнодержавному, регіональному, обласному та місцевому рівнях. Велика Одеса розміщена на північно-західному узбережжі Чорного моря, між Дністровським та Тилигульським лиманами. Серед найбільших міст України Одеса є одним з наймолодших. Швидке зростання населення та господарства міста пов'язане з його унікальним економіко-географічним положенням та специфічною економічною історією. Протягом 1819-1854 рр. Одеса мала статус міста порто-франко, що давало право вільної (безмитної) торгівлі. В 1858 р. Одеса стає третім за населенням (104 тис. жителів) містом Російської імперії, поступаючись лише Петербургу і Москві. Одеський порт за вантажообігом був одним із перших серед портів країни. Вже в 1913 р. населення Одеси досягало 500 тис. жителів, а в 1926 р. Одеса за населенням була другим містом України після Києва. На сьогодні територія міста складає 16242га (0,5% до загальної території області), населення 1008489 чол. (42% населення області). Безпосередньо місто з приміською зоною, тобто агломерація, має площу 4035 км. кв. (12% площі області). Населення агломерації 1,3 млн. жителів (54% населення області) [2].

Одеса, з її приміською зоною, виконують низку важливих народногосподарських функцій. Тут перетинаються міжнародні водні та сухопутні магістралі Європи, Азії. Беруть початок численні напрямки та лінії у Середземномор'я та у Світовий океан. Тому транспорт-

но-розподільчі функції слід визначити як головні. Місто обслуговує міжнародний транзит та зовнішньо-економічно-експортно-імпорتنі вантажопотоки України. Одеса – Чорноморськ – Южний утворюють головний «морський фасад». Тут зосереджена промислова переробка експортної та імпоротної сировини, базується у різних формах зовнішньоекономічна діяльність міжнародного реєстру та нашої країни (вільна економічна зона, сумісні підприємства та ін.) [6].

Важливе значення в розвитку як самого міста, так і регіону мають функціональні зв'язки та розвиток приміської зони. В історичному аспекті розбудова приміських зон була пов'язана зі зростанням міського населення. Цей процес потребував відповідного рівня розвитку приміського сільського господарства, різкого збільшення виробництва малотранспортбельних продуктів харчування для населення, що й поклало початок створенню та формуванню приміських зон біля великих міст та промислових центрів. Потреби міста в приміській зоні на різних етапах його розвитку були різними як і функціональне призначення приміських зон. Донедавна основною функцією приміської зони було життєзабезпечення міста. Наразі для приміської зони характерна велика кількість зв'язків: економічних, культурно-побутових, адміністративно-управлінських, відбувається інтеграція приміських територій з містом, що дає можливість стверджувати про новий виток розвитку системи «місто – приміська зона» (рис. 1)

Рис. 1. Розподіл зв'язків «місто - приміська зона»

Поряд з тим існує низка протиріч між елементами системи «місто – приміська зона». Приміська зона являє собою зону спільних інтересів як з боку міста так і з боку громад, в результаті цього виникають конфлікти, спірні питання. Приміська зона являється територією накладання різнорівневих інтересів (місто, область, громади) та одночасно і зоною їх спільних інтересів. В результаті міська і обласна влада концентрують увагу на одиничних проблемах і не підходять до вирішення проблем комплексно. Сумісний підхід влада практично не використовує.

Для великих міст, обласні ресурси, в багатьох випадках, являються фактором забезпечення розвитку міста. Плюсом є те, що місто за рахунок області, має значні ресурси для розвитку, проте відбувається «викачування» обласних ресурсів на користь міста, що перешкоджає розвитку області. Крім територіальних проблем, які необхідні для розростання міста, і які знаходяться за рахунок приєднання обласних територій, гостро стоїть проблема транспортних перевезень, пропускних можливостей доріг. Одним з варіантом розв'язання цієї проблеми є рівномірний розподіл ресурсів і можливостей, які затверджуються в генеральному плані міста і області. «Перекис» в бік центру при агломераційному розвитку неминучий. Проте синхронність стратегічного планування міста і області дозволить мінімізувати його негативний ефект. Необхідно визначитися із загальною стратегією розвитку територій, проаналізувати ситуацію, знайти найбільш ефективні варіанти розвитку всієї агломерації, а не окремих її структур. Тому в першу чергу необхідно розробити єдину систему планування розвитку територій, в тому числі і приміських зон [1]. Іншим важливим питанням конфлікту місто – приміська зона є функціональна підпорядкованість приміської зони місту, виконання нею при адміністративній її незалежності й економічній самостійності. Принциповими є розбіжності в думці про механізм регулювання приміськими територіями. Для міської влади ці території є резервними для подальшого розвитку міста. Обласна влада самостійно намагається контролювати економічний розвиток, статус земель в приміській зоні. Відбувається накладання різнорівневих інтересів міста і громад в зоні спільних інтересів, тобто приміській зоні.

Приміська зона великого міста — це невід'ємна складова частина великого міста, без якої місто не може існувати взагалі. Між містом та його приміською зоною встановлюється розподіл соціально-економічних функцій, що

взаємно доповнюють одна одну і лише у взаємодії забезпечують життєздатність і розвиток міста.

Особливістю Одеської агломерації, враховуючи, приморське розташування міста, є поєднання в її передмістях приміських територій та акваторій. Морські акваторії являють собою високо-цінний компонент приміської зони з точки зору рекреації, курортного господарства, туризму, водного спорту. До приміської зони Одеси віднесені Овідіопольський, Біляївський та Лиманський райони. Разом з тим площа агломерації менша, ніж в інших великих «сухопутних» агломераціях. Господарське навантаження на приміські території відповідно подвоюється, і регламентизація та нормування їх використання повинні бути дуже чіткими й вимогливими.

Приморське положення агломерації зумовило її радіально-секторну конфігурацію. Планувальну вісь Одеської агломерації утворюють напрями Одеса-Іллічівськ та Одеса-Южний, що фіксують приморську смугу інтенсивного селищного, сільського та дачного розселення. Тут розміщені селища Люстдорф (Чорноморка), Таїровське, Хлібодарське, Красносілка, Світле, Олександрівка, Крижанівка, Фонтанка та ін. Густо заселено сектори вздовж транспортних магістралей на Маяки-Біляївка, Роздільна та Березівка (Старо-київська дорога). Території між цими магістралями та секторами приміського розселення мають переважно сільськогосподарське та рекреаційне використання [6].

Приміська зона по відношенню до великого міста виконує ряд впливових господарських функцій: санітарно-захисні функції – приміська зона забезпечує екологічний захист міста, формує його мікроклімат, приймає побутові та промислові стічні води міста й тверді відходи; постачальні функції – приміська зона забезпечує місто питною та технічною водою, малотранспортабельною сільськогосподарською продукцією, місцевими будівельними матеріалами, паливом; інженерно-технічні та інфраструктурні функції – у приміській зоні розміщуються водозабірні й очисні споруди, розподільчі трансформаторні підстанції, лінії електропередач, системи й канали зв'язку, магістральні газо- й нафтопроводи, водоводи, газо- і нафтосховища, холодильники й склади; транспортно-розподільчі функції — приміську зону пронизують залізничні й автомобільні магістралі, зокрема кільцеві та об'їзні, ешелони повітряного транспорту; тут розміщені основні товарні й сортувальні станції, ділянки, депо, перевантажувальні й диспетчерські комплекси, системи транспортних розв'язок та

комунікацій; розвантажувальні функції — у приміській зоні виносять екологічно небезпечні підприємства та виробництва міста, а також підприємства, що вичерпали ресурси щодо зростання у міській зоні; у передмістях виникають міста-спальні та селища-супутники, які певною мірою стримують «демографічне перевантаження» великого міста; рекреаційні функції — приміські зони повинні забезпечувати потреби населення великого міста у короткочасному та тривалому відпочинку, в оздоровленні; у приміських зонах, як правило, формують лісопаркові масиви, розміщують заклади короткочасного й тривалого організованого відпочинку — санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, туристичні бази, мотелі й кемпінги; тут же розміщені дачні селища й садово-

городні ділянки жителів міста.

Усі зазначені функції для міста є життєво важливими та практично безальтернативними: їх не можна «зняти» чи «замінити», від них не можна «відмовитись». З іншого боку, такі функції по-різному поєднуються між собою щодо більшої чи меншої територіальної сумісності. Деякі з них виявляють хорошу сумісність і добре поєднуються на одній і тій самій території: дачне розселення й рекреація, зелена зона та відпочинок тощо. Але є й такі, що територіально несумісні, взаємно «антагоністичні»: розміщення звалищ та рекреація, транспортні системи й комплекси і лісопаркові насадження, промислові майданчики та приміське розселення (табл.1) [5].

Таблиця 1.

Фактори функціональної приналежності приміських територій

Назва фактора	Характеристика
Географічний	фізико-географічна (клімат, рельєф, ґрунти), економіко-географічна (ЕГП, близькість до центру, розвиток транспортної інфраструктури, комунікацій) ПРП - наявність мінеральних ресурсів, їх якості і кількості
Економічний	категорії земель, ефективність їх використання, розвиток сільського господарства, наявність і функціонування промислових об'єктів
Демографічний	кількість населення, його щільність, структура, зайнятість, міграційні процеси, система розселення
Соціальний	якість життя населення (навчальні заклади, лікувально-оздоровчі заклади)
Культурно-рекреаційний	розвиток рекреації і туризму, наявність природних та історико-культурних пам'яток
Адміністративно-політичний	прийняття рішень по територіальній організації передмість, введення адміністративних кордонів

Висновки. Відтак єдиний засіб раціонального поєднання та розміщення господарських функцій у приміській зоні полягає у добре розробленому функціональному зонуванні приміських територій. Для цього спочатку аналізують весь перелік функцій, що їх повинна виконувати приміська зона в цілому по відношенню до великого міста, та оцінюють ступінь взаємної сумісності-несумісності різних функцій. Після цього приміську зону поділяють на окремі ділянки з різним господарським призначенням (за переліком функцій) таким чином,

щоб усі потрібні функції приміської зони були забезпечені і щоб між ними не було територіальних протиріч і конфліктів. Це непросте завдання. Звичайно, для великих міст при розробці їх генеральних планів окремий том чи кілька томів присвячують приміській зоні і, зокрема, її функціональному поділу (зонуванню). На жаль, в останньому генеральному плані Одеси, функціональне зонування передмість та прилеглих до міста територій не розроблене.

Література:

1. Андриевский А. Проблемы городских агломераций / А. Андриевский // – Режим доступу до ресурсу: http://vovremya.ru/stati/problemyi_gorodskih_aglomeratsiy1301/
2. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>
3. Ібатуллін Ш.І. Соціально-економічні зв'язки великого міста та його приміської зони / Ш.І. Ібатуллін // Науковий вісник НАУ. – 2006. – №102. – С. 30
4. Олійник В. Взаємовплив розвитку міст і приміських територій / В. Олійник // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб.наук. праць – за матеріалами 6 Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 жовтня 2015 р., Херсон) / [за ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової], - Херсон: ПП Вишемирський, 2015. – С.301-305
5. Олейник В. Анализ функций пригородной зоны Одессы / В. Олейник // Материалы Международной научно-практической конференции 24–25 ноября 2016 года. — Псков : Псковский государственный университет, 2016. — 214 с. ISBN 978-5-91116-523-9 С 110-118
6. Одеський форум // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://odessaforum.opk.ru/viewtopic.php?id=1067>

References:

1. Andryevskyy A. Problemy i horodskiyh ahlomeratsiy / A. Andryevskyy // – Rezhym dostupu do resursu: http://vovremya.ru/stati/problemyi_gorodskih_aglomeratsiy1301/
2. Holovne upravlinnya statystyky v Odes'kii oblasti [Elektronnyy resurs]. – Ofits. veb-sayt. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>
3. Ibatullin Sh.I. Sotsial'no-ekonomichni zv'yazky velykoho mista ta yoho prymis'koyi zony / Sh.I. Ibatullin // Naukovyy visnyk NAU. – 2006. – #102. – S. 30
4. Oliynyk V. Vzayemovplyv rozvytku mist i prymis'kykh terytoriy / V. Oliynyk // Rehional'ni problemy Ukrainy: heohrafichnyy analiz ta poshuk shlyakhiv vyrishennya. Zb.nauk. prats' – za materialamy 6 Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (8-9 zhovtnya 2015 r., Kherson) / [za red.. I.O. Pylypenka, D.S. Mal'chykovoyi], - Kherson: PP Vyshemyr's'kyy, 2015. – S.301-305
5. Oleynyk V. Analiz funktsiy pryhorodnoy zony Odessy / V. Oleynyk // Materyaly Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsiyi 24–25 noyabrya 2016 hoda. — Pskov : Pskovskyy gosudarstvennyy unyversytet, 2016. — 214 s. ISBN 978-5-91116-523-9 С 110-118
6. Odes'kyy forum // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: <http://odessaforum.opk.ru/viewtopic.php?id=1067>

Аннотация:

Валентина Олейник. ПРИГОРОДНАЯ ЗОНА – ГОРОД: СФЕРА ВЛИЯНИЯ И ИНТЕРЕСОВ.

В статье рассматривается вопрос взаимозависимости, взаимовлияния элементов системы «город – пригородная зона». Между элементами системы существуют мощные связи: экономические, социальные, коммуникационные, рекреационные... Пригородная зона изменила первоначальное свое предназначение – обеспечение города продуктами питания. На данный момент, развитие пригородной зоны зависит во многом от города, который является местом трудоустройства, обеспечения населения социальными потребностями, так и развитие города зависит от пригородной зоны. Пригородная зона для города служит резервом территориального расширения, резервом трудового потенциала, фактором обеспечения жизнедеятельности города. Пригородная зона представляет собой зону общих, и также одновременно зону спорных. Возникает необходимость использования совместного подхода по управлению пригородной зоной.

Ключевые слова: пригородная зона, город, сфера влияния, функциональные связи, зона общих интересов.

Abstract:

V. Olijnik. THE CITY: THE SPHERE OF INFLUENCE AND INTERESTS.

In the article the question of interdependence, mutual influence of elements of the system "city - suburban zone" is considered. Between the elements of the system there are powerful links: economic, social, communication, recreational ... The suburban area has changed its original purpose – providing the city with food. At the moment, the development of the suburb zone depends largely on the city, which is the place of employment, providing the population with social benefits, and the development of the city depends on the suburban area. The suburban area for the city serves as a reserve for territorial expansion, a reserve of labor potential, a factor in ensuring the life of the city. The suburban zone is a zone of common, and also a controversial zone. There is a need to use a joint approach to manage the suburban area.

One of the most characteristic features of modern global urbanization is the development of urban agglomerations. Their number is increasing as most increases agglomeration. Global agglomeration process of evolution turns them in urban areas, the urban area with the formation of cities. Metropolitan areas, large cities act as "growth poles" socio-economic development of regions and countries. These processes occur within clearly business activity, production, investment, defining persistent trend of self-cities, despite the mechanisms limiting their growth. Moreover in suburban areas there are active processes of transformation in the social, economic and demographic areas. Until recently, the main function was sustenance suburbs of the city. Currently, suburbs characterized by a large number of links, economic, cultural and social, administrative management, integrates the suburban areas of the city: transport, communications network, logistics, cultural and welfare facilities, which makes it possible to assert a new round of development system "city - suburban zone."

Therefore, the only means of rational combination and placement of business functions in a suburban area is well designed functional zoning suburban areas. For this first analyze all the functions that they must perform a suburban area as a whole in relation to the big city, and evaluate the degree of interoperability, the incompatibility of various functions. Then suburbs are divided into separate areas with different economic purpose (for a list of functions) so that all the necessary functions suburbs were provided and that between them there was no territorial conflicts and conflicts. CA easy task. Of course, the major cities in the development of master plans for separate volume or multiple volumes dedicated suburbs, and in particular its functional division (zoning). Unfortunately, the last master plan of Odessa, functional zoning suburbs and surrounding areas of the city to be developed.

Key words: suburban area, city, sphere of influence, functional ties, zone of common interests.

Надійшла 12.04.2017р.

ЕКОЛОГО-ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ОЗЕРА ЧОРНЕ (ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «ДІБРІВСЬКИЙ»)

У статті представлено ландшафтно-картографічну модель озерно-басейнової системи оз. Чорне, що є складовою гідрологічного заказника «Дібрівський» (Волинське Полісся). За результатами польових досліджень обґрунтовано гідрологічні параметри та геохімічні особливості донних відкладів оз. Чорне. Розкрито ландшафтну структуру геокомплексів (територіальних та аквальних) басейнової системи озера та наведено основні метричні характеристики. Запропоновано ландшафтно-басейнову систему оз. Чорне розглядати як екологічне ядро у природоохоронній мережі Полісся.

Ключові слова: озеро, озерно-басейнова система, природний територіальний (аквальний) комплекс, урочище (акваурочище), аквафація, природоохоронна мережа, Волинське Полісся.

Постановка проблеми. Формування системи державного кадастру природно-заповідного фонду (ПЗФ) України вимагає достовірних відомостей про природні, наукові та інші характеристики територій та об'єктів, що є складовими екологічної мережі. Такі кадастри ґрунтовно ведуться природоохоронними установами заповідників та національних парків (або регіональних ландшафтних парків). Стосовно інших об'єктів (заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища тощо) ПЗФ, то реєстр їх ведеться із короткими інформаційними характеристиками, але детальні моніторингові спостереження не завжди проводяться. Помітне місце у екологічній мережі Українського Полісся належить озерам, що є складовими гідрологічних, ландшафтних заказників, екологічних парків тощо. З іншої сторони озера природоохоронного типу мають посісти важливе значення у заповідному природокористуванні [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування і розвиток озер відбувається у парагенетичній залежності із його водозбором. Відтак, «озеро-водозбір» розглядається нами як єдина природна система, що виокремлена за «одностороннім системоутворюючим потоком речовини та енергії» [12]. Озерно-басейнова система (ОБС), з точки зору поліструктурності геосистем, формує нуклеарну територіальну структуру ландшафту (рис. 1).

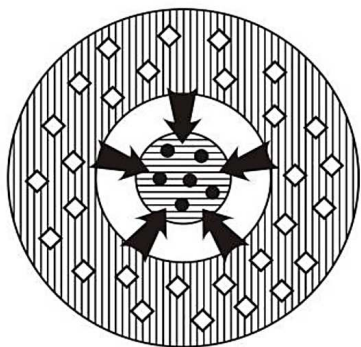

Рис. 1. Доцентрова модель нуклеарної геосистеми (за А.Ю. Ретеюмом [13, с. 160]).

У нуклеарних геосистемах доцентрового типу зручно досліджувати процеси стоку, особливості латерального переносу речовини й енергії тощо. Деякі ландшафтознавці у басейнових ландшафтах природні територіальні комплекси (ПТК) з однотипними умовами формування стоку об'єднують у ландшафтно-гідрологічні комплекси [14]. Згідно поглядів Ф.М. Мількова, ОБС цілком можна розглядати як парагенетичну або парадинамічну ландшафтну систему [11]. У ландшафтній екології згадані уже нуклеарні геосистеми відцентрового чи доцентрового типу М.Д. Гродзинський пропонує називати ландшафтними ядрами [3]. Наявний методичний арсенал наукових підходів до вивчення ОБС відкриває широкі перспективи досліджень цих природних утворень.

Мета даної статті – розкрити особливості ландшафтно-географічної структури басейнової системи оз. Чорне (гідрологічний заказник «Дібрівський») та здійснити геохімічну, гідротермічну та ландшафтометричну оцінку геокомплексів цілісної ОБС для потреб кадастру об'єктів ПЗФ.

Методикою дослідження слугували праці з лімнології [5], польових фізико-географічних пошуків [1], ГІС-картографування [6] та особистий досвід ландшафтно-лімнологічних [4] та конструктивно-географічних досліджень ОБС заповідно-рекреаційного типу України [7-9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Озеро Чорне територіально приурочене до Нижньостирського фізико-географічного району Волинського Полісся (рис. 2). Водозбір озера сформувався у межах місцевості високих межиріч на флювіогляціальних пісках з близьким заляганням крейдоподібних мергелів. Оз. Чорне з 1980 р. є складовою гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Дібрівський» (881 га). Територіальна локалізація басейнової системи оз. Чорне наведена на рисунку 3.

Рис. 2. Місце басейну оз. Чорне у складі Дібрівського гідрологічного заказника на схемі фізико-географічного районування Волинського Полісся (за [10], з уточненням східної межі Верхньоприп'ятського району)

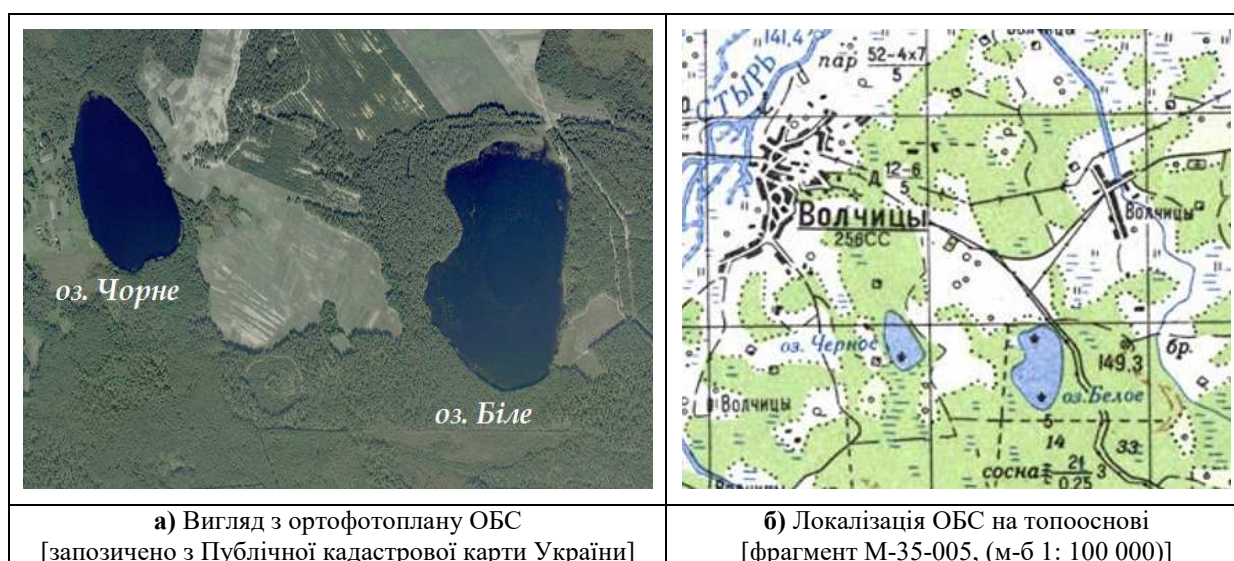

Рис. 3. Геопросторова локалізація басейну оз. Чорне у складі Дібрівського гідрологічного заказника

Ландшафтні умови заказника неоднорідні, що обумовлено рельєфом та біотичним різноманіттям рослинних угруповань. Основною метою створення заказника є збереження заболоченої ділянки лісу в заплаві р. Стир з трьома озерами (Біле, Чорне, Озерце) і типовою лучною та болотною рослинністю Українського Полісся.

Лісовий масив навколо оз. Чорне заболочений, з переважанням соснових і березових чорничникових лісів та вільшняків. Тут невеликими групами зростає один з найрідкісніших видів флори України – береза темна (береза Котула). У межах басейну оз. Чорне зустрічаються рослини, що занесені до Червоної книги України – шейхцерія болотна, росичка середня, малопоширені – осока багнова та осока тонкокореневищна, образки болотні, журавлина звичайна [2].

Площа водного дзеркала оз. Чорне 0,14 км². Озеро має витягнуту форму із північного заходу на південний схід. У першій декаді

лютого 2012 р. нами проводилося (з поверхні льоду) гідрологічне профілювання озера. Було закладено шість поперечників з інтервалом точок зондування через 5,0 м. Товща льоду на момент дослідження озера була 0,24-0,25 м. За результатами польових гідрологічних досліджень та з використанням програмного продукту *MapInfo Professional v.8.5* нами побудована батиметрична модель оз. Чорне (рис. 4). Схили улоговини озера досить круті, східний берег високий, сухий. Інші частини берега водойми низькі та заболочені. Довжина озера 0,56 км, середня ширина 0,22 км, максимальна – 0,30 км. Глибина води озера максимальна 3,7 м, а середня – 2,56 м. Довжина берегової лінії озера складає 1,5 км. Берегова лінія слабо порізана, виражена чітко. Основним джерелом живлення озера є атмосферні опади. Озеро безстічне. Об'єм води в озері становить 358,4 тис. м. Інші гідрологічні параметри озера наведені у таблиці 1.

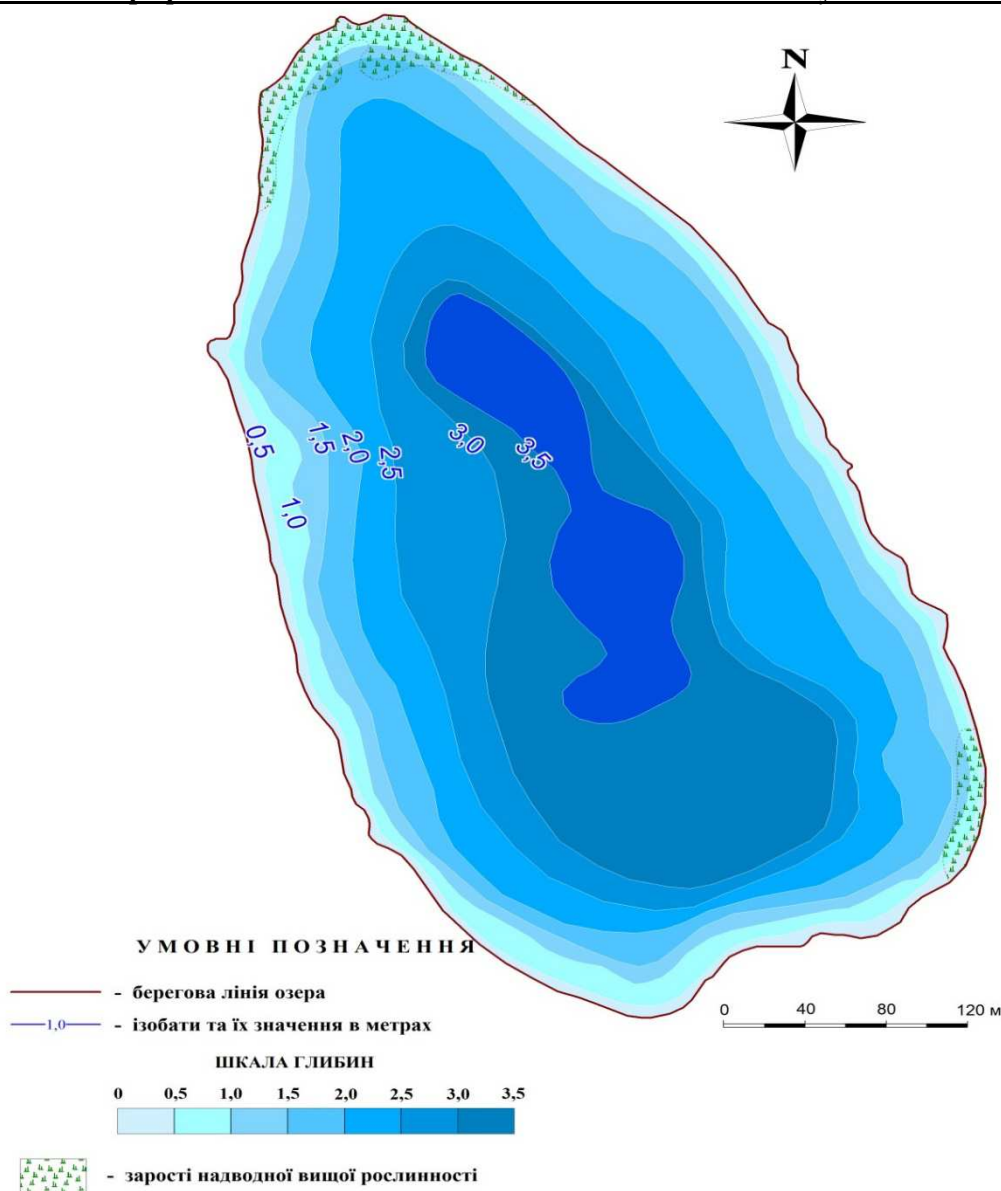

Рис. 4. Батиметрична схема оз. Чорне (М 1:2000)

Таблиця 1

Морфометричні та гідрологічні параметри басейну оз. Чорне

F^* , км ²	$H_{абс.}$, м	$h_{ср.}$, м	$h_{max.}$, м	L , км	$B_{max.}$, км	$B_{ср.}$, км	l , км	K_n	$K_{вид.}$
0,14	143,1	2,56	3,70	0,56	0,30	0,22	1,5	0,65	2,55
$K_{смк.}$	$K_{відк.}$	$K_{зл.}$	$V_{оз.}$, тис.м ³	K	ΔS , км ²	$W_{пр}^{**}$, тис.м ³	$a_{вод.}$	$\Delta a_{вод.}$	$A_{ш.}$, мм
0,69	0,05	4,92	358,4	0,05	18,64	329,0	0,92	1,09	137,32

*Площа озера (F), абсолютна відмітка рівня води ($H_{абс.}$), глибина середня ($h_{ср.}$) та максимальна ($h_{max.}$), довжина водойми (L), ширина максимальна ($B_{max.}$) та середня ($B_{ср.}$), довжина берегової лінії (l), коефіцієнти – порізаності берегової лінії (K_n), видовженості озера ($K_{вид.}$), ємкості ($K_{смк.}$), відкритості ($K_{відк.}$), глибинності ($K_{зл.}$), об'єм водних мас ($V_{оз.}$), показник площі (K), питомий водозбір (ΔS), об'єм приточних вод з водозбору ($W_{пр}^{**}$), умовний водообмін ($a_{вод.}$), питома водообмінність ($\Delta a_{вод.}$), шар акумуляції ($A_{ш.}$). **Середньорічний модуль стоку, дм³/с км² – 4,0.

Важливою складовою у пізнанні ландшафтних особливостей озера як природно-аквального комплексу (ПАК) є донні відклади, їх літологічний склад, потужність тощо. Донні відклади озера представлені мінеральними (піски, алеврити, глини) та сапропелевими відкладами. Площа донних відкладів (за матеріа-

лами Київської ГРЕ) становить 12,4 га. Максимальна потужність донних відкладів сягає 7,5 м, а середня – 5,11 м. Фактично максимальна глибина озерної улоговини з урахуванням потужності донних відкладів становить 11,2 м. Співвідношення потужності озерних відкладів та води наведено на рис. 5.

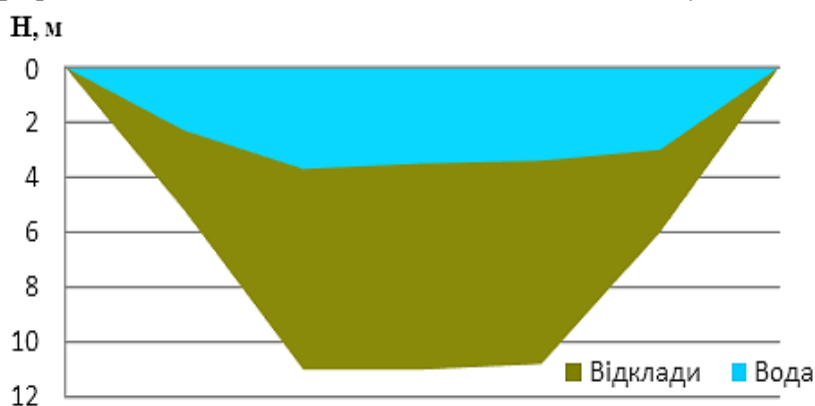

Рис. 5. Схема-модель співвідношення глибини води та потужності донних відкладів оз. Чорне.

Запаси сапропелів (дані Київської ГРЕ) за категорією C_2 із урахуванням середньої природної вологості 89,3% складають 683,7 тис. m^3 . У перерахунку на умовну 60%-ну вологість 196,4 тис. т. Глибина пелогену сягає 0,2 м. Сапропелєві відклади мають високий вміст сполук Fe_2O_3 (близько 20,0% на глибині 9,0-9,5 м від урізу води), а середній вміст становить 14,8% (табл. 2), що унеможливорює використання їх у якості органо-мінеральних добрив у аграрному секторі. Вміст сполук CaO варіює у межах від 1,43% (3,8-4,25 м) до 2,38% (10,0-10,25 м). Кислотність (pH сольової витяжки) сапропелів знаходиться у межах від близької до нейтральної (5,6-6,0) на глибинах 3,8-4,3 та 5,25-6,25 м від урізу води до нейтральної (6,1-7,0) на усіх горизонтах товщі донних відкладів. На геохімічних профілях детально показано особливості змін деяких хімічних

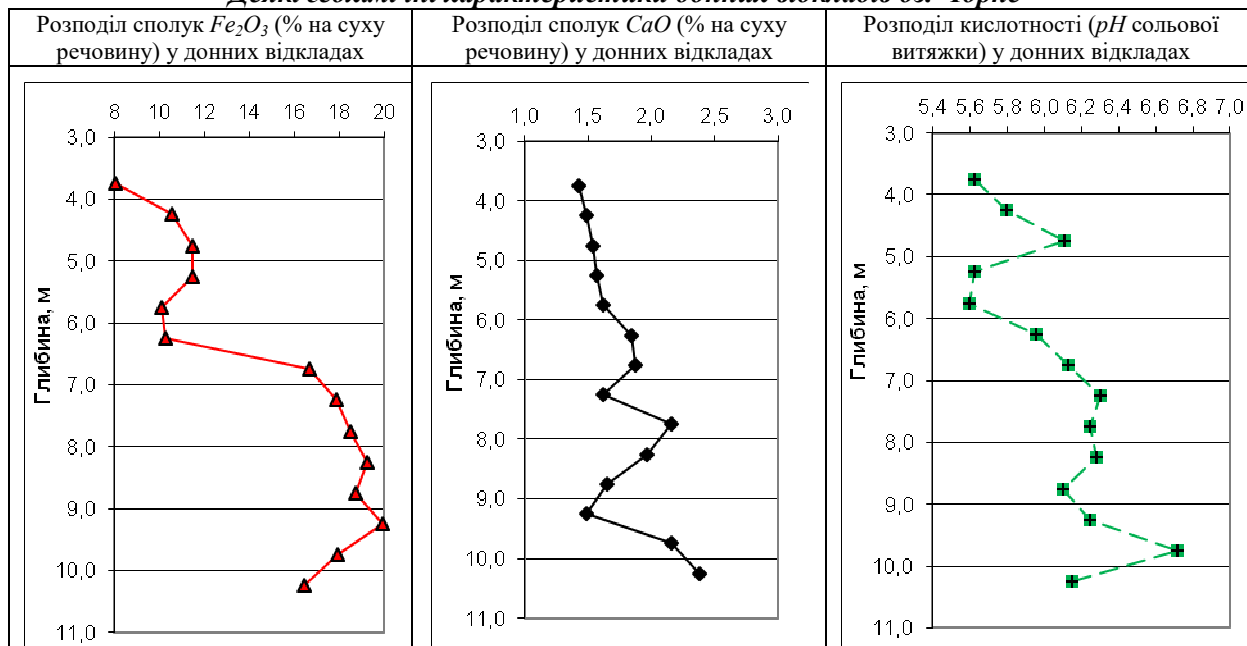
сполук та pH сольової витяжки однієї із точок зондування донних відкладів оз. Чорне (табл. 2).

Водна рослинність озера поширена вузькою смугою уздовж берегів і представлена в основному очеретом, осокою, айром. Із підводної рослинності переважає елодея. Тут зустрічається рідкісне угруповання латаття сніжно-білого, що занесене до Зеленої книги України. Відсоток заростання дна озера становить близько 20,0%. Найбільші зарості вищої водної рослинності зосереджені у північно-західній та південно-східній частинах водойми.

Використовуючи батиметричну модель озера, а також враховуючи особливості складу та потужності донних відкладів, геохімічного стану сапропелів, видового різноманіття рослинних угруповань нами побудована ландшафтна карта ПАК оз. Чорне (рис. 6).

Таблиця 2

Деякі геохімічні характеристики донних відкладів оз. Чорне*

*Графіки побудовано за матеріалами Київської ГРЕ.

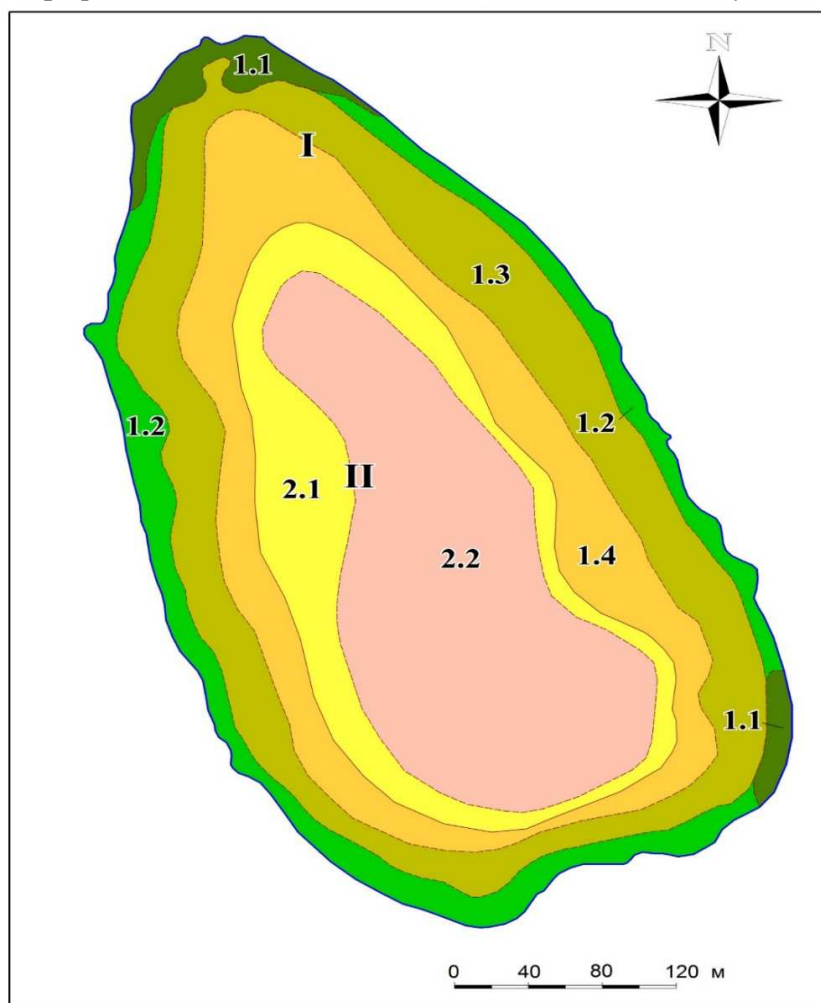

Рис. 6. Ландшафтна структура ПАК оз. Чорне (зменшено з м-бу 1:2000)

Легенда до рисунка 6

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

I. Літоральне аквapidурочище на піщано-мулистих, торфово-болотних відкладах і водоростево-залізистих сапропелях, що сформувалися на алювіальних пісках з видовим різноманіттям надводних і підводних макрофітів.

Аквафациї:

- 1.1 - Мілководні, акумулятивні торфово-болотні, осоково-аїрово-ситникових асоціацій, з однорідним температурним режимом.
- 1.2 - Мілководні, абразійно-акумулятивні піщано-мулисті, аїрово-ситникових асоціацій, з однорідним температурним режимом.
- 1.3 - Мілководні, акумулятивно-транзитні водоростево-залізисті сапропелі мало- та середньопотужні (0,5-2,5 м), розріджених лататтєво-стрілолистих асоціацій, з однорідним температурним режимом.
- 1.4 - Мілководні, транзитно-акумулятивні водоростево-залізисті сапропелі мало- та середньопотужні (2,5-4,0 м), розріджених елодейно-рдесникових асоціацій, з однорідним температурним режимом.

II. Літорально-субліторальне аквapidурочище на водоростево-залізистих та лімонітових сапропелях, що сформувалися на алювіальних пісках зі збідненим видовим різноманіттям підводної рослинності.

Аквафациї:

- 2.1 - Літорально-субліторальні, транзитно-акумулятивні водоростево-залізисті сапропелі середньопотужні (4,0-5,5 м), харово-нитчастих асоціацій, з однорідним температурним режимом.
- 2.2 - Літорально-субліторальні, акумулятивні водоростево-залізисті, що підстилаються лімонітовими сапропелями потужні (5,5-7,5 м), розрідженої підводної рослинності, з однорідним температурним режимом.

Межі:

- складного природно-аквального комплексу;
- урочищ;
- аквальных фаций.

У ПАК оз. Чорне, як складному урочищі, ми виділили два аквапідурочища – літоральне та літорально-субліторальне, а також шість видів аквафацій. Найбільшу площу (понад 60,0%) посідає літоральне аквапідурочище, що займає мілководну частину водойми з глибинами до 2,5 м та мало- і середньопотужними (0,5-4,0 м) відкладами сапропелів. Ми виокремили тут чотири види аквафацій та шість ландшафтних контурів. Близько 40,0% площі ПАК займає літорально-субліторальне підуро-

чище; виділено два види аквафацій (табл. 3). Наведені індекси подрібненості та коефіцієнти складності й ландшафтної роздрібненості у табл. 3 важливі у порівнянні з іншими ПАК озер ландшафту.

Підсистемою вищого порядку цілісної ландшафтної ОБС постає водозбір оз. Чорне (рис. 7). Площа водозбору становить 2,61 км². У межах водозбору нами виділено дев'ять урочищ, в тому числі аквальне урочище оз. Чорне.

Таблиця 3

Складність територіального розчленування ПАК оз. Чорне

Вид ПАК		Площа виду ПАК (га)		% площі виду від загальної площі		Кількість контурів виду фацій в межах ПАК	% від загальної кількості	Середня площа виду (під-) урочища (га)	Індекси подрібненості	Коефіцієнт складності	Коефіцієнт ландшафтної роздрібненості
(Під-) урочище	Фація	(Під-) урочище	Фація	(Під-) урочище	Фація						
I		8,152		60,05		6	75,00	1,36	0,736	4,412	0,833
	1.1		0,413		3,04						
	1.2		1,565		11,53						
	1.3		3,440		25,34						
	1.4		2,734		20,14						
II		5,424		39,95		2	25,00	2,71	0,369	0,738	0,500
	2.1		1,846		13,60						
	2.2		3,578		26,36						
Усього		13,576	13,576	100,00	100,00	8	100,00	1,70	0,589	4,706	0,875

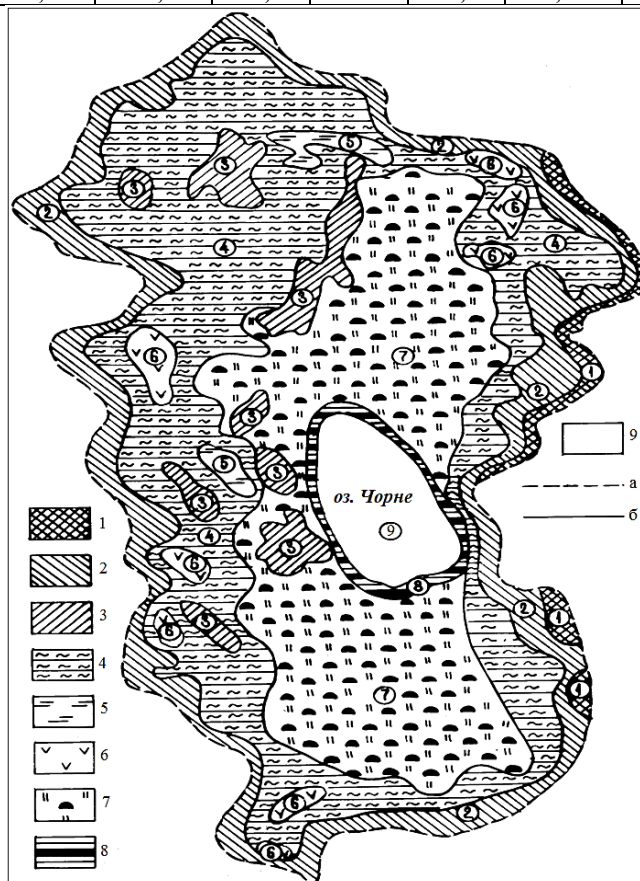

Рис. 7. Ландшафтна структура водозбору оз. Чорне (зменшено з м-бу 1:10 000)
1-8. – урочища, 9 – складне акваурочище; межі: а – водозбору, б – урочищ.

1. Піщані гряди зі спадистими (10-12°) схилами, вкриті чорничниково-зеленомоховими, дубово-сосновими та сосновими лісами на дерново-слабо- та середньопідзолистих піщаних ґрунтах, частково розорані та забудовані. 2. Привододільні ділянки зі слабо спадистими (6-10°) схилами, вкриті сосновими, дубово-сосновими, зрідка ялиновими лісами на дернових слабопідзолистих та дерново-прихованопідзолистих піщаних та супіщаних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, частково розорані та забудовані. 3. Невисокі окремі горби та гряди, з пологими (3-6°) схилами, вкриті чорничниково-зеленомоховими та орляково-квасеницевими березово-сосновими та сосновими лісами на дерново-підзолистих та дерново-середньопідзолистих ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. 4. Слабохвилясті ділянки межиріч, вкриті чагарничково-зеленомоховими свіжими сосновими та березово-сосновими борами, рідше ялиновими суборами на дерново-слабо- та середньопідзолистих глеюватих піщаних та супіщаних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, частково розорані. 5. Замкнуті заболочені пониження, вкриті рогозово-різнотравно-зеленомоховими вільшняками та березняками на лучно-болотних та болотних малопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. 6. Невеликі замкнуті овальної та круглої форми западини карстового походження, іноді з невеличкими озерами в центрі, вкриті пухівково-сфагновими та чагарничково-різнотравно-зеленомоховими угрупованнями на болотних мало- та середньопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, які підстеляються крейдою. 7. Плоскі замкнуті заболочені купинчасті ділянки межиріч, вкриті чагарничково-сфагновим та дрібнозлаково-різнотравно-зеленомоховим, вільхово-березовим та березово-сосновим дрібноліссям на болотних мало- та середньопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. 8. Вузька приозерна тераса, вкрита рогозово-очеретяно-осоково-сфагновими та різнотравно-зеленомоховими угрупованнями з рідкими поростями берези чорнокорі та вільхи чорної на болотних середньопотужних та потужних ґрунтах, що сформувалися на алювіальних відкладах. 9. Озерна улоговина овальної форми, на мілководді поросла осоково-рогозово-очеретяними угрупованнями, а в субліторалі – поодинокі плаваючими водоростями, вкрита торфами та сапропелями, що сформувалися на алювіальних відкладах.

Принципи виділення урочищ ґрунтувалися на ландшафтно-генетичній однорідності ПТК локального рівня із урахуванням висотних рівнів формування гекомплексів. Урочища піщаних гряд та привододільних ділянок займають периферійну частину водозбору. Вони відносно стійкіші щодо природних та антропогенних трансформацій порівняно із ПТК, що

прилягають до озера.

У структурі земельних угідь площа акваторії озера становить 5,36%, понад 50% зайнято лісами, майже 3,5% припадає на заболочені землі, близько 40% орних земель і 1,53% території водозбору зайнято забудовою (табл. 4). Таким чином, показник господарського освоєння водозбору складає понад 68%.

Таблиця 4

Структура земельних угідь водозбору оз. Чорне, розраховано за картами

S , $км^2$	P , $км^2$	m	Площа угідь										$S_{обр.}/$ $S_{необр.}$ %
			F		$f_{ліс.}$		$f_{бол.}$		$f_{орн.}$		$f_{с.з.}$		
			$км^2$	%	$км^2$	%	$км^2$	%	$км^2$	%	$км^2$	%	
2,61	8,6	1,50	0,14	5,36	1,32	50,57	0,09	3,45	1,02	39,08	0,04	1,53	68,39

*Площа водозбору (S), периметр водозбору (P), коефіцієнт порізаності лінії водозбору (m), площа озера ($F_{оз.}$), залісненість ($f_{ліс.}$), заболоченість ($f_{бол.}$), орні угіддя ($f_{орн.}$), селитебні землі ($f_{с.з.}$); $S_{осв.}$ (%) – показник господарського освоєння водозбору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. Цілісна ОБС оз. Чорне має стати основою кадастрового екологічного паспорта Дібрівського гідрологічного заказника. З метою оптимізації просторово-типологічної структури угідь водозбору оз. Чорне необхідно провести заліснення до 20% території, що зайнята сьогодні орними угіддями. 2. ОБС природоохоронного типу виконують важливі екосистемні функції, зокрема гідроакумуюча, сторегулююча, біостаційна (гніздівля й мешкання птахів), біопродуктивна, ландшафтстабілізуєча, естетико-рекреаційна тощо. 3

огляду на зазначене ОБС формують своєрідні екологічні (екосистемні) ядра й охорона та управління такими водоймами має здійснюватися за басейновим принципом. 3. У системі територіально-адміністративної реформи в Україні ОБС мають посісти важливе місце у новостворених об'єднаних територіальних громадах як локальні природно-господарські системи із відповідною спеціалізацією свого розвитку. 4. Подальші дослідження мають бути спрямовані на систематичне ведення еколого-ландшафтного моніторингу ОБС природоохоронного типу.

Література:

1. Геренчук К. І. Польові географічні дослідження / К.І. Геренчук, Е.М. Раковська, О.Г. Топчієв. – К. : Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Грищенко Ю. М. Дібрівський заказник / Ю.М. Грищенко // Екологічна енциклопедія: У 3-х т. – К., 2007. – Т. 1: А-Е. – С. 283.

3. Гродзинський М. Д. Ландшафтна екологія: підручник / М.Д. Гродзинський. – К. : Знання, 2014. – 550 с.
4. Kovalchuk I. P. Methodology and experience of landscape-limnological research into lake-basin systems of Ukraine / I.P. Kovalchuk, V.A. Martyniuk // Geography and Natural Resources. – 2015. – Vol. 36. – Issue 3. – PP. 305–312. // Access mode: <http://link.springer.com/article/10.1134/S1875372815030117>
5. Лопух П. С. Общая лимнология / П.С. Лопух, О.Ф. Якушко. – Минск: Изд-во БГУ, 2011. – 340 с.
6. MapInfo Professional v.8.5 Руководство пользователя. © 2006 MapInfo Corporation. // Доступно: http://www.mapbasic.ru/soft/8.5/MI_UG.pdf
7. Мартинюк В. Ландшафтно-басейнова модель кадастру заповідних та рекреаційних озерних систем / В. Мартинюк // вісн. Львів. ун-ту. Сер. географ. – Львів, 2014. – вип. 45. – с. 71–83.
8. Мартинюк В. А. К проблеме кадастра ландшафтных озерно-бассейновых систем природоохранного типа Украинского Полесья / В.А. Мартинюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. праць / за заг. ред. Ф. В. Зузука. – Луцьк, 2014. – № 11. – С. 89–95.
9. Martyniuk V. Constructive geographical model of the lake-basin specialized recreational system (on the example of the lake Ostrivske, Ukrainian Polesia) / V. Martyniuk // Journal of Wetlands Biodiversity. – 2015. – Volume 5. – PP. 115–126.
10. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / [О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко та ін.] // Укр. географ. журн. – 2003. – № 1. – С. 16–20.
11. Мильков Ф. Н. Физическая география: учение о ландшафте и географическая зональность / Ф.Н. Мильков. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. – 224 с.
12. Ретеюм А. Ю. О геоконплексах с односторонним системообразующим потоком вещества и энергии / А.Ю. Ретеюм // Известия АН СССР. Сер. геогр. – 1971. – № 5. – С. 122–128.
13. Ретеюм А. Ю. Земные миры / А.Ю. Ретеюм. – М. : Мысль, 1988. – 266 с.
14. Солнцев Н. А. Ландшафтные исследования речных бассейнов для гидрологических целей / Н.А. Солнцев, И.И. Мамай, Я.А. Маркус // Вопросы географии. Сб. 102: «Ландшафт и воды». – 1976. – С. 75–92
15. Царик Л. П. Заповідне природокористування як новий науковий напрям і засіб досягнення екологічної безпеки регіону / Л. П. Царик // Наук. записки Тернопільського нац-го педагог. ун-ту. Серія: географія. – Тернопіль, 2010. – №1. – С. 11–15.

References:

1. Herenchuk K. I. Pol'ovi heohrafichni doslidzhennya / K.I. Herenchuk, E.M. Rakov's'ka, O.H. Topchiyev. – K. : Vyshcha shkola, 1975. – 248 s.
2. Hryshchenko Yu. M. Dibriv's'kyi zakaznyk / Yu.M. Hryshchenko // Ekolohichna entsyklopediya: U 3-kh t. – K., 2007. – T. 1: A-E. – S. 283.
3. Hrodzys'kyy M. D. Landshaftna ekolohiya: pidruchnyk / M.D. Hrodzys'kyy. – K. : Znannya, 2014. – 550 s.
4. Kovalchuk I. P. Methodology and experience of landscape-limnological research into lake-basin systems of Ukraine / I.P. Kovalchuk, V.A. Martyniuk // Geography and Natural Resources. – 2015. – Vol. 36. – Issue 3. – PP. 305–312. // Access mode: <http://link.springer.com/article/10.1134/S1875372815030117>
5. Lopuh P. S. Obschaya limnologiya / P.S. Lopuh, O.F. Yakushko. – Minsk: Izd-vo BGU, 2011. – 340 s.
6. MapInfo Professional v.8.5 Rukovodstvo polzovatelya. © 2006 MapInfo Corporation. // Dostupno: http://www.mapbasic.ru/soft/8.5/MI_UG.pdf
7. Martyniuk V. Landshaftno-baseynova model' kadastru zapovidnykh ta rekreatsiynykh ozernykh system / V. Martyniuk // Visn. L'viv. un-tu. Ser. heohraf. – L'viv, 2014. – Vyp. 45. – S. 71–83.
8. Martyniuk V. A. K probleme kadastra landshaftnyih ozerno-basseynovyih sistem prirodoohrannogo tipa Ukrain's'kogo Polesya / V.A. Martyniuk // Priroda Zahidnogo Polissya ta prileglih teritoriy: zb. nauk. prats / za zag. red. F. V. Zuzuka. – Luts'k, 2014. – № 11. – S. 89–95.
9. Martyniuk V. Constructive geographical model of the lake-basin specialized recreational system (on the example of the lake Ostrivske, Ukrainian Polesia) / V. Martyniuk // Journal of Wetlands Biodiversity. – 2015. – Volume 5. – PP. 115–126.
10. Marynych O. M. Udoskonalena skhema fizyko-heohrafichnogo rayonuvannya Ukrayiny / [O.M. Marynych, H.O. Parkhomenko, O.M. Petrenko ta in.] // Ukr. heohraf. zhurn. – 2003. – №1. – S. 16–20.
11. Milkov F. N. Fizicheskaya geografiya: uchenie o landshafte i geograficheskaya zonalnost / F.N. Milkov. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1986. – 224 s.
12. Reteum A. Yu. O geokompleksah s odnostoronnim sistemoobrazuyuschim potokom veschestva i energii / A.Yu. Reteum // Izvestiya AN SSSR. Ser. geogr. – 1971. – № 5. – S. 122–128.
13. Reteum A. Yu. Zemnyie miry / A.Yu. Reteum. – M. : Myisl, 1988. – 266 s.
14. Solntsev N. A. Landshaftnyie issledovaniya rechnyih basseynov dlya gidrologicheskikh tseley / N.A. Solntsev, I.I. Mamay, Ya.A. Markus // Voprosy geografi. Sb. 102: «Landshaft i vodyi». – 1976. – S. 75–92
15. Tsaryk L. P. Zapovidne pryrodokorystuvannya yak novyy naukovyy napryam i zasib dosyahnennya ekolohichnoyi bezpeky rehionu / L. P. Tsaryk // Nauk. zapysky Ternopil's'koho nats-ho pedahoh. un-tu. Seriya: heohrafiya. – Ternopil', 2010. – №1. – S. 11–15.

Аннотация:

Мартинюк Виталий. ЭКОЛОГО-ЛАНДШАФТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ БАСЕЙНОВОЙ СИСТЕМЫ ОЗЕРА ЧЁРНОЕ (ГИДРОЛОГИЧЕСКИЙ ЗАКАЗНИК «ДИБРОВСКИЙ»)

Обосновываются вопросы формирования кадастра природоохранных территорий где важное место занимают озера природоохранного типа. Акцентируется внимание, что озеро и его водосбор – это единая природная система и с методологической точки зрения целесообразно исследовать целостную озерно-бассейновую систему (ОБС). Анализируются существующие научные подходы к исследованию озера как

нуклеарной геосистемы (по А. Ю. Ретеюму), как ландшафтного ядра (по М.Д. Гродзинскому), как парагенетической или парадинамической (по Ф.Н. Милькову) ОБС. Подчеркивается, что озера должны занять надлежащее место в заповедном природопользовании.

На примере ОБС оз. Чёрное Дибровского гидрологического заказника (Волыньское Полесье) представлены картографические модели батиметрического строения озерной котловины, ландшафтной структуры природно-аквального комплекса (ПАК) водоема и его водосбора. Приведена схема соотношения толщи донных отложений и воды озера, а также раскрыты особенности геохимических процессов на одной из точек зондирования аквального комплекса. Осуществлена оценка ландшафтной структуры ПАК оз. Чёрное на уровне акваподурочищ и аквафаций, приведены индексы ландшафтной дробности, коэффициенты сложности и раздробленности. В процессе картометрической оценки пространственно-типологической структуры земельных угодий рассчитан коэффициент антропогенного преобразования водосбора озера.

Предложено целостную ОБС оз. Чёрное включить в основу кадастрового экологического паспорта Дубровского гидрологического заказника. Исходя из важных экосистемных функций, которые выполняют ОБС природоохранного типа, предлагается рассматривать их как экологические ядра в природоохранной сети Полесья, а также осуществлять охрану за бассейновым принципом. В системе административно-территориальной реформы в Украине ОБС должны занять важное место как локальные природно-хозяйственные системы с соответствующей специализацией своего развития.

Ключевые слова: озеро, озеро-бассейновая система, природный территориальный (аквальный) комплекс, урочище (акваурочище), аквафация, природоохранная сеть, Волыньское Полесье.

Abstract:

Martyniuk Vitalii. ECOLOGICAL AND LANDSCAPE FEATURES OF THE CURRENT STATE OF THE BASIN SYSTEM OF BLACK LAKE (HYDROLOGICAL RESERVE "DIBRIVSKYY").

The questions of the formation of the cadastre of nature protection territories, where lakes occupy an important place of environmental of nature protection type, are substantiated. The attention is drawn to the fact that the lake and its cumbine is a unified natural system and, from the methodological point of view, it is advisable to investigate the whole Integral lake-basin system (LBS).

The existing scientific approaches to the study of the lake as a nuclear geological system are considered according to A. Yu. Retezum, as a landscape core (according to M.D. Hrodzyns'kyy), as a paragenetic or paradinical (according to F.N. Mil'kov) of LBS, are analyzed. It is emphasized that lakes should occupy a proper place in the reserved nature management. Cartographic models of the bathymetric structure of the lake basin, the landscape structure of the natural-aquatic complex (NAC) of the reservoir and its catchment area are presented based on the example of LBS the Black Lake of the Dibrivs'kyy hydrological reserve (Volyn Polissya).

A scheme of the ratio of the sediment depth to the lake water is presented, and also the features of geochemical processes at one of the probing points of the aqual complex are disclosed. The landscape structure of the NAC Black Lake is assessed at the level of aquapods and aquafacies, indexes of landscape fractionality, coefficients of complexity and fragmentation are given. The coefficient of anthropogenic transformation of the lake's catchment is calculated in the process of the cartometric evaluation of the spatial-typological structure of land.

A holistic LBS of the Black Lake was proposed to include in the basis for the cadastral environmental passport of the Dibrivs'kyy Hydrological Reserve. Proceeding from the important ecosystem functions performed LBS of the environmental protection type; it is proposed to consider them as ecological nuclei in the Polissya conservation network, and also to protect by the basin principle. In the system of administrative and territorial reform in Ukraine, LBS should take an important place as local natural-economic systems with a corresponding specialization of their development.

Key words: lake, lake-basin system, natural territorial (aquatic) complex, stow (akvaurochysche), akvafacia, nature conservation network, Volyn Polissya.

Надійшла 22.04.2017р.

УДК 911.6:504.7(477.84)

Любов ЯНКОВСЬКА

ЕКОСИТУАЦІЯ У МЕЖАХ РІВНИННИХ ТЕРИТОРІЙ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ВІДПОВІДНО ДО СХЕМИ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ)

Запропонована схема еколого-географічного районування Тернопільської області; проаналізовано екоситуацію у межах рівнинних територій досліджуваного регіону (відповідно до схеми районування); проведена оцінка потенціалу стійкості геосистем області до антропогенних впливів; оцінено ступінь антропогенної трансформації ландшафтів різними видами природокористування.

Ключові слова: еколого-географічне районування, потенціал стійкості, антропогенне навантаження, антропогенна трансформація, рівнинний ландшафт.

Актуальність досліджень. Попри велику увагу протягом останнього десятиліття до

еколого-географічних досліджень, лише невелика кількість праць присвячена проб-

лемам еколого-географічного районування. На сьогодні немає загальноприйнятих дефініцій «еколого-географічне районування», «еколого-географічний район»; аргументації та поглибленого вивчення потребують питання виявлення критеріїв еколого-географічного районування, які відповідають сучасному стану ускладненої взаємодії між суспільством і природою; необхідна розробка конкретних методик досліджень, кількісних оціночних показників та нормативів, що сприяло б перетворенню еколого-географічного районування в ефективний засіб наукового і практичного вирішення еколого-географічних проблем як на локальному, регіональному, так і на державному рівнях.

Аналіз найновіших публікацій. Основна увага в публікаціях приділяється визначенню базових понять та категорій екологічної географії (Гриневецький В.Г., Пашенко В.М., Шевченко Л.М.), проблемам еколого-географічного картографування (Барановський В.А., Бочковська А.І., Горленко І.О., Руденко Л.Г. та інші), ландшафтній концепції в еколого-географічному районуванні (Дудник І.М., Денисик Г.І., Карпенко Н.М., Ковальчук І.П.), геоecологічному районуванню України (Волощук В.М., Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г.). Аналізу рівня техногенного навантаження на ландшафти Тернопільської області, оцінці геоecологічної ситуації у м. Тернополі присвячені праці Л.П. Царика, П.Л.Царика, оцінці рівня атмосферного забруднення окремих районів області – І.М. Барни, Л.В. Янковської, дослідженню рівня промислового навантаження – М.Я. Гінзули, аграрного навантаження у межах області – І.Ю. Чеболди тощо.

Цілі дослідження. Метою дослідження є аналіз еколого-географічної ситуації у межах рівнинної частини Тернопільської області як наукової бази для обґрунтування шляхів оптимізації природокористування в регіоні відповідно до розробленої нами схеми еколого-географічного районування території.

Результати дослідження. Виходячи зі специфіки еколого-географічного районування, спрямованого на відображення гостроти екологічної ситуації, зумовленої трансформуючими впливами господарської діяльності на природне середовище, а також із завдань даного районування, головним із яких є віднайдення оптимального співвідношення між діяльністю людини і станом природного середовища, основними критеріями еколого-географічного районування є потенціал стійкості природних систем до антропогенного тиску (оцінювався за методикою Барановського В.А.

[1]) та ступінь антропогенного навантаження та трансформації ландшафтів (за методикою Гофмана К.Г. – Шищенко П.Г. [7]). Додатково враховувався рівень екологічної (просторово-ландшафтної) комфортності життєдіяльності населення (за методикою Ю.Одума). У результаті дослідження було виділено чотири типи еколого-географічних районів (ЕГР) та дев'ять еколого-географічних підрайонів (ЕГП) (рис.1).

У межах рівнинної частини області сформувалися: ЕГР із задовільною еколого-географічною ситуацією, що включає Південний ЕГП у долині р. Дністер та Центральний ЕГП у долині р. Серет; ЕГР із ускладненою екоситуацією – у північній частині області (Північно-Західний ЕГП та Північно-Східний ЕГП); ЕГР із складною еколого-географічною ситуацією (Центрально-Східний ЕГП та Центрально-Західний ЕГП).

Еколого-географічний район із задовільною екоситуацією:

Південний ЕГП простягається у долині р. Дністер. Геосистемам Придністров'я характерний переважно підвищений потенціал стійкості до антропогенних впливів у зв'язку з високим потенціалом самовідновлення фітомаси: тут триваліший вегетаційний період, сприятливе співвідношення тепла і вологи (територія так званого «Теплого Поділля»); поширені темно-сірі опідзолені ґрунти, що характеризуються переважно середнім потенціалом самовідновлення, а також чорноземи опідзолені, які відрізняються дещо вищою стійкістю за рахунок ліпшої структурності, підвищеного рівня вологості, зумовлених важкосуглинистим гранулометричним складом, та інтенсивнішим біогенним колообігом, зумовлюючи цим високу буферну здатність [10]. До чинників, що негативно позначаються на потенціалі стійкості ґрунтового покриву у межах Придністровського природного району, належать значна стрімкість схилів у придолинних місцевостях. Частина еродованих земель сягає 35,5 % [4]. Позитивне значення коефіцієнта метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери свідчить про достатні потужності повітряного середовища до самоочищення. Р.Дністер, а також її притоки (рр. Стрипа, Серет та Збруч) у нижніх течіях за рахунок високої водності характеризуються підвищеними властивостями самоочищення (решта річок – пониженими та низькими) [10].

Ландшафти даного ЕГП характеризуються здебільшого середнім ступенем антропогенної трансформації. Найвищий рівень техногенного навантаження спостерігається у межах м

Заліщики за рахунок впливу підприємств харчової промисловості ВАТ «Заліщицьке хлібоприймальне підприємство», які сукупно викидають у довкілля понад 5 тис. т. у рік діоксиду вуглецю, азоту, чадного газу та інших токсичних речовин. Джерела забруднення атмосферного повітря зосереджені також у межах територіальних дільниць ОКП «Тернопільтеплокомуненерго». Загальну масу

викидів доповнюють сільськогосподарські підприємства (сmt. Товсте, с.Лисівці, Дорогичівка), привносячи у довкілля головним чином аміак та метан, що є наслідком утримання великої рогатої худоби, свиней, коней. Незначна частка забруднюючих речовин потраляє у довкілля від підприємств з виробництва цегли та кахлю (с.Іване-Пусте та інші) [2].

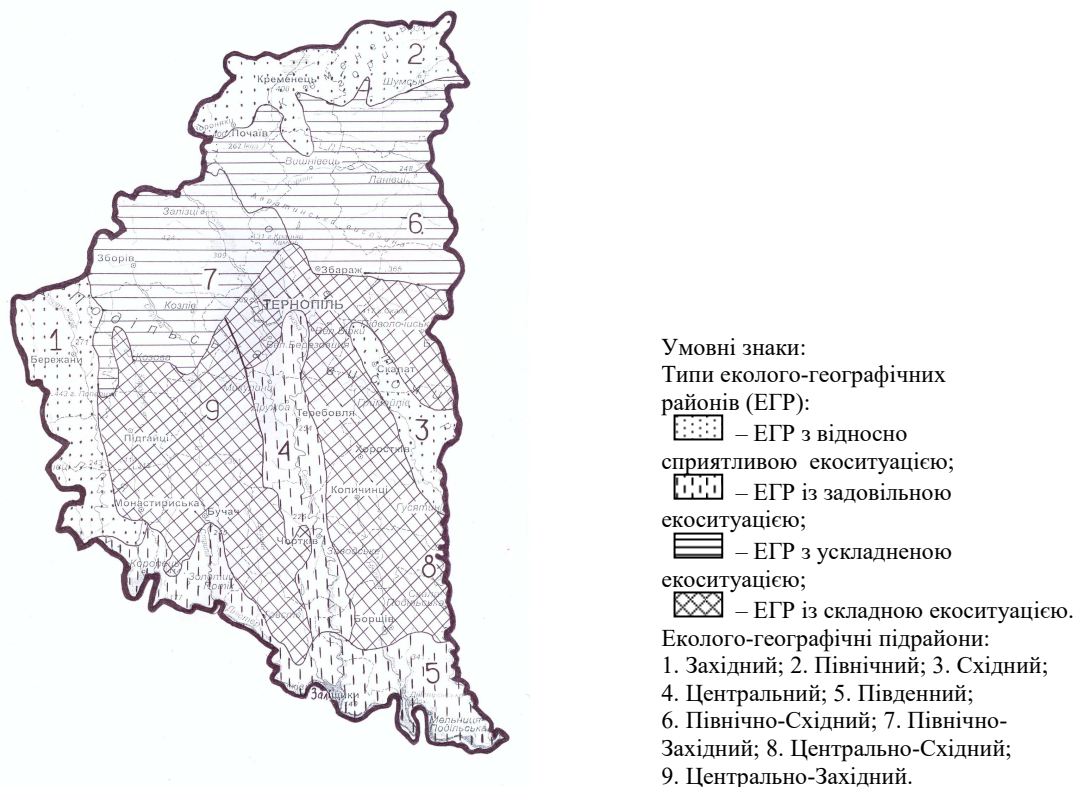

Рис. 1. Еколого-географічне районування Тернопільської області

Екологічний стан річок у їх нижніх течіях задовільний, окрім малих водотоків. Найбруднішою є р.Нічлава, особливо південніше м. Борщів, де відсутні очисні споруди, у зв'язку із високим техногенним навантаженням, а також із низьким потенціалом самоочищення річки.

У структурі земельного фонду ЕГП переважають сільськогосподарські угіддя (під ріллею – 50% території), що зазнали високого рівня трансформації. Під сіножатями та пасовищами – 12% території, що характеризується середнім рівнем змінності. Значна частка земель знаходиться під лісовими угіддями (26,8%), ступінь антропогенної трансформації яких нижчий за середній, а подекуди низький. Таким чином, за співвідношенням природних та антропогенних ландшафтів даний ЕГП належить до середньо комфортних для життєдіяльності людини (за методикою Ю.Одума).

Південний ЕГП характеризується найвищим рекреаційним потенціалом у області, наявністю на його території унікальних природних об'єктів. Тут найвищий показник заповід-

ності (близько 70 % території району займає НПП та РЛП «Дністровський каньйон»). За таких умов розораність території понад 50% є завищеною, тому важливим оптимізаційним напрямом буде скорочення площі ріллі та надання пріоритету рекреаційному виду природокористування.

Центральний ЕГП включає південну та східну частину Тернопільського, середню – Тербовлянського, Чортківського, південно-західну – Гусятинського і західну – Борщівського адміністративних районів.

Природним системам еколого-географічного підрайону властивий здебільшого середній потенціал стійкості до зовнішніх впливів. Зокрема, ґрунти, представлені чорноземами, завдяки своїм фізичним властивостям мають значні буферні властивості, що забезпечує їх стійкість до зовнішніх впливів. Гідротермічний потенціал самовідновлення біоти у межах так званого «Холодного Поділля» дещо нижчий, ніж у Південному ЕГП, проте достатній для відновлення рослинного покриву. Кое-

фіцієнт метеорологічного потенціалу стійкості атмосфери тут додатний, що свідчить про значну її потужність до самоочищення. Потенціал самовідновлення р. Серет здебільшого середній і зростає ближче до гирла [10].

Основним видом природокористування в Центральному ЕГП є сільськогосподарське (під ріллею знаходиться понад 53 % земель). Промислове природокористування представлене здебільшого підприємствами харчової промисловості (Мишковицький спиртзавод, ВАТ «Бровар» (сmt.Микулинці), «Микулинецький хлібозавод»), підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції (ТОВ «Тернопількомбікорм» у с.Мишковичі) тощо. Проте на даній території є багато природоохоронних об'єктів – гідрологічні заказники загальнодержавного значення (Серетський, Чистилівський), Довжанський ботанічний заказник та інші, дотримання відповідного режиму природокористування в межах яких зумовлює покращення загального екостану в еколого-географічному підрайоні.

До основних екологічних проблем Центрального підрайону належить виснаження ґрунтів, надмірна розораність земель; забрудненість р. Серет та малих річок промисловими та побутовими стоками. Так, р. Серет, протікаючи через всю область, від витоків до Тернополя іще доволі чиста, а після потрапляння у неї скидів очисних споруд Тернопільського ВУВКГ спостерігається різке погіршення показників якості води. Крім м.Тернопіль, на якість вод річки особливо впливає скид неочищених стоків м. Чортків (Чортківський ВУВКГ) [4]. До гирла якість води дещо покращується завдяки високому потенціалу її самоочищення.

За структурою землекористування даний район належить до середньо комфортних для життєдіяльності людини: близько 40 % земель знаходяться під природною рослинністю; 53 % – земель, що перебувають у сільськогосподарському обробітку; 7% - під забудовою та комунікаціями.

Еколого-географічний район із ускладненою екоситуацією включає *Північно-Західний та Північно-Східний ЕГП*, що характеризуються середнім потенціалом стійкості ландшафтів до антропогенного навантаження. Тут достатня кількість опадів та інтенсивний вітровий режим для забезпечення ефективного вертикального і горизонтального самоочищення атмосфери. Ґрунти, серед яких переважають чорноземи опідзолені, чорноземи глибокі малогумусні, характеризуються переважно середнім та пониженим потенціалом стійкості до

антропогенного навантаження. Гідротермічні показники сприятливі у цілому для самовідновлення біоти. Поверхневі води представлені здебільшого малими ріками і верхів'ями р. Стрипи, Серету (Північно-Східний ЕГП), Горині та Ікви (Північно-Західний ЕГП), потенціал самоочищення яких здебільшого низький та нижчий середнього в зв'язку із невисокими показниками витрати води [10].

Основним видом природокористування тут є аграрне: сільгоспугіддя займають понад 84% території Північно-Західного ЕГП (64% знаходиться під ріллею, даний ЕГП відрізняється також наявністю значних площ під сіножатями – понад 20%) та відповідно 84,2% (67,5% – під ріллею) – у Північно-Східному ЕГП.

Проте рівень техногенного навантаження тут порівняно невисокий. Основні забруднювачі представлені підприємствами харчової промисловості (ТОВ «Ланівці-цукор», ДП «Зарубинецький спиртзавод», «Надзбруччя-хліб»), будівельної (ТЗОВ «Ланівціасфальтбуд», ПП «Вишневецький завод будівельних матеріалів», ПП «Ексбуд»), комунального господарства (територіальні дільниці ОКП «Тернопільтеплокомуненерго»). До найбільшого забруднювача поверхневих вод належить КП «Ланівці водоканал», що щорічно скидає у р.Горинь понад 70 т. забруднюючих речовин.

У даних ЕГП щільність населення порівняно низька, що забезпечує значну територіальну комфортність населення: у Північно-Східному ЕГП – 1,8 га/особу (при оптимальній – 2,0 га/особу); у Північно-Західному ЕГП – 1,9 га/особу. Однак дані ЕГП є одними із найдискомфортніших за структурою землекористування: близько 20% земель займають природні екосистеми (водні, болотні, лісові, лучні тощо), що втричі нижче від оптимальної норми, натомість відсоток земель, що перебувають у сільськогосподарському обробітку, більш ніж удвічі перевищує оптимальний показник; близько 6,0 % земель знаходиться під міською та сільською забудовою, комунікаціями.

До основних екологічних проблем еколого-географічного району належить деградація ґрунтів внаслідок екстенсивного ведення сільськогосподарських робіт. Це диктує необхідність змін у структурі землекористування: скорочення площ орних земель, збільшення частки залужених та заліснених територій, рекультивації земель тощо.

Еколого-географічний район із складною еколого-географічною ситуацією включає *Центрально-Східний та Центрально-Західний*

ЕГП, геосистемам яких характерний середній потенціал стійкості до антропогенного навантаження: ґрунти представлені чорноземами, що володіють сприятливими для нейтралізації забруднювачів властивостями; метеорологічні показники сприяють самоочищенню повітряного середовища; співвідношення тепла і вологи достатнє для самовідновлення фітомаси. «Слабким» місцем є поверхневі води – малі річки, – потенціал самоочищення яких здебільшого низький та нижчий середнього у зв'язку із недостатньо потужними гідрологічними характеристиками [10].

Дані ЕГП належать до одних із найбільш освоєних в області. Основним видом природокористування тут є сільськогосподарське (сільгоспугіддя займають понад 80% території, з яких близько 75 % знаходиться під ріллею).

Центрально-Східний та Центрально-Західний ЕГП відрізняються дещо вищим показником техногенного забруднення. Лідируючі позиції у рейтингу забруднювачів Центрально-Східного ЕГП займають підприємства харчової промисловості, зокрема ТЗОВ «Тернопільхлібпром», ЗАТ «Тернопільський молокозавод», Хоростківський цукровий завод, Хоростківський спиртзавод, ТОВ «Борщівцукор», ДП «Борщівський спиртзавод», ВАТ «Борщівський сирзавод», серед викидів яких переважають парникові гази, а також заводи з виробництва будматеріалів (ЗАТ «Тернопільський завод ЗБК», комбінат «Будіндустрія» ВАТ «Тернопільбуд», ВАТ «Тернопільський комбінат з виробництва шляхово-будівельних матеріалів» (сmt. Велика Березовиця), які «постачають» у повітря найширший спектр небезпечних речовин, у тому числі, сажа, арсен, мідь, залізо, свинець, марганець, ртуть, нікель, хром, цинк та їх сполуки, загальні обсяги викидів яких сягають. Основна ж частка забруднювачів припадає на CO₂ (майже 93%), CO та SO₂ (відповідно 1,8 та 1,3%) [8].

Значні запаси будівельної сировини забезпечують функціонування підприємств гірничовидобуваної промисловості ВАТ «Скала-Подільський спецкар'єр», ТЗОВ «Бурдяківський спецкар'єр», ВАТ «Геркар'єр» (сmt. Скала-Подільська). Видобуток корисних копалин супроводжується потраплянням у зовнішнє середовище діоксидів вуглецю та сірки, оксиду вуглецю, сажі, пилу. Екологічний стан довкілля у місцях видобутку ускладнюється через присутність у атмосфері неметалічних летких органічних сполук, які є особливо небезпечними для здоров'я населення.

Свій «внесок» у екологічний стан атмо-

сферного повітря здійснюють підприємства з переробки сільськогосподарської продукції (завод з виробництва м'ясо-кісткового борошна «Ветсанзавод» у с.Острів та інші), від яких надходить близько 3,5 т. парникових газів, а також ацетон, фенол, сірководень, метан та інші сполуки [9].

Підприємства меблевої промисловості (ВАТ «Тернопільська меблева фабрика», ВАТ «Тернопільська фабрика художніх меблів» та інші) додають у повітря понад 2,26 т. забруднювачів, у тому числі, ацетон, ксилол, бутіл-ацетат, формальдегід, толуол.

Підприємства району (зокрема, у м. Тернополі, с.Острові), які використовують холодильні установки, викидають у повітря особливо небезпечні речовини першого класу токсичності, як аміак (близько 33т. щороку) [4].

Значного впливу антропогенних джерел забруднення зазнають поверхневі води. Негативний вплив на екологічний стан р. Збруч здійснює незадовільна робота міських очисних споруд у м.Підволочиськ. Нижче м.Гусятин якість вод також погіршується через недостатню ефективну роботу очисних споруд Гусятинського ККП. До гирла якості води значно покращується за рахунок механізмів самоочищення.

Річка Нічлава, стік якої формується на території Центрально-Східного ЕГП, відзначається тим, що її забруднення спостерігається по всій течії. Така ж проблема у інших малих річок району, потенціал самоочищення яких низький.

Найбільшими екологічними проблемами Центрально-Східного ЕГП є надмірна розораність території та деградація земель, частина яких постраждала від аварії на ЧАЕС. Радіоактивні залишки цезію – 137 зафіксовано на угіддях Чортківського – 8,9 %, Борщівського – 5,5%. Стронцій – 90 виявлено у цих же районах, відповідно на 73 і 33 % сільгоспугідь [4].

У межах Центрально-Західного ЕГП найвищий антропогенний трансформації піддані ландшафти на території таких населених пунктів, як Бучач та Підгайці, що зумовлене селітебним та промисловим видами природокористування. Тут зосереджені підприємства харчової промисловості (ТОВ «Бучач-цукор», ТЗОВ «Бучагagroхлібпром», ЗАТ «Галспирт», ЗАТ «Бучачсирзавод», серед викидів яких переважають вуглекислий газ (78,1%), метан (10,1%), аміак (3,9%), чадний газ (3,6%), оксиди азоту, масляна, мурашина, оцтова, сірчана кислоти, сірководень та інші [8].

Поверхневі води – у незадовільному стані, у тому числі, р.Стрипа, основними забрудню-

вачами якої є ЗАТ «Бучацький сирзавод», Бучацький ККП.

Даний район є найдискомфортнішим для життєдіяльності людей за структурою землекористування. Так, на одну особу тут припадає 78% земель, що перебувають в обробітку, 6% - земель під забудовою і лише 16% - значною мірою трансформованих ландшафтів, представлені природною рослинністю, з яких 11% займають сіножаті та пасовища і лише 2% - лісові насадження, що переважно поширені в долинах річок Стрипи та Коротця.

До основних екологічних проблем Центрально-Західного ЕГП належать деградація ґрунтів внаслідок неправильного ведення сільськогосподарських робіт. Внаслідок інтенсивного обробітку, у ґрунтах значно знизився вміст гумусу (до 3,6-3,9% [4]), якому, як відомо, належить величезна роль у формуванні сприятливих фізичних властивостей, і відповідно, у регулюванні водного, повітряного, частково теплового режиму, підвищенні буферності та опірності ґрунтового покриву до несприятливих впливів як природного, так і техногенного походження. Значно зросла еродованість цих земель. Тому доцільними є заходи із скорочення частки ріллі за рахунок залуження та заліснення деградованих та радіоактивно забруднених земель, а також зростання частки земель рекреаційного призначення, встановлення очисних споруд на підприємствах задля зниження рівня техногенного навантаження.

Висновок. Отже, у межах рівнинної частини Тернопільської області переважають

природні системи із середнім потенціалом стійкості до зовнішніх впливів, проте дані території належать до одних із найбільш освоєних і характеризуються високим ступенем антропогенного навантаження внаслідок переважачого сільськогосподарського природокористування, а отже високим рівнем трансформації ландшафтів. Найвище техногенне забруднення довкілля спостерігається у межах Центрально-Західного та Центрально-Східного ЕГП, де зосереджена найбільша кількість промислових об'єктів, а також наявні ділянки радіоактивного забруднення ґрунтів.

Досліджувані території є одними із найдискомфортніших за структурою землекористування: природні екосистеми (водні, болотні, лісові, лучні тощо) займають тут площі втричі нижчі від оптимальної норми, натомість відсоток земель, що перебувають у сільськогосподарському обробітку, більш ніж удвічі перевищує оптимальний показник (окрім ЕГР із задовільною еколого-географічною ситуацією у долинах рр. Дністер та Серет, що характеризується середньою екологічною комфортністю життєдіяльності населення відповідно до ландшафтно-просторової структури території).

Тому оптимізаційні заходи повинні спрямовуватись на скорочення частки ріллі за рахунок залуження та заліснення деградованих та радіоактивно забруднених земель, а також зростання частки земель рекреаційного призначення, встановлення очисних споруд на підприємствах задля зниження рівня техногенного навантаження.

Література

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
2. Барна І. Вплив стаціонарних джерел забруднення на екостан атмосферного повітря районів Середнього Подністров'я. / Барна І., Янковська Л. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. Спеціальний випуск: стале природокористування підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП «Тайп». - №1 (випуск.27). – 2010. – С. 245-250.
3. Свинко Й. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. – 192с.
4. Стан навколишнього природного середовища Тернопільської області у 2015 році / Державне управління екології і природних ресурсів у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 120 с.
5. Царик Л. Ландшафтно-екологічна оптимізація регіональних геосистем обласного рівня // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2003. - № 1. - С. 118-123.
6. Царик Л. Геоecологічні проблеми міста Тернополя / Царик Л., Царик П., Вітенко І. // Наукові записки. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. - №2. – С.192-199.
7. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании: Монография. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 284с.
8. Янковська Л.В. Еколого-географічне районування Тернопільської області: Монографія. / Л.В. Янковська – Тернопіль: ТНПУ, 2016. – 156с.
9. Янковська Л., Барна І. Стаціонарні джерела забруднення та їх вплив на формування екостану атмосферного повітря Тернопільського району / Янковська Л., Барна І. // Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива. Матеріали наукової конференції, присвяченої 10-й річниці кафедри геоекології та 25-й річниці кафедри фізичної географії (28-29 травня 2010 року). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 99-100.
10. Янковська Л.В. Потенціал стійкості ландшафтів Західного Поділля до антропогенних впливів. // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Серія: географія. Спеціальний випуск. – Тернопіль: СМП «Тайп». - №1 (випуск 40). – 2016. – С.207-212.
11. Янковська Л.В. Екоcитуація у межах горбогірних територій Тернопільської області (відповідно до схеми еколого-географічного районування області). // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Серія: географія.– Тернопіль: СМП «Тайп». - №2 (випуск 41). –

References:

1. Baranovs'kyi V.A. Ekologichna heohrafiya i ekologichna kartohrafiya. – K.: Fitosotsiotsentr, 2001. – 252s.
2. Barna I. Vplyv statsionarnykh dzherel zabrudnennya na ekostan atmosferoho povityra rayoniv Seredn'oho Podnistrov'ya. / Barna I., Yankovs'ka L. // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Heohrafiya. Spetsial'nyy vypusk: stale pryrodokorystuvannya pidkhody, problemy, perspektyva. – Ternopil': SMP «Таур». - #1 (vypusk.27). – 2010. – S. 245-250.
3. Svyanko Y. Narys pro pryrodu Ternopil's'koyi oblasti: heolohichne mynule, suchasnyy stan. – Ternopil': Navchal'na knyha-Bohdan, 2007. – 192s.
4. Stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha Ternopil's'koyi oblasti u 2015 rotsi / Derzhavne upravlinnya ekologiyi i pryrodnykh resursiv u Ternopil's'koyi oblasti. – Ternopil', 2016. – 120 s.
5. Tsaryk L. Landshaftno-ekologichna optymizatsiya rehional'nykh heosystem oblasnoho rivnya // Naukovi zapysky Ternopil's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Heohrafiya. – 2003. - # 1. - S. 118-123.
6. Tsaryk L. Heoekologichni problemy mista Ternopolya / Tsaryk L., Tsaryk P., Vitenko I. // Naukovi zapysky. Seriya: Heohrafiya. – Ternopil': SMP «Таур», 2013. - #2. – S.192-199.
7. Shyshchenko P.H. Pryntsypy y metody landshaftnoho analiza v rehional'nom proektyrovanny: Monohrafiya. – K.: Fytosotsyotsentr, 1999. – 284s.
8. Yankovs'ka L.V. Ekoloho-heohrafichne rayonuvannya Ternopil's'koyi oblasti: Monohrafiya. / L.V. Yankovs'ka – Ternopil': TNPU, 2016. – 156s.
9. Yankovs'ka L., Barna I. Statsionarni dzherela zabrudnennya ta yikh vplyv na formuvannya ekostanu atmosferoho povityra Ternopil's'koho rayonu / Yankovs'ka L., Barna I. // Stale pryrodokorystuvannya: pidkhody, problemy, perspektyva. Materialy naukovoï konferentsiyi, prysvyachenoyi 10-iy richnytsi kafedry heoekologiyi ta 25-iy richnytsi kafedry fizychno heohrafiyi (28-29 travnya 2010 roku). – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2010. – S. 99-100.
10. Yankovs'ka L.V. Potensial stiykosti landshaftiv Zakhidnoho Podillya do antropohennykh vplyviv. // Naukovi zapysky TNPU im. V.Hnatyuka. Seriya: heohrafiya. Spetsial'nyy vypusk. – Ternopil': SMP «Таур». - #1 (vypusk 40). – 2016. – S.207-212.
11. Yankovs'ka L.V. Ekosytuatsiya u mezkhakh horbohymnykh terytoriy Ternopil's'koyi oblasti (vidpovidno do skhemy ekoloho-heohrafichnoho rayonuvannya oblasti). // Naukovi zapysky TNPU im. V.Hnatyuka. Seriya: heohrafiya.– Ternopil': SMP «Таур». - #2 (vypusk 41). – 2016. – S.196-201.

Аннотация:

Любовь Янковская. ЭКОСИТУАЦИЯ В ПРЕДЕЛАХ РАВНИННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ (В СООТВЕТСТВИИ К СХЕМЕ ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАЙОНИРОВАНИЯ).

В данной публикации предложены критерии эколого-географического районирования. Оценены и проанализированы территориальные аспекты потенциала устойчивости ландшафтов и уровня антропогенной трансформации геосистем разными видами природопользования. Разработана схема эколого-географического районирования области. Дана характеристика экологической ситуации в пределах равнинной части Тернопольской области. Базируясь на схеме эколого-географического районирования, предложены пути оптимизации природопользования на исследованной территории.

Ключевые слова: эколого-географическое районирование, потенциал устойчивости, антропогенная нагрузка, антропогенная трансформация, равнинный ландшафт.

Abstract:

Lyubov Yankovs'ka. ECOLOGICAL SITUATION WITHIN THE FLAT TERRITORIES OF TERNOPIL REGION (ACCORDING TO THE SCHEME OF THE ECOLOGICAL-GEOGRAPHICAL REGIONALIZATION).

The criteria, principles and methods of the ecological-geographical regionalization are proposed. The territorial aspects of the potential of the landscape's stability and the level of the anthropogenic transformation of the landscape systems are evaluated and analyzed; the ecological situation within the plains of Ternopil region is characterized. On the basis of the ecological-geographical regionalization scheme the trends and ways of the optimization of the structure of the territorial usage are grounded.

The growth of technological influence on the nature has provoked different ecological problems including environmental pollution and landscapes degradation. The changing of the landscape's structure because of economic activity provokes the destruction of the natural mechanism of the landscape's regeneration. As a result of landscape's transformation is the exhausting of many kinds of natural resources that make the foundation of economical production.

The analysis of the ecological situation in Ternopil region is based on such criteria as potential of landscape's stability and the level of the landscape's transformation because of technological influence.

The definition of "landscape's stability" can be interpreted as the landscape's possibilities to renew their structure and function after economical influence owing to the natural mechanisms. The method of investigation is based on the separated evaluation of the possibilities for cleaning and renewing such landscape's components as atmospheric air, waters, soils and vegetation owing to the natural mechanisms. The combined and complex analyze of the landscape's stability is carried out taking into account the connections between the main landscape's components. The evaluated potential of landscape's stability can be used as the fundamental for the calculation of the intensivity of anthropogenic influence on the nature of the region for searching the balance between the economical development and environmental protection.

The main directions of the regulation and harmonization of the ecological, economic and social development of Ternopil region according to the principles of the sustainable development (Rio,1992) are worked out.

Key words: ecological-geographical regionalization, potential of stability, anthropogenic pressure, anthropogenic transformation, flat landscape.

Надійшла 20.04.2017р.

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК:332.14:[332.334.4:711.58](477.83-25)"20"

Микола НАЗАРУК

ПРОСТОРОВІ ЗМІНИ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЛЬВОВА В ХХІ СТОЛІТТІ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Структурні зміни зумовлюють перетворення в економіці країни, особливо відчутні на території великих міст. Ці зміни можуть бути різними за масштабами та інтенсивністю впливу на діяльність суб'єктів економіки, які слід розглядати не лише як відокремлені у межах економічної підсистеми міста елементи продуктивних сил, але і як колективи людей, тобто з позиції соціуму. В роботі розглянуто геопросторові зміни в розподілі земель міста Львова, переваги та ризики зростання щільності забудови на території міста. В останні роки значні зміни в простір міста вносять нові житлові квартали. Якщо в 2000 році прийнято в експлуатацію житлових будівель 109 одиниць, а в 2015 році 433 одиниці (відповідно загальної площі житла 95,9 тис. м. кв. і 571,5 тис.м.кв.). Більшість забудовників віддають перевагу забудові центральних районів Львова. У цьому випадку жителі новобудов отримують розвинену інфраструктуру з транспортними розв'язками та об'єктами соціальної сфери: школами, дитячими садками, магазинами, спортивними комплексами.

Нерегульований приплив індивідуального автотранспорту міста як на самих магістралях, так і безпосередньо на сельбищній території зумовлює вилучення значних площ для розміщення автостоянок, розширення об'єктів транспортного обслуговування, ущільнення території житлових районів, у тому числі житлової забудови, а в кінцевому підсумку погіршення умов проживання.

Ключові слова: геопростір, структура міських земель, житлова забудова, автотранспорт, Львів.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток відбувається як в часі, так і на певній території, яка вимірюється шириною, довжиною і висотою. Територіальні аспекти діяльності вже давно стали центром особливої уваги архітекторів, економістів, географів, екологів і т. д. Розвиток міста нерозривно пов'язаний з територією, на якій воно знаходиться. Про суттєвість впливу території на розвиток міста звертає увагу Ж.Боже – Гарньє [1], який так визначає місто:

«місто – плід зусиль природи і людини. Подібно до квітки, він зобов'язаний своїми відмінними особливостями як тій території, на якій виріс, її ґрунту і клімату, так і праці людей». Структурні зміни зумовлюють перетворення в економіці країни, особливо відчутні на території великих міст. Ці зміни можуть бути різними за масштабами та інтенсивністю впливу на діяльність суб'єктів економіки, які слід розглядати не лише як відокремлені у межах економічної підсистеми міста елементи продуктивних сил, але і як колективи людей, тобто з позиції соціуму. Ці наслідки, своєю чергою, можуть бути причинами, передумовами та рушійними силами змін у структурі системи міста, а тому потребують вивчення з урахуванням економічного, соціального, регіонального, галузевого спрямування. Деструктивна ситуація, що склалася у сфері господарювання, є об'єктивним відображенням способу господарювання, яке базується на неощадливому природокористуванні для досягнення

неконтрольованого збільшення темпів економічного зростання, що відбувається на застарілій, економічно небезпечній, ресурсомісткій технічній і технологічній основі суспільного виробництва. До того ж ринкова економіка неспроможна подолати глобальні економічні проблеми у системі містоутворення. Пояснюється це тим, що ринкові сили здебільшого орієнтовані на окремих осіб, промислові компанії, чий інтереси суперечать живій природі.

Метою нашого дослідження були процеси, що відбувалися в геопросторі Львова на початку ХХІ століття, їх вплив на функціонування і розвиток міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про значення структурних змін в економіці окремих регіонів, роль промисловості у формуванні інфраструктури та соціального розвитку міста висвітлювались у працях В.І. Нудельмана, Г.П. Підгрушного, В.І. Захарченко та інших авторів [4]. Однак досі недостатньо досліджено наслідки структурних змін в геопросторі міста.

Виклад основного матеріалу. Зміни у структурі геопростору міста, як і загалом в Україні, значною мірою зумовлені зміною власності на засоби виробництва, які призвели до переходу переважної частини підприємств міста з державного до недержавного сектора. Роздержавлення майна державних підприємств – це відчуження майна, що перебувало у державній і комунальній власності, на користь фізичних та недержавних юридичних осіб. Ці

процеси у Львові розпочалися на початку 90-х років минулого століття.

Дослідження процесів суспільно-просторових змін в економіці пов'язані із становленням концепції збалансованого розвитку території. Вони стосувались головним чином залучених до аналізу складових розвитку та вихідних категорій, покладених в основу концепції. Розвиток міста ми розглядаємо не тільки через призму функціонування економічної складової, а й соціальної та екологічної. В своєму дослідженні ми особливу увагу звертаємо на розвиток суспільно-просторових процесів на території міста. Складовими яких, на думку професора К.В.Мезенцева є : «територіальне концентрування, агломерування, районування на просторову дифузю, ще далі – окремі про-

цеси переміщення та локалізації різних видів людської діяльності у просторі» [2, С. 95].

В умовах перебудови економічних відносин і провадження нової соціальної політики значно змінилося відношення до міської території як однієї з важливих складових ресурсного потенціалу розвитку міста. Територія міста виступає одним з критеріїв міського розвитку, оскільки, вона, з одного боку, має якість багатоцільового ресурсу, призначеного для різних видів використання, а з другого – характеризується своєю обмеженістю [3]. На скільки змінилося за останні п'ятнадцять років призначення земель у місті, ми можемо відстежити з рис. 1. Як бачимо, земель зайнятих під забудову збільшилася на 3% і майже не залишилося вільних земель у місті.

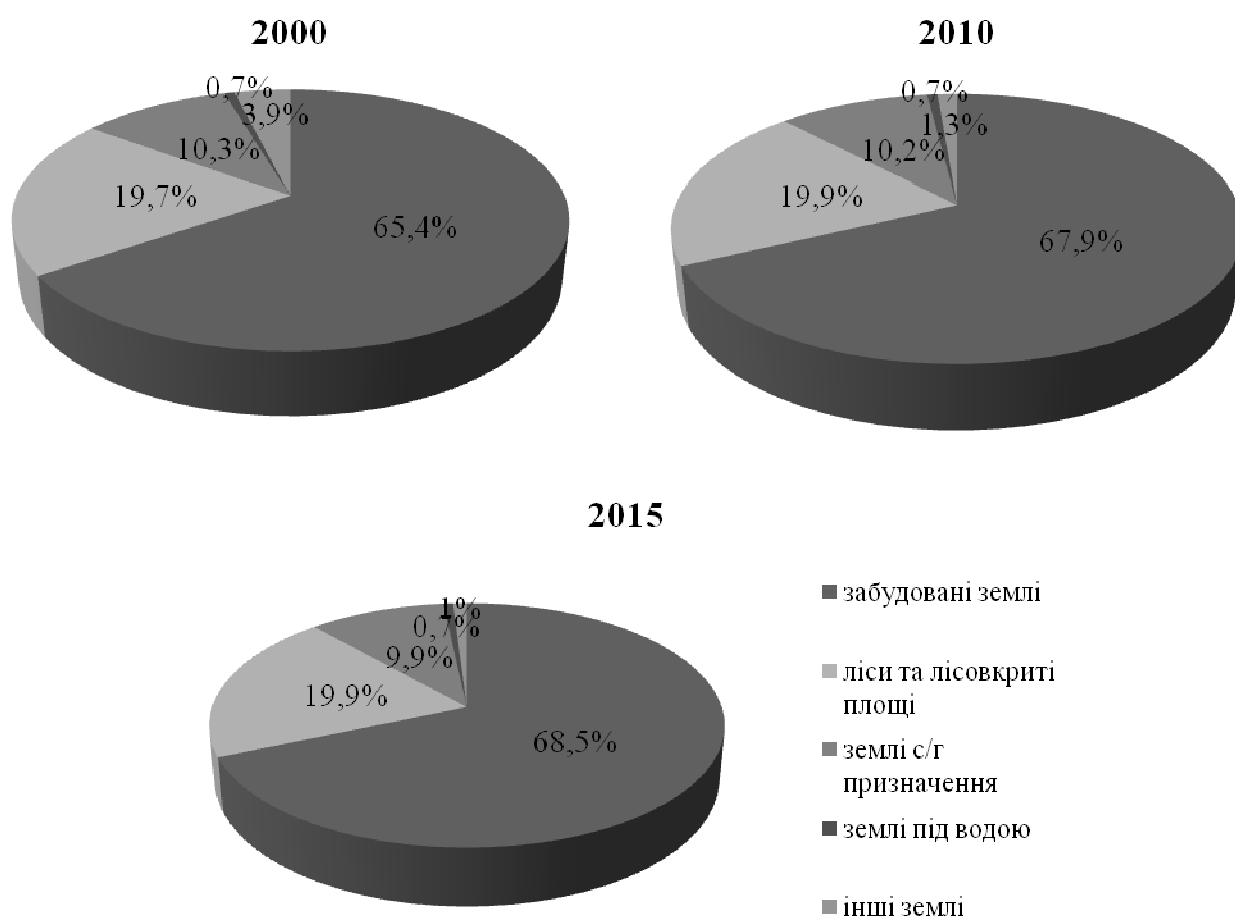

Рис. 1 Розподіл землі міста Львова на кінець 2000, 2010, 2015 рр. (%)

Міська територія все активніше починає виступати як товар з унікальними специфічними властивостями. У зв'язку з тим коло містобудівних критеріїв стосовно використання територіальних ресурсів потребує суттєвого розширення, включаючи екологічні, соціальні, а в окремих випадках і політичні цілі. Територія Львова відіграє особливу роль як чинник суспільного розвитку, адже тут станом на

1.01.2015р. сконцентровано 42,6% соціально-економічного потенціалу області. (територія міста займає 0,8% площі області).

Нові економічні відносини, земельні, приватизаційні й інвестиційні процеси, розвиток форм власності вимагають корінних змін у плануванні, проектуванні і забудові міста. На перший план висувається вирішення соціальних проблем: створення оптимального середо-

вища для життєдіяльності мешканців міста та задоволення їх потреб, адаптація міста до людини з урахуванням насамперед соціально-економічних і екологічних проблем. У зв'язку з цим, головним у межах просторового екологічного планування є питання: придатності даної території для повного використання (функціонування) і чутливості її до користування (навантаження), зокрема житлової забудови.

Розглядаючи житлову забудову як чинник

геопросторової організації міста, вважаємо, що вихідним поняттям повинно бути вчення про життєве середовище – середовище природне (якого незайманим залишилося не так багато, особливо поблизу населених пунктів) і штучне, створене людиною. Середовище – явище не тільки і не стільки фізичне, скільки соціальне. Воно викликається до життя, створюється, функціонує і змінюється як результат суспільної діяльності.

Рис. 2. Геопросторове розташування основних житлових комплексів (ЖК) в центральній частині м. Львова (станом на 01.01. 2017 р.)

В останні роки значні зміни в простір міста вносять нові житлові квартали. Якщо в 2000 році прийнято в експлуатацію житлових будівель 109 одиниць, а в 2015 році 433 одиниці (відповідно загальної площі житла 95,9 тис. м. кв. і 571,5 тис.м.кв.). Такі процеси впливають на геопросторові зміни території міста. Новобудови у Львові стають все більш популярними на ринку нерухомості. Це пояснюється тим, що новобудови проектується і зводяться з урахуванням передових технологій і є більш комфортними порівняно з квартирами вторинного ринку, більшість з яких побудовано ще в радянські часи. У нових комплексах передбачені квартири різного метражу і планувань, щоб задовольнити попит максимальної кількості покупців. Ще одним чинником який сприяє розвитку ринку новобудов Львова є наявність потужних компаній –забудовників з великим досвідом роботи. Багато новобудов Львова оснащено автономними джерелами тепла, що робить їх більш економічними і незалежними в порівнянні з будинками із цен-

тралізованим опаленням. Більшість забудовників віддають перевагу забудові центральних районів Львова. У цьому випадку жителі новобудов отримують розвинену інфраструктуру з транспортними розв'язками та об'єктами соціальної сфери: школами, дитячими садочками, магазинами, спортивними комплексами. Це, зокрема, житловий комплекс «Старе місто» – вул. Балабана,12; житловий комплекс Велика Британія – вул. Шевченка, 17; ЖК «Семіцвіт» – вул Шевченка,60; ЖК Avalon Garden (вул. Порохова,20) та інш. (див. рис. 2).

Окремою проблемою сучасної містобудівної практики є розміщення в межах міста об'єктів обслуговування автотранспорту. Нерегульований приплив індивідуального автотранспорту міста як на самих магістралях, так і безпосередньо на сельбищній території зумовлює вилучення значних площ для розміщення автостоянок, розширення об'єктів транспортного обслуговування, ущільнення території житлових районів, у тому числі житлової забудови, а в кінцевому підсумку погіршення умов

проживання. Нині навколо нових житлових будинків замість нормативних за площею дитячих і господарських майданчиків, місць відпочинку для дорослих проектується значні за площею наземні автостоянки, які займають більшість прибудинкової території. Це призводить не тільки до скорочення її корисної площі, перетворення ландшафту житлової зони на так звані «технопарки» й погіршення психо-емоційного відновлення та відпочинку мешканців, а й до підвищення рівня загазованості приземного шару атмосфери та шуму на прибудинковій території, створює реальні умови погіршення для життєдіяльності та здоров'я населення. Дуже актуальними залишаються питання розміщення в межах міста автозаправних станцій (АЗС), автозаправних комплексів (АЗК), комбінованих АЗС з газозаправними

пунктами (пропан – бутан), станцій технічного обслуговування (СТО) автомобілів, автомийок тощо. При нинішній високій вартості землі й обмеженості вільних земельних ресурсів у складі території міста виявляється неабияке прагнення інвесторів максимально використати отриману земельну ділянку і розмістити на ній увесь спектр об'єктів обслуговування автотранспорту: автозаправні резервуари й наливні колонки, кафе, магазини супутніх і продовольчих товарів, автомийки, пункти технічного обслуговування автомобілів, шиномонтажні відділення тощо. Але при цьому не варто забувати, що автозаправні станції є об'єктами несприятливого впливу на довкілля і перебування на них відвідувачів повинно бути тимчасовим і недовгим.

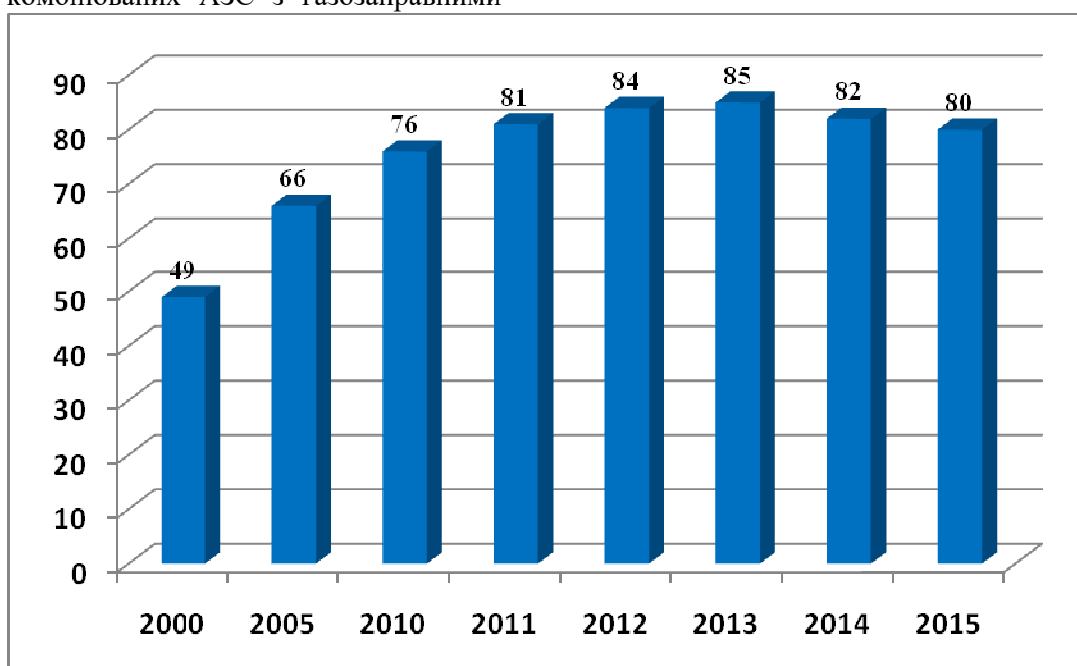

Рис. 3 Автозаправні станції, включаючи АГНКС (на кінець року, одиниць)

Крім того, АЗС разом з пунктами технічного обслуговування автомобілів – це вже АЗК, які повинні розміщатися за межами сільбищної території: у промисловій або комунально – складських зонах міста. СТО транспортних засобів є об'єктами підвищеної екологічної безпеки. Вони мають як організовані, так і неорганізовані джерела викидів. Не зважаючи на екологічну небезпеку кількість автозаправних станцій в за останні п'ятнадцять років збільшилася майже вдвічі (рис. 3). За цей же період у місті збільшилася кількість обслуговування автомобілів на станціях технічного обслуговування з 13 тис обслуговувань автомобілів у 2010 році до 29 тисяч обслуговувань у 2015 році [5].

Характерною ознакою сучасної доби стало поглиблення інтересу мешканців міста до

проблем озеленення. При цьому акцент роблять на розширенні площ об'єктів зеленої інфраструктури та здійсненні нею екологічних і соціально – економічних функцій. Це пояснюється нинішнім станом екологічної обстановки, що набуває загрозливого характеру, і зростаючим визнанням неocenеної ролі рослин у житті людини. Міські насадження – важливий чинник у створенні комфортних мікрокліматичних умов. Зелені насадження набувають особливого значення, якщо розглядати рослинний світ як зону рекреації людини. Адже більша частина відведеного на відпочинок часу населення проводить у зонах зелених насаджень. Озеленення міста впливає на середовище існування його мешканців. Осаджуючи пил і сажу, поглинаючи токсичні гази та приглушуючи шуми, зволожуючи й охолоджуючи в

літню спеку повітря, збагачуючи атмосферне повітря киснем, легкимиіонами та фітонцидами, рослинний покрив виконує й соціальну середовищевірту функцію. З будівництвом нових житлових районів міста з'явилися зелені насадження поблизу вулиць Стрийської, Наукової, Володимира Великого. Створення цих об'єктів проводили на основі генеральних планів міста і відповідних проектних документів. Упродовж 10 років у місті створено наступні парки: ім. Папи Римського Івана Павла 11, парк «Благовіщення», новий об'єкт природно – заповідного фонду – ботанічна пам'ятка природи дендропарк імені Бенедикта Дибовського. Плани (схеми) територіального планування зелених зон виступають частиною розвитку міста. Незважаючи на розроблений інструментарій з вирішення питань функціонування зеленої зони міста, практика землекористування останнього десятиріччя об'єктів зеленої зони засвідчила ряд негативних тенденцій, зокрема:

- не завжди врегульовано питання землекористування і територіальних меж багатьох об'єктів зеленої зони;

- здійснюється самовільна забудова паркових і лісопаркових об'єктів;

- спостерігається погіршення благоустрою об'єктів зеленої зони та реалізація ними екологічних і соціально – економічних функцій.

У місті екологічна ситуація тісно пов'язана із загальною соціально – економічною й реалізацією екологічної, містобудівної і житлової політики. Екологізація території міста повинна базуватися на концепції сталого розвитку міста, що передбачатиме узгодження і гармонізацію соціальної, економічної й екологічної складових функціонування міської соціоєкосистеми задля поліпшення добробуту, здоров'я людей та охорони довкілля.

Висновки:

- наслідки суспільно-просторових змін на території міста слід розглядати як процес,

що триває дотепер. Він супроводжується низкою інших процесів, які стали інструментами розвитку та формування економічних систем, що є наслідком змін у структурі економіки України наприкінці першого десятиріччя ХХІ століття;

- на основі проведеного аналізу встановлено, що суспільно-просторові зміни в економіці міста виступають як визначальні чинники трансформації територіальної структури міста і його територіального розвитку;

- структурні зміни, що відбулися в економіці міста, істотно вплинули на умови функціонування міста як складної системи, що самоорганізовується, часто призводять до порушення і так не надто надійного балансу природних, культурних, економічних, технологічних і управлінських сфер. Ринок не дає змоги контролювати такі чинники, як забруднення, перенаселеність, соціальне розшарування, монополізм, а також створювати в соціально обґрунтованому обсязі життєво важливі компоненти і служби – громадський транспорт, житло для малозабезпечених, комунальні служби і культурно-побутові об'єкти;

- згідно з аналізом ситуації виробничий комплекс міста, система міського господарства – транспорт, інженерне обладнання і благоустрій території, житловий фонд значною мірою не відповідають сучасним вимогам;

- нерентабельність діяльності і банкрутство багатьох підприємств є причиною неефективного використання міських земель;

- органи місцевого самоврядування не завжди ефективно впливають на просторовий розвиток міста, оскільки хаотична забудова територій, недотримання норм та правил використання земельних ділянок не лише створюють проблеми та обмеження для подальшого розвитку міста, а й загрожують життю його мешканців.

Література:

1. Дьомін М., Сингаївська О. Методологічне визначення фундаментальних понять теорії містобудування. // Досвід та перспективирозвитку міст України. Збірник наук. праць – 2008 – №14. – С.50-61.
2. Мезенцев К. В. Суспільно-географічнепрогнозуваннярегіональногорозвитку: Монографія. – Київ: Видавничополіграфічний центр «Київськийуніверситет», 2005. – 253с.
3. Назарук М.М. Львів у ХХ столітті: соціально-екологічнийаналіз. Монографія. – Львів: Укр. Акад. Друкарства, вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 348с.
4. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональнийрозвитокУкраїни. Монографія. – Київ: Інститутгеографії НАН України, 2009. – 300с.
5. Статистичнийщорічникміста Львова за 2015рік / Головне управліннястатистики у Львівськійобласті, 2016. – 138с.

References:

1. Dyomin M., Synhayivs'ka O. Metodologichnevyznachennya fundamental'nychponyatteoriimistobuduvannya // Dosvid ta perspektivyrozvytku mist Ukrainy. Zbirnyknaukowychprac'. – 2008. – №14. S.50-61.
2. MezentsevK. V. Suspil'no-geografichneprohozuvannyaregional'nohorozvytku. Monohrafiya. – Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyycentr "Kyivskyyuniversytet", 2005. – 253 s.
3. NazarukM. M. LvivXXstolitti: sotsial'no-ekolohichnyyanaliz. Monohrafiya. Lviv: Ukr. Akad. Drukarstva, vyd. Centr LNU im. I. Franka, 2008. – 348 s.

4. Pidhrushnyy H. P. Promyslovist i regional'nyy rozvytok Ukrainy. Monohrafiya. – Kyiv: Instytut Geografiyi NAN Ukrainy, 2009. – 300 s.
5. Statystychnyy shchorichnyk mista Lvova za 2015 rik / Jolovne upravlinnia statystyky u Lvivskiy oblasti, 2016. – 138 s.

Аннотация:

Николай Назарук. ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА ЛЬВОВА В XXI ВЕКЕ: ПРЕИМУЩЕСТВА И РИСКИ НА ПУТИ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ.

Структурные изменения обуславливают преобразования в экономике страны, особенно ощутимы на территории крупных городов. Эти изменения могут быть разными по масштабам и интенсивности воздействия на деятельность субъектов экономики, которые следует рассматривать не только как отдельные в рамках экономической подсистемы города элементы производительных сил, но и как коллективы людей, то есть с позиции социума. В работе рассмотрены геопропространственных изменения в распределении земель города Львова, преимущества и риски роста плотности застройки на территории города. В последние годы значительные изменения в пространство города вносят новые жилые кварталы. Если в 2000 году принято в эксплуатацию жилых зданий 109 единиц, а в 2015 году 433 единицы (соответственно общей площади жилья 95,9 тыс. м. кв. и 571,5 тыс.м.кв.). Большинство застройщиков предпочитают застройку центральных районов Львова. В этом случае жители новостроек получают развитую инфраструктуру с транспортными развязками и объектами социальной сферы: школами, детскими садами, магазинами, спортивными комплексами.

Нерегулируемый приток индивидуального автотранспорта города как на самих магистралях, так и непосредственно на селитебной территории приводит изъятия значительных площадей для размещения автостоянок, расширение объектов транспортного обслуживания, уплотнения территории жилых районов, в том числе жилой застройки, а в конечном итоге ухудшение условий проживания.

Ключевые слова: геопропространство, структура городских земель, жилищная застройка, автотранспорт, Львов.

Abstract:

Mykola Nazaruk. SPATIAL CHANGES IN LVIV IN THE XXI CENTURY: BENEFITS AND RISKS ON THE WAY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

Structural changes lead to changes in the economy of the country and are especially noticeable on the territory of the large cities. These changes may be different in scope and intensity of their impact on the economy which should be seen not only as a separate subsystem within the economic contain of the city elements of productive forces, but also as groups of people, from the perspective of society. Geospatial changes in the distribution of land in Lviv, benefits and risks of increasing building density in the city are considered. In recent years, significant changes in the space of the city are brought by the new residential areas. In 2000 were put into operation 109 residential building units, and in 2015 – 433 units (as of housing area 95.9 thousand. sq. m. and 571.5 sq. m.). Most developers prefer to build in the central areas of the city. In this case, residents get the newly developed infrastructure of the roads and social facilities: schools, kindergartens, shops, sports complexes etc.

Unregulated influx of personal vehicles in the city as most highways, as well as directly to residential areas causes the removal of large areas to accommodate the parking zones, expansion of transport facilities maintenance, sealing the territory of residential areas, including residential development, and ultimately worsening of the living conditions.

Key words: geospace, structure of the city land, residential buildings, vehicles, Lviv.

Надійшла 22.04.2017р.

УДК 504.7(477.8)

Михайло МЕЛЬНИЧУК, В'ячеслав СУДИМА, Тарас БЕЗСМЕРТНЮК, Дмитро ТОКАРЧУК

ТРАНСКОРДОННИЙ БІОСФЕРНИЙ РЕЗЕРВАТ ЯК ФОРМА ПОЄДНАННЯ ПРИРОДООХОРОНОЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТБР «ЗАХІДНЕ ПОЛІССЯ»)

У статті досліджено транскордонні біосферні резервати як форму поєднання природоохоронної та рекреаційної діяльності. Визначено місце та значення рекреації в структурі функціонування транскордонних біосферних резерватів. Охарактеризовано наявний рекреаційний потенціал транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся». Запропоновано напрями розвитку рекреаційної діяльності в межах транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся».

Ключові слова: транскордонний біосферний резерват, природоохоронна діяльність, рекреація, туризм, сталий розвиток, транскордонне співробітництво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Охорона навколишнього середовища на прикордонних територіях виступає однією із ключових сфер транскордонного співробітництва, оскільки покращення якості довкілля веде до підвищення рівня життя населення,

зростання туристичної й інвестиційної привабливості території. Досягнення даних цілей забезпечується за допомогою проєктів і програм, спрямованих на екологічну інфраструктуру, а також через посилення транскордонного співробітництва у сфері охорони довкілля та рек-

реаційної діяльності. З метою оптимізації взаємодії суспільства і природи, моніторингу потенційних змін у навколишньому середовищі, сталого розвитку обґрунтована парадигма створення та функціонування мережі транскордонних біосферних резерватів (ТБР), яка має інтегруюче значення для вирішення низки екологічних і соціально-економічних питань на регіональному, державному та міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі питанням розвитку рекреаційної діяльності в межах транскордонних біосферних резерватів приділено недостатньо уваги. Різноманітні аспекти функціонування транскордонних біосферних резерватів вивчали такі науковці, як А.А. Горун, А.Г. Загородній, В.С. Найда, І.І. Павлова, Г.В. Парчук, С.М. Стойко [1; 4; 10; 12-14]. Особливості розвитку рекреації та туризму в транскордонних регіонах досліджували Р.О. Гришко, О.І. Гулич, Н.В. Коленда, В.Ф. Кифяк, Р.Р. Мазурець, М.П. Мальська, Ю.В. Мігущенко [2-3; 5-9].

Аналіз останніх публікацій засвідчує, що проблема поєднання природоохоронної та рекреаційної функцій ще недостатньо розкрита, оскільки вчені ще не дослідили всі напрями їх взаємодії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження транскордонних біосферних резерватів як форми поєднання природоохоронної та рекреаційної діяльності. Для досягнення цілей мети були поставлені наступні завдання:

- визначити місце та значення рекреації в структурі функціонування транскордонних біосферних резерватів;
- охарактеризувати наявний рекреаційний потенціал ТБР «Західне Полісся»;
- запропонувати напрями розвитку рекреаційної діяльності в межах ТБР «Західне Полісся».

Виклад основного матеріалу. Біосферні резервати створюються у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (Man and Biosphere) для сприяння та демонстрації збалансованих відносин між людиною та біосферою. Завдяки багатофункціональному природоохоронному, екологічному та народногосподарському значенню біосферні резервати набули в світі широкої популярності [13]. Статус біосферного резервату для прикордонних територій підвищує їх імідж у світі.

Біосферні резервати – якісно нова категорія в системі територіальної охорони. Потреба їх створення зумовлена екологічною та со-

ціально-економічною вимогою поєднання класичних видів охорони природи в національних і ландшафтних природних парках та природних заповідниках (пасивна охорона), з регульованими формами охорони природи і раціонального природокористування, спрямованими на покращення екологічного балансу в екосистемах/ландшафтах господарського призначення та забезпечення їх сталого розвитку (активна, регульована охорона). Життєва практика підтверджує, що шляхом лише збереження унікальних природних екосистем і ландшафтів у національних парках та заповідниках, які займають незначну площу, неможливо підтримувати екологічний баланс у країнах їхнього розташування. Потрібно, щоб такий баланс був забезпечений і в ландшафтах господарського призначення [14].

Біосферний резерват повинен виконувати три функції, які доповнюють одна одну: 1) функцію збереження генетичних ресурсів, видів, екосистем та ландшафтів; 2) функцію сталого соціально-економічного розвитку; 3) функцію матеріально-технічного забезпечення для підтримання демонстраційних проєктів, екологічної освіти та тренінгів, а також досліджень та моніторингу в контексті реалізації місцевих, національних та глобальних проблем збереження природного довкілля та сталого розвитку.

Структурно кожний біосферний резерват повинен містити три елементи: 1) одне або більше природні ядра (у нас: заповідна зона), які є територіями, що охороняються і де надійно зберігається біологічне різноманіття, проводиться моніторинг за мінімально порушеними екосистемами та здійснюються неруйнівні (екологічно безпечні) дослідження та інші маловпливові на природне середовище види природокористування (такі як освіта); 2) чітко визначену буферну зону (у нас така ж зона), яка зазвичай оточена або прилягає до природних ядер та використовується для узгодженої діяльності, охоплюючи екологічну освіту, рекреацію, екологічний туризм, а також для прикладних та фундаментальних досліджень; 3) гнучку перехідну зону (у нас: зона антропогенних ландшафтів) – зону, де розміщені населені пункти, де може здійснюватись сільськогосподарська діяльність та інші види природокористування і в якій місцеві громади та владні структури, науковці, неурядові організації, а також ті, хто економічно зацікавлений, співпрацюють разом, щоб управляти та стало використовувати ресурси цієї території.

Планами управління біосферними резерватами передбачено збереження біологічного

та ландшафтного різноманіття даної території, підвищення її рекреаційного потенціалу, створення умов для сталого розвитку регіону через забезпечення зваженого підходу до використання природних ресурсів, залучення широких верств населення до процесу управління територією біосферного резервату, проведення функціонального зонування території резервату, здійснення постійного моніторингу за станом природних комплексів, підвищення рівня екологічної обізнаності місцевого населення та відвідувачів [13].

28 жовтня 2011 р. в Києві було підписано Угоду між Урядами України, Білорусі, Польщі про створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся». Документ передбачає створення Координаційної ради резервату, розроблення й утілення спільних програм з охорони біологічного та ландшафтного різноманіття й сталого розвитку території, проведення тристоронніх наукових досліджень. Також планується, що співробітники резервату проводитимуть моніторинг навколишнього природного середовища, зокрема водно-болотних угідь, які особливо гостро реагують на глобальне потепління клімату [4]. Сторони проводять політику, спрямовану на підвищення екологічної свідомості й забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації з питань охорони та сталого розвитку ТБР «Західне Полісся» та координують свої зусилля стосовно розробки й здійснення програм та проєктів з питань охорони та сталого розвитку ТБР «Західне Полісся», здійснюють пошук відповідних джерел фінансової та технічної допомоги, у тому числі тієї, що надається міжнародними організаціями.

Транскордонний біосферний резерват «Західне Полісся» розташований на території Польщі, України і Білорусі та займає площу 2600 км². Це другий в Європі і третій у світі тристоронній Транскордонний біосферний резерват. Він охоплює три об'єкти, які з початку десятиліття існували на території польсько-українсько-білоруського прикордоння. У Польщі – це створений у 2002 році біосферний резерват «Західне Полісся», що охоплює територію Ленчинсько-Влодавського поозер'я і Поліської Долини Західного Бугу. В Україні – це створений в тому ж році Шацький біосферний резерват, що включає територію Шацького національного природного парку, а в Білорусі – територію Республіканського заказника «Прибузьке Полісся», де в 2004 році був створений біосферний резерват «Прибузьке Полісся». Транскордонний біосферний резерват «Західне Полісся» розташований між

басейнами Балтійського і Чорного морів, у межах басейнів річок Західного Бугу та Прип'яті. Долини обох річок є ключовими екологічними коридорами, які мають загальноєвропейське значення. Долина Західного Бугу, яка проходить з півдня на північ уздовж східного кордону Європейського Союзу, перетинає один з найбільших в Європі болотно-озерно-лісових комплексів, що охоплюють різні види водно-болотних угідь. Резерват розташований в центральноевропейському біогеографічному регіоні. Польська частина майже повністю покриває територію Ленчинсько-Влодавського поозер'я.

Транскордонний біосферний резерват «Західне Полісся» розташований в зоні екотона (переходу) між двома біомами: бореальними хвойними лісами і листяними лісами помірного поясу, більшість з яких – бореальні хвойні ліси. Багато видів рослин і тварин виступає тут на межі видових ареалів. Тут трапляються два ендемічні види рослин: смілка литовська і костриця поліська, а також чотири рідкісні види орхідей. Ленчинсько-влодавське поозер'я – це один з озерних регіонів у Польщі, який не був охоплений процесом зледеніння. Українська частина резервату включає Волинське Полісся і розташована уздовж Прип'яті, яка тече на схід. Весь регіон характеризується великою кількістю озер (62 у Польщі та 28 в Україні), боліт, лук і озерних комплексів з особливостями флори і фауни, серед яких багато рідкісних і зникаючих видів, що занесені до червоних книг Польщі, України і Білорусі та міжнародних червоних списків. Це ключова територія, на якій відмічено гніздування глобально вразливих видів птахів, такі як очеретянка прудка, коловодник ставковий, журавель сірий та інші. У резерваті перетинаються міграційні шляхи птахів з півночі на південь (Біле-Балтійське-Середземне моря) та зі сходу на захід (Поліський широтний).

Враховуючи складну історію регіону та змінами кордонів, територія Західного Полісся є переплетенням різних культур, національностей та релігій, таких як римо-католицька, православна та іудаїзм, що становить велику привабливість. Територія резервату представляє і захищає унікальні ландшафти і традиції на перехресті культур, як Східної, так і Західної Європи. Домінуючими галузями економіки на цій території є сільське господарство, природничий туризм і агротуризм, а також сталий розвиток лісового господарства та рибальства. У сільських районах є багато пам'яток традиційної дерев'яної архітектури, характерних для Полісся. У перехідній зоні ТБР «Західне Полісся» знаходяться міста: Влодава, Шацьк,

Парчев і Ленчна, які мають цікаві історичні пам'ятки та місцеві культурні традиції. Ці міста виступають центрами обслуговування для всього резервату.

Регіон розташування ТБР «Західне Полісся» характеризується багатою природою, в якому можна відпочити і займатися краєзнавством, та який звертає свою увагу на багатокультурність історичних пам'яток, особливо релігійних. Важливою особливістю Західного Полісся є наявність і взаємне проникнення трьох культур: польської, білоруської та української. Багатокультурність регіону спостерігається в повсякденному житті, в сімейних та релігійних святах і, передусім, в мові. Місцеві діалекти цікаві не тільки для професіоналів, але і для любителів екзотичних мов.

Туристично привабливими місцевостями в польській частині ТБР «Західне Полісся» є:

Влодава – місто на річці Західний Буг зі слідами співіснування різних релігій і культур (католицизм, православ'я, іудаїзм). Головні архітектурні пам'ятки: барокова синагога з XVIII ст., де знаходиться музей Ленчинсько-Влодавського поозер'я, барокова церква і монастир отців Паулінів (XVIII ст.), русько-візантійська церква Різдва Пресвятої Богородиці.

Ленчна – місто на краю долини річки Вепш, з цікавим урбаністичним дизайном (три ринкові площі). Головні архітектурні пам'ятки: церква святої Марії Магдалини, побудована у стилі люблінського ренесансу в 1618-1631 рр., та Велика синагога (XVII ст.) – одна з найкрасивіших в країні.

Парчев – повітове місто, колишнє королівське городище з XV ст. на королівському шляху з Кракова до Вільнюса. Неоготична базиліка з більш раннім дизайном інтер'єру, в тому числі із зображенням Богоматері з XVII ст., дерев'яна каркасна дзвіниця з XVII ст.

Цицув – місце польсько-більшовицької битви в 1920 році, в якій 7 люблінський кавалерійський полк здобув перемогу над силами ворога, який йшов на Люблін та Варшаву. Герої битви були поховані на місцевому військовому кладовищі. В центрі знаходиться пам'ятник, присвячений їх пам'яті.

Собібур – село в Собіборських лісах, зі збереженими старими будівлями. Місце мучеництва. Під час Другої світової війни тут знаходився нацистський табір смерті. У ньому втратило життя 250 тисяч людей, в основному євреїв з багатьох європейських країн. Сьогодні – Музей колишнього нацистського табору смерті.

Природні цінності цього регіону – це озера Ленчинсько-Влодавського поозер'я, Полісь-

кий національний парк, ландшафтні парки: Собіборський, Поліський і Ленчинсько-Влодавське поозер'я, річки Західний Буг і Вепш та лісові комплекси: Парчевські, Влодавські і Собіборські ліси. Багату туристичну інфраструктуру мають озера: Біле (площа 106 га, глибина 33,6 м) – найбільш популярне на поозер'ї, з численними місцями для тимчасового проживання і закладами громадського харчування, близько 30 курортами, пунктами прокату водного інвентарю, і, перш за все, чистою водою і привабливими пляжами, та озеро П'ясечно (площа 84,7 га, глибина 38,8 м) з курортом та місцями, де проводяться курси з дайвінгу і вітрильного спорту. У польській частині Полісся є численні пішохідні стежки. Центральний шлях Ленчинсько-Влодавського поозер'я – це ідеальний маршрут для любителів піших мандрівок. Любителі верхової їзди можуть користуватися Поліським кінним шляхом, а велосипедисти можуть ознайомитися з принадами Полісся завдяки велосипедному шляху Воля Ухруська – Люблін.

Українська частина ТБР «Західне Полісся» вирізняється мальовничими природними ландшафтами, в яких переважають ліси, болота та озера з чистою водою. Клімат у цьому регіоні помірно-теплий і м'який. Шацький національний природний парк має високий рекреаційний потенціал. Щоб забезпечити збереження найцінніших природних екосистем парку, його територію поділено на функціональні зони, з вилученням рекреаційної функції. Зона рекреаційного використання займає 40 відсотків загальної площі парку. Тут дуже добре розвивається відпочинковий і водний туризм. Для рекреаційних цілей найбільше використовуються береги озер Світязь і Пісочне. Тут знаходяться місця ночівлі, пункти прокату водного інвентарю та спортивно-рекреаційні зони. Найцінніші архітектурні пам'ятки парку – мальовничі, дерев'яні і цегляні церкви в селі Світязь – Петропавлівська з 1846 року, в Піщі – Свято-Казанська церква з 1801 року і в Шацьку – церква з 1836 року. Цікавими, в архітектурному відношенні, є давні, дерев'яні будівлі села.

В білоруській частині ТБР «Західне Полісся» збереглося багато дерев'яних церков і костелів. Найдавнішими храмами в регіоні є: церква святого Михаїла в Черську (початок XVII ст.), церква святого Іллі в селі Дубок (кінець XVIII ст.) і Преображенська церква в селі Медна (XVIII ст.). Ці храми є прикладом релігійної архітектури Західного Полісся. Крім того, в селі Домачеве знаходиться пам'яткова церква святого апостола Луки (1905 рік) у

неоруському стилі. Вона була побудована у вигляді хреста в чотирьох напрямках. Народна архітектура органічно вписується в навколишнє природне середовище Полісся. У житлових та господарських будинках збереглося багато типових для регіону архітектурних форм та характерні риси просторового розташування села. Будівлі характеризуються багатством декору інтер'єру. Багато жителів сіл в білоруській частині резервату досі живе в будинках, де під одним дахом знаходяться житлові та господарські приміщення і стодола. У селі Томашівка знаходиться військове кладовище з Першої світової війни (1262 окремих поховань та 20 братських могил). Воно має міжнародний статус. Тут були поховані польські, російські, австрійські, угорські та німецькі солдати, які загинули під час Першої світової війни [11].

Унікальні та рідкісні рекреаційні ресурси регіону є сферою притягання як для іноземних рекреантів, так і для іноземних інвесторів, перш за все із близького зарубіжжя, що у свою чергу відкриває хороші можливості для розширення транскордонного співробітництва у сфері рекреації і туризму [3]. Міждержавні природно-заповідні території мають великі переваги в розвитку туризму, в екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. Розвиток на теренах ТБР рекреаційної і туристичної сфери слід здійснювати таким чином, щоб створювати для відвідувачів сприятливі умови та, разом з тим, мінімізувати їх негативний вплив на природне середовище. Активізація транскордонного співробітництва у сфері туризму має відбуватися за умов дотримання розвитку рекреації в межах неперевищення екологічно допустимих параметрів.

Особливості туризму і рекреації у транскордонному регіоні створюють додаткові вимоги щодо його екологічно безпечного і екологічно коректного провадження і потребують напрацювання конкретних механізмів регулювання екологічно збалансованого розвитку туризму, перш за все, у напрямках: 1) регульованого розвитку екологічного туризму і рекреації на території об'єктів природно-заповідного фонду; 2) активізації розвитку сільського «зеленого» туризму і підтримки приватних садиб у сільській місцевості для перенаправлення інтенсивних туристичних потоків нерегульованого туризму і згладжування негативних ефектів туризму «вихідного дня»; 3) розвитку туристичної інфраструктури за напрямками інтенсифікації туристичних потоків [3].

З метою розвитку в межах ТБР «Західне Полісся» сфери рекреації та туризму вважаємо за необхідне забезпечити:

- розбудову існуючої рекреаційної інфраструктури та створення нових рекреаційних зон;
- дотримання природоохоронних вимог щодо розвитку рекреаційного будівництва, забудови населених пунктів, розширення та модернізації виробничих територій;
- визначення точкових гранично-допустимих рекреаційних навантажень на території, які інтенсивно використовуються для відпочинку;
- підвищення ефективності просторового планування рекреаційної діяльності;
- зміцнення матеріальної бази;
- підвищення ефективності використання туристичних рекреаційних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини;
- створення та впровадження бренду резервату;
- підвищення кваліфікації персоналу у сфері охорони природи та розвитку екотуризму на території біосферного резервату в Україні, Білорусі та Польщі.

Однією з дієвих форм організації відпочинку та розбудови рекреаційної індустрії резервату є підтримка сталого розвитку зеленого та сільського туризму, залучення місцевих громад і молодіжних організацій до вирішення природоохоронних та соціально-економічних проблем. Для вдосконалення системи відпочинку та організації туризму необхідно прокласти мережу різноманітних маршрутів (водні, кінні, веломаршрути, орнітологічні екскурсії), що можуть зацікавити туристів різного віку та статусу.

Екологічний туризм виступає важливою сферою співробітництва України, Польщі та Білорусі, що тісно пов'язана з охороною довкілля на прикордонних територіях. Між державами гостро стоїть питання про спрощення в'їзду на природоохоронні території для організованих туристичних груп. Важливим завданням постає організація різноманітних тематичних екскурсій екологічними стежками, відкриття туристичних маршрутів для відвідувачів.

Для успішного вирішення завдань, які стосуються збереження біорізноманіття, сталого розвитку та раціонального використання й відновлення природних ресурсів, потрібно, щоб не лише вчені у галузі економіки та екології, але й державні, політичні діячі, широкі кола громадськості усвідомили, що ресурси біосфери належать не лише нашому поколінню, а й наступним генераціям [14].

Для забезпечення умов сталого (екологічно збалансованого) розвитку туризму і рекреації у транскордонних регіонах найбільш доречними і доцільними вбачаються: 1) реалізація спільних проектів по екологічно збалансованому туризму на об'єктах природно-заповідного фонду; 2) координація і узгодження планів, програм і окремих заходів з розвитку туризму і рекреації у прикордонних територіях; 3) розроблення спільних туристичних продуктів; 4) спільне інвестування у розвиток туристичної інфраструктури; 5) проведення спільних маркетингових досліджень перспектив розвитку туризму і рекреації у транскордонному регіоні; 6) залучення фінансових засобів технічної допомоги структурних фондів для реалізації проектів по захисту довкілля. Процеси формування високорозвиненої туристично-рекреаційної сфери, котра розвивається на засадах сталого розвитку, мають передбачати впровадження ефективного організаційно-економічного механізму управління туристично-рекреаційною діяльністю. Важливо створювати сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу з поступовим виходом на світовий ринок туристичних послуг [3].

Висновки. Біосферні резервати є особливими територіями, які створюються відповідно до спеціальних положень ЮНЕСКО і де збереження біологічного та ландшафтного різноманіття поєднується із забезпеченням сталого розвитку території. Серед інших видів об'єктів

природоохоронних територій розвиток рекреаційної діяльності набуває пріоритетного значення у буферних зонах біосферних резерватів. Згідно з міжнародними нормами і законодавством України, на території даної зони підтримується туристично-рекреаційна діяльність, спрямована як на зменшення туристичного навантаження на заповідну зону, так і на збільшення туристично-рекреаційної привабливості транзитної зони.

Наявність на території ТБР «Західне Полісся» значної кількості рекреаційно-туристичних ресурсів та культурно-історичних пам'яток, пов'язаних зі спільним історичним минулим, виступає передумовою розвитку українсько-польського-білоруського транскордонного співробітництва у сфері рекреації і туризму. Перспективним є повномасштабне використання можливостей розвитку наукового й екологічного туризму в межах біосферного резервату.

Реалізація запропонованих напрямів розвитку рекреаційної діяльності транскордонного біосферного резервату, орієнтованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку туризму, дозволить активізувати рекреаційне природокористування в прикордонних регіонах, підвищити соціально-економічний розвиток та життєвий рівень населення цих територій. Розвиток рекреаційної і туристичної сфери має економічне значення та сприятиме популяризації транскордонних біосферних резерватів серед широких кіл населення.

Література:

1. Горун А. А. Основні завдання транскордонного БР «Західне Полісся» у контексті інтеграції національних мереж в Єдину Європейську систему / А. А. Горун // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. – Світазь, 2004. – С. 25.
2. Гришко Р. О. Роль транскордонного співробітництва у розвитку українсько-польських відносин в галузі туризму / Р. О. Гришко // Науковий вісник НАУ (економіка, право, туризм, політологія). – Вип. 2(4) ; Національний Авіаційний Університет. – К., 2011. – С. 115-120.
3. Гулич О. І. Умови забезпечення екологічно збалансованого розвитку туризму і рекреації у транскордонних регіонах / О. І. Гулич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 4. – С. 171–178.
4. Загородній А. Г. Стратегічні напрями розвитку міжнародного співробітництва НАН України [Електронний ресурс] / А. Г. Загородній. – Режим доступу: http://popschool.at.ua/news/bilorus_ukrajina_i_polshha_stvorjujut_trankordonnij_biosfernij_rezervat/2011-03-27-337
5. Коленда Н. В. Стратегія як основа програми розвитку туристично-рекреаційної сфери у транскордонних регіонах / Н. В. Коленда // Економічний форум. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2012_2/31.pdf
6. Кифяк В. Ф. Особливості транскордонної співпраці в сфері рекреації і туризму / В. Ф. Кифяк // Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів : матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2008. – С. 311-314.
7. Мазурець Р. Р. Роль транскордонного співробітництва в розвитку територіально-рекреаційного комплексу Волинської області / Р. Р. Мазурець // Географія Рівненщини та суміжних областей : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення кафедри географії і туризму у Міжнародному економіко-гуманітарному університеті імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна, 3–4 квітня 2014 р. / Ред.кол.: А. С. Дем'янчук (голов. ред.) та ін. – Рівне : Червінко А. В., 2014. – С. 282–292.
8. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
9. Мігущенко Ю. В. Інституційне забезпечення розвитку сфери туризму в українсько-польському транскордонному регіоні. Аналітична записка / Ю. В. Мігущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/245/>
10. Найда В. С. Стратегічні аспекти природоохоронної діяльності біосферного резервату «Шацький» / В. С. Найда //

Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2009. – Вип. 37. – С. 242–249.

11. *Офіційний веб-сайт Шацького національного природного парку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shpark.com.ua/>*
12. Павлова І. І. Створення транскордонних біосферних резерватів в Україні / І. І. Павлова // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції : зб. наук. праць. – Київ : СЕУ ; Рівне : НУВГП, 2014. – Вип. XX, № 2 (Ювілейний). – С. 245–253.
13. Парчук Г. В. Особливості діяльності біосферних резерватів: теорія і практика / Г. В. Парчук // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2004. – Том 20. – С. 155–165.
14. Стойко С. М. Науково-природничі значення біосферного резервату «Розточчя» та сприяння сталому розвитку України / С. М. Стойко // Вісник Львівського університету. Сер. : Біологічна. – 2013. – Вип. 63. – С. 62–74.

References:

1. Horun A. A. Osnovni zavdannya transkordonnoho BR «Zakhidne Polissya» u konteksti intehratsiyi natsional'nykh merezh v Yedynu Yevropeys'ku systemu / A. A. Horun // Shats'kyu natsional'nyy pryrodnyy park: naukovy doslidzhennya 1994–2004 rr. – Svityaz', 2004. – S. 25.
2. Hryshko R. O. Rol' transkordonnoho spivrobitnytstva u rozvytku ukrayins'ko-pol's'kykh vidnosyn v haluzi turyzmu / R. O. Hryshko // Naukovyy visnyk NAU (ekonomika, pravo, turyzm, politolohiya). – Vyp. 2(4) ; Natsional'nyy Aviatsiynnyy Universytet. – K., 2011. – S. 115–120.
3. Hulych O. I. Umovy zabezpechennya ekolohichno zbalansovanoho rozvytku turyzmu i rekreatsiyi u transkordonnykh rehionakh / O. I. Hulych // Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny. – 2013. – Vyp. 4. – S. 171–178.
4. Zahorodniy A. H. Stratehichni napryamy rozvytku mizhnarodnoho spivrobitnytstva NAN Ukrayiny [Elektronnyy resurs] / A. H. Zahorodniy. – Rezhym dostupu: http://popschool.at.ua/news/bilorus_ukrajina_i_polshha_stvorjuyut_trankordonnij_biosfernij_rezervat/2011-03-27-337
5. Kolenda N. V. Stratehiya yak osnova prohramy rozvytku turystychno-rekreatsiynoyi sfery u transkordonnykh rehionakh / N. V. Kolenda // Ekonomichnyy forum. – 2012. – # 2 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2012_2/31.pdf
6. Kyfyak V. F. Osoblyvosti transkordonnoyi spivpratsi v sferi rekreatsiyi i turyzmu / V. F. Kyfyak // Transkordonne spivrobitnytstvo yak faktor aktyvizatsiyi yevrointehratsiynnykh protsesiv : materialy KhVII mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. – Chernivtsi, 2008. – S. 311–314.
7. Mazurets' R. R. Rol' transkordonnoho spivrobitnytstva v rozvytku terytorial'no-rekreatsiynoho kompleksu Volyns'koyi oblasti / R. R. Mazurets' // Heohrafiya Rivnenshchyny ta sumizhnykh oblastey : materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 10-richchyu stvorenniya kafedry heohrafiyi i turyzmu u Mizhnarodnomu ekonomiko-humanitarnomu universyteti imeni akademika Stepana Dem"yanchuka, m. Rivne, Ukrayina, 3–4 kvitnya 2014 r. / Red.kol.: A. S. Dem"yanchuk (holov. red.) ta in. – Rivne : Chervinko A. V., 2014. – С. 282–292.
8. Mal's'ka M. P. Mizhnarodnyy turyzm i sfera posluh: Pidruchnyk / M. P. Mal's'ka, N. V. Antonyuk, N. M. Hanych. – K. : Znannya, 2008. – 661 s.
9. Mihushchenko Yu. V. Instytutsiyne zabezpechennya rozvytku sfery turyzmu v ukrayins'ko-pol's'komu transkordonnomu rehioni. Analitychna zapyska / Yu. V. Mihushchenko [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/245/>
10. Nayda V. S. Stratehichni aspekty pryrodookhoronnoyi diyal'nosti biosfernoho rezervatu «Shats'kyi» / V. S. Nayda // Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya heohrafichna. – 2009. – Vyp. 37. – S. 242–249.
11. Ofitsiynnyy veb-sayt Shats'koho natsional'noho pryrodnoho parku [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://shpark.com.ua/>
12. Pavlova I. I. Stvorennya transkordonnykh biosfernykh rezervativ v Ukrayini / I. I. Pavlova // Problemy ratsional'noho vykorystannya sotsial'no-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu: finansova polityka ta investytsiyi : zb. nauk. prats'. – Kyiv : SEU ; Rivne : NUVHP, 2014. – Vyp. KhKh, # 2 (Yuvileynyy). – S. 245–253.
13. Parchuk H. V. Osoblyvosti diyal'nosti biosfernykh rezervativ: teoriya i praktyka / H. V. Parchuk // Naukovi zapysky Derzhavnoho pryrodознаvchoho muzeyu. – L'viv, 2004. – Том 20. – С. 155–165.
14. Stoyko S. M. Naukovo-pyrodnyche znachennya biosfernoho rezervatu «Roztochchya» ta spryyannya stalomu rozvytku Ukrayiny / S. M. Stoyko // Visnyk L'vivs'koho universytetu. Ser. : Biolohichna. – 2013. – Vyp. 63. – S. 62–74.

Аннотация:

Мельничук М. М., Судыма В. П., Безсмертнюк Т. П., Токарчук Д.В. ТРАНСГРАНИЧНЫЙ БИОСФЕРНЫЙ РЕЗЕРВАТ КАК ФОРМА СОЧЕТАНИЯ ПРИРОДООХРАННОЙ И РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ТБР «ЗАПАДНОЕ ПОЛЕСЬЕ»).

Исследованы трансграничные биосферные резерваты как форму сочетания природоохранной и рекреационной деятельности. Биосферные резерваты являются особыми территориями, которые создаются в соответствии со специальными положениями ЮНЕСКО и где сохранения биологического и ландшафтного разнообразия сочетается с обеспечением устойчивого развития территории. Определено место и значение рекреации в структуре функционирования трансграничных биосферных резерватов. Установлено, что среди других видов объектов природоохранных территорий развитие рекреационной деятельности приобретает приоритетное значение в буферных зонах биосферных резерватов. Согласно международным нормам и законодательству Украины, на территории данной зоны поддерживается туристско-рекреационная деятельность, направленная как на уменьшение туристического нагрузки на заповедную зону, так и на увеличение туристско-рекреационной привлекательности транзитной зоны. Охарактеризован имеющийся рекреационный потенциал трансграничного биосферного резервата «Западное Полесье». Наличие на территории ТБР «Западное Полесье» значительного количества рекреационно-туристических ресурсов и культурно-исторических памятников, связанных с общим историческим прошлым, выступает предпосылкой

развития украинского-польского-белорусского трансграничного сотрудничества в сфере рекреации и туризма. Перспективным является полномасштабное использование возможностей развития научного и экологического туризма в пределах биосферного резервата. Предложены направления развития рекреационной деятельности в пределах трансграничного биосферного резервата «Западное Полесье». Реализация предложенных направлений развития рекреационной деятельности трансграничного биосферного резервата, ориентированных на обеспечение экологически сбалансированного развития туризма, позволит активизировать рекреационное природопользование в приграничных регионах, повысить социально-экономическое развитие и уровень жизни населения этих территорий. Развитие рекреационной и туристической сферы имеет экономическое значение и будет способствовать популяризации трансграничных биосферных резерватов среди широких кругов населения.

Ключевые слова: трансграничный биосферный резерват, природоохранная деятельность, рекреация, туризм, устойчивое развитие, трансграничное сотрудничество.

Abstract:

Melniichuk M. M., Sudyma V. P., Bezsmertniuk T. P., Tokarchuk D.V. TRANSBOUNDARY BIOSPHERE RESERVE AS A FORM OF COMBINATION OF NATURE PROTECTION AND RECREATIONAL ACTIVITY (ON THE EXAMPLE OF TBR «WESTERN POLISSYA»).

Transboundary biosphere reserves as a form of combination of nature protection and recreational activity are investigated. Biosphere reserves are special areas that are created according to the special provisions of the UNESCO and where the preservation of biological and landscape diversity combined with the sustainable development of the territory. The place and importance of recreation in the structure of functioning of transboundary biosphere reserves are determined. It is set that among other types of objects of nature protection territories development of recreational activity acquires a priority value in the buffer zones of biosphere reserves. According to international norms and legislation of Ukraine, on the territory of this zone is maintained tourist and recreational activities, aimed at both reducing the tourist load on the protected zone, and increasing tourism and recreation attraction of transit area. The present recreational potential of transboundary biosphere reserve «Western Polissya» is described. The presence on the territory of TBR «Western Polissya» a significant number of recreational and tourist resources and cultural and historical monuments related to a common historical past, is a precondition for the development of Ukrainian-Polish-Belarusian cross-border cooperation in the sphere of recreation and tourism. Perspective is the full-scale use of possibilities of development of scientific and ecological tourism within the limits of biosphere reserve. The directions of development of recreational activities within the transboundary biosphere reserve «Western Polissya» are offered. Implementation of the proposed directions of development of recreational activities in the transboundary biosphere reserve, aimed at ensuring the ecologically balanced development of tourism, will enhance recreational use of natural resources in border regions, to promote economic and social development and the living standards of the population of these territories. Development of recreational and tourism sphere has an economic value and will promote the popularization of transboundary biosphere reserves among the wide circles of population.

Key words: transboundary biosphere reserve, nature protection activity, recreation, tourism, sustainable development, cross-border cooperation.

Надійшла 20.04.2017р.

ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ**ТЕОРІЯ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ У 4-Х ТОМАХ**

Відомий український географ, ландшафтознавець професор Петлін Валерій Миколайович підготував багатотомне монографічне дослідження «Теорія природних територіальних систем» у 4-х томах, яке стало як результатом власних теоретичних напрацювань, так і аналізом теоретичних основ географії.

У 1-му томі монографії всебічно розглянуті головні теоретико-методологічні засади природних територіальних систем: логіка структури теорій ПТР, методологічні основи науки про територіальні системи, методи дослідження, теоретичні узагальнення в основі яких наукові гіпотези, об'єктно-предметна сутність.

У 2-му томі монографічного дослідження основна увага автора привернута концепціям, парадигмам, організації природних територіальних систем. Зокрема, поява концепції ПТС надала можливість формувати їх складну просторово-часову територіальну ієрархію. Парадигмальні узагальнення, які виникли на цьому фоні, швидкими темпами пройшли шлях від компонентного до системного і синергетичного розуміння організації природи.

Матеріали третього тому висвітлюють ентропійно-синергетичні основи організації, класифікації і типології ПТС, які, значною мірою з використанням термодинамічних підходів, формують уявлення про закономірності «життєдіяльності» територіальних утворень у просторі та часі. При цьому одним із завдань формування подібних теоретичних підходів було відокремлення псевдосинергетичних напрацювань, які, окрім лозунговості, не містять жодних конкретних положень. Ентропійні явища, при всій їхній загадковості й широкому спектрі трактувань, - це справжні ворота до розуміння еволюційних, інформаційних і багатьох інших закономірностей просторово-часової організації територіальних систем.

Четвертий том видання присвячений теоретичним основам антропогенно-модифікованих територіальних систем, методиці і сучасним напрямкам досліджень. Детально розглянуто сутність конструктивного підходу у дослідженні й використанні територіальних систем, використання модельної парадигми, основні принципи системного моделювання. Автором детально розглянуто сутність та концептуальні засади прогнозування та районування у територіальних системах.

Географічна наука збагатилася фундаментальною працею з теорії природних територіальних систем, вчення про які є центральною ланкою багатьох міждисциплінарних наукових напрямків на сучасному етапі розвитку науки.

Проф. Л.Царик

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Афоніна Олена Олексіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
2. **Бакало Олена Дмитрівна** – аспірант кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
3. **Барна Ірина Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
4. **Барна Сергій Сергійович** – студент факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
5. **Безсмертнюк Тарас Петрович** – аспірант кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
6. **Бойко Зоя Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
7. **Грушка Віктор Володимирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
8. **Заставецький Тарас Богданович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
9. **Зубик Андрій Ігорович** – аспірант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
10. **Коваль (Авраменко) Ольга В.** – аспірант кафедри фізичної географії та геоєкології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
11. **Козак Тарас Ігорович** – аспірант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
12. **Козовий Віталій Андрійович** – аспірант кафедри туризму, Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського.
13. **Король Олександр Дмитрович** – кандидат географічних наук доцент, завідувач кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.
14. **Мартинюк Віталій Олексійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Машіка Ганна Василівна** – кандидат географічних наук доцент, завідувач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.
16. **Мельничук Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
17. **Назарук Микола Миколайович** – доктор географічних наук, професор кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорону природи Львівського національного університету імені Івана Франка.
18. **Новицька Світлана Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
19. **Олійник Валентина Дем'янівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій.
20. **Паньків Наталія Мирославівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.
21. **Пилипюк Андрій Вікторович** – аспірант кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
22. **Судима В'ячеслав Павлович** – вчитель географії вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист, заступник директора з навчально-виховної роботи Рокинівського навчально-виховного комплексу Луцької районної ради.
23. **Токарчук Дмитро Вікторович** – студент географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
24. **Філоненко Ірина Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
25. **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
26. **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
27. **Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент, проректор з наукової роботи, доцент кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка.
28. **Шіпка Маріанна Зіновіївна** – дисертант кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
29. **Янковська Любов Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. **Afonina Olena Oleksijvna** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography of Nizhyn Mikola Gogol State University.
2. **Bakalo Olena Dmytrivna** – Postgraduate student, Department of ecology and environmental sciences teaching methods Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
3. **Barna Iryna Mykolayivna** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
4. **Barna Serhiy Serhiyovych** – student of Faculty of Foreign Languages Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
5. **Bezsmertnyuk Taras Petrovich** – Postgraduate student of Department of Geography Eastern European National University of Lesya Ukrainian.
6. **Boyko Zoe Volodymirovna** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department physical and economical geography Dnipropetrovsk national university Oles Honchar.
7. **Filonenko Iryna Mykolayivna** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department of Geography Nizhyn Gogol State University.
8. **Grushka Vikror Volodymirovich** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical and economical geography Oles Honchar Dnipropetrovsk National University.
9. **Korol Oleksandr Dmytrovich** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Geography and Management of Tourism Faculty of Geography of Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University
10. **Koval' (Avramenko) Ol'ha V.** – Postgraduate student Department of Physical Geography and Geoecology Taras Shevchenko National University of Kyiv.
11. **Kozak Taras Ihorovych** – Postgraduate student Department of geography of Ukraine Lviv National Ivan Franko University.
12. **Kozovyy Vitaliy Andriyovych** – Postgraduate student, Department of Tourism Lviv Ivan Bobers'kij State University of Physical Culture.
13. **Martynuk Vitaliy Oleksiyovych** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department ecology, geography and tourism State humanitarian university of Rivne.
14. **Mashika Hanna Vasylivna** - PhD (Geographical Sciences) Associate Professor, Head of the Department of Tourism and Recreation Mykachevo State University.
15. **Melniychuk Mykhailo Mykhailovych** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography, Eastern European Lesya Ukrainka National University.
16. **Nazaruk Mykola Mykolaevich** – Doctor of Geographical Sciences, Professor of Department of management of natural resources and conservation of Lviv Ivan Franko National University.
17. **Novitskaya Svitlana Romanivna** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor of Department of ecology and environmental sciences teaching methods Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
18. **Olijnik Valentina Dem'janivna** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of restaurant and hotel business and tourism Odessa National Academy of Food Technologies.
19. **Pankiv Natalia Miroslavivna** – Candidate of Geographical Sciences, Associate professor of Department of tourism Lviv National Ivan Franko University.
20. **Pylpyuk Andriy Viktorovych** – Postgraduate student Department of geography of Ukraine Taras Shevchenko National University of Kyiv.
21. **Shevchuk Serhiy Mykolayovych** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Vice-Rector of science, Department department of geography and regional studies Poltava National Pedagogical University named after V. Korolenko.
22. **Shipka Marianna Zinoviivna** – thesis of Department of constructive geography and cartography Lviv National Ivan Franko University.
23. **Sudyma V'yacheslav Pavlovych** – geography teacher of the highest qualification, teacher-methodist, deputy director of educational work Rokynivskoho educational complex Lutsk district council.
24. **Tokarchuk Dmytro Viktorovych** – student of Geography Department Eastern European National University of Lesya Ukrainian.
25. **Tsaryk Lyubomir Petrovich** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head at the Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
26. **Tsaryk Petro Lyubomyrovich** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
27. **Yankovs'ka Lyubov Volodymirivna** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
28. **Zastavets'kyi Taras Bohdanovych** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
29. **Zubyk Andriy Ihorovych** – Postgraduate student Department of geography of Ukraine Lviv National Ivan Franko University.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

Ірина БАРНА, Сергій БАРНА. ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ ВПРОДОВЖ XIII-XVIII СТ	4
Сергій ШЕВЧУК. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАУКОВИХ ШКІЛ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ	9
Ольга КОВАЛЬ (АВРАМЕНКО). ДОСЛІДЖЕННЯ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.	18

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Андрій ПИЛИПУК. ФАКТОРИ ОНТОГЕНЕЗУ, ТИПІЗАЦІЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ ГЕЛІКТИТОВИХ УТВОРЕНЬ У СИСТЕМІ ГІПСОВИХ ПЕЧЕР АТЛАНТИДА-КИЯНКА	24
Маріанна ШПКА. МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЧКОВО-БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ПОЛТВИ	31

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Ганна МАШКА. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ	39
Зоя БОЙКО. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ	49
Олена АФОНІНА. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ХАРКІВСЬКІЙ РЕГІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ	55
Тарас ЗАСТАВЕЦЬКИЙ. МІСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ НОВИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У АГРАРНОМУ РЕГІОНІ	62
Віктор ГРУШКА. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	67
Андрій ЗУБИК. ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ЕТНОМОВНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ПЕРЕПИСАМИ НАСЕЛЕННЯ 2002 ТА 2010 РР.	74
Тарас КОЗАК. ГЕОГРАФІЯ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ І САМОВРЯДУВАННЯ	85

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Ірина ФІЛОНЕНКО. «СОЛОДКІ» МУЗЕЇ, ЯК ОБ'ЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНОГО ТУРИЗМУ	92
Олександр КОРОЛЬ. РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	100
Наталія ПАНЬКІВ. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	109
Петро ЦАРИК. ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ"	118
Світлана НОВИЦЬКА. ВРАХУВАННЯ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ВОДИ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В РЕКРЕАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ	124
Віталій КОЗОВИЙ. ЛЬВІВ – МІСТО ІСТОРІЇ ТА СЕНТИМЕНТАЛЬНОГО ТУРИЗМУ	131

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

Любомир ЦАРИК, Олена БАКАЛО. АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ЕКОСИСТЕМИ РІЧКОВОГО БАСЕЙНУ ДЖУРИНА ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	139
Валентина ОЛІЙНИК. ПРИМІСЬКА ЗОНА – МІСТО: СФЕРА ВПЛИВУ ТА ІНТЕРЕСІВ	145
Віталій МАРТИНЮК. ЕКОЛОГО-ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ОЗЕРА ЧОРНЕ (ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «ДІБРІВСЬКИЙ»)	150
Любов ЯНКОВСЬКА. ЕКОСИТУАЦІЯ У МЕЖАХ РІВНИННИХ ТЕРИТОРІЙ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ВІДПОВІДНО ДО СХЕМИ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ)	158

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

Микола НАЗРУК. ПРОСТОРОВІ ЗМІНИ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЛЬВОВА В ХХІ СТОЛІТТІ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ	165
Михайло МЕЛЬНІЙЧУК, В'ячеслав СУДИМА, Тарас БЕЗСМЕРТНЮК, Дмитро ТОКАРЧУК. ТРАНСКОРДОННИЙ БІОСФЕРНИЙ РЕЗЕРВАТ ЯК ФОРМА ПОЄДНАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТБР «ЗАХІДНЕ ПОЛІССЯ»)	170

ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ТЕОРІЯ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ У 4-Х ТОМАХ	178
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	189
------------------------------	-----

HISTORY AND METHODOLOGY OF GEOGRAPHY

Iryna BARNA, Serhiy BARNA. ETHNIC ASPECT OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT OF THE TERNOPIL REGION DURING THE XII-XVIII CENTURIES	4
Serhiy SHEVCHUK. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF HUMAN GEOGRAPHY SCIENTIFIC SCHOOLS IN UKRAINE	9
Ol'ga KOVAL (AVRAMENKO). RESEARCH CLIMATES PODILLYA LATE XIX – EARLY XX CENTURY	18

PHYSICAL GEOGRAPHY

Andrii PYLYPIUK. FACTORS OF ONTOGENESIS, TYPIFICATION, AND PATTERNS OF THE SPATIAL DISTRIBUTION OF HELICTITES FORMATIONS IN SYSTEM OF GYPSUM CAVES ATLANTYDA-KYIANKA	24
Marianna SHIPKA. MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF THE POLTVA RIVER BASIN SYSTEM	31

ECONOMIC AND HUMAN GEOGRAPHY

Hanna MASHIKA. PROBLEMS AND PROSPECTS OF COMPREHENSIVE ECONOMIC POTENTIAL OF CARPATHIAN REGION	39
Zoe V. BOIKO. TERRITORIAL STRUCTURE AND REGIONAL FEATURES OF RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE	49
Olena AFONINA. MIGRATION PROCESSES IN KHARKIV REGIONAL SETTLEMENT SYSTEM	55
Taras ZASTAVETSKYI. URBAN SETTLEMENTS AS CENTERS OF NEW TERRITORIAL COMMUNITIES IN AGRICULTURAL REGIONS	62
Victor GRUSHKA. SPATIO-TEMPORAL PECULIARITIES OF EXTERNAL INDEPENDENT EVALUATION IN THE DNEPROPETROVSK REGION	67
Andrii ZUBYK. DYNAMICS OF NUMBER AND ETHNOLINGUISTIC PROCESSES OF UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIAN FEDERATION ON THE RESULTS CENSUSES OF POPULATION 2002 AND 2010 YEARS	74
Taras KOZAK. GEOGRAPHY OF POLITICAL PARTIES IMPACT ON FORMATION OF BODIES OF LOCAL AUTHORITY AND SELF-GOVERNMENT	85

RECREATIONAL GEOGRAPHY AND TOURISM

Irina FILONENKO. "SWEET" MUSEUMS AS OBJECTS OF INFORMATIVE AND ENTERTAINING TOURISM	92
Olexander KOROL. REGIONAL ANALYSIS OF TOURISM IN CHERNIVTSI REGION	100
Natalia PANKIV. MODERN DEVELOPMENT STATE OF THE CHILDREN AND YOUTH TOURISM IN LVIV REGION	109
Petro TSARYK. EVALUATION OF RECREATIONAL EFFICIENCY OF LANDSCAPES OF NATIONAL NATURAL PARK "KREMENETSKY MOUNTAINS"	118
Svitlana NOVYTSKA. THE ASSESSMENT OF WATER QUALITY IN WATER RESOURCES USE IN TERNOPIL REGION RECREATION PURPOSES	124
Vitalii KOZOVYY. LVIV – HISTORIC CITY OF SENTIMENTAL TOURISM	131

CONSTRUCTIVE GEOGRAPHY AND GEOECOLOGY

Liubomyr TSARYK, Olena BAKALO. ANTHROPOGENIC CHANGES OF ECOSYSTEMS OF THE DJURIN RIVER BASIN TO HOUSEHOLD ACTIVITY	139
Valentina OLIJNIK. THE CITY: THE SPHERE OF INFLUENCE AND INTERESTS	145
Vitalii MARTYNIUK. ECOLOGICAL AND LANDSCAPE FEATURES OF THE CURRENT STATE OF THE BASIN SYSTEM OF BLACK LAKE (HYDROLOGICAL RESERVE "DIBRIVS'KYY")	150
Lyubov YANKOV'S'KA. ECOLOGICAL SITUATION WITHIN THE FLAT TERRITORIES OF TERNOPIL REGION (ACCORDING TO THE SCHEME OF THE ECOLOGICAL-GEOGRAPHICAL REGIONALIZATION)	158

RATIONAL NATURE MANAGEMENT AND CONSERVATION

Mykola NAZARUK. SPATIAL CHANGES IN LVIV IN THE XXI CENTURY: BENEFITS AND RISKS ON THE WAY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT 165

Mykola MELNIICHUK, Viacheslav SUDYMA, Taras BEZSMERTNIUK, Dmitro TOKARCHUK. TRANSBOUNDARY BIOSPHERE RESERVE AS A FORM OF COMBINATION OF NATURE PROTECTION AND RECREATIONAL ACTIVITY (ON THE EXAMPLE OF TBR «WESTERN POLISSYA») 170

FIGURES, EVENTS, NOTICES

THE THEORY OF NATURAL TERRITORIAL SYSTEMS IN 4 VOLUMES 178

INFORMATION ABOUT AUTHORS 179

Вимоги до матеріалів, які подаються до часопису!

Надіслані статті обов'язково повинні відповідати Постанові президії вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15.01.2003р. №7-05/1 і мати відповідні рубрики.

Для публікації матеріалів у нашому журналі необхідно представити до редакції:

- Статтю в редакторі WORD (шрифт Times New Roman, кегль 12, одинарний інтервал) на CD/DVD, електронною поштою (бажано *.doc і *.pdf версії, особливо у випадку використання у статті формул, схем та графіки), надруковану на папері формату А4, всі поля 20 мм; рисунки, діаграми вставити у текст і представити їх копії на диску (*.jpg *.cdr), **обсяг основного змісту статті (без резюме) не повинен бути меншим за 20000 символів (0,5 д.а.);**
- Рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук, завірену відповідним чином (для авторів без наукових ступенів та звань);
- Резюме українською (не менше 50 слів), англійською (300-500 слів) та російською мовами (50 слів), ключові слова до них, перекладені прізвища імена, по-батькові авторів, назви статей;
- УДК теми статті;
- Список використаної літератури обов'язково оформляти згідно нових вимог ВАКУ, також необхідно подати транслітерований латинкою список літератури (не перекладений), це можна зробити за допомогою сайту – <http://translit.kh.ua/> для Української мови та <http://translit.ru/> для російської;
- Відомості про авторів (прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, адреса, телефон, електронна пошта) українською та англійською мовами.

При відсутності однієї з вище перелічених вимог подані матеріали не прийматимуться до розгляду.

Контактні телефони (0352) 43-61-54 (деканат географічного факультету ТНПУ)
(096) 699-48-55 (096) 867-38-48 (відповідальний секретар) – Царик Петро Любомирович
(096) 500-44-27 (головний редактор) – Царик Любомир Петрович

E-mail: pitertsaryk@ukr.net, pitertsaryk@gmail.com

Здано до складання 12.05.2017. Підписано до друку 01.06.2017. Формат 60х84/18. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 18,9. Обліково-видавничих аркушів 19,1. Тираж: 110 примірників.

Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.

Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП".